

STUDIA HUMANIORA ESTONICA

METHIS

TÕLKELOO ERINUMBER

9/10 2012

METHIS

Ajakirja nimi Methis otsest tähendust ei oma, kuid on inspireeritud Metise, kreeka tarkusejumalanna Athena ema nimest, h-täht uues nimes viitab humaniorale. Metist Athena emana esitab Hesiodos (8/7. saj eKr, teoses „Theogonia“) ja Apollodoros (2. saj eKr). Metis oli Hesiodose järgi Zeusi esimene naine, „kõige targem nii jumalate kui inimeste seas“, poolenisti jumal, poolenisti surelik. Kui ta Zeusist lapseootele jäi, neelas Zeus ta alla, sest Metis oli lubanud, et pärast tüdrukut toob ta ilmale poisslapse, kellest saab kosmose valitseja. Kui laps hakkas ilmale tulema, lõi Prometheus (või Hephaistos) Zeusile vastu pead ja peast hüppas täies relvastuses välja Athena. (Marju Lepajõe)

METHIS. STUDIA HUMANIORA ESTONICA

Methis, 9/10, 2012

Tõlkeloo erinumber

Koostajad: Anne Lange, Daniele Monticelli

Toimetajad: Anne Lange, Daniele Monticelli

Keeletoimetaja: Katrin Raid

Resümee toimetaja: Daniel Warren

Toetus:

ETFi grantid nr 8982 ("Tõlke pragmaatiline toimimine ajaloos") ja

nr 8152 ("Tõlkijad kultuurirepertuaari (ümber)kujundajatena")

Tartu Ülikooli humaniora valdkonna kirjastuskomisjon

Tallinna Ülikooli uuringufond

Riiklik programm "Eesti keel ja kultuurimälu"

EKMi kultuurilooline arhiiv

EESTI KULTUURKAPITAL

METHIS

SISUKORD

Saateks

Anne Lange, Daniele Monticelli Kuidas kirjutatakse tõlkelugu? 5

Kristiina Ross Heinrich Stahli ja Johannes Gutsblaffi Uue Testamendi tõlke kõrvutus 24

Janika Päll Eesti antiigtõlke traditsioonid 38

Maria-Kristiina Lotman Antiikvärsimõõdud eesti tõlgetes 19. sajandi lõpul – 20. sajandi esimesel poolel 54

Krista Mits Pilk ingliskeelse kirjanduse tõlgetele 18. sajandi lõpust 20. sajandi algusveerandini 70

Aile Möldre Ilukirjanduse tõlked 20. sajandi esimese poole Eesti ja Soome raamatutoodangus (1900–1940) 88

Katiliina Gielen Marta Sillaotsa eksplitsiitne ja implitsiitne tõlkepoeetika 104

Ene-Reet Soovik, Kaisa Vaher Kolm Eesti Robinsoni: Daniel Defoe romaan eesti tõlkes 118

Alari Allik Pilgusadu läbi elu: Ono no Komachi tõlkimisest 131

Elin Sütiste Tõlkelugu ja kultuurimälu 152

Teoriavahendus

Maria Tymoczko Tõlkimine ja poliitiline angažeeritus
Aktivism, sotsiaalne muutus ja tõlkimise roll geopoliitilistes nihetes 165

Anne Lange, Miriam McIlfatrick-Ksenofontov Maria Tymoczko angažeeritud tõlketeadus 190

Arvustus

H. K. Riikonen Tõlkeloo arvukad dimensioonid 198

Arhiivileid

Katiliina Gielen Noore Ain Kaalepi kirjad Marta Sillaotsale Nõmmele Valguse tänavale 204

METHIS

Kuidas kirjutatakse tõlkelugu?¹

Anne Lange, Daniele Monticelli

Tõlkeuuringud on viimasel paarikümnel aastal kahtlemata olnud humanitaaria üks dünaamilisemalt arenevaid valdkondi, mille katuse alla on koondunud järjest rohkem teiste distsipliinide (võrdleva kirjandusteaduse, lingvistika, kultuuriuuringute, semiootika jne) rüpes kujunenud uurijaid. Alustanud tõlgete konkreetse lingvistilise analüüsiga ja teinud kaasa „kultuurilise pöörde“, on tõlketeoreetikud alles hiljuti hakanud rõhutama vajadust tõlkelugude koostamise ja tõlketegevuse ajaloolise tingituse lähema analüüsi järele. Veel hiljutisem on uurijate eneserefleksioon tõlkeloo koostamise põhimõtete ja metodoloogiate üle, mis jäi konkreetsete tõlkelugude kirjutamise eel sageli pealiskaudseks ja võrsus alles publitseeritud tõlkelugude ilmumise järgsest retseptsioonist.

Eestis seisame silmitsi pigem vastupidise olukorraga, kus on olemas ulatuslikud ja detailised katsed mõtestada tõlkeloo kirjutamise printsiipe – Peeter Torop rõhutas juba 1980. aastal „rahvusliku tõlkeloo teadvustamise“ olulisust (Torop 1980) –, kuid ollakse veel kaugel niihästi eraldiseisva tõlkeloo valmimisest kui ka selle vajalikuks eelduseks oleva tõlgete süstemaatilise ja läbikontrollitud täieliku korpuse loomisest. Ainsateks eranditeks jäävad Uno Liivaku paarikümneleheküljeline visand Eesti tõlkimise ajaloost 1520–1975 raamatus „Kuidas seda tõlkida“ (Liivaku, Meriste 1975) ja Hilve Rebase (2008) ülevaade tõlkekirjandusest paguluses. See muidugi ei tähenda, et rohkem poleks tõlkelugu kirjutatud: erineva põhjalikkuse astmega tõlkeloo fragmente, eriti hiljutiste aastate jooksul, on lisandunud üsna kiiresti nii kavatselt kui ka tahes-tahtmata.

Viimase näite autoriks võiks põhimõtteliselt sobida igaüks, kes kirjutab Eesti ajalugu, uurigu ta tõlkeloo seisukohalt esmapilgul kas või nii vähe huvipakkuvaid allikaid nagu linna rae protokolliraamatud või talude ja nende koormiste nimistud. Seda kinnitab Inna Põltsam-Jürjo (2011) artikkel „Sissevaateid Liivimaa külaühiskonda 15.–16. sajandil“, mis annab teada kahe eesti soost tõlgi saatusest pärast Liivimaa minemist Poola-Leedu valdusesse. Uus-Pärnu rae protokolliraamatutes jääb Inna Põltsam-Jürjole silma eesti soost tõlk Clawes, kelle Poola alamstaarost Christoforus Grabowsky Pärnu linnafoogti kätte ülekuulamiseks andis, et välja selgitada Vigala-Langerma-Tõiste-Roigu piirkonnas aset leidnud teeröövimiste ja tapmist üksikasju. Clawes osutus teeröövlite jõugu liikmeks ja hukati. Ühe tõlgi kriminaalset saatusest teadaandmise kõrval tuletab sama artikkel meelde Clawesi ametikaaslase edulugu, toetudes Enn Tarveli andmetele, kes on 1992. aastal ilmunud „Eesti talurahva ajaloo“ kirjutanud: „Vist küll viimane eesti päritoluga feodaal 16. sajandist oli Marcus

---

¹ Artikli kirjutamist toetas ETF (grant nr 8152 ja 8982).

Pujecki (Pucki, Puczki). See oli vannutatud tõlk Viljandist Puiatu külast“ (Kahk 1992: 201). Vabatalupoja perest pärit, tegi Marcus Pucki Liivi sõja ajal karjääri salakuulajana ja sai Viljandi staarostilt vaprust eest läänioiguse 1,5 adramaale oma kodukülas, millele ta hiljem maad veel juurde ostis. Staarost annetas talle vapi kandmise õiguse ja Marcus Puckist sai poola šlahtits.

Eesti tõkeloo esiajalugu küllap ongi määratud jääma niisuguseks, aja- ja kultuuriloolaste kirjutistest väljanopituks. See hakkab oma tõenäoliku kuju võtma, lugedes kas või Ilmar Talve „Eesti kultuurilugu“ (2004), mis Eesti ja naaberlade demograafilist mitmekesisust ja kaubavahetuskontakte tunnistades jäeldab, et Muinas-Eesti vanematele oli keelteoskus loomuldas tarvilik (lk 24) või et vallutusjärgsel ajal pidi preestritel olema kohalikku keelt oskavaid abilisi ja tõlke (lk 46). Jõudes ajas edasi, eesti keele uude asendisse tõstnud reformatsioonini ja eesti kirjakeele ajalooni, on viimase uurimine sisuliselt tõlgete uurimine, nii nagu jääb tõkeliseks ka kogu valgustusaja estofiilne tegevus (nt Paul 1999, Ross 2007, Tafenu 2011, Põldmäe 2011, Jürjo 2004, Vinkel 1965, Nirk 1966, Salupere 2006, Jansen 2007 jne). Kui eesti kultuuri tõkelisus on eesti kultuuri tundjatele üldteada, milleks siis veel eraldi, nii-öelda emantsipeerunud tõkelugu?

Üks võimalik vastus küsimusele on oportunistlik: sellepärast, et tõkelugusid kirjutatakse praegu üle ilma üsna hoolega ja „Eesti tõkelugu“ lubaks meid selleski punktis lõimida teiste kultuurirahvastega – nagu omal ajal „Kalevipoeg“. Naljaga pooleks: Schultz-Bertram arvas ju 1839. aastal, et eestlaste jaoks on „kõik võidetud“, kui anda neile eepos ja ajalugu. Viimase „pädev ja diskreetne analüüs“ on ajaloolaste endi hinnangul Eestis päevakorral (Tamm 2003). Milline võiks olla sellesse analüüsi tõkeloo panus? Kas tõkelool oleks midagi lisada teadmisele, mis on juba olemas tänu piiblitõlke ajaloo, vennastekoguduse kirjanduse, 19. sajandi eesti kirjandusloo, rahvusliku ärkamisaja ja 20. sajandi alguse kultuuriorientatsiooni muutuse uurimisele ning võrdlevale kirjandusloolisele teadmisele à la „K. J. Petersoni oodide vaimuloolisest taustast“ (Undusk 2012)?

Kui siduda tõkeloo kirjutamise metodoloogia deskriptiivse tõketeaduse traditsiooniga, mis võlgneb palju heebrea tõkeloo empiirilisele materjalile (Touy 1995), on tõkeloo huvikeskmes ennekõike tõlkeprotsess, see, mis toimub tõlkimise ajal. Tõkeloolast huvitavad need võimalused, mille vahel tõlkijal on valida, et olla aktsepteeritav oma kultuuri suuremas või väiksemas nišis. Küsimuse esitamisel ajaloolises plaanis (mis juhtus ja kuidas?) ei arvestata tõkeloo mitte ainult nende (teoreetiliste) võimalustega, mis johtuvad originaalist, vaid ka sellega, kuidas on nende võimaluste kasutamist mõjutanud sihtkultuuri olud. Tõkeloo orgaaniline kontekst on seega kultuurilugu nii sünkroonses (kultuuriuuringud) kui ka diakroonilises (kultuuriajalugu) mõttes. Susan Bassnetti ja André Lefevere'i 1990. aasta krestomaatilise kogumikuga „Translation, History and Culture“ („Tõlkimine, ajalugu ja kultuur“) on „kultuuriline pööre“ ka tõketeaduses selgelt sõnastatud ja formalistlik, tõlkenihkeid loetlev faas tõketeaduses lõppenuks kuulutatud. Või õigemini: tõlkevõtete loendist (mida on tõlkija

laenanud, mida parafraseerinud, kus välja vahetanud vaatepunkti, kus mida lisanud jne) on praeguseks uurimistööks vähe, sest eeldatakse, et uurija tuvastaks kasutatud võtete motiive ja tagajärgi. Viimasel paaril aastakümnel on tõlget uuritud omas kultuurikontekstis käibiva repertuaari kõrval kui mehhanismi, millega „maailma ilmub uus“ (Bhabha 1994), lähenedes kultuuriuuringutele sinnamaani välja, et on räägitud „tõlkepöördest“ ka kultuuriuuringutes (Bassnett 1998: 136). Mõlemas distsipliinis mõistetakse kultuuri regionaalseid, keele-, klassi- jm piire ületava nähtusena, õpitud praktikana kõige laiemas mõttes, andes endale aru sotsiaal-kultuurilise konteksti ajaloolisest tingitusest, mis hoiab nii tõlke- kui ka kultuuriuuringute fookuses võimusuhted ja tekstiloome mehhanismid.

Vaadakem paari näite põhjal põgusalt, missugused on oma ülesehituselt kultuuri- ja tõlketeaduslikult pagasit ning raamatuloolist eeltööd ühendavad ilmunud tõlkelood. Lähim meile on 2007. aastal avaldatud „Suomennoskirjallisuuden historia I–II“ („Soome tõlkekirjanduse ajalugu“), 697 + 625 lehekülge soome keelde (aga mitte ainult Soomes, vaid ka Ameerika Ühendriikides ja Nõukogude Karjalas) tõlgitud (valdavalt ilukirjanduse, aga ka piibli, usulise kirjanduse, teadus- ja õppekirjanduse ning massikultuuri) tekstide ajalugu, mille toimetasid H. K. Riikonen (peatoimetaja), Urpo Kovala, Pekka Kujamäki ja Outi Paloposki, kellel oli kasutada 83 autori (peamiselt akadeemilised uurijad, kelle kitsam eriala on kas tõlke- või (võrdlev) kirjandusteadus, soome või mõne muu keele- või kultuurilugu, jt) üle 150 uurimusliku artikli, mõni neist lühem, teine pikem, sh 33 tõlkijate portreelugu. Agricolast alustades on pearõhk viimasel 200 aastal, eriti teises osas, mis erinevalt esimese osa soome kultuuriloo kesksusest keskendub piir- või keelkondlikult rühmitatud teiste rahvaste kirjanduste (*pohjoismainen kirjallisuus, sukukansojen kirjallisuus, italian kirjallisuus* jne) tõlkimisele (või ka tõlkimata jätmisele) ja tõlketeaduslikele küsimustele.

Inglise keelde tõlkimise ajalugu, mis on Oxford University Pressi kirjastatuna ja Peter France'i peatoimetamisel lõppjärku jõudmas, on (ootuspäraselt) mahukam. Alustuseks, aastal 2000, ilmus üle saja kaastöölise abiga koostatud „The Oxford Guide to Literature in English Translation“ („Oxfordi ingliskeelse tõlkekirjanduse teatmik“), kus esimese osa 17 teoreetilise (aga laiale lugejaskonnale suunatud) artikli järel antakse teises osas ülevaade sellest, missuguse pildi saab inglise keeles maailmakirjandusest (mida on tõlgitud ja kuidas, mida pole tõlgitud). Teatmikule järgnevad alates 2005. aastast viis mahukat köidet „The Oxford History of Literary Translation in English“ („Oxfordi ingliskeelse tõlkekirjanduse ajalugu“) tõlkimise ajaloost ingliskeelses maailmas – esialgu Inglismaal, diakrooniliselt edasi minnes ka Šoti- ja Iirimaa ning Walesis, Ameerika Ühendriikides, Indias jne –, igal köitel paar-kolmkümmend kaastöölise üle kogu maailma ja oma peatoimetaja või kaks, teiste hulgas tipptõlketeaduslikud Theo Hermans ja Lawrence Venuti. Ajalooliselt periodiseeritud köited (I: kuni aastani 1550, II: 1550–1660, III: 1660–1790, IV: 1790–1900, V: 1900–2000) on struktuurilt ühtsed: esimestes peatükkides käsitletakse tõlke rolli laiemas kirjakultuuris ja antakse ülevaade tõlkimise sotsiaal-ajaloolisest kontekstist, sealhulgas tõlkijate ja lugejate

mentaalsest maailmast, toiminud rahvuslikest, piirkondlikest jm ühtekuuluvustest ja kohalikest keeltest; edasi tutvustatakse perioodil käibinud tõlketavasid, tõlkinud mehi ja naisi, nende patroone ja olusid, milles oma tööd tehti (kirjaoskus, trükkalid, kirjastused, autorikaitse, tsensuur jms), ning iseloomustatakse raamatulooliste arvude abiga ilukirjandustõlgete korpust ja erinevaid tõlkevaldkondi (piibli, rüütliromaanide, kroonikate, antiikautorite, kaas-aegsete Euroopa kirjanduste, Lähis-Ida ja orientaalkirjanduse, teadus- ja meditsiinikirjanduse, filosoofia, ajalookirjutuse, reisikirjade, massikultuuri, muusikatekstide jt tekstiliikide tõlkeid); iga peatüki järel on allikaloend (tõlked ja muud esmased allikad pluss sekundaarkirjandus), kõite lõpus on mõnekümne tõlkija lühibiograafia. Sõltudes kasutatavatest allikatest, on rõhuasetused käsitluseti erinevad, kuigi rohkem tähelepanu on pööratud muidugi tõlgete makro-tasandile kui lingvistilise koodivahetuse üksikseikadele.

Ilmunud tõlkelood annavad tunnistust mitmekordse diakroonia vältimatusest (Torop 2011: 139): on ju kas tõlke kontseptualiseerimise, tõlkimiseks valitud autorite või kasutatud tõlkevõtete uurimine läbi aja igaüks omaette teema ja tervikliku pildi tõlkeloost saab ainult neid kokku pannes. Ka tuleb tõlkelugudes ilmsiks tarvidus lahkneda vahel sotsiaal-ajaloolaste periodiseeringutest, sest tõlkepraktikat kujundavad sotsiaal-majanduslike tegurite (valitseja, tsensuuri, trükiolude jms) kõrval ka keele- ja kultuurifilosoofilised tõekspidamised. Nõnda on ka eesti tõlkeloole väga erinevates kontekstides välja pakutud üsna erinevaid ja erinevatest printsiipidest lähtuvaid periodiseeringuid. Ott Ojamaa (2010 [1969]: 65–71), kes katekimust ja piiblit „põhimõtteliselt eesti tõlkekirjanduseks ei peaks“, nimetab Mango Hansu kohalikuks tõlkepühakuks ja alustab eesti tõlkelugu (1) 18/19. sajandi rahvaraamatutega, mis andsid „meile tegelikult selle rahvaklassika, mille iga Euroopa rahvas on keskajast tänapäeva kaasa toonud“. Et tema periodiseeringu dominandiks on tõlkimiseks valitud tekstid, siis järgnevad (2) saksamõjuline rahvusromantiline adapteeringute periood, mille lõpetab Jakob Kõrvi plagiaadiskandaal 1894. aastal; (3) 19/20. sajandi vahetuse realismiperiood (Zola, Tolstoi) ja otsetõlkimine paljudest keeltest; (4) tõlke-eetilisel ja -esteetiliselt programmiline Noor-Eesti aeg; (5) tõlkekirjanduse normaliseerumise, s.o kõiki kirjanduse liike hõlmav „kodaanlik“ aeg; (6) sõjajärgsed, „vanade sõnameistrite“ aastad (Cervantes, Swift, Heine, Balzac, Gorki jt), mis lõpevad bestselleriks osutunud „Dekameroni“ ilmumisega 1957. aastal; ja (7) samal aastal asutatud Loomingu Raamatukoguga alanud „uue [tõlke]kirjanduse ajajärk“, mis artikli kirjutamise ajal (1969) veel kestis. Uno Liivaku (Liivaku, Meriste 1975) on lisaks poliitiliste olude muutumisele arvestanud raamatutoodangu mahuga, kasutades jaotust: (1) kolm esimest sajandit, (2) Rosenplänterist ja Masingust 1880. aastateni, (3) 1880. aastatest Esimese maailmasõja lõpuni, (4) 1918–1940, (5) 1940. aastast tänapäevani (s.o 1975. aastani). Ülar Ploom (2011) võtab arvesse kultuuriajaloolist konteksti ja tõlke keeletehnilist külge, tehes vahet (1) 19. sajandi mugandustõlgetel, (2) Noor-Eesti keele- ja kultuuriuuduslikel tõlgetel, (3) ideoloogiliselt resistentsetel ja keeleliselt konservatiivsetel nõukogudeaegsetel tõlgetel ning (4) alates 1990. aastast levinud diskursuseteadlikel tõlgetel. Hasso

Krulli (2011a, b) periodiseeringud toetuvad ennekõike sisu-vormi dihhotoomia lahendamisele tõlkes: kõige vanemat, piiblitõlke tava, nimetab ta (1) alalhoidlik-jäljendavaks, hiljem omandatakse (2) maneerlik-stiliseeriv tõlkelaad (mida esindavad näiteks Friedebert Tuglas, Ants Oras või August Annist) ja kõige hilisem on (3) keeleomane-lihtsustav suund (näiteks Amar Annuse „Gilgameši“-tõlge).

Kui vaadata Eesti tõlkeloo periodiseerimise vaatepunktist seni ilmunud, end otsesõnu tõlkelooliseks uurimuseks positsioneerinud publikatsioonide, paistavad eredalt silma teatud fookuses olnud aspektid. „Esimestest sajanditest“ on uuritud ikka kõigepealt piibli- ja üldse religioossete tekstide, millele on lähenetud nii keeleajalooliselt kui ka üldkultuuriliselt, käsitletud on kas eraldi või võrdlevalt piibli tõlkijate tegevust ja selle tulemusi. Piiblitõlke ilmselt olulised mõjud eesti keelele ja kultuurile on jätnud aga varju näiteks seaduskorpuste samaaegse tõlkimise keele- ja sotsiaal-ajaloolisi aspekte. Seoses Liivi- ja Eestimaa haritlaste tegevuse uurimisega Rootsi ja Vene keisririigi ajal on uurijate hulgas levinud arusaam Eestist kui äärmiselt keerulisest ja huvitavast, mitmekeelsest ja -kultuursest keskkonnast (nt Viiding, Orion, Päll 2007, Lepajõe 2011, Lotman 2011, Jürjo 2004: 127), mis sellisena väärivad tõlkeloolist uurimist. Kuigi uusaja ja valgustusaegsete mõtlejate teoste osalised või täistõlkeid ning nende rolli uute ideede levimises on Eesti õpetatud ringkondades uuritud (Descartes'i kohta vt Tering 1996, Rousseau'ist Vinkel 1958), jääb uurimistöös selles valdkonnas pisteliseks. Pigem „laiadele lugejaringkondadele“ mõeldud „ilmalikule rahvakirjandusele“ keskendub Aarne Vinkli 336-leheküljelises monograafias on aga tõlget eksplitsiitselt tematiseeritud ainult paarileheküljelises, perioodi 1855–1865 käsitlevas alapeatükis „Tõkeline juturaamat“. Samas algavad kogu monograafiat läbivad umbmäärased viited käsitletud materjali tõlkelisusele juba esimese eestikeelse ilmaliku jutustuse „Jerusalem-Lina Hirmasast Ärrahäetamissest“ (1691) kirjeldusega: „On muidugi küsitav, kuivõrd tolleaegne lugeja seda „ilmalikkust“ märkas [---]. Igal juhul on aga kirjelduse allikad ilmalikud, minnes m i n g i s a k s a v a h e a s t m e k a u d u tagasi juudi-kreeka ajaloolase Josephus Flaviuse „Juuda sõjani““ (Vinkel 1966: 16; minu rõhutus – D. M.).

19. sajandi muganduste rolli eesti omakirjanduse tekkimisel on laialt tunnustatud, kuid pole spetsiifiliselt tõlkeloolisi uurimusi, mis heidaksid valgust näiteks muganduste päritolule ja tüpoloogiale. Mugandamise ajendeid ja eesmärke on vanema kirjandusloo uurimisel sõnastada püütud, kuid vähem on uuritud, kas ja kuidas saab eristada mugandamise erinevaid astmeid.

Uurijatele ei ole märkamata jäänud nooreestlaste loosungi tõkeline loomus ja viimastel aastatel on sellest tõukunud mitu tõlkeloolist uurimust, mis keskenduvad tõlkimise rollile Noor-Eesti (Veidemann 2005) ja keeleuueenduse liikumises (Monticelli 2006) või mõnele konkreetsele tõlkijale või tekstile (Ploom 2005, Sisask 2008). Seega on 20. sajandi algus koos piibli tõlkega ilmselt enim uuritud Eesti tõlkeloo periood. Noor-Eesti aegset tõlketgevust analüüsid on uurijad tähelepanu pööranud tõlke performatiivsetele aspektidele, s.t

tõlkimise pakutud võimaluste teadlikule kasutamisele omakultuuri ümberkujundamiseks. See on hea näide sellest, kuidas tõlkelugu võib teinekord aidata laiemalt mõista kultuuri arengumehhanisme, vältides lihtsustavaid üldistusi teatud kirjandusvoolude või -liikumiste kohta.

Esimese vabariigi tõlkelugu tervikuna – kui Uno Liivaku neljaleheküljeline alapeatükk „Tõlkimisest kodanlikus Eestis“ (Liivaku, Meriste 1975: 18–21) välja arvata – on uuritud kahetsusväärset vähe; süstemaatilist tähelepanu on selle perioodi puhul pööratud ainult tõlkekriitikale ja „tõlkediskursuse“ kujunemisele (Sütiste 2008, 2009).

Nõukogude aja tõlketegevusest ja -korpusest on meil terviklikum pilt kõigepealt tänu põhjalikele bibliograafiatele, aga ka nende põhjal tehtud uurimustele. Viimaseid ergutas eelkõige perestroika ajal tekkinud vajadus pöörata tähelepanu väliskirjanduse tõlkimise ja retseptiooni silmatorkavatele puudustele Nõukogude Eestis (vt nt Soosaar 1987, Liivaku 1989; olulisi andmeid nõukogudeaegse raamatutoodangu ja ka tõlgete kohta leidub Möldre 2005). Pärast paarikümneaastast pausi on uurijate tähelepanu Nõukogude Eesti tõlkeloo vastu uuesti hoogu saanud rahvusvahelistes tõlkeuringutes kasvavast huvist tõlkijate tegevuse poliitilise tingituse vastu. Just selles valguses on uuritud tõlkimist stalinismi ajal (Monticelli 2011, Gielen 2011) ja Brežnevi stagnatsiooniaastatel (Lange 2011b).

Taasiseseisvumisperioodist hõlmavamaid tõlkeloolisi uurimusi veel ei ole, raamatutoodangu arvudele toetudes on aga korduvalt tähelepanu pööratud ingliskeelsete kirjanduste tõlgete absoluutsele hegemooniale ja sellega seotud probleemidele (nt Soovik 2006, 2011), mis haakub hästi tõlkeuringutes olulise koha omandanud globaliseerumisest tingitud keelelis-kultuuriliste hierarhiate/ebavõrdsuse küsimuse ja sellega seotud üldisemate poliitilismajanduslike tendentside uurimisega (vt nt Venuti 1998, Cronin 2004).

Kultuuriajakirjadest leiab tõlkeloo iga perioodi kohta mõningast lisa väiksemate, konkreetseid aastaid käsitlevate tõlkekriitiliste artiklite näol, mis kannavad pealkirja *à la* „Viimase aja silmapaistvamaid proosatõlkeid“ (Paukson 1933) või „Eesti tõlkeilukirjandus 1971–1975“ (Ojamaa 1976). 1970. aastate teisel poolel muutusidki Loomingus lühikeseks ajaks tõlkekirjanduse ülevaated korrapäraseks. Hiljem on palju harvemini ja korrapäratult ilmunud veel mõned samalaadsed artiklid, nagu näiteks „Tõlge meie kultuuris“ (Raud 1986) või „2008. aasta tõlkeilukirjandus“ (Kaldmaa 2009). Hõlmavamateks sünteesideks võib neist leida kasulikku alusmaterjali.

Kui liikuda tõlkeloo perioodidest keelelis-kultuuriliste areaalide juurde, peab kõigepealt tõdema, et nii kultuuriülekande kui ka postkolonialismi võtmes põhjalikult uuritud baltisaksa kirjanduse mõjude kohta tõlkeloolisi käsitlusi napib. Süмптоomaatilised on siinkohal Reiner Brockmanni (1609–1647) 2000. aastal ilmunud „Teosed“, milles on taastrükitud kõik Brockmannist jäänud ladina-, kreeka-, saksa- ja eestikeelsed tekstid, sealhulgas tõlked, ent tema keele käsitlemisel ja sõnastiku koostamisel on lähtutud ainult originaalluuletustest, jättes kõrvale kirikulaulude tõlked, s.o valdava osa Brockmanni eestikeelsest loomingu-

Selline tõlgete olulisust tüüpiliselt alahindav lähenemine pole jäänud märkamatuks Kristiina Rossile (2001: 90), kes on „Teoseid“ arvustades kirjutanud:

Brockmanni eestikeelsetest juhuluuletustest polnud kaasaegsetel eestlastel õrna aimugi. See oli kohaliku võõramaalasest intellektuaali mäng, nali, ajaviide, mille peamine ja tagantjärele tähtsus seisneb selles, et, jah, temalt pärineb esimene eestikeelne silbilis-rõhuline juhuluuletus. Seevastu 1656. aasta lauluraamatus ilmunud kirikulaulude tõlked olid eestlaste seas kuni Piibli ilmumiseni 1739. aastal konkurentsituult kõige populaarsemad tekstid.

Äratundmine, et kuni 19. sajandi teise pooleni olid eesti- ja saksakeelsed tekstid „ühe kirjanduse erikeelsed, vahel ka eristiilsed harud“ (Lukas 2000: 106), peaks keelama tõlgete eraldamise olulisest tekstikorpusest. Ometi on saksakeelsete kirjanduste tõlkimisest teadusartikleid vähe; olulise erandina on nimetada Herbert Salu (1968, 1970) uurimus Schilleri pikast tõlketraditsioonist Eestis. Ka saksakeelsete kirjanduste retseptiooni uurimisel on Ivar Ivaski (2003 [1964]) artikkel „Ants Oras Goethe tõlkijana ja tõlgitsejana“ või Mari Tarvase (2002) ülevaade Austria kirjanduse vahendamisest erandlikud.

Teise, ajalooliselt mahukama tõlkekirjanduse allika ehk vene keeleareaali uurituse aste on suurem, ehkki bibliograafias annavad arvuliselt tooni nõukogudeaegsed artiklid üksikautorite tõlkimisest ja retseptioonist: „Lermontov eesti keeles“ (Adams 1956), „Kuidas tuli Majakovski Eestisse“ (Kruus 1962), „N. Nekrassovi retseptioonist Eestis“ (Issakov 1971), „Sergei Jessenini varasem retseptioon Eestis“ (Salum 1977) jne. Ainult Ülle Pärli, kelle tähelepanu on jätkuvalt köitnud „vene luule eestindamine 19. sajandi lõpus ja sellega seonduvad eesti tõlkeloo üldisemad probleemid“ (Pärli 2000: 92), uurimustes on eesti tõlkelugu vene kirjanduse retseptiooni ühes ajalõikes esindatud eksemplaarselt: nõnda just, tõlkiva kultuuri etteantusest lähtuvalt, käsitletakse väliskirjandust tõlkeloos. Uurides aega, mil kirjanduslik tõlge kui iseseisev fenomen Eestis välja kujuneb, senine saksa kultuuri sundmõju venestuspoliitikas uue vastu välja vahetatakse (sh kooliraamatukogudes saksakeelne kirjandus venekeelse vastu) ja eesti kirjandus emantsipeerus, on Pärliil õnnestunud ületada võõrfiloloogiale harjumuspärane mõttelaad ning näidata, kui lagedal on tõlkes eesti kultuuri argipäev ja taotlused vormilahendustest tõlkekriitikani välja.

Kolmanda suurema (ja jõuliselt suureneva) areaali ehk ingliskeelsete kirjanduste tõlkelooline uurimine piirdub põgusate käsitlusega ameerika ja briti kirjanduse retseptioonist (vastavalt Rähesoo 1996 ja Lange 2009b). Kanooniliste autorite hulgas on näiteks uuritud (väga mõõdukalt) Shakespeare'i tõlkimist ja retseptiooni (Banhard 2008) ning Hemingway stiili eesti keeles (Lehtsalu 1965).

Soome kirjanduse tõlkimine ei ole endale pärast August Annit (1931) eestkõnelejat leidnud, küll aga lühemat käsitlemist (Olesk 2005) ja hoolikat bibliografeerimist (Liivak 1996). Põhjalikumalt on uuritud ainult „Kalevala“ (vt nt Anni 1922, Vinkel 1985).

Julgustavate näidetena seni uuritud tõlkelugudest võib tuua antiigi ja romaani (eriti prantsuse) areaale. Kirjanike, kriitikute ja kirjandusteadlaste huvi kreeka ja ladina luule tõlkimise vastu on algusest peale olnud seotud eelkõige antiigi värsimõõtude ja nende sobivusega eesti keelele (vt Janika Pälli ja Maria-Kristiina Lotmani siinsete artiklite bibliograafiat). Põhjendades ebaproportsionaalselt vähest uurijahuvi tõlkimise intellektuaalse sisu vastu, on Marju Lepajõe mänginud eestlaste „laulurahva-karakterit“ mõttega: „[---] kui sakslastele on sajandite jooksul juurteni sisse koolitatud, et värsimõõt on ikkagi ainult teatava idee või meeleolu väljendus, siis eestlastele on kõla, muusika täiesti iseseisva väärtusega. Kui on hea viis, võib laulda, millest tahes, sisu pole tähtis [---].“ (Lepajõe 2011: 250-251.)

Hiljutisemaks märkimisväärsmaks saavutuseks antiigitõlgete uurimisel on elektrooniline bibliograafia (EAB 2012). Sellised veebipõhised, kergesti läbiotsitavad ja nüüdisaegsete kriteeriumide järgi koostatud bibliograafiad oleksid vajalikud iga keelelis-kultuurilise areaali tõlgete puhul.

Prantsuse kirjanduse tõlgete uurimisvaldkonnast paistab märgatavalt silma n-ö *baudelaire'iana*: Baudelaire'i eesti keelde jõudmise loo rekonstrueerimisel pole võtnud sõna mitte ainult kirjanduse uurijad (nt Puhvel 1992, Talviste 2004), vaid ka kirjanikud-tõlkijad ise (Õnnepalu 2000, Kaalep 2001, 2002, 2004), kes on Baudelaire'i tõlkimisest ja sellega seotud vaidlustest teinud olulise välja oma ilukirjandusliku *credo* selgitamiseks, kaitsmiseks ja katsetamiseks. Nii nagu antiigi, on ka prantsuse luule tõlkimise värsimõõdulised aspektid olnud eesti värsiõpetuse oluline osa (Oras 1931, Põldmäe 1978).

Itaalia kirjanduse tõlkeloo uurimise alused on visandanud Ülar Ploom (2011); hispaania kirjanduse retseptioonist on korduvalt kirjutanud Jüri Talvet (1995, 1996). Koos Baudelaire'iga on kanooniliste romaaniekelsete autorite eestindamisest põhjalikumalt käsitletud J. L. Borgest (Kaldjärv 2007).

Mainida võiks veel üksikuid artikleid, mis käsitlevad väiksemate tõlgete arvuga kultuuriareaale, näiteks rootsi (Saluäär 1992) või ungari (Peep 1995) oma. Nende sisu jääb aga sageli äärmiselt napiks nagu Ain Kaalepi (1959) paarileheküljelises käsitluses „Hiina kirjanduse eestikeelseist tõlkeist“ või on lootusetult aegunud, nagu näiteks Bernard Linde 1933. aastal kirjutatud „Eestikeelsed tõlked poola ilukirjandusest“. Uuemate käsitlustena keelelis-kultuurilistest tõlkeareaalidest on mainida portugاليةelsete kirjanduste retseptiooni analüüsi (Pesti 2011) ja Mart Kuldkipi (2011) lühiartiklit „Vanapõhja kirjanduse tõlkeloo ja selle tähendusest eesti kultuurile“, mis esitab teesi eesti identiteedi konstrueerimisest saagade tõlkimisega.

Mitmed eesti tõlkijad (Aleksander Aspel, Ants Oras, Ott Ojamaa, Henno Rajandi, Marta Sillaots jt) on oma kirjatöödega arvatud Eesti mõtteloo sarja. Eraldi käsitlust ongi tõlkijatest

enamasti leidnud tõlkijad-kirjanikud või tõlkijad-intellektuaalid, isiksused, kelle tõlked on avaldanud vastuvõtvale keelele ja kultuurile teatud mõju. Teadlikkus tõlkimise olulisusest konkreetse kirjainimese ja vahel tervete kirjanduslike voolude poeetika kujunemisel on ilmselt ka põhjus, miks kirjanikest ja intellektuaalidest tõlkijate akadeemilised käsitlused tunduvad olevat populaarsemad kui tervikperioode, keeleareaale või konkreetset tõlketeost vaatlevad artiklid. Keeleuueenduse vaatepunktist on näiteks käsitletud Ridala (vt ülal) ja Aaviku (vt ülal) tõlketegevust. Oras on seni ainus tõlkija, keda on käsitletud terve monograafia ulatuses (Lange 2004). Johannes Semperist on esile tõstetud tema laiahaardeline retseptiivne ja eesti kirjandusilma piire avardav tõlkekontseptsioon ja -praktika (Andresen 1962, Monticelli 2011). Enn Soosaare tõlketegevusest on kirjutatud seoses Nõukogude Eesti kultuuripoliitika (Lange 2011a). Uku Masingut on käsitletud nii piibli (Paul 1998) kui ka luule tõlkijana (Tooming 2012). Eraldi tähelepanu on pööratud A. H. Tammsaarele (Roos 1940, Lange 2009a), August Sangale, Tuglasele, Betti Alverile (Torop 1999: 98–118), Sillaotsale (Saluäär 2008); uuritud on ka eri aegade piiblitõlkijaid.

Ülaltoodud põgus ülevaade Eesti tõkeloo olemasolevatest fragmentidest võib jätta mulje mahajäänud uurimisvaldkonnast. See oleks aga ekslik, sest kui Elin Sütiste (2009: 908) mõne aasta taguses Eesti tõkeloo uurimise kokkuvõttes olid plusspoolele kanda ainult „mõningad uuringud ja andmed“, siis just viimastel aastatel on lisaks levivale arusaamale tõkeloo absoluutsest vajadusest kultuurimehhanismide komplekssemaks ja täielikumaks kirjeldamiseks tekkinud ka esimesed – ehkki ikka veel ebapiisavad – institutsionaalsed raamid uurimisvaldkonna arendamiseks grandiprojektide ja ülikoolides arendatud tõlkimisele orienteeritud õppemoodulite ja -kavade näol. Pole ilmselt vale öelda, et just Tallinna ja Tartu ülikoolis kaitstud lõputöödes (doktoriväitekirjadest kuni bakalaureusetöödeni) leidub praeguseks kõige päevakohasem ja täielikum alusmaterjal eri perioodide, keelelis-kultuuriliste areaalide, tõlkijate, üksikute teoste tõlkelooliseks uurimiseks. Lõputööd sisaldavad sageli ka olulisi tõlkebibliograafiaid. Arenevat katset koondada ühte kohta tõkeloooteemalisi monograafiaid ning teadusartikleid, tõlkeid ja tõlkekriitikat loetlevaid bibliograafiaid kujutab ennast Eesti tõkeloo wiki (<http://esttrad.unit.ee>), mis on nii otsinguteks kui ka täiendamiseks vabalt ligipääsetav kõikidele uurijatele.

Käesolev Methise erinumber ei taha (ega saaks) olla katse süstemaatiliselt katta Eesti tõkeloo valgeid laiike, ehkki ta mingil määral üksikuid lünki siiski täidab, astudes niimoodi oma loogilise eelkäija, siinses ajakirjas H. K. Riikoneni arvustatud inglisi- ja prantsuskeelse kogumiku „Between Cultures and Texts: Itineraries in Translation History. Entre les cultures et les texts. Itinéraires en histoire de la traduction“ (2011, „Kultuuride ja tekstide vahel: marsruute tõkeloo“) teise osa „History of Translation in Estonia“ („Eesti tõkelugu“) üheksa artikli jälgedes. See kogumik, mis kasvas välja 2010. aastal Tallinna ülikoolis peetud tõkeloo koostamise metodoloogiale keskendunud rahvusvahelisest konverentsist, oli esimene katse

avaldada ühes kohas uusi, Eesti tõlkeloo erinevaid aspekte puudutavaid uurimistulemusi, paigutades need samas rahvusvahelisse konteksti.

Methise erinumbri peamine eesmärk on aga laiendada tõlkeloo kirjutajate ringi ning osutada tõlkeloo kirjutamise erinevatele võimalustele ja interdistsiplinaarsele taustale. Üksnes artiklites esindatud lingvistilist, filoloogilist, (võrdlevat) kirjandusteaduslikku, raamatuloolist ja kultuuriteoreetilist lähenemist kombineerides saab terviklikumalt seletada tõlkimise eri tahkude toimet ajaloos ja kultuuris. Interdistsiplinaarne tõlkelugu ei koosne ühe kindla meetodiga kirjeldatud eri objektide rodust, vaid pigem samade objektide mitmekordsetest refleksioonidest erinevate meetodite kaudu. Sealjuures ei anna iga valitud meetod meile mitte ainult erinevat peegeldust objektist, vaid erinevates vaatlusobjektides peegeldub ka sama meetod erinevalt.

Käesoleva erinumbri avaartikkel on väga hea näide sellisest uurimismeetodi ja -objekti õnnestunud interaktsioonist. Kristiina Ross võtab ühelt poolt rakendada Peeter Toropi väljatöötatud tõlkeloo koostamise universaalseid vahendeid. Kindel metodoloogiline valik võimaldab uurijal integreerida oma tähelepanekud tõlgete lingvistiliste ja funktsionaalsete aspektide ning tõlkijate ühiskondliku positsiooni kohta tervikmudelisse, mis annab tõlgete võrdlemisel huvitavaid ja üldistavaid tulemusi. Samas tõstab artikli uurimisobjektiks valitud kahe 17. sajandi tõlke analüüs selgelt esile vanema tõlkeloo kirjutamise spetsiifilisi probleeme. Metodoloogiline mudel paindub ja ilmutab kontaktist konkreetse uurimisobjektiga ootamatuid rakendamisvõimalusi. Vanemate tõlgete uurija vaatepunktist omandab näiteks originaali ja tõlke vaheline liikumine tavapärasest teistsuguse tähenduse: selle asemel et vaadata, kuidas kaks tõlkijat lahendavad originaali eestindamisel sama küsimust erineval viisil, võib selliste viiside analüüs olla hoopis aluseks oletusele tõlkimiseks kasutatud erinevatest originaalidest. Vanade tõlgete asetamine diakroonilisele teljele on vajalik ka selleks, et hinnata eri aegade kultuurilis-poliitiliste päevateemade mõju nende tõlgete uurimisele ja hindamisele. Kõige raskem on aga Rossi hinnangul kirjeldada tõlgete tõlkelisust, sest mitme sajandi vanuste eestikeelsete tekstide kaasaegne retseptiivne kontekst on raskesti rekonstrueeritav.

Samasuguste raskustega puutub kokku Krista Mitsi artikkel, mis täidab Eesti tõlkeloo märkimisväärset lünka, käsitledes ingliskeelse kirjanduse tõlkimise esimest pooltseit sajandit selleks spetsiaalselt koostatud süstemaatilise tõlgete bibliograafia alusel. Sellise käsitluse peamiseks probleemiks on 19. sajandi lõpuni loodud eestikeelsete tekstide staatuse määramine ehk kuidas eristada tõlkelisuse eri astmeid alates „päris“ tõlkest, eri tüüpi mugandustest, kuni „võõraid lugusid“ ümber kirjutava originaalini välja. Enamasti saksa keele vahendusel Eestisse jõudnud ingliskeelse kirjanduse usku, vagadust ja kasvatuslikku kõlbelisust õpetavad jutud ning hiljem ingliskeelsest levikirjandusest (seiklusjuttudest jm) pärit motiivid ja süžeed rändasid sageli ühest eestikeelsest tekstist teise, teisenedes vastavalt kohalikule olustikule ja kultuurilis-ühiskondlikele vajadustele. Niisuguse kompleksse tõlkeloo-

lise situatsiooni käsitlemisel võib osutada kasulikuks nii kirjandusteaduses viljeldud kirjandusliku motiivi variatsioonide analüüs – Mits jälgib oma artiklis näiteks orjade, indiaanlaste ja merehädalistega seotud süžeed – kui ka kultuuriteoorias kasutatud ülekande mõiste: näiteks kuidas mustad orjad valgeteks saavad. Ülekande viiside, mehhanismide ja eesmärkide seletamisel tuleb sealjuures arvestada tõlkija figuuri olulise muutumisega käsitletud perioodil: 18. sajandi lõpu ja 19. sajandi esimese poole pietistlikud misjonärid ja baltisaksa või eesti soost saksastunud pastorid ja kõstrid asendusid 19. sajandi teisel poolel eestlastest vaimulike, kooliõpetajate ja ametnikega; 19. sajandi lõpus ja 20. alguses liitusid tõlketegevusega aga juba eesti kõrgharitudlased.

Kui Krista Mitsi artikkel on hea näide laiahaardelisest, keelelise areaali ja perioodi põhisest käsitlesest, siis Ene-Reet Sooviku ja Kaisa Vaheri artikkel keskendub samasse keeleareaali kuuluva kanoonilise teose eri aegadel loodud tõlgete võrdlevale analüüsile. Robinsonaadid ehk Daniel Defoe „Robinson Crusoe’st“ pärit süžee ja motiivide rännakud ja teisenemine on eraldi uurimisteema, mis on leidnud ka Eestis põgusat käsitlust. Soovik ja Vaher keskenduvad aga ainult nendele Robinsoni-lugude eestindustele, mis lähtuvad otseselt Defoe algtekstist. Kahe nõukogudeaegse ja taasiseseisvumisjärgse tõlke võrdlemisel tõuseb paratamatult esile tõlgete kui sihtkultuuri tekstide sotsiaal-poliitiline tingitus. Huvitaval kombel tundub ka ideoloogilise interferentsi ja tsensuuri mõjude uurimisel kasulik keskenduda originaali teatud (näiteks palvetamise ja üldisemalt religioosete, aga ka introspeksiooni) motiivide kadumisele või teisenemisele eri ajastute tõlgetes. Sotsiaal-poliitilise konteksti mõju tõlkimisele tuleb aga eksplitsiitselt esile ka tõlgete žanrilises liigitamises sihtkultuuris, paratekstides (eessõnad, järelsõnad, kommentaarid jne) ning tõlgete arvustustes ja retseptsioonis. Nii saab näiteks Eesti „Robinson Crusoe’st“ kord lastele, kord noortele, kord koolikirjanduseks, kord täiskasvanutele mõeldud raamat, Eesti Robinsonist aga kord „töösangar“, kord „kodanluse esindaja“, kord „vaimse valgustumise teel olev karakter“. Avar retseptiivne tõlkelugu uurib, kuidas kahesuunalises liikumises tõlketeksti ja sihtkultuuri vahel sellised kuvandid genereeruvad.

Avaramast tõlkeloo kontseptsioonist lähtub ka Janika Pälli artikkel, mis teeb antiigitõlgete koostamisel olevale bibliograafiale tuginedes esimese katse sünteesida antiigitõlgete lugu ja tõstab ühtlasi esile mitu olulist üldmetodoloogilist küsimust. Esiteks on „antiigitõlge“ hea näide keelelis-kultuuriliste areaalide piiritlemise meelevaldsusest. Eriti teravalt tõuseb probleem täna päevakorrale seoses nn rahvusülese kirjandusega. Seni valminud teiste riikide ja keelte tõlkelood on agaralt kinni pidanud traditsioonilistest areaalide jaotustest, kuigi tänase päeva kultuuriuuringutes ja postkolonialistlikus teoorias toimuva kultuurilise identiteedi mõiste dekonstruktsiooniga arvestades oleks aeg jaotamise kriteeriumid ka tõlkelugudes üle vaadata. Pälli artiklis tuleb hästi esile ka vajadus arvestada teatud areaali tõlgete perioodiseerimisel tekstide avaldamise traditsioonilisest vormist välja jäävate tõlgetega alates käsikirjalistest, kuid oma kirjanduse arengut mõjutanud 19. sajandi kirjanike tõlgetest, kuni

avaldamata jäänud lavatõlgete ja interneti avarustes elektroonilises vormis ringlevate tõlkefragmentideni. Sellistel, tõlkelugudes enamasti unustatud tõlgetel võib teatud kultuuri-ruumis ja -ajas olla suurem mõju kui ametlikult välja antud tõlgetel. Ebatraditsioonilise tõlkematerjaliga arvestamine aitab muu hulgas vältida tõlkeloo periodiseerimisel lihtsustavat, teleoloogilisusega riskivat lineaarsust, seda enam, et väikestes kirjanduslikes süsteemides jääb alati oluliseks individuaalsuse, juhuslikkuse ja välisfaktorite osakaal.

Jätkates ja viies rangemas teaduslikku raami pikaajase arutelu antiikluule tõlkimisega seotud värsivormi valiku teemal, pöörab Maria-Kristiina Lotmani artikkel tähelepanu eesti omakirjanduse vormide kujunemiseks olulisele perioodile. Värsimõõdu tõlkimise uurimine on selles mõttes selge näide tõlkeloo vajalikkusest kirjandusloo terviklikumaks mõistmiseks. Jälgida muutusi ühe konkreetse stilistilise võtte tõlkelahendustes on parim viis tematiseerida detailsemalt seoseid ajastuliste tõlkenormide, tõlkijate eesmärkide ja nende valikute performatiivse mõju vahel. Sealjuures võib selline seoste konstellatsioon samal ajajärgul võtta erinevate stilistiliste võtete ja žanrite puhul vägagi erinevaid kujusid. Kui luule tõlkimisel valitses 19. sajandil formaalsel ekvivalentsil põhinev „ekvimeetrilise tõlke meetod“, siis proosas vastas sellele hoopis originaaliga vabalt ümber käiv muganduslik tõlge; ka antiikluule värsimõõdu eestindamise enda rüpes kujunesid 20. sajandi alguses välja kaks vastandlikku tõlkemeetodit. See kinnitab ühelt poolt mitmekordse diakroonia vältimatust tõlkeloos ja teisalt vajadust arvestada tõlkeloo rekonstrueerimisel nii hegemooniliste lahenduste kogumiga (Touy tõlkenormid) kui ka n-ö võitluslik-antagonistliku teguriga, mis esitab väljakutse kehtivatele normidele ja paneb tõlkijad omavahel „võitlema“ teatud lahenduse tõrjumise või „läbisurumise“ nimel.

Kui Maria-Kristiina Lotmani käsitlus näitab muu hulgas tõlketeksti statistilise analüüsi alustpanevat tähtsust teadusliku tõlkeloo koostamisele, siis Aile Möldre artikkel tõstab statistilise ülevaate tekstist välja ja viib selle raamatutoodangu tasandile. Ilukirjanduslike tõlgete (ja originaalide) trükistatistika loob tõlkeloo koostajatele nii eri perioodide kui ka keelelis-kultuuriliste areaalide puhul avarama konteksti, millesse paigutada spetsiifilisemad juhtumiuuringud. Möldre käsitlus täidab selles mõttes silmatorkava lünga ja ehitab esmakordselt vabariigiaegse tõlkeloo uurimiseks süsteemse aluse. Raamatulooline pilk toob mängu eri ajastute tõlkepoliitika ja -normide adekvaatseks rekonstrueerimiseks olulised aspektid, mis kipuvad tõlketeeoretikute ja kirjandusteadlaste uurimustes varju jääma: kirjastamisstrateegiad (sarjad, hinnad, turustamine, tiraažid), trükiseadused, rahvusvahelised autoriõiguse lepingud jne. Tõlgete uurimise laienevatele ringidele – tekst, kultuur, ühiskond, ajalugu – lisanduvad nii eksplitsiitselt kõik konkreetsed juriidilis-majanduslikud mehhanismid ja tõlgete avaldamise materiaalsed tingimused. Möldre artikkel näitab ka, kui produktiivne võib Eesti tõlkeloo uurimisel olla nii kaasatud „sisemiste“ kontekstide arvu suurendamine kui ka Eesti tõlkeloo osade paigutamine „välisesse“ ehk teiste maade tõlkelugude konteksti. Võrdlus

Soomega võib näiteks ilmsiks tuua niihästi oodatud kui ka üllatavaid sarnasusi/erinevusi, mis aitavad muu hulgas põhjendamatult kujunenud arusaamu proovile panna.

Aile Möldre loodud taustal on hea lugeda Katiliina Gieleni artiklit, mis käsitleb Marta Sillaotsa tõlkepoetikat, keskendudes just tema vabariigiaegsele tegevusele. Tõlkijate portreed on tõlkelugude koostamisel omandamas järjest olulisemat kohta, vastates tõlkeuuringutes kõlavale üleskutsele tuua tõlkijate „varjude armee“ nähtavale ja tõsta esile tema aktiivset rolli nii lähteteksti ja -kultuuri kuvandi kui ka sihtkultuuri ja -keele normide (ümber) kujundajana. Tõlkija tegevuse uurimine hõlmab Gieleni käsitluses nii Sillaotsa tõlgete tekste kui ka paratekste (oma ja teiste tõlkeid saatvaid tekste), tõlkearvustusi ja -tutvustusi ning kirjavahetust kirjastajate ja kolleegidega. Tõlkija loodud sünkroonse tekstide kogumi võrdlevale analüüsile lisandub diakrooniline käsitlus, mis võrdleb tõlgete esmatrükke hiljem toimetatud ja välja antud korduustrükkidega. Selline laiahaardeline analüüs võimaldab anda kompaktsema pildi tõlkija enesepositsioneerimisest oma aja tõlkenormide ja -tavade suhtes. Mõistagi on tulemus kaugel täiesti koherentse tõlkepoetika rekonstrueerimisest, vaid vastupidi: niisugune lähenemine tõstab huvitavalt esile vältimatu lõhe tõlkija eksplitsiitselt postuleeritud ja implitsiitselt rakendatud põhimõtete vahel. Implitsiitselt sisaldab Sillaotsa kui tõlkija vaatlus ka tänapäeva tõlkeuuringutes hoogu võtvat soouuringulist aspekti: kas rollide jaotus kirjaniku-tõlkija topeltametis sõltub soost, missugune on naistõlkija mandaat väljaandjatest meeste maailmas? Omamoodi vastuse küsimusele leiab **Arhiivileiu** rubriigist, kus Katiliina Gielen kommenteerib Ain Kaalepi Marta Sillaotsale saadetud kirju ajast, kui Kaalep oli elanud „esialgu vaid 20 aastat“ ja nägi Sillaotsas tunnustatud mentorit.

Naisautori kuju konstrueerimisele originaali tõlgendustes ja tõlgetes keskendub Alari Alliku käsitlus jaapani luuletajast Ono no Komachist. Vastupidiselt Katiliina Gieleni ja mitme teise erinumbri artikli autori lähenemisele, kus – kooskõlas tänapäeva tõlkeuuringute olulise uurimissuunaga – keskendutakse tõlgetele kui tõsiasjale sihtkultuuris, jättes originaali tähelepanuta, lähtub Alliku käsitlus Ono no Komachi originaalteksti lähimast analüüsist ja originaali retseptsioonist lähtekultuuri ruumis, viies lugeja niimoodi tagasi tõlkeuuringute üheks lähtealuseks olnud võrdleva kirjandusteaduse rüppe. Autori eluloolise narratiivi loomine muutub nõnda ühelt poolt võtmeks originaalteksti tõlgendamisel ja teisalt jälgitavaks domineerivaks tõlgete võrdlevas analüüsis. Valides – kas teadlikult või endale teadvustamata – oma tegevuse lähtepunktiks lähteteksti teatud tõlgendustraditsiooni ja juurutades seda – teadlikult või teadvustamata – rakendatud tõlkestrateegiatega sihttekstis, määrab tõlkija ette teose (ja selle autori) retseptsiooni sihtkultuuris. Tõlkelugu võtab siinkohal oluliseks ülesandeks jälgida ja seletada konkreetse teose või autori, kuid võib-olla ka näiteks terve ilukirjandusliku voolu või koguni kirjandusliku areaali kuvandi loomist ja muutmist tõlkes. See on eelduseks kogu sihtkultuuri ilukirjandusliku polüsüsteemi avaramaks mõistmiseks.

Tõlkeloo olulist rolli eesti kultuuri mõistmises ja ka enesemõistmises rõhutab oma artiklis ka Elin Süti ste. See, kas tõlkelugu on või ei ole eesti kultuurimälu osa ja kas passiivse või

aktiivse mäletamise objektina, pole pelgalt akadeemiline küsimus, vaid seostub otseselt kultuuri enesekirjelduste ja veel laiemalt rahvusliku identiteedi küsimusega. Niisiis tasub küsida, millistel kultuurilis-poliitilistel põhjustel tõlkelugu eri ajastutel kas tõrjutakse või, vastupidi, aktsepteeritakse kultuurimälu osana ja millised on selle tõrjumise või aktsepteerimise tagajärjed kultuuri mõistmises ja enesemõistmises. Eesti ja üldisemalt Ida- ja Kesk-Euroopa riikide puhul rõhutab Sütiste siinkohal omakirjanduse rolli rahvusliku identiteedi loomises, mis kipub puhtuse ideaali nimel tõrjuma tagaplaanile võõrmõtjude (ja seega tõlkeloo) olulisust. Sellele vastandub püüd mõista eesti kultuuri pingeväljana, kus välis- ja sisemõjurite mitmekesisus ja kihilisus muudab identiteetide piirid hägusamaks, voolavamaks ja seega ka ikka ja alati vaieldavaks; niisuguse mitmekeelse ja -kultuurilise pingevälja mehhanismide analüüsi oluliseks eelduseks on mõistagi tõlkelugu. Avaram kultuuri mõistmine nõuab aga avaramat tõlkelugu, mis oleks võimeline lisaks kirjakultuurile käsitlema ka muid, tänapäeval järjest olulisemates meediumides ja kunstiliikides toimuvaid kultuurikontakte ja -ülekandeid.

Teoriavahenduseks pakutud Maria Tymoczko teksti tõlkimisest ja poliitilisest angažeeritusest oleme valinud eesmärgiga tutvustada tõlkeuringute uut suunitlust, mida on nimetatud ka „võimupöördeks“ ja mis, juhtides tähelepanu tõlkimise seostele eri aegade hegemoonsete või minoriteetsete poliitiliste diskursustega, annab olulise instrumendi ka tõlkeloo kirjutamiseks. Tymoczko on üks olulisemaid postkolonialistlike tõlkeuringute esindajaid ja arvestades postkolonialistliku teooria järjest levivate rakendustega Eesti kontekstis, väärivad tema tekstid ka siin kindlasti tähelepanu. Kui „võimupööre“ muudab meie arusaama tõlkijate tegevusest ja tõlketekstide olemusest, peaks see meid ka teadlikumaks tegema tõlkeloo (nagu igasuguse ajaloo) kirjutamisega kaasnevate sissearvavate ja väljajätvate valikute seotusest kirjutajate olevikuliste kultuurilis-poliitiliste taotlustega. Tõlkelugu on selles mõttes alati „leiutatud traditsioon“ ja astub teiste, samadest tegelastest, asjadest ja sündmustest jutustatud lugudega pingelisse konfrontatsiooni, millest võrsuvad kultuuri kui terviku enesekirjeldused. Kirjutades tõlkelugu (nagu iga teist lugu), me teisisõnu ei kirjelda mitte ainult ajaloolisi protsesse, vaid positsioneerime end omakultuuri olevikulises pingeväljas.

Kirjandus

Adams, Valmar 1956. Lermontov eesti keeles. – *Looming*, nr 2, lk 248–252.

Andresen, Nigol 1962. Johannes Semper väliskirjanduse tõlkijana, uurijana ja tutvustajana (kirjaniku 70. sünnipäevaks). – *Keel ja Kirjandus*, nr 3, lk 140–150.

Anni, August 1922. Kalevala eesti keeles. – *Eesti Kirjandus*, nr 4, 113–126.

Anni, August 1931. Soome kirjandus Eestis. – *Eesti Kirjandus*, nr 2, lk 71–87.

- Bassnett, Susan** 1998. The Translation Turn in Cultural Studies. – Constructing Cultures. Essays on Literary Translation. (Topics in Translation 11.) Eds. S. Bassnett, A. Lefevere. Clevedon etc.: Multilingual Matters, lk 123–140.
- Banhard, Evelin** 2008. For Page or for Stage? The Myth of Shakespeare in Estonia. – *Interlitteraria*, No. 13, lk 457–468.
- Bhabha, Homi** 1994. The Location of Culture. London: Routledge.
- Cronin, Michael** 2004. Translation and Globalization. London & New York: Routledge.
- Gielen, Katiliina** 2011. Authors as Translators: Emerging Hierarchical Patterns of Literary Activity in Early Soviet Estonia. – Between Cultures and Texts. Itineraries in Translation History. // *Entre les cultures et les textes. Itinéraires en histoire de la traduction*. Eds./Éds. A. Chalvin, A. Lange, D. Monticelli. Frankfurt am Main etc.: Peter Lang, lk 201–211.
- Issakov, Sergei** 1971. N. Nekrassovi retseptisioonist Eestis. – *Keel ja Kirjandus*, nr 12, lk 705–714.
- Ivask, Ivar** 2003 [1964]. Ants Oras Goethe tõlkijana ja tõlgitsejana. – Ivar Ivask, Tähtede tähendus tunda. (Eesti mõttelugu 52.) Koost J. Talvet. Tartu: Ilmamaa, lk 141–165.
- Jansen, Ea** 2007. Eestlane muutub ajas. Seisusühiskonnast kodanikuühikonda. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv.
- Jürjo, Indrek** 2004. Liivimaa valgustaja August Wilhelm Hupel 1737–1819. Tallinn: Riigiarhiiv.
- Kaalep, Ain** 1959. Hiina kirjanduse eestikeelseist tõlkeist. – *Keel ja Kirjandus*, nr 12, lk 766–767.
- Kaalep, Ain** 2001. Baudelaire Eestis. Märkmeid I. – *Keel ja Kirjandus*, nr 6, lk 390–393.
- Kaalep, Ain** 2002. Baudelaire Eestis. Märkmeid II. – *Keel ja Kirjandus*, nr 1, lk 26–29.
- Kaalep, Ain** 2004. Baudelaire Eestis. Märkmeid III. – *Keel ja Kirjandus*, nr 10, lk 755–761.
- Kahk, Juhan** (toim) 1992. Eesti talurahva ajalugu I. Tallinn: Olion.
- Kaldjärv, Klaarika** 2007. Autor, jutustaja, tõlkija. Borgese autofiktsioonid eesti keeles. (Dissertationes philologiae romanicae Universitatis Tartuensis 3.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Kaldmaa, Kätlin** 2009. 2008. aasta tõlkeilukirjandus. – *Looming*, nr 5, lk 696–710.
- Krull, Hasso** 2011a. Gilgameš tuleb maailma otsast. [Gilgameši eepos. Akkadi keelest tõlkinud ja seletused kirjutanud Amar Annus. Tallinna Ülikooli Kirjastus, Tallinn, 2010, 242 lk. € 10.80.] – *Vikerkaar*, nr 3, lk 114–117.
- Kruus, Oskar** 1962. Kuidas tuli Majakovski Eestisse. – *Keel ja Kirjandus*, nr 10, lk 577–590.
- Kuldkepp, Mart** 2011. Vanapõhja kirjanduse tõkeloost ja selle tähendusest eesti kultuurile. (Päevateema.) – *Keel ja Kirjandus*, nr 6, lk 449–452.
- Lange, Anne** 2004. Ants Oras. (Eesti kirjanikke.) Tartu: Ilmamaa.
- Lange, Anne** 2009a. On the economy of translating „Lord Jim“. – *Interlitteraria*, No. 14, Vol. 2, lk 349–368.
- Lange, Anne** 2009b. Otse predestineerit. – *Tuna*, nr 3, lk 151–156.
- Lange, Anne** 2011a. Enn Soosaare tõlketegudest. – *Keel ja Kirjandus*, nr 1, lk 31–47.
- Lange, Anne** 2011b. Performative translation options under the Soviet regime. – *Journal of Baltic Studies*, DOI 10.1080/01629778.2011.634699. [ilmumas]
- Lehtsalu, Urve** 1965. Hemingway stiil eesti keeles. – *Keel ja Kirjandus*, nr 6, lk 332–339.
- Lepajõe, Marju** 2011. Roomlaste taltsutamine. (Eesti mõttelugu 102.) Tartu: Ilmamaa.

- Liivak, Krõõt** (toim) 1996. Soome kirjandus eesti keeles ja eesti kirjandus soome keeles: 1847–1994 // Suomen kirjallisuus viron kielellä ja viron kirjallisuus suomen kielellä. Tallinn: Eesti Rahvusraamatukogu.
- Liivaku, Uno, Henno Meriste** 1975. Kuidas seda tõlkida. Järeлтormatusest eestinduseni. Tallinn: Valgus.
- Liivaku, Uno** 1989. Eesti raamat isolatsioonis. – Keel ja Kirjandus, nr 8, lk 458–467.
- Linde, Bernhard** 1933. Eestikeelsed tõlked poola ilukirjandusest. – Looming, nr 6, lk 687–695.
- Lotman, Piret** (koost) 2011. Lugemise kunst. (Eesti Rahvusraamatukogu toimetised 13. A, Raamat ja aeg, nr 2.) Tallinn: Eesti Rahvusraamatukogu.
- Lukas, Liina** 2000. Eesti-saksa kirjanduslik opositsioonilisus 19. ja 20. sajandi vahetusel. – Kultuuritekst ja traditsioonitekst. Toim Ü. Pärl. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 106–123.
- Monticelli, Daniele** 2006. Keeleuuendus ja tõlkimine „Noor-Eesti“ kultuurilise utopia raames Villem Ridala tõlgitud „Süütu“ tõlke näitel. – Keel ja Kirjandus, nr 5, lk 379–386; nr 6, lk 477–490.
- Monticelli, Daniele** 2011. 'Totalitarian translation' as a means of forced cultural change: the case of postwar Soviet Estonia. – *Between Cultures and Texts. Itineraries in Translation History.* // *Entre les cultures et les texts. Itinéraires en histoire de la traduction.* Eds./Éds. A. Chalvin, A. Lange, D. Monticelli. Frankfurt am Main etc.: Peter Lang, lk 187–200.
- Möldre, Aile** 2005. Kirjastustegevus ja raamatulevi Eestis aastail 1940–2000. Tallinn: TLÜ Kirjastus.
- Nirk, Endel** (toim) 1966. Eesti kirjanduse ajalugu. II köide. XIX sajandi teine pool. Tallinn: Eesti Raamat.
- Ojamaa, Ott** 1976. Eesti tõlkeilukirjandus 1971–1975. – Looming, nr 6, lk 1005–1011.
- Ojamaa, Ott** 2010 [1969]. Kümnennda muusa muresid I. – Ott Ojamaa, Armastus seaduslikus abielus. (Eesti mõttelugu 92.) Tartu: Ilmamaa, lk 54–71.
- Olesk, Sirje** (koost) 2005. Kultuurisild üle Soome lahe. Eesti-Soome akadeemilised ja kultuurisuhted 1918–1944. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.
- Oras, Ants** 1931. Prantsuse süllaabilise värsimõõdu, eriti aleksandriini, edasiandmisest eesti keeles. – Eesti Kirjandus, nr 7, lk 373–379.
- Paukson, Harald** 1933. Viimase aja silmapaistvamaid proosatõlkeid. – Looming, nr 8, lk 958–964; nr 9, lk 1067–1072; nr 10, lk 1189–1193.
- Paul, Toomas** 1998. Uku Masing ja eesti piiblitõlge. – Keel ja Kirjandus, nr 2, lk 86–89; nr 3, lk 173–187.
- Paul, Toomas** 1999. Eesti piiblitõlke ajalugu: esimestest katsetest kuni 1999. aastani. Tallinn: Emakeele Selts.
- Peep, Harald** 1995. Apertseptsiooni ja retseptsiooni vaegusest. Ungari kirjanduse käekäigust Eestis. – Keel ja Kirjandus, nr 7, lk 444–448.
- Pesti, Mele** 2011. The Reception of Portuguese-Language Literatures in Estonia. The Historical Context. – *Interlitteraria*, No. 16, Vol. 2, lk 607–627.
- Ploom, Ülar** 2005. D'Annunzio „L'innocente“ ja Ridala „Süütu“: mõningaid vähem teadvustatud aspekte seoses Noor-Eestiga. Eelmärkeid ja hüpoteese. – Looming, nr 12, lk 1851–1862.
- Ploom, Ülar** 2011. From Mugandus [Accommodation] towards Discourse-Aware Translation: Some Aspects of an Italian Itinerary in Estonian Translation History. – *Between Cultures and Texts. Itineraries*

in Translation History. Entre les cultures et les textes. Itinéraires en histoire de la traduction. Eds./Éds. A. Chalvin, A. Lange, D. Monticelli. Frankfurt am Main etc.: Peter Lang, lk 213–226.

Põltsam-Jürjo, Inna 2011. Sissevaateid Liivimaa külaühiskonda 15.–16. sajandil. – Tuna, nr 1, lk 20–40.

Puhvel, Jaan 1992. Baudelaire'i kajastus ja mõju eesti kirjanduses. – Keel ja Kirjandus, nr 4, lk 193–197.

Põldmäe, Jaak 1978. Eesti värsiõpetus. Tallinn: Eesti Raamat.

Põldmäe, Rudolf 2011. Vennastekoguduse kirjandus. (Eesti mõttelugu 101.) Tartu: Ilmamaa.

Pärli, Ülle 2000. Tõlkimine kui kultuurimehhanism: 19. sajandi lõpu eestindused vene kirjandusest. – Kultuuritekst ja traditsioonitekst. Toim Ü. Pärli. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 92–105.

Raud, Rein 1986. Tõlge meie kultuuris. – Looming, nr 6, lk 826–829.

Rebane, Hilve 2008. Tõlkekirjandus. – Eesti kirjandus paguluses XX sajandil. Toim P. Kruuspere. Tallinn: Eesti TA Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus, lk 557–614.

Roos, Jaan 1940. A. H. Tammsaare väliskirjanduslikud huvisuunad ja tõlketoodang. – Looming, nr 6, lk 670–675.

Ross, Kristiina 2001. Reiner Brockmann – vaimulik tõlkija või Lasnamäe lambur. – Vikerkaar, nr 4, lk 86–90.

Ross, Kristiina (koost) 2007. Põhjaeestikeelsed Uue Testamendi tõlked 1680–1705. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

Rähesoo, Jaak 1996. The Reception of American Literature in Estonia – Interlitteraria, No. 1, lk 115–125.

Salu, Herbert 1968. Seid umschlungen, Millionen! Die frühesten Übersetzungen von Schillers Liedern and Balladen in Skandinavien und im Baltikum. Stockholm: Vaba-Eesti.

Salu, Herbert 1970. Esimesed eestikeelsed tõlked Schilleri oodist „Laul rõõmule“. – Herbert Salu, Kauged rannad ja oma saar. Esseid eesti kirjandusest. Stockholm: Eesti Raamat, lk 242–302.

Salum, Ants 1977. Sergei Jessenini varasem retseptatsioon Eestis. – Keel ja Kirjandus, nr 7, lk 392–405.

Salupere, Malle 2006. Postipapa mitmes peeglis, mitmes rollis. Tallinn: Tänapäev.

Saluäär, Anu 1992. Sada aastat rootsi kirjandust eesti keeles. – Keel ja Kirjandus, nr 7, lk 413–418.

Saluäär, Anu 2008. Marta Sillaots 1887–1969. – Anu Saluäär, Põhjamaadest ja Eestist. Kirjutisi 1987–2000. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, lk 505–548.

Sisask, Kaia 2008. Mõningaid tähelepanekuid Johannes Aaviku kirjanduslikust prantsuseorientatsioonist ja tõlkegevuse spetsiifikast. – Methis. Studia humaniora Estonica, nr 1/2, lk 116–124.

Soosaar, Enn 1987. Tõlkeraamatutest täna ja toona. – Kirjanduse jaosmaa '85. Koost E. Mallene. Tallinn: Eesti Raamat, lk 188–204.

Soovik, Ene-Reet 2006. Translating the Translated: Arundhati Roy and Salman Rushdie in Estonian. – Writing back in/and Translation. Ed. R. J. Granqvist. Frankfurt am Main: Peter Lang Verlag, lk 155–164.

Soovik, Ene-Reet 2011. Estonian Literary Translation in the Early 21st Century: On the Context and the Content. – Between Cultures and Texts. Itineraries in Translation History. Entre les cultures et les

textes. Itinéraires en histoire de la traduction. Eds./Éds. A. Chalvin, A. Lange, D. Monticelli. Frankfurt am Main etc.: Peter Lang, lk 227–239.

Sütiste, Elin 2008. „Hea tõlke“ konstrueerimine tõlkekriitikas (ajakirjas „Eesti Kirjandus“ aastail 1906–1922 avaldatud tõlkearvustuste põhjal). – Kriitika diskursus: minevik ja tänapäev. (Acta Universitatis Tallinnensis, Humaniora A 28.) Toim M. Kirme, R. Veidemann. Tallinn: Tallinna Ülikool, lk 95–136.

Sütiste, Elin 2009. Märksõnu eesti tõlkeloost 1906–1940. Tõlkediskursust organiseerivad kujundid. – Keel ja Kirjandus, nr 12, lk 908–924.

Tafenau, Kai 2011. Uue Testamendi tõlkimisest Rootsi ajal: käsikirjad, tõlkijad ja eesti kirjakeel. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Talve, Ilmar 2004. Eesti kultuurilugu. Tartu: Ilmamaa.

Talvet, Jüri 1995. Hispaania vaim. (Eesti mõttelugu 4.) Tartu: Ilmamaa.

Talvet, Jüri 1996. El hispanismo en Estonia. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Talviste, Katre 2004. Raiped teetähisteks. Kaugematest ja lähematest Baudelaire'i lugemistest. – Vikerkaar, nr 12, lk 91–104.

Tamm, Marek 2003. Monumentaalne ajalugu. – Vikerkaar, nr 10/11, lk 60–68.

Tarvas, Mari 2002. Austria kirjandusest ja selle vahendamisest Eestis. – Looming, nr 11, lk 1705–1713.

Tering, Arvo 1996. René Descartes'i ideede jõudmisest Eesti- ja Liivimaale XVII sajandil ja XVIII sajandi algul. – Keel ja Kirjandus, nr 3, lk 179–188.

Tooming, Aile 2012. Valikuid ja võimalusi: ülevaade Uku Masingu luuletõlgetest. – Methis. *Studia humaniora Estonica*, nr 8, lk 78–91.

Torop, Peeter 1980. Rahvusliku tõlkeloo teadvustamisest. – Keel ja Kirjandus, nr 1, lk 63–64.

Torop, Peeter 1999. Kultuurimärgid. (Eesti mõttelugu 30.) Tartu: Ilmamaa.

Torop, Peeter 2011. Tõlge ja kultuur. (Heuremata.) Tallinn-Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Toury, Gideon 1995. *Descriptive Translation Studies and Beyond*. Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Undusk, Jaan 2012. K. J. Petersoni oodide vaimuloolisest taustast. – Keel ja Kirjandus, nr 1, lk 11–29; nr 2, lk 103–122.

Veidemann, Rein 2005. Maailmakirjanduse retseptiooniplahvatus Eestis. Lisandusi Noor-Eesti mõistmiseks. – Keel ja Kirjandus, nr 11, lk 865–872.

Venuti, Lawrence 1998. *The Scandals of Translation: Towards an Ethics of Difference*. London & New York: Routledge.

Viiding, Kristi, Jana Orion, Janika Päll 2007. O Dorpat, urbs addictissima musis...: valik 17. sajandi Tartu juhuluulet. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

Vinkel, Aarne 1958. J. J. Rousseau teoste tõlkest ja tundelisest kirjandusest XVIII sajandi Eestimaal. – Keel ja Kirjandus, nr 1, lk 21–24.

Vinkel, Aarne (toim) 1965. Eesti kirjanduse ajalugu. I köide. Esimestest algetest XIX sajandi 40ndate aastateni. Tallinn: Eesti Raamat.

Vinkel, Aarne 1966. Eesti rahvaraamat. Ülevaade XVIII ja XIX sajandi lugemisvarast. Tallinn: Eesti Raamat.

Vinkel, Aarne 1985. „Kalevala“ ja Eesti kirjanduslik mõte. – Looming, nr 9, lk 1268–1274.

Õnnepalu, Tõnu 2000. Järelsõna. – Charles Baudelaire, Kurja öied. // Les fleurs du mal. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, lk 433–487.

Veebiallikad

EAB 2012 = Eesti antiigitolgete bibliograafia. Koost J. Päll, I. Volt, K. Kurs. The bibliography of Estonian translations from Ancient Greek and Latin – <http://www.fl.ut.ee/380160> (18.05.2012).

Eesti tõkeloo wiki – <http://esttrad.unit.ee> (21.05.2012).

Krull, Hasso 2011b. Leidmine on leiutamine. Ettekanne Euroopa keeltepäeva tõlkekonverentsil Tallinna Ülikoolis 26. septembril – <http://tlu.toru.ee/?LangID=1&page=detail&type=Uued&album=&id=3274c16052c4> (25.11.2011).

Anne Lange – PhD kirjandusteaduses. Tallinna Ülikooli tõlketeaduse dotsent.

E-post: anne.lange@tlu.ee.

Daniele Monticelli – PhD semiootikas ja kultuuriteoorias. Tallinna Ülikooli Itaalia uuringute ja kultuurisemiootika dotsent.

E-post: daniele.monticelli@tlu.ee.

Heinrich Stahli ja Johannes Gutsلاffi Uue Testamendi tõlke kõrvutus¹

Kristiina Ross

Tõlkemudelite väljatöötamisel lähtutakse enamasti vaikimisi eeldusest, et originaal, tõlge ja selle analüüs kuuluvad enam-vähem ühte ajastusse. Kui ajaline aspekt sisse tuuakse, siis kas kirjeldamiseks olukorda, kus originaal on tõlkest tunduvalt vanem, või rõhutamaks tõlkimise kui protsessi ajalist kulgu (nt Torop 1989, Torop, Osimo 2010). Väga vanade tõlgete käsitlemisel hakkavad aga kogu analüüsi mõjutama hoopis tõlkimise ja kirjeldamise vahelisest ajalisest nihkest johtuvad tõlgendamiskeskused.

Järgnevas püüan lähemalt avada ajalise faktori tähendust vanade tõlgete käsitlemisel, kõrvutades kahte 17. sajandi eestikeelset Uue Testamendi tõlget: Heinrich Stahli perikoobiraamatut (1638) ja Johannes Gutsلاffi omistatavat Uue Testamendi käsikirja (1641–1656). Kõrvutuse teoreetiliseks lähtekohaks on võetud Peeter Toropi väljapakutud skeem (Torop 1989, Torop, Osimo 2010), mida on lihtsustatud ja vanade tõlgete spetsiifika esiletoomise huvides kohandatud.² Vaatlen niisiis kummagi tõlke lingvistilisi, funktsionaalseid ja tõlkija positsiooniga seotud omadusi kolmes ajalises lõikes: 1) akrooniliselt (lähtudes säilinud tekstidest ja püüdes ajalist faktorit eirata), 2) sünkrooniliselt (lähtudes tõlke kaasaegsest retseptiivsest kontekstist) ja 3) diakrooniliselt (lähtudes tänapäevase analüüsija tagasivaatavast pilgust). Tekkiva (teadvalt skemaatilise) 3 x 3 jaotuse igas alaosas on artikli mahulisi piiranguid arvestades võimalik esile tuua ainult mõned kõige olulisemad jooned. Veidi lähemalt peatun vana tõlke lingvistilise tõlgendamise problemaatikal,³ funktsionaalsete ja tõlkija positsiooniga seotud aspektide osas puudutan vaid paari (sekundaarkirjanduses esile toodud) seika.

1. Akrooniline lõige

1.1. Lingvistiline aspekt

Lingvistilises plaanis erinevad Heinrich Stahli ja Johannes Gutsلاffi tõlge teineteisest nii siht- kui ka lähtekeele valiku poolest. Stahli tõlke sihtkeeleks on põhjajaeesti murretele tuginev

¹ Artikkel on valminud ETFi grandil nr 7896 toel.

² Lihtsustamine puudutab eeskätt lähtesüsteemi neljaosalise struktuuri kahe keskmise jaotise ühendamist (1989. a sõnastuses vastavalt *retseptiivne aspekt (sünkroonia)* ja *evolutsiooniline aspekt (diakroonia)* ning 2010. a sõnastuses *synchronic receptive component* ja *evolutionary component (minor diachrony)* üheks, sünkrooniliseks lõikeks, kuivõrd nende täpset sisu, erisusi ja erinevust ei õnnestunud taibata.

³ Lingvistilise ülevaate saamiseks on fraas-fraasilt omavahel ja kreeka originaali ning Martin Lutheri saksakeelse tõlkega võrreldud Matteuse evangeeliumi nelja esimese peatüki perikoobiosasid (Mt 2:1–12, 13–23, 3:13–17, 4:1–11, 18–22; kokku 44 piiblisalmi); laiema taustana on arvestatud kumbagi kogutõlget ja kummagi autori muid tekste ning sekundaarkirjandust (Stahli osas eeskätt Habicht 2001 ja Kask 1984, Gutsلاffi osas Lepajõe 1998, Keem 1998).

kirjakeele variant, Gutsitaffi tõlke sihtkeel tugineb lõunaeesti murretele. Lähtetekstiks on Stahli tõlke korral ilmselgelt Martin Lutheri saksakeelne tekst, Gutsitaffi tõlke lähtetekstiks võib aga pidada kreeka originaali ja Lutheri tõlget, mille mõlema jäljed on tõlkes tuvastatavad. Erikeelsete lähtetekstide kasutamise näiteks toodagu Mt 2:12a, mille tõlkes Stahl kopeerib üsna täpselt Lutheri fraasi, aga Gutsitaff püüab edasi anda kreeka originaalis verbi *χρηματίζω* 'hoiatama' aoristi passiivi partitsiibiga väljendatut, kusjuures saksa tõlke eeskujul on lisatud tegevussubjekt 'Jumal', mis kreeka tekstis eraldi leksikaalse üksusena ei väljendu:

	Stahl	Ninck Jummal kesckis neile unnes
vrđ	Lu	Und GOtt befahl ihnen im Traum
	Gutsl	Nem. saihit enge Jumalast oppetuts Unnen
vrđ	Orig	<i>και χρηματισθεντες κατ' ὄναρ</i>

Lähtekeelte struktuuri kajastusi võib leida ka kummagi autori sihtkeeles.

Stahlil tõlge kopeerib enamasti väga täpselt saksa lähtefraasi. Eriti iseloomulik on selles mõttes Stahlil perikoopide lõppu lisatud Jesaja raamatu 52/53. peatüki tõlge, mis on enam-vähem morfeem-morfeemiline ülekanne saksa originaalist. Äärmuslikemaks n-õ stahlismiks on üldeituslike asesõnadega saksa eituse mehaanilised ülekanDED, mille tagajärjel eestikeelne lause saab saksa lähtefraasist lausa vastupidise tähenduse, osutudes jaatavaks (näiteks Js 52:15b: *Sest kennel middakit sest kuhlatut on /needsammat sawhat sedda rõhmo kahs negkema / ninck ke keddakit sest kuhlnut ommat / needt sawhat sedda tehalle pannema*, vrđ Lu: *Denn welchen nichts davon verkündiget ist / dieselben werdens mit lust sehen / und die nichts davon gehöret haben / die werdens mercken*). Võrreldes Jesaja raamatuga ei ole perikoobitõlked siiski nii morfeem-morfeemilised, kuid ka siinse sihtkeele morfosüntaktiline ja leksikaalne ehitus vastab üldiselt saksa tekstile, nagu näiteks Mt 2:2: *kussa on se uhs sündinut Kunningas neist Judalissest* – vrđ Lu: *Wo ist der neugeborne König der Juden*.⁴ Kaudselt võib Stahlil keeles paiguti aimata ka klassikaliste keelte mõju, näiteks sekundaartarindites, kus tajuverbide laiendina esinev partitsiip ühildub arvus tegevussubjektiga, nagu Ap 6:14: *olleme temma kuhlnut ütleva*, vrđ Ap 2:11: *meije kuhleme nemmat ... rehckwat*. Eesti keelele on seesugune arvuline ühildumine võõras ning saksa keeles analoogilised partitsiibikonstruktsioonid üldse puuduvad, kuid kreeka ja ladina keelele on need omased. Siiski näitab laiem tõlkeanalüüs, et need konstruktsioonid ei ole Stahlil tõlkes mitte konkreetsete kreeka või ladina fraaside otseülekanded, vaid on sündinud pigem klassikaliste keelte grammatika üldiste reeglite rakendamisel (vt lähemalt Ross 2010). Erinevalt Jesaja raamatu tõlkest võib perikoobiraamatus kohata ka saksa tekstiga

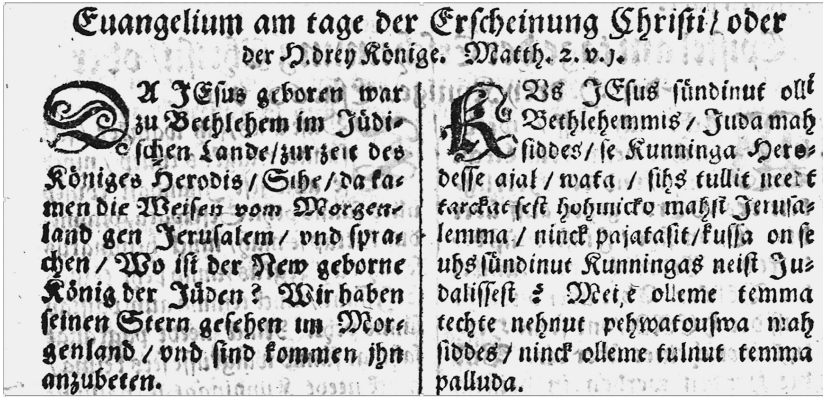
⁴ st-lõpulist käändevormi (nagu *neist Judalissest*) tõlgendaski Stahl genitiivina (vrđ saksa *der Juden*).

lõdvemalt haakuvaid fraase ja eestipäraseid morfoloogilisi vorme, nagu nt Mt 2:12 tsiteeritud inessiivivorm *unnes* saksa prepositsionaalse fraasi *im Traum* vastena, mis morfeem-morfeemiliselt andnuks **unne sees* (vrd Js 53:9 *temma suh sees* < Lu *in seinem Munde*).

Ka Gutsloffi eesti keeles võib leida saksapäraseid malle, kuid üldjuhul ei ole tema fraasid nii otseselt kummastki kasutatud lähtetekstist (s.t ei kreeka- ega saksakeelsest) tuletatavad. Seevastu leidub tema tõlkes sagedamini spetsiifilisi eesti keele mustreid, isegi kui neid on rakendatud tähenduslikult ootamatus kontekstis või muus mõttes kummaliselt. Nii näiteks tarvitab Gutsloff nagu Stahlgi saksa *werden*-tuleviku eeskujul *saama*-tulevikku, kuid sageli on tal põhiverb sealjuures *da*-infinitiivis, nii et konstruktsioon vastab eesti keele tavalisele modaaltarindile, ehkki mõeldud on tulevikku, nagu tõendavad kreeka originaal ja saksa tõlge, nt Mt 4:6: *n. nem. sahwat Käjede pähle sinno wotta* (vrd Lu: *und sie werden dich auf den Händen tragen* ja sellest lähtuv Stahli *ninck nemmat sahwat sünd kehjede pehl kandma*). Teise *saama*-konstruktsioonina rakendab Gutsloff selle abiverbi ühendit translatiivses käändes (passiivi) partitsiibiga, mis ongi Tartu ja Võru murdele omane mall (Keem 1998: 331). Ent kui murdepäraselt on umbisikulise partitsiibi translatiivivormi tunnuseks *tus*, siis Gutsloffi piiblitõlkes esinevad hübriidsed *tuts*-lõpulised vormid, nagu näiteks eespool tsiteeritud Mt 2:12: *Nem. saihit enge Jumalast oppetuts*. Kuigi Gutsloffi tõlke fraasistruktuur ei ole, nagu öeldud, lähtetekstidest nii otseselt tuletatav nagu Stahli oma, võib tema tekstis siiski tuvastada ka konkreetse (Vanas Testamendis heebrea-, Uues Testamendis kreekakeelse) lähtefraasi leksikaalset või morfosüntaktilist mõju. Näiteks verbi *kummardama* laiendi vormistamine alaleütlevas käändes vastab kreeka eeskujufraasi datiiivsele laiendile, nagu ühendis Mt 2:2: *temmale Kummardama* < Kr *προσκυνῆσαι αὐτῷ* (vrd Lu *ihn anzubeten*, kus laiend on vormistatud akusatiivse objektina).

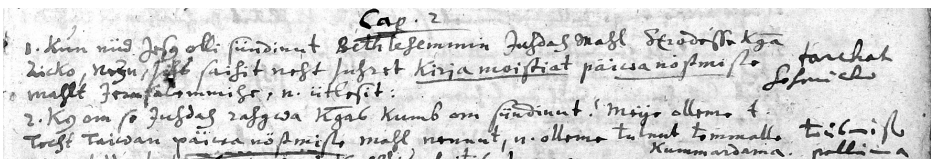
1.2. Funktsionaalne aspekt

Funktsionaalselt tekstitüübilt vastanduvad Stahli ja Gutsloffi tõlge kui trükitud perikoobi- raamat ja piiblitõlke käsikiri. Siin Stahli Uue Testamendi tõlkena käsitletav tekst on publitseeritud tema kirikukäsiraamatu kolmandas osas, mis kannab pealkirja „Tavalised aastaringised evangeeliumid ja epistlid“ (saksakeelse originaalpealkirja täiskirjet vaata artikli lõpust trükiallikate loetelust). Aastaringised „evangeeliumid ja epistlid“ ehk perikoobid on püha- ja pidu- päeviti etteloetavad (peamiselt Uuest Testamendist pärinevad) piiblikatkendid, mis tuuakse perikoobiraamatutes kirikuaasta järjestuses, alustades esimesel advendipühapäeval etteloetavate katkenditega. Stahli perikoobiraamatus on eestikeelsed tekstid esitatud paralleelselt koos vastava Martin Lutheri piiblitõlkest lähtuva saksakeelse tekstiga. Iga perikoobi alguses on saksa keeles pealkirjana vormistatud järgneva lõigu kasutamise puhk kirikukalendris ning viide lõigu asetusele piiblis. (Vt illustratsioon nr 1.)

Illustratsioon nr 1. Kolmekuningapäeva evangeeliumiteksti algus (Mt 2:1–2) H. Stahli perikoobiraamatus. *KU*s p.o *J*esus sündinut olli *Bethlehemmis* / *Juda mah* *siddes* / *se Kunninga Herodesse ajal* / *wata* / *sihs tullit needt tarckat sest hohmicko mahst Jerusalemma* / *ninck pajatasit* / *kussa on se uhs sündinut Kunningas neist Judalissest?* *Meije olleme temma techte nehnut pehwatouswa mah siddes* / *ninck olleme tulnut temma palluda.*

Gutslaffi Uue Testamendi tõlge on sidus piiblitõlge, mis on säilinud Heinrich Gösekeni käega ümber kirjutatud käsikirjas.⁵ (Vt illustratsioon nr 2.) Tegemist on küll puhta ümberkirjutusega, kuid tekstis esineb kaldkriipsu või sulgudega eraldatud või põhiteksti kohale või servale paigutatud paralleelvariante. Näiteks illustratsioonil nr 2 kujutatud lõigus on tekstis esinevate väljendite paralleelina servale kirjutatud järgmised võimalused: *Kirja moistiat* ~ *tarckat*, *päiwa nöstmisse* ~ *hohmick[o]*, *nöstmisse* ~ *tousmisse*, *Kummardama* ~ *palluma*. Gutslaffi tõlge on esitatud piiblijärjestuses, peatükkideks jaotatult. Peatükid on eraldatud peatüki numbrit kajastavate pealkirjadega, perikoobilõikude algusi ja lõppe pole tähistatud. Lisaks mainitud paralleelvariantidele on paaris kohas servale kirjutatud ka mõne eesti tekstis esineva sõna kreeka originaalvaste või saksa tõlge.

Illustratsioon nr 2. Sama tekstilõik (Mt 2:1–2) H. Gösekeni käega ümber kirjutatud tõlkes, mille autoriks on J. Gutslaff. *1. Kun nüd Jesus olli sündinut Bethlehemmis Juhdas*

5 Gösekeni käega kirjutatud käsikirja ja J. Gutslaffi tõlke seoste kohta vt Tafenu 2006, Ross 2009b.

Mahl HErodesse K[unnin]ga Aicko, Netzu, sihs saihit neht suhret Kirja moistiat päiwa nöst-misse mahlt Jerusalemmihe, n. ütlesit: 2. Kus om se Juhdah rahgwa K[unnin]gas Kumb om sündinut? Meije olleme t. Techt Taiwan päiwa nöstmisse mahl nennut, n. olleme tulnut temmale Kummardama. Paremäl serval variandid: tarckat, hohmick[o], tousmisse, palluma.

1.3. Tõlkija positsioon (tekstis)

Kahe tõlke autoreid seob tõik, et mõlemad olid ühtlasi oma sihtkeele esimese grammatika kirjelduse autorid: Stahli põhjaeesti grammatika ilmus 1637, Gutsloffii lõunaeesti grammatika 1648. Esmapilgul sarnane tundub ka asjaolu, et kummagi tõlke korral ei ole tõlke autoriks peetava isiku ja meieni säilinud teksti täpne suhe päris selge. Kuid selgusetuse põhjused on erinevad. Stahli perikoobid on trükitud tiitellehel tema nime kandvas raamatus (vt trükiallikate loetelu), aga on oletatud, et raamatusse võivad olla koondatud eri autorite tõlked, mida Stahl on küll mõnevõrra ühtlustanud, kuid milles esinevate keelendite aktiivseks rakendajaks teda ilmtingimata ei pruugi pidada (ülevaadet Stahli autorsuse probleemist vt Habicht 2001: 18–23). Kui see oletus vastab tõele, tuleks Stahli käsitleda pigem toimetaja kui tõlkijana.

Gutsloffii tõlge on säilinud, nagu öeldud, H. Gösekeni ümberkirjutuses. Senine keeleline analüüs lubab arvata, et Göseken ei ole ümber kirjutades teksti otseselt muutnud, mis on ootuspärane, arvestades, et ta ise tegeles põhjaeesti kirjakeelega ja lõunaeesti keelt arvata-vasti ei tundnud. Ometi näib tõenäoline, et vähemalt mõned paralleelvariandid tõlke servadel (aga võib-olla ka teksti sees) pärinevad temalt. Nii et ettevaatuse mõttes tuleks Gutsloffii tõlke säilinud versioonis näha Gösekeni poolt potentsiaalselt toimetatud teksti.

2. Sünkrooniline lõige

Kirjeldamaks kumbagi tõlget nende kaasaegsest retseptiivsest kontekstist lähtudes, tuleb kõigepealt mõne sõnaga iseloomustada seda konteksti ennast.

Eestikeelsele kirjakultuurile pandi alus kahe reformatsioonijärgse sajandi jooksul. Kirjakeele loomist ajendas reformatsiooni nõue viia jumalasõna vahetult iga inimeseni. Selle nõude ülimaks sihiks oli piibli tõlkimine kõigisse rahvakeeltesse. Keskajal oli eesti rahvakeel funktsioneerinud ainult varieeruva ja geograafiliselt teiseneva suulise kõnepruugina, mistõttu tekstide tõlkimise käigus tuli nüüd ühtlasi luua kirjalikuks kasutuseks sobiv ühtlustatud keelevariant. Poliitilise ja sotsiaalse arengu tõttu ei saanud eestlased ise oma kirjakeele loomises aktiivselt osaleda, sest kuulusid kohaliku ühiskonna hierarhias madalaimasse kihti. Kirjakultuuri tekkimisel kõige olulisema, vaimuliku seisuse moodustasid eesti keelealal peamiselt sisserännanud, hiljem üha enam ka siin sündinud sakslased. Kogu üle kahe sajaga aasta kestnud tõlkeprotsess esimestest kristlike tekstide kirjalikest tõlgetest 1520. aastatel kuni täispiibli ilmumiseni 1739. aastal kuulubki (balti)saksa kultuuri sfääri. Eestlastel oli selles ainult passiivse sihtrühma roll.

16. sajandist on säilinud väga vähe kiriapandut, kuid kaudsetele andmetele tuginedes näib, et algusest peale hakkas paralleelselt arenema kaks kirjakeele varianti: lõunaeesti ja põhjaeesti keel. Kummaski variandis püüti kõigepealt kirja panna elementaarseid usutekste sisaldavat katekismust, kirikulaule ja perikoope. 17. sajandi alguskümnenditeks olid nii põhja- kui ka lõunaeesti keeles välja arendatud sõnavara ja algelised morfosüntaktilised võtted nende elementaartekstide tarvis, nii et alates 1640. aastatest sai hakata mõtlema piibli täisteksti tõlkimisele. Kui seni oli kirjakeele arendamine tähendanud tõlkimist saksa keelest, siis nüüd, mil sihtkeelte esialgsed variandid olid olemas, kerkis päevakorda ka piibli originaalkeeltest tõlkimise võimalus. Tinglikult võib ajajärku reformatsioonist kuni 1640. aastateni nimetada (katekismuse-, kirikulaulu- ja) perikoobiajastuks ning järgnevat sadat aastat piibliajastuks.

Kuigi vähemalt surma-aasta poolest tunduvad Heinrich Stahl (1599?–1657) ja Johannes Gutsloff (?–1657) kuuluvat ühte ajastusse, selgub niisiis, et nende tõlketegevus langeb just perikoobiajastu ja piibliajastu murranguperioodi, mis tähendab, et nende tõlked võivad endas kanda eri ajajärgude ootusi ja taotlusi.

2.1. Lingvistiline aspekt

Nagu kõigi eesti kirjakeele loojate puhul kehtib, oli eesti keel mõlemale tõlkijale võõrkeeleks ning paratamatult mõjutas nende keeletaju saksa emakeel. Võõra keele struktuuri mõistmisel lähtusid mõlemad ajastuomaselt ladina grammatikast kui ühisest lähtesüsteemist (Lepajõe 1998: 295). Kindlasti kajas mõlema kõrvus Lutheri üleskutse püüelda sihtkeele rahvaliku kasutuse poole ja tõlkida selle järgi, kuidas räägivad „emad kodus, lapsed tänaval ja lihtrahvas turuplatsil“ (Luther 2000 [1530]: 88). Kummagi kasutada oli mõningal hulgal teiste sakslaste kirjutatud varasemaid kirjakeele näiteid. Kõiki loetletud lingvistilisi tegureid tuleb ja saab kummagi tõlke käsitlemisel arvestada. Sünkroonilist lingvistilist tõlkeanalüüsi komplitseerib aga asjaolu, et tagantjärele pole võimalik kuigi täpselt taastada, missugune oli see 17. sajandi rahvalik eesti keel, millega kumbki tõlkija kuuldeliselt kokku puutus. Eluloolistele ja muudele kaudsetele andmetele tuginedes saab öelda, mis piirkonna keelt kummagi ümbruskonnas räägiti, kuid ühe või teise keelenähtuse reaalse esinemise kohta 17. sajandi murdekeeles võib teha ainult oletusi – kaks või kolm sajandit hiljem talletatud murdekeele või regivärsilise rahvalaulu keele põhjal.

Stahl oli sünnilt tallinlane ja määrati pärast kuut aastat õpinguid erinevates Saksamaa ülikoolides pastoriks alguses Järva-Madisele ja Peetrite, seejärel Kadrinasse. Perikoopide väljaandmise ajaks sai ta niisiis olla kokku puutunud Tallinnas ning Järva- ja Virumaal kõnelnud eesti keelega. Arnold Kask oletabki, et oma keeletundmise sai Stahl põhiliselt Tallinnast, kuid täheldab tema keeles ka selgeid idaeestilisi jooni (Kask 1984: 82). Stahli keele kirjeldustes rõhutatakse selle suurt varieeruvust ning tuuakse ühelt poolt esile silmatorkavaid saksapärasusi, teisalt rahvalikke väljendusi (Habicht 2001: 26–40). Niisugune heterogeensus

sobib kokku alajaotises 1.3 viidatud oletusega, et Stahl kogus oma perikoobiraamatusse kokku eri tõlkijate varasemaid tõlkeid ning ainult ühtlustas neid põgusalt. See selgitaks ka perikoobitõlgete erinevust Jesaja raamatu peatüki tõlkest, mis oletatavasti on Stahli enda ümberpanek. Stahli Tallinnas veedetud noorusaastaid arvestades ei ole siiski võimalik üheselt öelda, kas kõik saksapärane tema keeles tuleks panna teadliku teoreetilise keelekorraldamise arvele või võib selles näha ka linnaeestlastelt kuulnud keele (alateadlikke) kajastusi, kuivõrd oletatavasti rääkiski suur osa tollase Tallinna linnastunud eestlasi tugevate saksa mõjudega eesti keelt. Mõnede Stahli keeles esinevate morfosüntaktiliste mallide kohta, mis tema keele üldpildis mõjuvad esmapilgul ilmselgete germanismidena, ei ole aga tagantjärele üldse võimalik otsustada, kas omas ajas ja kohas oli tegemist germanismi või dialektismiga. Näiteks perikoobitõlkes Mt 9:9 esinev fraas *negki istma* (tänapäeva kirjakeeles 'nägi istuvat') võib olla tõlgendatav germanismina (vrd Lu *sah [---] sitzen*) või Stahli teenistuspiirkonnas levinud kõnepruugina (vrd Kadrina rahvalaulus registreeritud fraasiga *nägin neidu kasvamaie* – ERLA: 471). (Vt lähemalt Ross 2010: 286.)

Gutslaff oli pärit Saksamaalt Taga-Pommerist ja jõudis eesti keelealale alles pärast ülikooliõpinguid Saksamaal, kui ta 1639. aastal Tartu ülikooli immatrikuleeriti. 1641. aastast sai temast Urvaste kirikuõpetaja. Arvatavasti alustas ta eesti keele omandamist juba Tartus (Kõiv 2006: 202–203). Niisiis tuleks tema kuuldelist eesti keele tausta otsida Tartus kõnelnud eesti keelest, mis tõenäoliselt ei olnud nii võõrmõjuline kui sama aja Tallinna kõnekeel, ja Urvaste murrakust. Gutslaffi grammatika murdelisel iseloomustamisel on leitud, et kuigi ta Võru murret tundis, esineb tema keelekirjelduses murdekeelega sobimatuid väiteid ja meelevaldseid teoretiseeringuid (Keem 1998). Nii võib ka näiteks alajaotises 1.1 kirjeldatud *tuts*-vormide kohta oletada, et Gutslaff on need teadlikult loonud, liites kokku lõunaeesti kirjakeeles käibinud partitsiibitunnuse *tut* ja murdepärase *tu*-tunnusega partitsiibi translatiivilõpu *s*. Mõningate Gutslaffi keelele iseloomulike mallide korral on aga raske öelda, kas tegemist on tänapäevaks kadunud arhailise väljendusviisiga või võõrkeelte eeskujul konstrueeritud omaaegse neologismiga. Näiteks tarind, milles supiinikujulisele verbivormile järgneb kaasõna *tarbis* (nagu Jh 8:6: *Seh ütlesit nem. t. Kajema tarbis*), võib kajastada oletatavalt genuiinse *ma*-lõpulise verbaalsubstantiivi kunagist kasutusviisi (vrd tänapäevalgi tuntud väljendiga *käima peal olema*) või olla kokku pandud vastava kreeka eeskju innustusel (vt lähemalt Ross 2009a: 901–902).

2.2. Funktsionaalne aspekt

Heinrich Stahli tõlge oli, nagu öeldud, perikoobitõlge ja märgib ühtlasi põhjaeesti kirja-keele perikoobiajastu lõppu. Kuigi see ilmus Stahli käsiraamatu kolmanda osana 1638. aastal, olid tõlked enam-vähem valmis juba seitse aastat varem, nagu võib lugeda käsiraamatu esimese osa 1631. aasta 28. oktoobri kuupäeva kandavast pöördumisest lugeja poole (Stahl 1632: [13–14]). Perikoopidena olid need tõlked mõeldud jumalateenistusel ettelugemiseks.

Kogu oma käsiraamatu loodetava sihtrühma piiritleb Stahl sealsamas pöördumises väga täpselt: käsiraamat oli mõeldud (sakslastest) kirikuõpetajatele – (1) kogenud kirikuõpetajatele, et neil kõik vajalikud materjalid ühes raamatus koos oleksid, 2) uutele kirikuõpetajatele eesti keele õppimiseks, 3) (sakslastest) pereisadele ja -emadele, et nad saaksid kodus oma eestikeelsetele teenijatele korrata kirikus kuuldot, 4) Tartu ülikooli ning Tallinna ja Riia gümnaasiumi (sakslastest) teoloogiaõppuritele, et nad saaksid end eesti kirikutes teenimiseks ette valmistada, ning 5) eesti kogudustele, et seal oleks võimalik õpetaja surma korral enne järgmise õpetaja saabumist „mõne poisi või muu isiku vahendusel“ palvetada, laulda ja lugeda (Stahl 1632: [14–16]). Seega arvestas Stahl mingil määral ka lugeda mõistva eestlasest tarvitajaga (Lotman 2010: 57), kuid valdavalt olid tema sihtrühmaks sakslased, kelle eesti keele oskus võis raamatu kättevõtmisel olla ka olematu ning kes said raamatus orienteeruda saksakeelsete pealkirjade ja saksa paralleelteksti abil. Käsiraamatu n-ö lõppsihtrühmaks olid muidugi eestlased, aga neid nähti perikoobiraamatu kontekstis passiivse kuulaja rollis (palve- ja lauluraamatu kontekstis ka kuuldeliselt päheõpitud teksti kordaja rollis).

Johannes Gutsloffi tõlge märgib lõunaeesti piibliperioodi algust. 1632. aastal olid trükist ilmunud lõunaeestikeelsed perikoobid J. Rossihniuselt. Needki lähtusid Stahli perikoopide sarnaselt saksa tõlkest. Kui Gutsloff 1640. aastatel piiblit tõlkima asus, ei olnud tema eesmärgiks enam elementaarselt vajalike algτόdede kirjapanek nii, et kogudus sellest aru saaks – tema sai käsitada oma ettevõtmist keeleliselt nõudlikuma tõlketööna. Juba sekundaarallikaist on teada, et ta kavatses tõlkida algekeeltest (Tering 1979: 30) ning grammatika eessõnas kirjeldab ta kogu oma grammatikaraamatut kui ettevalmistust piiblitõlkeks. Sealjuures pidas temagi piiblitõlke lugejana silmas eeskätt saksa emakeelega kirikuõpetajaid ning nägi eestlasi ainult kuulaja rollis, nagu näitab sõnastus, mida ta oma grammatika eessõnas piibli tõlke vajalikkust põhjendades kasutas: „[---] nõnda et meie eestlased, kui nad saavad nagu kord ja kohus Jumalasõna lugusid kuulda [minu rõhutus – K. R.], pöörduvad kergemini Jumala poole [---]“ (Gutsloff 1998 [1648]: 29). Kas ta siiski ka üksikute eestlastest lugejatega arvestas, on raske öelda. Gösekeni käekirjas säilinud eksemplari konkreetne sihtrühm on aga arvatavasti olnud hoopis mingi piiblitõlke komisjon, kes tõlke vastuvõetavuse üle pidi otsustama. Igatahes ei olnud tõlge sellisel kujul mõeldud trükki minema, vaid paralleelvõimalused on küllap välja pakutud edasise arutelu aluseks.

2.3. Tõlkija positsioon (ühiskonnas)

Ühiskondlikult positsioonilt ja suhetelt eesti talupoegadega olid Stahl ja Gutsloff üsna vastandlikud.

Stahl oli sündinud Tallinnas Suurgildi oldermanni pojana ning tegi pärast ülikoole ja maapastoriks määramist korralikku karjääri, tõustes praosti, toompraosti ning viimaks ka (Ingeri ja Alutaguse) superintendendi ametikohale. Stahli on iseloomustatud energilise, jõulise ja sihikindla isiksusena. Oma hoiakutes juhindus ta kaasaegsete kõrgemate vaimulike

eeskujust, mis sisendas teadlikkust vaimulikuseisuse tähtsusest ja väärkusest ning eestkostvat suhtumist alamrahvasse (Lotman 2010: 55). Kaasaegsed on teda iseloomustanud ka sõnadega „liiga auahne ja rahutu mees“ (samas, 56). Võib eeldada, et patroneeriva hoiaku tõttu jäi ta talupoegadele võõraks, samas kui tema suust kuuldusse küllap sügava respektiga suhtuti.

Johannes Gutsloff asus kaks aastat pärast Tartu ülikoolis immatrikuleerumist tööle Urvaste maapastori tagasihoidlikule ametikohale, millest kõrgemale ta ametliku hierarhia mõttes ei tõusnudki. Kohalike eestlastega oli tal ilmselt usalduslik vahekord. Ta suhtus neisse heatahtlikult ja osavõtlikult ning kohtles talupoegi kui võrdseid (Kõiv 2006: 223). Gutsloffi eestisõbralikkust rõhutades lisab Kõiv, et ilmselt oli eesti talupoeg Gutsloffile ka uudne ja eksootiline „üldhuvitav“ nähtus ning et selles mõttes sarnanes ta mõneti juba järgmise, nn valgustussajandi pastorite-literaatidega (samas, 225).

3. Diakrooniline lõige

3.1. Lingvistiline aspekt

Tänaseks on mõlemad tõlked lingvistilises mõttes ühevõrra eksootilised, ehkki vahepeal sattusid nad kirjakeele arenguloos täiesti vastandlikku rolli. Põhja- ja lõunaeesti keele võistluses jäi peale põhjaeesti keel ning lõunaeesti kirjakeel hääbus 19. sajandi lõpuks peaaegu täielikult. Nõnda osutus Stahli keel kirjakeele arengu peavoolu osaks, Gutsloffi oma aga jäi hääbuvasse kõrvalharru. Ka kummagi kirjakeele variandi siseselt kujunes nende tähendus erinevaks.

Kui 1640. aastatel hakati piiskop Jheringi algatusel kokku panema põhjaeestikeelset Uut Testamenti, võeti perikoobilõikude aluseks Stahli käsiraamatu tekst, mistõttu Stahli keelest sai täieõiguslik piiblitõlke keel. Stahli nimega seostatav keelekuju oli põhjaeesti kirjakeele aladel ainuvalitsev kuni 17. sajandi 80. aastateni ning püsis Eestimaa konsistooriumi ringkondades au sees päris sajandi lõpuni. 1680. aastate keelereformid tõid sellesse keelde küll olulisi muutusi, kuid laiemas perspektiivis võib 1739. aastal väljaantud esimese eestikeelse täispiibli keelt pidada Stahli keele jätkuks. Hiljem on kirjakeelt veel mitu korda reformitud, ent stahlilikule alusele tugineb eesti kirjakeel tänini.

Gutsloffi keel seevastu jäi ka lõunaeesti kirjakeele sisesest arengust kõrvale. Kuigi Gutsloff oli esimese (ja pikka aega ainukese trükitud) lõunaeesti keele grammatika autor, ei leidnud ta oma keelele kasutajaid. Tema piiblitõlge jäi käsikirja ja ehkki 1686. aastal jõudis esimese piibli osana trükki just lõunaeestikeelne Uus Testament, ei võetud selle tõlkimisel aluseks Gutsloffi tööd. Kui täispiibel viimaks põhjaeestikeelsena ilmus, loobuti lõunaeesti kirjakeele edasisest arendamisest, nii et 1686. aastal Wastse Testamendiga kehtestatud keeleversioon püsis vähemalt piiblitõlkes kuni lõunaeesti kirjakeele hääbumiseni ilma suuremate muudatusteta – aga Gutsloffi jälgi selles leida pole õnnestunud. Gutsloffi kõrvalejäetu-

sele viitab seegi, et järgmises, A. W. Hupeli lõunaeesti keele grammatikas (1780) Gutsloffii kui eelkäijat ei mainita (Lepajõe 1998: 308).

3.2. Funktsionaalne aspekt

Funktsionaalses mõttes on mõlemad tõlked tänapäevaks oma algse tähenduse minetanud ning pakuvad huvi ainult teadusliku uurimisobjektina. Stahli tõlge oli piiblikeele kaudse alusena siiski käibel kuni 20. sajandi alguseni. Gutsloffii piiblitõlke kohta leidub tema kaasaegses või veidi hilisemas trükisõnas ja kirjavahetuses paar üldsõnalist viidet, kuid tegelikku tõlkeprotsessi seda ei kaasatud. Tema Uue Testamendi tõlke tõi üldkasutusse – kuid nüüd juba üksnes kitsalt erialateadlaste huviobjektina – alles Kai Tafenau (2006) seoses Gösekeni käsikirja tuvastamisega.

Ühiskonna ilmalikumuse tagajärjel on igasugune vaimulik kirjandus taandunud tänapäeval kitsaks nišžanriks. Kirjakeele põhjaliku teisenemise tagajärjel tekkinud lingvistilise barjääri tõttu puudub mõlemal tõlkel paraku ka selle kitsa niši sees praegu n-õ reaalne tarbimisväärtus. Kolm ja pool sajandit on teinud oma töö ühtviisi mõlema teksti kallal, sõltumata sellest, kas see kuulus omal ajal kirjakeele peavoolu või kõrvalharru.

3.3. Tõlkija ja tõlke positsioon (kultuuriloos)

Omaette uurimisteema oleks küsimus, kas ja kuidas on kummagi tõlkija eesti keelele ning tõlkele antavad hinnangud ja tõlgendused seostatavad kummagi mehe positsiooniga kultuuriloos. Siinkohal viidatagu vaid põgusalt selle positsiooni vastandlikkusele. Stahli stereotüüpikuvand kipub olema rõhutatult eestivaenulik ja kitsarinnaline, Gutsloffii oma, nagu eespool juba ilmnis, eestisõbralik ja avatud. Mõnevõrra on neid stereotüüpe püütud kahtluse alla seada (Stahlil osas nt Lotman 2010), kuid võib pidada tõenäoliseks, et üldaktsepteeritud kuvandid mõjutavad uurijat ka lingvistilisel analüüsil hindama näiteks mõnd raskesti tõlgendatavat Stahlil keelendit pigem germanismiks ja Gutsloffii oma pigem arhaismiks.

Kummagi tõlke saksapärasus, mis sünkroonses lõikes oli vähemalt osa lugejate ja kuulajate jaoks keele tõsiseltvõetavuse tagatiseks, on aja jooksul nihkunud üha taunitavamale kohale. Rahvuslikkuse esile tõustes hakati kirjakeelest eemaldama kõiki elemente, milles osati kahtlustada germanisme. Selles valguses omandas Stahlil keel igandliku ja progressivaenuliku maine. Gutsloffii keel on tänu oma kõrvalejätusele püsinud niisugusest hinnangulisest taagast vabam. Paaril viimasel aastakümnel on pooldajaid leidnud lõunaeesti kirjakeele (või koguni -keelte) taasloomise idee. Uus kirjakeel ei toetu küll (üheski oma variandis) ei vanale lõunaeesti traditsioonile ega ka Gutsloffii keelele, kuid annab neile mõlemale siiski nostalgiliselt ihaldusväärse aura.

4. Üldistavat

Ajaliste lõigete eristamine aitab vanade tõlgete omapära kindlasti selgemini esile tuua. Kahe tõlke kõrvutamisel ilmneb, et erinevad ajalõiked näitavad tõlget erinevas valguses, nii et kord osutuvad kaks tõlget omavahel sarnasemaks, kord erinevamaks. Akroonilises lõikes vastanduvad Stahl ja Gutslaffi tõlge teineteisele kõigis kolmes vaadeldud aspektis. Esimene on tõlge saksa keelest põhjaeesti keelde, mille Stahl on tõenäoliselt eri autorite tekstidest kokku pannud ja käsiraamatu osana trükitis avaldanud. Gutslaffi tõlge on tehtud saksa ja kreeka keelest lõunaeesti keelde ning on meieni säilinud võõrakäelise käsikirjalise koopiana. Diakroonilises lõikes seevastu osutuvad tõlked suhteliselt sarnaseks, sest kolm ja pool sajandit on suure osa erinevustest nivelleerinud. Tänapäevasesest vaatepunktist tagasi vaadates on tegemist lihtsalt väga vanade reformatsiooni hoovuses sündinud tõlgetega, mis vaatamata erinevale tähendusele vahepealses kultuuriloos on nüüdseks mõlemad oma algse funktsiooni kaotanud ning saanud ühtviisi arhailise keelega tekstideks, pakkudes huvi eeskätt teadusliku uurimisobjektina.

Kõige keerulisem on kirjeldada vanade tekstide tõlkelisust sünkroonilisest aspektist. Tekstivälistele andmetele tuginedes on võimalik teha oletusi tõlke funktsiooni ja tõlkija taotluste kohta. Näiteks selgub, et vaatamata akroonilistele välistele tunnustele, mille järgi näib olevat tegu funktsionaalselt erinevate tõlgetega, olid mõlemad arvatavasti mõeldud (eeskätt) sakslastest kirikuõpetajate tarbeks eestlastele ettelugemiseks. Ent lingvistilise analüüsi ambivalentse tõttu on raske leida niisugustele oletustele tõlkest endast kindlat tuge. Kuivõrd 17. sajandil kõneldud eesti keel ei ole võrdlusalusena kättesaadav, pole tagantjärele sageli võimalik otsustada, kuidas mingi keelendi tõlkelisust tõlgendada: kas tegemist on eesti tollases kõnekeeles levinud germanismi, kirjaliku *ad hoc* toorlaenu, tõlkija teoretiseeringu või hoopis genuiitse arhaisemiga. See aga muudab küsitavaks ka oletused selle kohta, missugune oli tõlkija stilistiline eesmärk ühe või teise väljendusviisi kasutamisel või kuidas lugejad või kuulajad loetut või kuuldot tajusid. Sünkroonse keelesituatsiooni ligipääsematust arvestades tundub vanu tõlkeid kirjeldades kahtlane rääkida nende tõlkemeetodist või (jakobsonlikus mõttes) tõlke dominandist. Dominant kui element või tasand, mida tõlkija on teksti tõlkimisel pidanud kõige olulisemaks (Torop 2007: 356, Torop, Osimo 2010: 385, vt ka Torop 2010) jääb vanade tõlgete korral paratamatult oletuslikuks ning seda võib otsida pigem tekstivälisest andmetest kui tõlkest endast. Küll aga peaks vana tõlke kirjeldaja iseendale aru andma, missuguse ajalise lõike ta oma kirjelduse dominandiks valib, sest see mõjutab oluliselt tõlkest tekkivat pilti.

Kirjandus

Gutslaff, Johannes 1998 [1648]. *Observationes grammaticae circa linguam esthonicam*. Grammatilisi vaatlusi eesti keelest. Koost M. Lepajõe. (Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 10.) Tartu.

Habicht, Külli 2001. Eesti vanema kirjakeele leksikaalsest ja morfosüntaktilisest arengust ning Heinrich Stahli keele eripärast selle taustal. (Dissertationes philologiae estonicae Universitatis Tartuensis 10.) Tartu: Tartu University Press.

Kask, Arnold 1984. Eesti murded ja kirjakeel. (Eesti NSV Teaduste Akadeemia Emakeele Seltsi toimetised nr 16.) Tallinn: Valgus.

Keem, Hella 1998. Johannes Gutsloffi grammatika eesti keel ja Urvaste murrak. – Johannes Gutsloff, *Observationes grammaticae circa linguam esthonicam*. Grammatilisi vaatlusi eesti keelest. Koost M. Lepajõe. (Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 10.) Tartu, lk 317–338.

Kõiv, Lea 2006. Johannes Gutsloff pastorina Urvastes. – Läänemere provintside arenguperspektiivid Rootsi suurriigis 16/17. sajandil II. Koost E. Küng. (Eesti Ajalooarhiivi toimetised 12 (19).) Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, lk 200–240.

Lepajõe, Marju 1998. Johannes Gutsloffi „Grammatilised vaatlused“. – Johannes Gutsloff, *Observationes grammaticae circa linguam esthonicam*. Grammatilisi vaatlusi eesti keelest. Koost M. Lepajõe. (Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 10.) Tartu, lk 285–316.

Lotman, Piret 2010. Heinrich Stahli pastoraalne tegevus Rootsi Läänemere provintsis 17. sajandi esimesel poolel. (Dissertationes theologiae Universitatis Tartuensis 20.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Luther, Martin 2000 [1530]. Kiri tõlkimisest ja pühakute eestpalvest. Tlk K. Ross. – Vikerkaar, nr 2–3, lk 83–96.

Ross, Kristiina 1997. Kohakäänded Georg Mülleri ja Heinrich Stahli eesti keeles. – Pühendusteos Huno Rätsepale 28.12.1997. (Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 7.) Toim M. Ereht, M. Sedrik, E. Uuspõld. Tartu, lk 184–201.

Ross, Kristiina 2009a. Kirjaliku eesti lause poole. Tähelepanekuid paari käändelise verbivormi ja neid sisaldavate tarindite kirjakeelde sügenemisest. – Keel ja Kirjandus, nr 12, lk 889–907.

Ross, Kristiina 2009b. Kõige vanemast tartukeelsest piiblitõlkest. – Tartu Ülikooli Lõuna-Eesti keele- ja kultuuriuuringute keskuse aastaraamat 8. Tartu, lk 11–26.

Ross, Kristiina 2010. *Verba dicendi, sentiendi et sciendi* ja neid sisaldavad konstruktsioonid 17. sajandi ja 19. sajandi alguse kirjakeeles. – Keele rajad. Pühendusteos professor Helle Metslangi 60. sünnipäevaks. Toim I. Tragel. Eesti ja soome-ugri keeleteaduse ajakiri. // Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics, nr 2, lk 273–293.

[**Stahl, Heinrich** 1632]. Hand- vnd Hauszbuch für die Pfarherren vnd Hauszväter Ehsthnischen Fürstenthums / Erster Theil / Darinnen der kleine Catechismus D. Martini Lutheri, zusamt einer kleinen Zugabe In Teutscher vnd Ehstnischer sprache angefertigt, vnd auff eigenen kosten zum Druck vbergeben Von M. HENRICO Stahlen, Probste in Jerven, und Pastoren derer Christlichen Gemeinen zu S. Petri und S. Matthaei. Gedruckt zu Riga: durch Gerhard. Schroder.

Tafenu, Kai 2006. Eestikeelsetest Uue Testamendi tõlkekäsitajadest Ajalooarhiivis. – Läänemere provintside arenguperspektiivid Rootsi suurriigis 16/17. sajandil II. Koost E. Küng. (Eesti Ajalooarhiivi toimetised 12 (19)). Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, lk 241–294.

Tereng, Arvo 1979. Lisandusi ja täpsustusi Johannes Gutsloffi kohta. – Keel ja Kirjandus, nr 1, lk 26–30.

Torop, Peeter 1989. Tõlkeloo koostamise printsiibid. – Akadeemia, nr 2, lk 349–384.

Torop, Peeter 2007. Methodological Remarks on the Study of Translation and Translating. – Semiotica, Vol. 163, No. 1/4, lk 347–364.

Torop, Peeter 2010. Translation as Communication and Auto-Communication. – Applied Semiotics / Sémiotique appliquée, Vol. 24, No. 9, lk 3–10.

Torop, Peeter, Bruno Osimo 2010. Historical Identity of Translation: from Describability to Translatability of Time. – *Trames. Journal of the Humanities and Social Sciences*, Vol. 14, No. 4., lk 383–393, DOI 10.3176/tr.2010.4.06.

Käsikirjalised allikad

Gutsl = anonüümse käsikirjalise põhja- ja lõunaestikeelse Uue Testamendi paralleeltõlke lõunaestikeelne osa Eesti Ajalooarhiivis 1187-2-5323.

Trükiallikad

ERLA = Eesti rahvalaulud. Antoloogia. III. Toimetanud Ülo Tedre. Tallinn: Eesti Raamat, 1971.

Lu = Biblia: Das ist: Die gantze Heilige Schrifft / Deudsch / Auff new zugericht. D. Mart. Luth. Begnadet mit Kurfüstlicher zu Sachsen Freiheit. Gedruckt zu Wittemberg / Durch Hans Lufft. M. D. XLV. (Faksimileväljaanne. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft.)

Stahl, Heinrich Hand- vnd Hauszbuches Für die Pfarherren vnd Hausz-Väter Esthnischen Fürstenthumbs / Dritter Theil / Darinnen die gewöhnliche Evangelia vnd Episteln durchs gantze Jahr / zusamt der Historia des bitterm Leidens vnd Sterbens vnsers HERRN Jesu Christi / In Teutscher vnd Esthnischer Sprache angefertigt / vnd auff eigenen Kosten zum Druck übergeben / Von M. HENRICO Stahlen, / Pastoren an S. Catharinen Kirchen, / Probste in Jerwen und Wirrland, / vnd des Königl. Esthnischen Consistorij Assessoren. Revall, / In Chr. Reusners Sel. Nachgelassener Widwen Drückerey / Im Jahr M.DC.XXXIIX.

Veebiallikad

Orig – kreeka originaali näited ja grammatiline analüüs on võetud andmebaasist e-Sword – <http://www.e-sword.net> (31.03.2011).

**An Attempt at the Comparison of the Translations of the New Testament
by Heinrich Stahl und Johannes Gutsloff***Kristiina Ross*

The aim of the article is to compare two 17th century translations of the New Testament: the translation by Heinrich Stahl (1638) and the translation by Johannes Gutsloff (1641–1656). Relying on the model of description presented by Torop (1989) and Torop and Osimo (2010), the translations are described by three aspects (1) linguistic, (2) functional, (3) that of the translator's position within three different time perspectives: achronic, synchronic and diachronic. Within the achronic perspective, the two translations seem to be quite different in all three aspects. In the case of Stahl's translation, the original text was Luther's German translation and the target language was the North-Estonian vernacular. Different parts of the Bible had probably been translated by different persons and Stahl collected them, publishing them in a volume of his church manual. Gutsloff, on the other hand, translated the text himself using the original Greek version. His target language was the South-Estonian vernacular but his work was never published. Within the diachronic perspective, the differences disappear and the two translations seem to be quite similar. From today's point of view both translations are linguistically archaic and have no functional value except as objects of scientific research. Synchronic description is the most complicated one. The article tries to put to the test the possibilities of describing old translations from the point of view of their translation method. Very few examples of the Estonian language of the 17th century have been preserved, most are translations from German written down by German pastors. In addition to that, researchers know almost nothing about the Estonian language spoken by native speakers of the time. As a result of this, it is hard to evaluate the linguistic status of many constructions and idioms used by the translators. This in turn makes it difficult to evaluate the stylistic intentions of the translator and renders the whole synchronic description problematic.

Kristiina Ross, PhD, is researcher at the Institute of the Estonian Language in Tallinn. Her main field of research is the early history of literary Estonian, especially the history of Estonian Bible translations.

E-mail: kristiina.ross@eki.ee.

Eesti antiigitõlke traditsioonid

Janika Päll

1. Sissejuhatuseks

Eesti antiigitõlge on tihedalt seotud antiikkultuuri ja -kirjanduse retseptisiooniga; selle uurimine on tervikbibliograafia puudumisel¹ olnud perioodikeskne (Kurs 2003), probleeme piiritlev (Päll 2011: 123–128) või ülikitsa suunitlusega. Pretsedenditu andumus antiikvärsi tõlgete prosoodia uurimisele (Miks 1937, Roos 1938, Annist 1958, 1960, Kaalep 1969, Merilai 2002, Päll 2008 ja nt Lotman 2000, 2003, 2005, 2011)² on andnud hea aluse tõlkeloo kirjutamiseks, nagu ka antiikautorite retseptisiooni (Lepajõe 2003, Rein 2005) või tõlkijate biograafiate uurimine (Rein 2006).

Nimetatud käsitluste toel saab antiigitõlke defineerida kõigepealt klassikalistest keeltest (*scil.* vanakreeka ja ladina) tõlgitud tekstina, kusjuures tõlgitav tekst on pärit antiikajast (8. sajandist eKr kuni 5. sajandini AD) ja/või – hilisema loomisaja puhul – esindab antiikkirjanduse ja -kultuuri traditsioone.³ Vaatluse alt jääb välja hulk antiigitõlkega seotud tekste, mis on küll antiikkeeltes, ent kas puhtkristlikud, teaduslikud või peegeldavad oma kaasaja sotsiaalseid suhteid: Uus Testament (selle tõlkeist vt Roosimaa 2004, Tafenu 2011), Aquino Thomase, Descartes'i, Petrarca või Rotterdami Erasmuse teosed, kesk- ja varauusaegne ajalookirjandus ja humanistide juhuluule. Seosed tekivad tõlgitavate tekstide vahel tänu keeltes talletunud traditsiooni jõule peaaegu vältimatult, nii kantakse üle antiikaja kirjanduslikke vorme, motiive, fraseoloogiat ja üldisemaid kultuurimõjusid. Ent neid ühendab ka tõlkeprotsess, tõlkijad ise (Friedrich Kuhlbarsist, Mattias Johann Eisenist ja Uku Masingust Ülo Torpatsi, Jaan Undi ja Mari Murdveeni, elavaist klassikuist rääkimata), kes ei piirdu vaid ühe perioodi või valdkonnaga. Üksikuil spetsialiseerumise puhkuldel tõlgitakse peamiselt ajaloo- (Enn Tarvel, Aado Altmets), kristlikke (Toomas Paul, Urmas Petti) või filosoofilisi tekste (Ilmar Vene).

Alljärgnevas toon esmalt välja Eesti antiigitõlke põhiperioodid (2. ptk), edasi loobun rangelt kronoloogilisest järjestusest, vaadeldes tekstide valikut ja tõlkeid antiikkultuuri ja -kirjanduse retseptisiooni kontekstis ning käsitledes peamisi tõlkemudeleid. Tähelepanu keskmes on tõlkesündmused, ühe või mitme teksti (tekstikatke) tõlke valmimised ja fikseeru-

1 Eesti antiigitõlke bibliograafia (EAB 2012) on koostamisel riikliku programmi „Eesti keel ja kultuurimälu“ projekti „Antiigiretseptisioon ja selle osa Eesti keele- ja kultuuriruumi kujunemises 17.–20. saj.“ raames (EKKM09-86, projektijuht Ivo Volt); kuna töö pole veel lõppenud, võib eri perioodide iseloomustus vastavalt uute andmete leidmisele muutuda, vrd nt ptk 3–4 allpool ja Päll 2011. Suur tänu toimetajaile toe ja abi eest artikli valmimisel.

2 Ja paljud teised Maria-Kristiina Lotmani uurimused eesti värsi prosoodiast.

3 Eesti antiigitõlke üldbibliograafia esitab antiikkeeltes kuni renessansiajani kirjutatud teoste tõlked, välja arvatud kanoonilised pühakirja- ja palvetekstid (vt EAB 2012).

mised trükkis iseseisvalt avaldatuna või levitamiseks mõeldud käsikirjadena⁴; (peamiselt) antiikkultuuri tutvustavate käsitluste raames tsiteeritud tõlkekatked tulevad kõne alla siis, kui on tegemist selgelt välja toodud ulatuslikumate tsitaatidega ja/või mingi tõlkemudeli ilmeka näitega. Andmed tõlgete kohta leiab koostamisel olevast bibliograafiast (EAB 2012).

2. Eesti antiigitõlke põhiperioodid

Eesti antiigitõlkes näeme palju teistest maadest tuttavaid tendentse: sporaadilisi algusi, võõrast kultuuri kodustavaid ja selle võõrust esiletoovaid tendentse, valgustuslikku ja sihipäraselt tõlkepoliitikat ning turu ootusi arvestavaid valikuid. Selle peamised etapid langevad enamasti kokku erinevate perioodidega Eesti aja- ja kultuuriloos.

I. 18. sajandi lõpus ja 19. sajandi alguses eeletapp, käsikirjaline faas (vt ptk 3).

II. Aastad 1860–1917, algperiood. Antiigitõlked ilmuvad peamiselt ajakirjanduses ja moodustavad kireva pildi; seda saab kirjeldada lipilapilise, *patchwork*-mudelina, mis Karl Eimermacheri väitel iseloomustab tõlketegevuse algusfaasi (Eimermacher 2011: 23–29). Avaldatakse peamiselt lühikesi luuletusi või katkendeid, näeme samu tendentse mis 19/20.sajandi vahetuse ajakirjanduses üldiselt: soovi harida, tutvustades ka kultuuri ja kirjandust (vt Aru 1992: 17–18), uuenduslikkust,⁵ mis ilmneb niinimetatud laboratoorse faasina (katsetamine keele võimalustega või liikumine mingi teose täieliku tõlke poole), ning tõlgete instrumentaliseerimist (rakendamist ärkamisaja ideede teenistusse). Perioodi alguses on näha ÕESi ja EKmSi, teisel poolel aga Noor-Eesti mõju, tõlkijad tunnevad esimeses pooles huvi pigem kreeka ja teisel poolel rooma kirjanduse vastu (vt Kurs 2003: 50), ent puuduvad selged vastandused, kuna Noor-Eesti jätkab mitmel pool varasemaid tendentse (vt Kivimäe 2008: 25–27; vt ptk 4).

III. Aastad 1918–1940, esimene Eesti Vabariik. Osaliselt jätkub kirev mudel, kuid tõlgitavate autorite valik laieneb ning algab tõlkemaastiku korrastamine ja kaanoni loomine, mille esimesteks sammudeks on kirjanduslugude ja tõlkeantoloogia avaldamine. Eeskätt luuletölktes toimub kvalitatiivne muutus, mida saadab huvi tõus tõlketehnikate (eriti värsisüsteemide) vastu nii eesti poeetide loomes kui ka eesti keele prosodia uurimises (Miks 1937, Roos 1938, Lotman 2000, 2011 jt; vt ptk 5).

IV. Aastad 1941–1959, vaikusaeag. Okupatsiooni-, sõja- ja stalinismiajal ilmuvad ainsad antiikkirjanduse tõlked vene keelest tõlgitud kirjandusloos ja lugemikus⁶.

---

4 Vrd *translation event* ja *cultural fact* (Toury 1995: 53, 65 või 246 jj).

5 Antiigitõlke puhul pisut hiljem kui Krista Aru välja toodud uuenduslik ajajärk ajakirjanduses (Aru 1992: 25).

6 1951. aasta Eichenholtzi-Galitski lugemiku tõlked (EAB 2012) näitavad ajastule üldiselt omast tendentsi (vt Gielen 2011), võimude jaoks *persona non grata* seisuses oleva tõlkija (antud juhul Uku Masing) nime mahavaikimist (Olesk 2008: 318).

V. Aastad 1960–1989, tõlkekaanoni loomine. Maailmakirjanduse eestindamise programmi raames algab kaanonit loov ja süsteemne professionaalne tõlketegevus, innustamas Villem Altoa ning olulisemad kujundajad Ain Kaalep, Ülo Torpats ja Richard Kleis. Ilmuvad Homerose eeposed August Annisti tõlkes, antoloogiad, „Antiigileksikon“, antiikkirjanduse õpik. Järk-järgult tuleb uus tõlkijate põlvkond (Astrid Kurismaa, Jaan Unt, Kalle Kasemaa, järgmisel perioodil avaldamist alustavad Anne Lill ja Marju Lepajõe). Selle faasi üleminek järgmiseks on sujuv, taas ilmneb ajakirjanduse ja antiiki tutvustavate käsitluste roll tõlkelaaboratooriumina (vt ptk 5).

VI. Alates 1990, kaanoni laiendamine. Eesti Vabariigi taassünni järel hakati Tartu ülikoolis taas klassikalist filoloogiat õpetama, mis tõi kaasa uued tõlkijad ja tõlked. Viimase perioodi saab jagada kaheks, mõlemas on üheks oluliseks avaldamiskohaks ajakirjandus. Kuni 1996. aastani⁷ näeme lipilapilist mudelit: teoste valik on kirev, need ilmuvad mitmel pool, värsstõlkes kasutatakse erinevaid värsisüsteeme (Päll 2008: 29). Samas tugevneb kujunenud ja kujunevasse kaanonisse kuuluvate autorite eestindamisele suunatud tegevus, tulemuseks kaks suurt antoloogiat, filosoofide (Platon, Cicero, Seneca, Aristoteles) ja Rooma ajaloolaste (Tacitus, Suetonius, Sallustius) tõlkimine (vt ptk 3, 5).

3. Eesti käsikirjalised antiigitõlked

Eestikeelsete raamatute trükkimine algab juba 16. sajandil (Annus jt 2001: 26–37), ent kummatigi on Eesti antiigitõlke algus 18. sajandi lõpul ikkagi käsikirjaline, anonüümne Homerose „Odüsseia“ alguse proosatõlge (vt Miks 1937). Järgnevad kahe anakreontilise laulu (nr 21 ja 24, West 1984) tõlked Kristjan Jaak Petersonilt. O. W. Masingu silmis väärtusetuiks peetuina (vt Laanekask 1982) jäid need ligi sajandiks avaldamata (kuni 1901 ja 1922), leides veel 20. sajandi alguses üsna ettevaatliku hinnangu (Reiman 1901: 12). Gustav Suitsu järgides (Suits 1905, 1927, 1933)⁸ on Eesti kirjanduslugu näinud Kristjan Jaagu loomingus kaht poolust: sentimentaalset (idüllides) ja pateetilist (oodides), ühelt poolt „Anakreoni“ (*scil.* anakreontika) ja Theokritose, teisalt Pindarose ja Klopstocki⁹ või kreeka filosoofide (Aben 1927: 12–13) mõjul. Siiski huvitab ka tänapäeva eelkõige ülev, pindaariline Kristjan Jaak (Undusk 2012), jättes tema anakreontika tõlked (vt Makko 2012) ja nende rolli tagaplaanile.

7 „Väikese antiigiantoloogia“ ilmumiseni ajakirjas Vikerkaar (nr 9–10), kus astus üles kümmekond uue põlvkonna tõlkijat. Seda antoloogiat iseloomustab valiku eklektilisus: kuigi tõlgete puhul näeme palju koolis loetavaid autoreid (Sappho, Platon, Theokritos, Plutarchos, Horatius, Seneca, aga vähem Martialis ja Aulus Gellius), mis on tudengitest tõlkijate puhul ka oodatav, ei ole siin enamasti tegemist kanoonilise teostevalikuga.

8 Gustav Suitsu esialgne hinnang Kristjan Jaagu anakreontikale toob välja võlgnevuse saksa luulele (Gleim, Hagedorn, Götz) ning vabandab seda autori noorusega (Suits 1905: 36, vt ka Aben 1927: 12–13).

9 Väinaste 1927: 39, 53, vrd Taev 1976: 16–17 (Vergiliuse ekloogide mõju rõhutades).

Esimese Eesti Vabariigi ajal valmis üks tõlge, mis trükkis avaldamiseni jõudmata on pälvinud kindla koha eesti heksameetri ajaloos: Jaan Lõo tõlge Homerose „Iliasest“.¹⁰ See tõlge taotleb rangelt kvantiteeriva heksameetri edastamist ja paelub uurijaid äärmusliku katsena sobitada antiikkeelte peamiselt kvantitatiivset süsteemi eesti keele prosoodiaga, millel on küll kvantiteet, aga lisaks ka välde ja sõnarõhk (vt Lotman 2000), olles puudusist hoolimata endiselt tugevaks väljakutseks kreeka (ja ladina) heksameetri tõlkijatele.¹¹

Tõlkimist näeme lisaks värsiloomele ka keeleloome eksperimentide vahendina, eriti Johannes Aaviku tõlke puhul Apuleiuse „Metamorfoosidest“ (Amori ja Psyche lugu) käsikirjalises ajakirjas Nooreestlane (1901).¹²

Tänapäeval on käsikirjalise tõlke mõiste hägune: käsitsi või kirjutusmasinal kirjutatud tekstidest enam levib elektrooniliselt faile, mida tuleks aga vaadelda pigem tõlkeprotsessi osana – alles avalikult internetti üles riputatud faile võiks pidada n-ö avaldatuks, s.t fikseeritud tõlkesündmuseks. Eraldi rühma moodustavad veel tekstiraamatuna fikseeritud ja teatrilavale toodud tõlked Anne Lillelt (Euripidese „Bakhandid“ ja „Iphigeneia Aulises“, Aristophanese „Lysistrate“) ja Mari Murdveelt (Menandrose „Pahurdaja“, katked Aristophanese „Lindudest“ ja Homerose hümn Apollonile, vt Murdvee 2001).¹³ Teatri jaoks on nende tõlgete eesmärgiks ettekanne laval, ent tõlkija perspektiivist on käsikirjaline faas enamasti vaid ettevalmistus trükiväljaandele, laboratooriumifaas, milles tõlge küll vaheastmena fikseeritakse, ent avaldatakse hiljem trükkis vähem või rohkem muudetuna.¹⁴

4. Trükiajakirjanduse roll antiigitõlkes

4.1. Antiik ajakirjanduses enne ja pärast Eesti Vabariigi algust

Esimesed trükitud antiigitõlked Eestis ilmusid ajakirjanduses (eraldi või tsitaatidena artiklites),¹⁵ kogu selle algusajal (1878–1917) trükiti iseseisva raamatuna vaid üks tõlge.¹⁶

10 Vt Eesti värss 2004. Lisaks tõlked, mille mõju on väiksem, nt J. Jõgeveri „Iliase“ I–XVI laulu tõlge (Miks 1927 jm).

11 Lisaks peab muidugi arvestama trükiste rolli, eeskätt Ervin Roosi uurimust eestikeelse heksameetri prosoodiast, milles ta esitas näidetena ka tõlkekatkeid (Roos 1938).

12 Sama rolli täidavad ka Aaviku trükitud tõlked, mh tema antiikautorite valimik 1928. aastal „Hirmu ja õuduse juttude“ XIV väljaandes (Antiigiveeb).

13 Sophoklese „Antigone“ tõlge Marie Underilt (vt Kurs 2003) jääb vahekeele kasutuse tõttu vaatluse alt välja.

14 Need ei ilmunud trükist aga iseseisvate raamatutena, vaid antoloogiates (EAB 2012, v.a äsjane „Iphigeneia Aulises“ ja Aristophanese katkend), mis on ka enamiku draamatekstide esmatrükide paigaks, vt ptk 5.1.

15 Kui mitte pidada tõlgeteks antiikautorite teostel põhinevaid jutustusi koolilugemikes.

16 1901.–1917. aasta tõlkeraamatuproduktioonist moodustavad klassikalised keeled ühe näitega 0,1% (Möldre 2011: 156). 1908. aastal ilmunud Aischylosele järgneb 1918. aastal Aisopos, raamatute arv kasvab 1920. aastatel.

19/20. sajandi vahetuse antiigitõlkes näeme samu suundi, mis mitmel teisel Euroopa maal, eriti väikeste ja väiksemate kirjanduste puhul – tegemist on alles kaanoni loomise ettevalmistustega.

Pilt on kirev. Ühelt poolt mõjutab kahe tuhande aasta jooksul kinnistunud klassikalise kirjanduse kaanon (vt Highet 1985) autorite ja žanrite valikut: tõlgitakse Homerose eeposi, kreeka tragöödiat, Kreeka ja Rooma ajalookirjandust ning filosoofiat. Teisalt tundub, et publik pole veel päris „valmis“, mistõttu kanoonilistelt autoreilt ja žanritest valitakse lihtsamad lood. Nii ei jätkka Jaan Bergmann pärast mõne katke avaldamist 1878. aastal Homerose tõlkimist mitte „Iliase“, vaid Pseudo-Homerose „Konnade ja hiirte sõjaga“ („Batrachomyomachia“), avaldab „Odüsseia“ mõned värvikamad lood (9. laul „Kükloop“ ja 12. laul „Sireenid“) ja alustab alles seejärel eepose tõlkimist algusest peale („Odüsseia“ 1., 2. ja 3. laul). Kreeka ajaloolastest eelistatakse lugusid pajatavat Herodotost Thukydidesele, Sokratest tutvustades aga vähemteoreetilist Xenophoni Platonile. Lustlik ja rõõmus anakreontika ei kuulu suurte autorite kaanonisse, ent tõlgitakse just seda, mitte Pindarost. Kindlalt kaanonisse kuuluva Horatiuse ja Tacituse puhul pole tõlkeil antiikkirjanduse tutvustamise eesmärki (vt allpool ja ptk 4.3).

Anakreontika tõlkeis (nagu juba Kristjan Jaagul) ilmneb selgelt kodustav tõlkeviis: Loodusest saab Taara, lõvist karu, anakreontiline värss asendatakse jambide või trohheus-tega jne (vt Antiigiveeb, Makko 2012). Need tõlked sobisid hästi järelärkamisaja idealiseeritud maaelu pildiga (Kepp 2008: 16, 18), sentimentaalsete lauludega kaunist loodusest ja neidudest (vrd Annus jt 2001: 109–113). Ent sellist seisu näeme ainult sajandilõpule eelne- nud aastail: juba Noor-Eesti tõlkevalikust jääb naiivsevõitu anakreontika välja.

Tollast tõlkimistava iseloomustab juhuslikkus ja vähene fokuseeritus: tõlkeid esitavad mitmed erinevad väljaanded ja üsna sporaadiliselt, tõlkijaid on mitmeid (ja nad tõlgivad tihti paljudest keeltest) ning sageli esinevad nad anonüümsena (X, J.N., Homo quidam, -l-o-) või pseudonüümide all (Willi Andi, Nooli Aleksander). Värsstõlge pole ühtne: esineb mugandusi ja värsimõõdust loobumist, aga ka selle järgimist (vt Lotman 2000), ka proosatõlge kipub lihtsustama, eeskätt süntaksi mugandades ja keerukamaid arutelusid välja jättes. Põhjuseks on võib-olla tõlkijate kesisem keeleoskus, kasutati vahekeeli (Kurs 2003: 26).¹⁷ Soov vältida liigset keerukust ilmneb ka autorsuse küsimustes: näiteks on mitmete tuntud antiikkirjanduse teoste puhul kaheldud (ka juba 19. sajandi teaduses) nende omistamises tuntud poetidele, ent tüüpiliselt seda varasemate tõlgete juures ei kommenteeritud. Nii ei eristatud ka Anakreoni luulet ja anakreontikat, avaldati „Aisopose“ valme, „Simonidese“ epigramm Termopüülides

---

17 Mil määral, pole võimalik öelda, sest puuduvad analüüsid.

langenute auks, „Alkaiose“ (Sappho fr. 137 + Alk. fr. 184) ja „Sappho“ (fr. 168b V või „Carmina Popolaria“) luuletusi.¹⁸

Nii moodustubki esimestest antiigitõlgetest *patchwork*-mudelile vastav kirju pilt. Paradoksaalselt käib kirevuse ja ebaühtlusega kaasas teatav järjekindlus, tõlgete ilmumine seeriatena (trükiajakirjanduses ilmunud tõlgete tüüpilise joonena, vt Doorslaer 2011): Jaan Bergmanni tõlked Homerose „Odüsseiast“ eri väljaannetes (1878–1894), anonüümsete tõlkijate Anakreoni ja anakreontika sari Sakalas (1898–1899) ja Xenophon Postimehes (1887). Ka Henrik Visnapuu Propertiuse-tõlked (1923–1924) ilmuvad miniseeriana, ettevalmistuseks terviku tõlkimisele on ka Kaarina Reinu Herodotose-tõlked (alates 1990. aastate lõpust).

Tõlkijate põlvkondade sujuva vahetumise puhul (alates 1970. aastaist) näeme algusfaasile iseloomulikku ajakirjanduse rolli nii noorte tõlkijate esiktõlgete kui ka töös olevate teoseosade avaldamisel. Ent tõlkepraktikad erinevad järelärkamisajast: tõlkijateks on peamiselt filoloogid,¹⁹ antiigitõlgete avaldamisega ei tegele (paari erandiga) enam aja- ja nädalalehed, vaid üksikud ajakirjad, ning raamatute hulk on tunduvalt kasvanud (eriti kordustrukkide varal). Kõige rohkem erinevad 19/20. sajandi ja 20/21. sajandi vahetuse antiigitõlge aga selles, et 1960. aastail alanud professionaliseerumine tõi kaasa valdavalt väga autoritruud, filoloogiliselt täpsed tõlked. See tendents ei sõltu tõlkijate asukohast ega riigikorrast: ka paguluses ilmuvate Ants Orase antiigitõlgete puhul näeme sama (kuigi nt Kaalepi koolkonnaga võrreldes on Oras „vabam“), ent ka tema oli oma esimese hariduse saanud sõjaeelses Eesti Vabariigis nagu 1960. aastail Eestis esile astunud tõlkijad.

Ajakirjandusliku faasi kahest põhiperioodist esimesel ilmneb kummastki antiikkeelest tehtud tõlgete rollide erinevus: kreeka kirjanduse (eriti eepose) eelistamise põhjusena perioodil 1850–1918 on nähtud uushumanismi (Kurs 2003: 16), ent loevad ka muud tegurid: huvi tõus Kreeka vastu seoses Kreeka-Türgi sõjaga 1897. aastal (vt ptk 4.2) ning tõlkevajadus (ladina keelt osati rohkem). Kreeka autorite tõlkimisel võib üheks valikukriteeriumiks pidada ka soovi tutvustada kultuuri ja kirjandust, samas kui ladina autorite puhul on tegemist tõlgete instrumentaliseerimisega. Kasutatakse kanoonilise kooliautori Horatiuse moraliseerivaid laule, näiteks tema oodi „Kindla sihiga mees“ (*Carm.* III. 3) tõlke avaldab M. J. Eisen austusavaldusena Jakob Hurda 50. sünnipäevaks (1889), esimesed tõlked Rooma ajaloolastelt illustreerivad Eesti ajalugu (vt ptk 4.3).

4.2. Esimesed trükitud tõlked ning rahvusliku ärkamisaja kaanon: Homeros ja Eesti

Kristin Kurs on Kristi Viidingu juhendatud bakalaureusetöös toonud esile Homerose (ja üldse kreeka autorite) valikul Saksa romantismi, Herderi-Hegeli suuna ja uushumanismi rolli

¹⁸ Ka Aischylose puhul on just „Aheldatud Prometheuse“ autorsuses kaheldud (eelkõige Martin L. West).

¹⁹ Professionaalide abiga on valminud August Annisti, Ain Kaalepi ja Jaan Kaplinski tõlked kreeka keelest.

(Kurs 2003: 16, Karjahärm, Sirk 1997: 212). Samas näeme tohutut mahajäämust Euroopast ning erinevaid rõhuasetusi: ajal, mil Matthew Arnold arutles selle üle, kuidas peaks tõlkima Homerost (aastail 1861–1862, vt Highet 1985: 479), polnud Eestis (teadaolevalt) veel ühtki antiigitõlget trükitud. Homeros kuulub tüüpilisse kanooniliste autorite valikusse igal ajastul (Highet 1985: 114–120), seevastu tragöödia puhul ei alustata Eestis kanooniliste autoritega. Esimene Eesti keelde tõlgitud kreeka tragöödia, Aischylose „Aheldatud Prometheus“, sai Euroopas aktuaalseks alles Suure Prantsuse revolutsiooni ja rahvusrevolutsioonide järellaine voogudes, Inglismaal näiteks tänu Shelley tõlkele 1816. aastal (Highet 1985: 419, 423). Kui Jaan Jõgever avaldab 1908. aastal Aischylose „Kinnineeditud Prometheus“, võiks seda valgustusliku romantismi tulemise kõrval näha ka reaktsioonina 1905. aastale.

Homeroose tähtsus ärkamis- ja järelärkamisaja jaoks avaldub Õpetatud Eesti Seltsi kirjastamisprogrammis: „Homeruse Iliade ja Homeruse Odysee“ kuuluvad sõnastike ja ajalooramatute järel 1888. aastal seltsi eestseisuse poolt kirjastamiseks soovitatud kümne teose hulka (9.–10. kohal).²⁰ Homeros ja kreeka müüdid olid tähtsad juba Faehlmanni ja Kreutzwaldi jaoks (Annist 1963: 351), ka teistel rahvalgustajatel leiame ümberjutustusi antiikajaloost (Makedoonia Aleksandrist, Hannibalist, Kartaagost, Sokratesest)²¹ ning Herodotosel ja Plutarchosel põhinevaid lugusid.²² Sajandi lõpul saab moraliseerivaist lugudest tähtsamaks Kreeka analoog ja eeskuju. Kreeka-Türgi sõdade puhkemise järel 1897. aastal ilmub mitme antiigitõlke kõrval ka Ado Reinvaldi ood Hellasele: „Kas näete sõja suitsusambaid ... ja kui sa nüüd ka langed alla ja aastasadu suigud veel, oh kosu, kasva, kallis maa!“ (Postimees, nr 96.) Oodi paatos toob esile selge paralleeli kahe väikese, oma eksistentsi eest võitleva maa vahel, kusjuures kaasaelamine on nii suur, et kipub kaduma piir oma ja võõra vahel.

Homeroose suurim tähtsus seisneb aga paralleelis „Kalevipojaga“. Rahvusliku eneseteadvuse üht tähtsaimat tugitüla kinnitab väljast tulev kiitus: 1866. aasta Eesti Postimees nr 17 annab teada, et rahvusepost tunnistatakse muude rahvaste poolt „keige parrema kreeka ja saksa väggemeeste laulude (epos) sarnatseks“,²³ Kalevipoega nähakse Eesti Heraklesena, Kreutzwaldi teost võrreldakse Homeroose eeposte ja Nibelungide saagaga. (Homeroose täht-

20 Oma maa, 5. aastakäik, nr 12, lk 250–259. Olukord on tüüpiline: eestseisuse soovitusel on teosed kanoonilises tähtsuse järjekorras („Ilias“, „Odüsseia“), tõlkimist alustatakse aga lõbusamast („Batrachomyomachia“, „Odüsseia“).

21 Nt 1865. aasta Eesti Postimehe Juttotubba, nr 51 ja 52. Sokratese kohta vt Lepajõe 2003: 20–21.

22 Nt Kleobise ja Bitoni lugu, C. R. Jakobsoni juhtkirjas (1866. aasta Postimees nr 19) või Raudsepp 1881.

23 Nimetatud Eesti Postimehe juhtkirjas teemal „Kas peab eestirahva seas üksi talloseisus olema...“ viidatakse Saksamaal ilmunud „Kalevipoja“ luksusväljaandele.

sust rõhutab omakorda viide Aleksander Suurele, kes tema teosed oma sõjaretkedele kaasa võttis.²⁴) Analoogsed on Karl August Hermann viited 1887. aastal.²⁵

4.3. Antiigitõlked rahvusliku eneseteadvuse loomisel: helmekivid ja Tacitus

Kui ärkamisaegsed kirjamehed Homerose rahvusliku iseteadvuse upitamise vankri ette rakendasid, tõstsid nad enamasti „Kalevipoja“ Homerose loominguga samale tasemele,²⁶ ent mõnel juhul jäi Homeros Kreuzwaldile isegi alla. 1887. aastal peab *stud. J.T.* „Kalevipoega“ paremaks vanade kreeklaste *porneia*'st (liiderlikkus) ja rooma Venusest ning võrdleb karskeid ja suguliselt kõlblaid muistseid eestlasi hoopis Tacituse germaanlastega.²⁷

Üks osa ärkamisaegseid antiigitõlkeid ongi seotud Eesti ajalooa. Aastail 1881–1883 ilmus Laakmanni kirjastuses Jaan Jungi tõlkes „Läti Henriku kroonika“²⁸, mis teravdas huvi vanemate ajalooallikate vastu. Juba Postimehe algaastate ülevaateid eesti vanemast ajaloost kaunistasid antiikautorite (Pliniuse või Tacituse) viited merevaigule ja Pythease merereisile. Merevaiguna („Helmekivid ajamerest“) pealkirjastas oma 1897. aastal Postimehes ilmunud tõlkenopete seeria Friedrich Kuhlbars. Selles kontekstis ilmus 1886. aastal ajakirjas *Oma Maa* esimene praeguseks teadaolev pikem tõlkekatke rooma kirjandusest: osa Tacituse „Germaania“ 45. peatükist, mis on aluseks eestlaste esmamainimise hüpoteesile; järgmises numbris esineb samas rollis katkend Cassiodoruselt.²⁹ Üldiselt ei kuulu „Germaania“ esmatahtsate teoste kaanonisse, olles seda ometi paljude seal mainitud rahvaste jaoks (Viiding 2007: 63–64). Tacituse este käsitlevaid tõlkekatkeid kasutab rahvusliku eneseteadvuse tõstmiseks (hüpoteesi tõeseks pidamata) ka Karl August Hermann oma 1895. aasta artiklis,³⁰ rääkimata neist paljudest ärkamisaegseist autoreist, kes viitavad Tacitusele pikemaid tõlkenäiteid esitamata. Nii said eestlaste esiajaloo valged laigud Tacituse toel merevaigukarva, enne kui Lennart Meri need hõbevalgeks värvis.

24 Eesti Postimehe nr 24 artiklis „Misläbi mud rahwad eestlastest luggo peawad“.

25 Postimehes nr 28, „Meie laulust“ (algus nr 17). Hermann tõi eesti ja kreeka eepika vahel välja hulga sarnasusi, oletades nende kokkupuuteid vanal hallil ajal (mis on vähendanud kogu argumentatsiooni kaalukust).

26 Vt ka Karjahärm, Sirk 1997: 218–219 (Hurda ja Kallase seisukohtadest).

27 Artiklis „Missugused kõlbulised arwamused paistawad meile Kalewipojast silma?“ Postimehes nr 4.

28 See ilmus hiljem ka J. Mägiste tõlkes (1962) ning Richard Kleisi tõlkes ja Enn Tarveli toimetatuna (1982, 2005).

29 *Oma Maa*, nr 3, lk 86–88, nr 4, lk 105, artiklis „Ajaluulikud teated Eesti rahwa üle, kõige vanemast ajast kuni sakslaste siiatulekuni“. Korjanud -l-o.

30 Herodotose katked ja Tacituse „Germaania“ 45. ja 46. peatükk. Vt Sutrop 2001: 174–177, 180–182.

4.4. Antiigitolgete pidurdajad

Eesti kultuuriloojate suhtumine antiiki pole olnud kuigi üksmeelne. Klassikaliste keelte õppimine tundus elukauge ja tüütuna, loeme Oskar Kallase koolipõlvemälestustest 1894. aastal (OK 1894: 122–123): „Mis kasu pidi mulle sest tulema, kui teadsin, et isa ladina keeli „pater“, ema „mater“ on, eks nad taadiks, memmeks sellegi pärast jäänud? [---] Meil oli kesknädala pärast lõunat, kus haritud maailmas ühtegi poissi kooliga ei waewata, kaks tundi sääli ära istuda; see ülekohus juba täitis meie südamed püha vihaga, ja veel missugused tunnid! Kreeka keel: pikad kõned sõnatüvede ja juurte, pööramiste, käänamiste ja muutmiste, grammatika seaduslise ja seadusvastalise oleku üle! Ega siis ime ei olnud, kui tunnid meil wastumeelt oliwad.“ See peegeldab üldist tendentsi, mis ilmneb arutlusist (talurahva) emakeelse haridusprogrammi üle, kus õpetust klassikalistes keeltes enamasti ei mainita. Samasugust suhtumist peegeldavad klassikalistest keeltest tõlkijad. Näiteks Friedrich Kuhlbars (Willi Andi) laulis aastal 1880: „Tahad Eesti kalju pealt / koidul kuulda kandle healt: / jäta koju Greeka keel / ja ka Rooma uhke meel!“ (vt Eesti värss 2004).

Kuigi Kuhlbari värss võib tõlgendada ka üleskutsena tõlkida neid laule eesti keelde, seati tõlgete vajalikkust isegi küsimärgi alla. Eduard Luiga ja August Anni diskussioonis tõlkekirjanduse valiku üle 1920. aastatel kritiseeris Luiga artiklis „Maitsepolitsei“ vaimuaristokraatia loomist, sellal kui Anni rõhutas vajadust klassikute järele (Eesti Kirjandus, 1925, vt ERNI 2002). Klassikalise hariduse mahajäämus elurütmist ja liigne eelteadmiste vajadus võis olla põhjuseks ka teoste valikul (kergema eelistamises, vt eespool).

Usutavasti polnud vastumeelsus klassikute ja vaimuaristokraatia vastu siiski peamine põhjus, mis klassikatõlked tõlgete koguarvestuses 0,1% pulgale jättis. Eesti Postimehes ilmus 1887. aasta sügisel (nr 36, 38, 40, 42) Jõgeveri „Viis ajaloo astet“, Aleksandrikooli esimeses abikomitees 12. aprillil peetud kõne.³¹ Selles võrdles ta erinevate rahvaste eluetappe inimese elueaga sünnist surmani, keskendudes Kreekale kui Euroopa kultuuri hällile. Kõne lõpp võtab kreeklaste kultuuriloo kokku ja seob Eestiga: „... enne meid tööle astunud Euroopa rahvaste noorpõlv algas sealt kohalt, kuhu kreeklasted oliwad oma tee peal jõudnud; meie, eestlased, ja need, kes meiega ühes teele astuvad – ja niisuguseid rahwaid on paljugi – algawad oma noort põlwe sealt, kuhu Eurooplased tänini on jõudnud, ja rahwad, kes pärast meid tööle hakkawad, algawad sealt, kuhu meie seisma jääme.“ Nii näeme antiigitolke tagaplaanile jäämise põhjusena ka soovi olla kaasaja Euroopaga ühekaugusel ning minna arengus edasi. See vastab hästi sajandivahetuse tõlkekirjanduse põhisuundadele eesti ajakirjanduses, kus on suund uemale Lääne-Euroopa ja Soome ning Skandinaavia maade kirjandusele (Aru 1992: 119), samuti Noor-Eesti hilisemale *ajalookiirendi* rollile (vt Kivimäe 2008: 22).

31 Jõgeveri ise avaldas hiljem Aischylose „Aheldatud Prometheus“ tõlke ning tõlkis ka Homerost.

5. Antiigitölke professionaliseerumine ja teadlik kaanoni loomine

Sihipärase antiigitölkimise perioode Eestis iseloomustab teadlik kaanoni loomine. Oluliseks saab tõlkele tausta loomine kirjanduslugudes, kõrgenevad tõlkele esitatavad nõudmised, mis eeldab filoloogilist täpsust, värsstõlgete puhul aga poeetilisi tõlkeid (tõlget, mis võiks täita originaali rolli), mis koos toovad tugevasti esile nende tekstide võõrapärasust.

5.1. Kaanoni loomine

Juba Eesti antiigitölke algusperioodil näeme Euroopa kaanoni mõju mõnede sellesse kuuluvate autorite valikul. Sihipärase kaanoni loomise algus jääb esimese Eesti Vabariigi aega, kuid paraku tuli 1960. aastail otsast peale alustada. Kaanoni kujundamist iseloomustab üsna selge mudel: kõigepealt selle fikseerimine antiikkirjanduse ajaloos, millele lisanduvad tõlkeantoloogia(d) ja/või tähtsamatele autoritele pühendatud erikäsitlused ning tõlked.

See mudel ilmneb juba esimese vabariigi ajal: alguses ilmub tõlkes T. Zielinski „Kreeka kirjanduse ajalugu“ (1926–1927), järgnevad Ervin Roosi „Kreeka ja Rooma kirjanduse ajalugu“ (1935) ning esimesed antoloogiad: Roosi tõlgetega „Üldajaloo lugemik“ (1933, mis keskendub antiikajaloolastele või ajalugu käsitlevatele katkenditele teistelt autoritelt), lisaks A. Tamme käsitus Sophoklesest 1935. aastal³² ning Anna Öpikult Homerose „Odüsseia“ 1.–12. laulu tõlge (1938). Sama tendentsi järellaineks on Roosi käsitus „Odüsseiast“ (1941). Ka Rooma kirjandusest tõlgiti sellal peamiselt kanoonilisi, niinimetatud kooliautoreid (vt Kurs 2003): Cicero „1. kõne Catilina vastu“, Caesari „Märkmed Gallia sõjast“, katkendid Liviuselt, Ovidiuselt, Vergiliuselt, Horatiuselt. Teoste valik vastab Euroopa klassikalisele kaanonile (Highet 1985), kuid näha on suund õpilaste iseseisva tõlkimise toetamisele: luulet tõlgitakse tihti proosasse ning proosatõlked on sõnasõnalised (vt Kurs 2003).

Kirjandusloo tundlikkus poliitiliste muutuste suhtes toob uued antiikkirjanduse ajalood nii Saksa okupatsiooni kui ka Stalini ajal: Ernst Nurme „Rooma kirjanduse ajalugu“ (1942)³³ ja I. Tronski „Antiikkirjanduse ajaloo“ (1949) tõlge.³⁴ Uus sula algab mitmel rindel: Ain Kaalepi ja Ülo Torpatsi koostatud kreeka kirjanduse (1964) ja rooma kirjanduse (1971) antoloogia;³⁵ Kleisi „Vana-Kreeka kirjanduse põhijooni“ (1964, 1968, 1974) ja „Rooma kirjanduse põhijooni“ (1971, 1974), mis valmistasid ette tema „Antiikkirjanduse ajaloo“ (1980); „Antiigileksikoni“ tõlge (1983), Homerose „Ilias“ ja „Odüsseia“ (1960 ja 1963), Sophoklese „Kuningas Oidipus“ (1964, eraldi 1977), Herodotose (1983) ja Platoni tõlkevalik

32 Sophoklese kuulumisest kaanonisse ja antiiktragöödia saatusest Eestis vt Lill 2004: 321–330.

33 Lisapõhjuseks Nurme puhul oli ilmselt ka vajadus esitada lühike kirjanduslugu keskkoolidele.

34 Tollaseis maailmakirjanduse õpikuis ja koolilugemikes on antiik esindatud ülinapilt.

35 Lisaks valik rooma luulest (1967, 1970), mis valmistas ette „Rooma kirjanduse antoloogiat“.

(1985). „Väliskirjandus: õpik keskkoolile“ (1980, autorid Kalju Leht ja Ott Ojamaa) peegeldab oma 49-leheküljelise käsitlusega selleks ajaks kujunenud kaanonit: pikemalt käsitletakse kõiki antiikkirjanduse põhižanre, esitatakse ka mitmeid selleks ajaks antoloogiates ilmunud tõlkenäiteid. Sama tendentsi näitavad Ants Orase tõlked paguluses: Vergiliuse „Bukoolika“ ja „Aeneis“ (1970, 1975). Kaalepi-Torpatsi antoloogiatest saab alguse ka uutes järgitav tendents: draamateoseid üritatakse nende suurest mahust hoolimata esitada tervikuna.³⁶

Järk-järgult hakatakse kaanonit laiendama, olgu siis ajastust tingitud ühiskonnakriitiliste valikutega (Lukianose tõlge 1970, Petronius ilmus 1974) või pigem isiklike eelistustega: Paul Keesi Longose „Daphnis ja Chloe“ (1972); Aristotelese „Poetika“ Jaan Undilt (1982), kes jätkas filosoofiliste autoritega (Marcus Aurelius, Demokritos, Platon, Epiktetos) nagu ka Ilmar Vene (Augustinus, Cicero, Epikuros), sellal kui Anne Lille tõlked (Apuleius, Ps-Aristoteles, Aristotelese „Nikomachose eetika“ ja kreeka draama) esindavad väga erinevaid žanre. Järgnevate põlvkondade valikud on veel vabamad.

Eesti Vabariigi taaskehtestamisega ilmuvad ka uued maailmakirjanduse õpikud keskkoolidele, milles antiigiosa pärineb Jaan Undilt („Muistne kirjandus“ (1997), „Maailmakirjandus 1“ (2001)), ning uued kreeka ja rooma kirjanduse antoloogiad (2006, 2009), milles on nii uued kui ka vanemad, klassika staatusse tõusnud tõlked. Kuigi jätkub kanooniliste autorite tõlkimine (Rooma ajaloolased, kreeka filosoofia, drama), näitavad valikud ka isiklike eelistusi ja uurimishuvi, eriti ajakirjanduses ilmunud katkendite puhul (Aelianus, Hermes Trismegistos, Thukydides, Hermogenes).

5.2. Tõlketegevuse professionaliseerumine

Kaaroni loomisega pärast Teist maailmasõda kaasneb tõlke professionaliseerumine: rahvaharijate, kooliõpetajate ja poetide asemele tulevad filoloogid. 21. sajandi alguseks on enamik aktiivseid antiigitõlkijaid klassikalise filoloogia haridusega. Klassikalise filoloogia õpetamine ülikoolis on toonud kindlasti kaasa tõlkijate arvu suurenemise, samas kaasneb suurema tõlkijate arvuga ka tõlketaseme ebaühtlasemaks muutumine, esineb nii lihtsustavat tõlget kui ka võõrapärasuse esiletõomist.

Samas pole professionaalsuse küsimus selge: diplomeeritud filoloog, kes suudab anda täpselt edasi lause sisu, vormi ning värsimõõtu, ei ole tingimata poeet. Ajal, mil klassikalised keeled poetide haridusse kuulusid, määrasid tõlkepraktika peasuuna luuletajad, alates Kristjan Jaagust, Kuhlbarsist ja Eisenist (kodustavate tõlgetega) ning jätkates Ridala, Visnapuu, Semperi, Orase, Kaalepi või Sangaga (eraldi tuleb vaadelda Uku Masingut, kelles

---

³⁶ Näiteks Aischylose „Agamemnon“, Sophoklese „Kuningas Oidipus“, Euripidese „Hippolytos“ ja „Kükloop“, Aristophanese „Pilved“ ning Seneca „Medeia“ (kui võtta ainult tervikteosed) avaldati esmalt trükis just antoloogiates (EAB 2012), seega on huvi antiikdraama vastu pigem kirjandusteadlaste kui teatri poolne. Vt ka 3 ptk üksikute teatrite tellimisel loodud tõlgete kohta ja Kurs 2003: 42–49.

tõlkijaroll oli ühte sulanud teadlase ja poeedi omaga). Poetide jaoks on tõlkimine olnud heaks viisiks katsetada värsitehnikatega (Lotman 2000), tõlked lisatakse autori (või väljaandjate poolt) omaloomingu kogumikesse, alustades K. J. Petersoni, Eiseni, Kuhlbarši, Bergmanniga ja lõpetades Kaplinskiga, kelle kogumiku „Õhtu toob tagasi kõik“ (1985) pealkirjaks on katkend motona esitatud Sappho fr. 104 tõlkest.

Tänapäeva tõlkivail poetidel puudub klassikaliste keelte oskus, nii ei ole luuletõlke osas filoloogidele alternatiivi. 1960/1970. aastail lahendati see probleem luuletajate ja filoloogide koostöoga, tänapäeval puudub selleks kulukaks ettevõtmiseks kirjastuste huvi.

6. Kokkuvõtteks

Eesti antiigitõlke alguses on ärkamisaja laia tegevusvaldkonnaga valgustajad ja poeedid, hiljem ülikooli ja gümnaasiumidega seotud professionaalid. Sellega seotult on ka kasutatavad tõlketaktikad tõlke algperioodil üsna juhuslikud ja pigem mugandavad, alates 1960. aastast (osalt juba esimesest antoloogiast) pigem võõrapärasust esile tõstvad, täpsed (ka värsimõõtuude osas) ning teadlikult kaanonit juurutavad.

Erinevate rollide (tõlkija, kultuuri tutvustaja, uurija) seotust näeme juba algusaastatel, mil antiikkultuuri tutvustavaid käsitlusi illustreeriti tõlkenäidetega (Bergmann), alates 1930. aastast võime näha tõlkijaid ka tõlketavasid teoreetiliselt uurimas (vt vaidlusi värsitõlke üle ptk 1), nõukogude aja sulast saadik on tõlkijad enamasti ka koolis või ülikoolis klassikalisi keeli või ajalugu õpetamas (Kleis, Torpats vanemast, Unt ja Lill nooremast põlvkonnast, praegused klassikalise filoloogia õppejõud on kõik ise nii aktiivsed keeleõpetajad, tõlkijad kui ka teadlased).

Ajakirjandus oli seltsitegevuse kõrval võimas jõud eesti rahva kultuurilise identiteedi loomisel ning antiigitõlkel oli oma väike koht ärkamisaja haridusloolises programmis, kuigi see esines enamasti näitena erinevate käsitluste sees. Ajavahemikul 1860–1917 võib antiigitõlke suunajaina välja tuua Õpetatud Eesti Seltsi ja Noor-Eesti. Iseloomulik on soov jõuda järele Euroopale ja teha kultuuriline mahajäämus kiirkorras tasa. Samas tundub klassikalise haridusse ja antiikkultuuri suhtumine erinevana: kui ÕESI jaoks on see vajalik eesti kultuuri kõrgtasemele tõstmiseks, siis tundub, et Noor-Eesti eelistas selle etapi üldse vahele jätta. Ajakirjandus on jätkuvalt ka tõlkeproovide, töös olevate tõlgete osade avaldamise kohaks.

Eesti antiigitõlge on kestev protsess: ajaloos toimunud pöörded (riigikordade vahetumine või muutumine) on selle tihti paisanud tagasi algusse, laialipillatud, koordineerimata ja juhuslike valikutega tõlkimise juurde, ent alati on järgnenud uued katsed olemasolevat antiikkirjanduse kaanonit eesti kultuuri istutada, sellega sobitada ning ajakohastada.

Kirjandus

Aben, Karl 1927. Kristian Jaak Petersoni ilmavaade. – Lisandusi K. J. Petersoni tundmaõppimiseks. Toim G. Suits. Tartu: Akadeemiline Kirjandusühing, lk 5–13.

Annist, August 1958. Antiikeeposte eestikeelseist tõlkeist ja nende värsiprobleemidest. – Keel ja Kirjandus, nr 2, lk 75–90.

Annist, August 1960. Tõlkest. – Homeros, Ilias. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, lk 426–430.

Annist, August 1963. Järeلسõna. – Homeros, Odüsseia. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, lk 332–353.

Annus, Epp, Luule Epner, Ants Järv, Sirje Olesk, Ele Süvalep, Mart Velsker 2001. Eesti kirjanduslugu. Tallinn: Koolibri.

Aru, Krista 1992. Eesti ajakirjandus ja selle kirjandusosa sajandivahetusel (1896–1907). Tartu: Tartu Ülikool, ajakirjanduse kateeder. [Käsikiri TÜ Raamatukogus.]

Doorslaer, Luc van 2011. The Relative Neglect of Newspapers in Translation Studies Research. – Between Cultures and Texts. Itineraries in Translation History. // Entre les cultures et les texts. Itinéraires en histoire de la traduction. Eds./Éds. A. Chalvin, A. Lange, D. Monticelli. Frankfurt am Main etc.: Peter Lang, lk 45–53.

Eimermacher, Karl 2011. Modelle Kultureller Wahrnehmung und ihre Funktionalisierung. – Kultur und/als Übersetzung. Hrsg. Ch. Engel, B. Menzel. Berlin: Frank & Timme, lk 21–37.

Gielen, Katiliina 2011. Authors as Translators: Emerging Hierarchical Patterns of Literary Activity in Early Soviet Estonia. – Between Cultures and Texts. Itineraries in Translation History. // Entre les cultures et les texts. Itinéraires en histoire de la traduction. Eds. A. Chalvin, A. Lange, D. Monticelli. Frankfurt am Main etc.: Peter Lang, lk 201–211.

Highet, Gilbert 1985. The classical tradition: Greek and Roman influences on Western literature. Oxford, New York: Oxford University Press.

Kaalep, Ain 1969. A. Annisti ajajärk Eesti heksameetri ajaloos. – Keel ja Kirjandus, nr 1, lk 32–35.

Karjahärm, Toomas, Väino Sirk 1997. Eesti haritlaskonna kujunemine ja ideed 1850–1917. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus.

Kepp, Öinne 2008. Identiteedi suundumusi Eesti luules. Analüütiline ülevaade. (Tallinna Ülikooli Humanitaarteaduste dissertatsioonid 20.) Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus.

Kivimäe, Jüri 2008. Noor-Eesti tähendust otsides. – Methis. *Studia humaniora Estonica*, nr 1/2, lk 21–43.

Kurs, Kristin 2003. Antiikkirjanduse eestindused aastatel 1850–1940 Eesti kultuuriruumis. Bakalaureusetöö (käsikiri Tartu Ülikooli klassikalise filoloogia osakonnas).

Laanekask, Heli 1982. O. W. Masingu keeleteaduslikust vaatepiirist. – Keel ja Kirjandus, nr 3, lk 122–133.

Lepajõe, Marju 2003. Platon Eestis. – Platon, Teosed I. Tartu: Ilmamaa, lk 416–423.

Lill, Anne 2004. Tragöödialeksikon. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Lotman, Maria 2000. Võõras kui oma: eesti ilukirjanduslik kvantiteeriv värs. – Keel ja Kirjandus, nr 10, lk 689–702.

Lotman, Maria-Kristiina 2003. Vabanemiskatse silbilis-rõhulisest süsteemist: Jaan Bergmanni heksameeter. – Kakssada aastat klassikalist filoloogiat Eestis. Toim I. Volt. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 99–111.

- Lotman, Maria-Kristiina** 2005. Accentual-syllabic hexameter in Estonian poetry at the end of the 19th century – the beginning of the 20th century. – *Trames*, Vol. 1, No. 9, lk 92–117.
- Lotman, Maria-Kristiina** 2011. The syllabic structure of Estonian hexameter at the end of the 19th century – first half of the 20th century. – *Interlitteraria*, No. 16, Vol. 2, lk 680–697.
- Makko, Jaanus** 2012. Anakreontika tõlkimisest Eestis. Bakalaureusetöö (käsikiri Tartu Ülikooli klassikalise filoloogja osakonnas).
- Merilai, Arne** 2002. Vältelisest värsitehnikast. – *Techne*. Koost ja toim M. Jaanson, M. Kaldalu, J. Päll. Tallinn: Scripta Musica, lk 107–122.
- Miks, A.** 1937. Heksameeter ja eelegiline distihhon eesti teoorias ja värsis. – *Eesti Kirjandus*, nr 2, lk 109–118, nr 3, lk 153–165.
- Murdvee, Mari** 2001. Teatraalse elemendi otsinguil. Klassikaliste filoloogide teatrist 1990ndail. – *Sirp*, 2. veebr.
- Möldre, Aile** 2011. Publications of Literary Translation in Estonia in 1901–1917: An Overview. – *Between Cultures and Texts. Itineraries in Translation History. // Entre les cultures et les texts. Itinéraires en histoire de la traduction.* Eds./Éds. A. Chalvin, A. Lange, D. Monticelli. Frankfurt am Main etc.: Peter Lang, lk 151–163.
- OK** [Oskar Kallas] 1894. Kui mina alles noor weel olin. – *Eesti Üliõpilaste Seltsi album II*. Jurjev: Eesti Üliõpilaste Selts, lk 121–127.
- Olesk, Peeter** 2008. Ilmatargad. Tartu: Ilmamaa.
- Päll, Janika** 2008. Ain Kaalepi vältelis-pikkuselise värsi koolkond vanakreeka ja rooma luule tõlkimisel. – *Eesti Kirjanduse Seltsi aastaraamat 32*. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, lk 13–30.
- Päll, Janika** 2011. Translating from Ancient Languages into Estonian: Outlines for Translation History. – *Between Cultures and Texts. Itineraries in Translation History. // Entre les cultures et les texts. Itinéraires en histoire de la traduction.* Eds./Éds. A. Chalvin, A. Lange, D. Monticelli. Frankfurt am Main etc.: Peter Lang, lk 123–135.
- Raudsepp, Aleksander Friesdrich** 1881. Tarkuse ja hooruse pildid ajaloo. Esimene anne. Eesti noorele rahvale õpetuseks kirja pannud A. F. Raudsepp. (*Eesti Kirjameeste Seltsi toimetused 50.*) Rakvere: G. Kuchs.
- Reiman, Willem** 1901. Kristjan Jaak Peterson. – *Eesti Üliõpilaste Seltsi album*. Kuues leht. Jurjev [Tartu]: Eesti Üliõpilaste Selts, lk 1–17.
- Rein, Kaarina** 2005. Aisoposest ja valmidest. – *Aisopose valmid*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 171–177.
- Rein, Kaarina** 2006. Igatsus Hellase järele – Astrid Kurismaa – Keel ja Kirjandus, nr 9, lk 768–770.
- Roos, Ervin** 1938. Eestikeelse kvantiteeriva heksameetri süsteem. Tartu: Akadeemiline Kirjandusühing.
- Roosimaa, Peeter** 2004. Uue Testamendi eestikeelsetest tõlgetest ja tõlkimist toetavast eksegeesist. (*Dissertationes theologiae Universitatis Tartuensis 7.*) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Suits, Gustav** 1905. Kristjan Jaak Peterson – meie esimene luuletaja. – *Võitluse päivil*. Tartu: Noor-Eesti, lk 35–40.
- Suits, Gustav** (toim) 1927. Lisandusi K. J. Petersoni tundmaõppimiseks. (Akadeemilise Kirjandusühingu toimetused I.) Tartu: Akadeemiline Kirjandusühing.
- Suits, Gustav** 1933. K. J. Peterson uusasjalikus valguses. – *Eesti Kirjandus*, nr 3, lk 142–149.

Sutrop, Urmas (koost) 2001. Esimesest algusest meie ajani. Karl August Hermann 150. Tallinn: Eesti Keele Instituut.

Taev, Karl 1976. Eessõna Kristian Jaak Petersoni elust ja loomingust. – Kristian Jaak Peterson, *Laulud*. Päevaraamat. Tallinn: Eesti Raamat, lk 5–18.

Tafenau, Kai 2011. Uue Testamendi tõlkimisest Rootsi ajal: käsikirjad, tõlkijad ja eesti kirjakeel. (*Dissertationes philologiae estonicae Universitatis Tartuensis* 27.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus

Tronski, Jossif 1949. Antiikkirjanduse ajalugu. Tartu: Teaduslik Kirjandus.

Toury, Gideon 1995. *Descriptive Translation Studies and Beyond*. Amsterdam: John Benjamins.

Undusk, Jaan 2012. Eesti Pindaros. K. J. Petersoni oodide vaimuloolisest taustast. – *Keel ja Kirjandus*, nr 1, lk 11–23, nr 2, lk 103–122.

Viiding, Kristi 2007. [Järeلسõna.] – P. C. Tacitus. Germaanlaste päritolust ja paiknemisest. *Tlk, komment. K. Viiding, toim K. Kolk. Loomingu Raamatukogu*, nr 21/22, lk 63–71.

Väinaste, Juhan 1927. K. J. Petersoni stiili peajooned. – *Lisandusi K. J. Petersoni tundmaõppimiseks. Toim G. Suits. (Akadeemilise Kirjandusühingu toimetused I.)* Tartu: lk 14–55.

West, Martin 1984. *Carmina Anacreontea*. Leipzig: Teubner.

V e e b i a l l i k a d

Antiigiveeb – <http://www.fl.ut.ee/antiigiveeb> (08.03.2012).

EAB 2012 = Eesti antiigitõlgete bibliograafia. Koost J. Päll, I. Volt, K. Kurs. The bibliography of Estonian translations from Ancient Greek and Latin – <http://www.fl.ut.ee/380160> (08.03.2012).

Eesti värss 2004. Koost M. Lotman, M.-K. Lotman, E. Sütiste – <http://www.ut.ee/verse/> (08.03.2012).

ERNI 2002. Eesti kirjanduslugu tekstides 1924–1925. Toim M. Laak – <http://www.kirmus.ee/erni> (08.03.2012).

Traditions of Estonian Translation from Ancient Greek and Latin

Janika Päll

The tradition of translating ancient Greek and Roman authors into Estonian is short, beginning with first attempts at the end of the 18th century and the close adaptations of two Anacreontic poems (21 and 24) by the first Estonian poet Kristjan Jaak Peterson (in 1818), which remained in manuscript for a long time. The continuous history of printed translations began in 1878 with the translations from Homer by Jaan Bergmann. At present, a new, extensive and regularly updated bibliography with a database of earlier translations is being created (EAB 2012), which also includes the translations in the journals and more extensive citations in articles, as printing separate books with ancient literature started very late (1908) and was very rare in the beginning.

The periods in Estonian translation reflect the history of the country. Almost every period has its own specific trends, beginning with the focus on Greek and the role of periodicals in the first, resembling the patchwork-model of translation that has been described by Karl Eimermacher. Alongside the wish to entertain and educate, we see a strong tendency to use these translations for the development of Estonian national identity by comparing the Estonian epic “Kalevipoeg” to Homer’s epics and translating pieces from Tacitus’ “Germania” as early references to Estonia and thereby extending Estonia’s written history.

The 1920s and 1930s bring first attempts to create a canon, with a stress on Latin and the translations made for school, as well as the development of verse translation. However, all this was disrupted by the almost total abandonment of the classical tradition during the war and the Stalinist period. The comeback in the 1960s brought the translation of central authors from the classical canon (Homer, Vergil, Sophocles), supported by other activities of canon-building (anticipated partly in the 1920s and 1930s): the composition of anthologies and histories of literature. The expansion of canon through a broader choice of works (and studies of central authors and genres) as well as more translators has occurred since the 1990s, when classical philology was taught again at the university.

The general trends are toward increasing specialisation, the important role of periodicals and a marked tendency to achieve two goals: to educate and to entertain. Next to the patchwork model, characteristic of initial phases, we also see another model in the periodicals (and some translations made for the theatre): a laboratory, where the translator proceeds towards the translation of the whole work, experimenting and publishing it, at first in parts, in (different) journals.

Janika Päll, PhD, is lecturer of classical philology at the University of Tartu and translator. Her main fields of study are ancient Greek language and literature, Greek and Latin metrics and rhythmic and the tradition of ancient rhetoric.

E-mail: Janika.Pall@ut.ee.

Antiikvärsimõõdud eesti tõlgetes 19. sajandi lõpul – 20. sajandi esimesel poolel¹

Maria-Kristiina Lotman

Sissejuhatus

Eestikeelse luuletõlkimise algus on küll 17. sajandi kirikulaulude silbilis-rõhulistes ja riimilistes tõlgetes, ent süstemaatilisem tõlkimine hakkas paralleelselt eesti kunstluuletraditsiooni väljakujunemisega alles 19. sajandi keskel: algul peamiselt saksa luule silbilis-rõhuliste², seejärel ka rõhulis-silbiliste³ vormide eestindustega. 1870. aastatest hakkas tõusma vene luuletõlgete osakaal, hiljem lisandusid teised keeled, teiste seas vanakreeka keel Homerosse eeposte eestinduste kaudu. Suurem osa luuletõlkeid on juba varasel perioodil värsistatud, proosavormis luuletõlkeid on olnud pigem marginaalsed. Juba 19. sajandil juurdus eesti luuletõlke traditsioonis ekvimeetrilise tõlke meetod (vt nt Wachtel 1998: xii), mille eesmärgiks on võimalikult täpselt edasi anda originaali värsivorme, eriti meetrumit ja riimi, vahel aga ka veelgi peenemaid nüansse: rütmi, alliteratsiooni ja muid kõlaefekte jne. Niinimetatud funktsionaalset ekvivalenti ehk analoogilise tõlke meetodit (vt nt Weissbort, Eysteinson 2006: 461), mille puhul valitakse tõlkimiseks kas tõlkepublikule lähedasem värsivorm või tõlkija meelest funktsionaalselt ja ajalooliselt kohasem vorm, esineb ekvimeetrilise tõlke massiiviga võrreldes üsna harva, antiikvärssi eestindustes vaid üksikutel juhtudel.

20. sajandil aga on järjest suurem tähelepanu tõlkevärssi prosodial ning antiikvärssi hakatakse eestindama ekviprosodialise meetodiga, mille eesmärgiks on edasi anda lähteteksti värsisüsteemi. Kuigi ekviprosodialine tõlge võib olla ka mitteekvimeetriline (näiteks võib kvantiteeriv heksameeter olla tõlgitud kvantiteerivaks regivärssiks), on ta enamasti siiski ekvimeetriline⁴, s.t värss jälgendab nii originaali meetrilist skeemi kui ka värsisüsteemi. Näiteks daktüüilise heksameetri puhul on sellise tõlkimisviisi tulemuseks värss, mis koosneb kuuest kvantiteerivalt reguleeritud daktüüilisest või spondeilisest värsijalast. Selliste tõlgete puhul mängib muidugi rolli loomuliku keele prosodialine struktuur, näiteks eesti keeles on võimalik edasi anda nii silbilist (silbiarvul põhinevat), rõhulist (rõhkude arvul ja paigutusel

---

1 Artikli kirjutamist toetasid ETFi grant nr 8341 ja 9015.

2 S.t vormid, milles on silpide arv fikseeritud, rõhkude arv aga võib kõikuda (s.t võib esineda skeemi seisukohalt ülearuseid või puuduvaid rõhke): antud juhul nt jambilised ja trohheilised värsimõõdud.

3 Vormid, milles on fikseeritud (kohustuslike) rõhkude arv, silpide arv võib aga kõikuda (nt heksameeter, rõhkur või paisur).

4 Ekvimeetrilise tõlke põhimõtet ei tohi segamini ajada isomeetriaga. Viimane tähistab värsimõõdu seisukohalt identseid värsiridu ühes tekstis, samas kui ekvimeetriast räägitakse ennekõike tõlketoorias ning tegu on originaali ja tõlketeksti suhtega.

põhinevat) kui ka vältelist (kvantiteerivalt korrastatud) värsisüsteemi. Seega on tõlkijal võimalik kaaluda värsistruktuuri eestindamisel erinevaid lahendusi nii meetrilisel kui ka rütmilisel tasandil – viimasel juhul valides näiteks rõhulis-silbilise värsisüsteemi, ent mängides rütmilisel tasandil kvantiteerivate efektidega.

Käesoleva artikli eesmärk on ühelt poolt anda esialgne ülevaade antiikvärsi eestindustest vaadeldaval perioodil, teisalt aga kirjeldada erinevaid meetodeid ja strateegiaid, mida tõlkijad on kasutanud värsistruktuuri erinevate tasandite edasiandmiseks. Loodetavasti lubab jätkuv töö käsikirjadega esitatud andmestikku tulevikus veelgi täpsustada.

1. Ekvimeetriline värsitõlge

Daktüiline heksameeter ja eleegiline distihhon

Tähtsaimat vanakreeka joonia⁵ värsikultuuri värsimõõtu, daktüulist heksameetrit, tuleb ette stihhilises kompositsioonis ning ka koos oma derivaadiga – pentameetriga – eleegilistes distihhonides nii originaalluules kui ka tõlkekirjanduses⁶. Tänu sellele, et hulk autoreid – Jaan Bergmann, Villem Ridala, Jaan Lõo, Jaan Jõgever, Anna Öpik ja fragmenditi ka Linda Metslang – on vähemalt osaliselt eestindanud Homeroose eeposeid, on heksameetrite koguarv päris suur.⁷ Statistikat näeme järgmisest tabelist.

Tabel 1. Heksameeter ja pentameeter 19. sajandi teise poole – 20. sajandi esimese poole eestindustes (värsside arv)

Autor	Heksameeter	Pentameeter
Jaan Bergmann	2708	
Andreas Kurrikoff	2034	
Iseõppinud Ladinlane	121	
Villem Ridala	640	
Jaan Jõgever	10554	

5 Joonia vältelis-silbilist värssi iseloomustab põhimõte, mille kohaselt on vältuselt kahele moorale vastav pikk silp ekvivalentne kahe lühikese ühemooralse silbiga ning teatud meetrilistes positsioonides võivad nad vabalt üksteist asendada. Siinjuures eristatakse kontraktsiooni, mis on kahe lühikese positsiooni täitmine ühe pika silbiga (nt daktüülilistes mõotudes nõrkades positsioonides), ning resolutsiooni, mis on pikka silpi eeldava positsiooni e printsepsi täitmine kahe lühikese silbiga (nt jambilistes ja trohheilistes mõotudes). Vt ka Gasparov 1989: 65–68, West 1982: 35–46.

6 Antiikaegse heksameetri lihtsustatud skeem on järgmine: — ∞ — ∞ — ∞ — ∞ — ∞ — ∞ — ∞ (— tähistab pikka silpi, ∞ lühikeste silpide jada, mis võib asendada ühe pika silbiga, ∞ irrelevantse kvantiteediga silpi); heksameetri ühendamisest pentameetriga (— ∞ ∞ — ∞ ∞ — — ∞ ∞ — ∞ ∞ — ∞) moodustub aga eleegiline distihhon.

7 Perioodil 1850–1942 ilmunud antiiktekstide eestindusi on avaldatud Antiigiveebis – <http://www.fl.ut.ee/380160> (31.10.2011).

Jaan Lõo	15692	
Henrik Visnapuu	112	112
Linda Metslang	35	
Johannes Aavik	4	
Ants Oras	36	36
Ervin Roos	12	
Anna Öpik	6212	
J. Tiedemann	8	
A. Kimmel	2	
Kokku	38170	148

Niisiis on tõlkeheksameetrite koguarv ligi 40 000 värssi. Kahjuks ei ole olemas lausanalüüsi vaadeldud perioodi meetrikast, rääkimata tõkeluule meetrilisest struktuurist: uurijad, kes statistilisi analüüse on teinud, on piirdunud kas pistelise statistikaga (Peep 1969) või täiesti sihilikult arvesse võtnud ainult kanoonilisi tekste (nagu seda tegi näiteks Jaak Põldmäe 1971). Seepärast võib ainult hinnanguliselt väita, et tõenäoliselt on daktüüline heksameeter sellel ajal tõkeluules koos neliktrohheuse ja viisikjambiga üks kolmest kõige suurema värsiarvuga meetrumist. See hüpotees vajab kindlasti edaspidi kontrollimist ja täpsustamist.

Kuigi esimesed rõhulis-silbilise heksameetri katsetused eesti luules pärinevad juba 19. sajandi esimesest poolest (vt Lotman 2011: 683), arenes see vorm oma põhijoontes välja kahes mahukas tõlkes 19. sajandi lõpukümnenditel: Bergmanni vanakreeka värssi eestindustes (1878–1916) ning Kurrikoffi Goethe-tõlkes (1880).

Rõhulis-silbiline heksameeter põhineb rõhkude konfiguratsioonil ja silbiarvul; silbikvantiteet värsiehituses rolli ei mängi. Tugev positsioon täidetakse reeglina rõhulise silbiga, nõrk positsioon ühe rõhutu silbiga või kahest rõhutust silbist koosneva jadaga. Siinjuures on erandiks ühe- ja kahesilbilised sõnad, mis võivad täita nii tugevaid kui ka nõrku positsioone. Eesti loomuliku keele prosodiast tuleneb mitmeid raskusi, mis takistavad edasi andmast klassikalise heksameetri rütmilist struktuuri. Sõnarõhu fikseeritus sunnib tugevatesse positsioonidesse sõnade esisilbid, mille tagajärjel langeb värsijalapiiridele enamasti ka sõnapiir – sellist mustrit antiikheksameetris vältiti. Samuti on rõhulis-silbilises värssis raske luua spondeilisi värsijalgu, mille teisel positsioonil oleks piisav kaal spondeilisuse efekti loomiseks: eesti keeles on see võimalik eeskätt kahe monosüllaabliga või kahest monosüllaablist koosneva liitsõna abil. Seetõttu on eesti varasema rõhulis-silbilise heksameetri rütmiline struktuur küllaltki üksluine; jättes kõrvale alati kahesilbilise kuuenda värsijala, on valdav osa värsijalgu (Bergmannil ligi 90%, Kurrikoffil koguni 95%) daktüülsed. Vaatame näiteks järgmisi värssse Bergmanni tõlkest („*Batrachomyomachia*“, 64–65):

Ütles ja kummardas maha; Hiir ronis ta turjale ruttu,
Hakkas tal hellaste kaela, ei teinud tall' hüpates haiget.⁸

ning Kurrikoffi tõlkest (Goethe „Härman ja Doora“, *Kalliöpe. Saatus ja jagu*, 42–46):

Mina küll särase kuumaga õnnetust vaat'ma ei jookseks,
Hale on meel juba niisugust kibedat viletsust kuuldes.⁹

Mõlemas näites on värsid läbini daktüülised, iseloomulik on see, et iga värsijala piirile langeb ka sõnapaar. Samuti on ühisjooni prosoodilistes vabadustes: mõlemas näites näeme apostroofiga märgitud vokaalikadu, mis lubab vastava sõna daktüülilisse värsijalga mahutada. Peamine rütmiline erinevus kahe tõlkija vahel on see, et Bergmann peab tsesuurist paremini kinni, eelistades mees- või naistsesuuri kolmandas värsijalas, samas kui Kurrikoffil esineb sagedamini antiikheksameetris taunitud kesktsesuuri¹⁰. Seega on hoolimata erinevatest lähtesüsteemidest – Homerose kvantiteeriv-süllaabiline heksameeter ning Goethe rõhulis-silbiline heksameeter – eestinduste värsiehitus üsna sarnane. Lahknevus lähtesüsteemidest on mõlemal juhul tähelepanuväärne. Bergmanni heksameetri puhul tuleb arvesse võtta seda, et lähte- ja sihttekst on erinevates värsisüsteemides, aga ka Kurrikoffi heksameeter on Goethe omast küllaltki erinev, ehkki mõlemal juhul on tegu rõhulis-silbilise heksameetriga. Kurrikoffi heksameetri rütmiline pilt on vaesem (vt ka Lotman 2011: 143) ning värsiridu, milles esineks rohkem kui kaks kontraheeritud jalga, tuleb ette väga harva.

Rõhulis-silbilist heksameetrit kasutatakse nii originaal- kui ka tõlkeluules ka 20. sajandil; mahukamatest tõlketekstidest tuleb mainida Jõgeveri tõlgitud 16 laulu „Iliasest“, mis on siiamani käsikirjas, Ridala tõlgitud „Iliase“ 1. laulu (1917), 12 laulu „Odüsseiast“ Öpiku tõlkes (1938) ning Iseõppinud Ladinlase tõlgitud Horatiuse satiiri (1.1; 1902). Laias laastus järgitakse samu põhimõtteid, mida nägime Bergmanni ja Kurrikoffi tõlkes, vaid Öpik hakkab julgemalt kasutama trohheilise rütmiga jalgu spondeuste funktsioonis, mille tagajärjel suureneb tema heksameetri rütmiline variatiivsus ning keskmine kontraheeritud jalgade arv on eelkäijatega võrreldes tunduvalt kõrgem, jäädes pisut alla 30%. Näiteks „Odüsseia“ 1.315–317:

8 Originaalis: Ὠς ἄρ' ἔφη καὶ νῶτ' ἐδίδου· ὁ δ' ἔβαινε τάχιστα / χεῖρας ἔχων τρυφεροῖο κατ' ἀχένοσ ἀμματι κούφωι.

9 Originaalis: *Möcht ich doch auch in der Hitze nach solchem Schauspiel so weit nicht / laufen und leiden! Fürwahr, ich habe genug am Erzählten.*

10 Goethe tsesuur järgib antiikaegseid mudeleid, paigutudes kas meestsesuurina kolmanda või neljanda jala rõhulise silbi järele või naistsesuurina kolmanda jala esimese rõhutu silbi järele.

Ära mind kinni pea, sest olen ruttamas teele,
kink aga, millise süda sind käsib minule anda,
tagasisõidul mulle koju viimiseks anna,

milles trohheilise struktuuriga sõnad, nagu 'kinni', 'süda', 'koju' jt, täidavad spondeilise värsijala.

20. sajandi alguses aga hakatakse katsetama kvantiteerivaid värsivorme ning siin tuleks eristada arengut kahes eri suunas. Esmalt olgu märgitud need vormid, mida võiks nimetada rõhulis-vältelis-silbilisteks: niisugustes vormides jälgitakse küll vältuste konfiguratsiooni, ent tugevatele positsioonidele langeb peaaegu alati ka pea- või kaasrõhuline silp. Ehkki Ridala valis oma tõlke jaoks rõhulis-silbilise heksameetri, kujundab ta samal ajal oma originaalluules välja kvantiteerivat heksameetrit just eelmärgitud põhimõttel, lähtudes eelkõige keele prosoodilistest võimalustest, et luua eesti keeles võimalikult loomulikult kõlavat värssi. Ent tõlgetesse selline värsistruktuur veel niipea ei jõua: esimese tõlkijana võttis need arvatavasti omaks alles Ants Oras oma kolmekümnendate teisel poolel ilmunud antiikvärseitõlgetes (Orase põhimõtetest vt lähemalt ka Lange 2004: 380–386).

Paralleelselt kujundavad vältelis-silbilist heksameetrit (vt Lotman 1998: 2059–2061) välja Lõo oma käsikirja jäänud „Iliase“ tõlkes ja Suits oma originaalluules. Et hulk katsetusi ei ole trükki jõudnud, on raske hinnata, millal loodi esimene eestikeelne kvantiteeriv heksameeter; esimesed trükkijõudnud tekstid võivadki kuuluda Suitsule.

Lõo kujundatud heksameeter on üks kõige kummalisemaid vorme, milles antiikvärssi eestindatud on. Saavutamaks klassikalisele heksameetrile lähedasemat struktuuri, võtab ta silbipikkuste määramisel aluseks uued põhimõtted, mis ei lähtu loomuliku keele prosoodiast, vaid kohati kreeka keele prosoodiast (nt järgsilbile järgnev konsonant silpi pikendava faktoriina), kohati regivärsilikust silbitõlgendusest, vahel on tegu lihtsalt *ad hoc* reeglitega, mille puhul järjepidevus puudub. Kindlaim põhimõte on, et pearõhulised pikavältelised silbid esinevad Lõol ainult tugevates positsioonides. Reeglid, mis lubavad erinevat tüüpi järgsilpe tõlgendada pikkadena, võimaldavad Lõol vältida senistele heksameetrilistele vormidele omast sõna- ja värsijalapiiride kokkulangemist ning luua sidusamat ja vähem hakkivama rütmiga heksameetrit, milles ka kontraheeritud jalgade esinemus läheneb vanakreeka näitajatele. Et aga sellise värsi struktuuri on lugejal ilma Lõo reegleid tundmata¹¹ raske tajuda, teisalt ka tõlke kaheldava esteetilise väärtuse tõttu ei leidnud tema uuendused järgijaid ning teatud mõttes jääb Lõo heksameeter ainukordseks eksperimendiks. Siiski on leidunud teisigi, kes on teinud samasuunalisi katsetusi. Neist olulisimana tuleb mainida Gustav Suitsu, kelle põhimõtetel on Lõo omadega teatud ühisjooni (sh suletud järgsilpide käsitlemine pikana), ent

¹¹ Jaan Lõo ise ei ole paraku oma süsteemi eksplitsiitselt formuleerinud, erinevalt nt Ervin Roosist (vrd Roos 1938) või hilisematest heksameetristidest, nagu August Annist (1958, 1962, 1963) ja Ain Kaalep (1963).

prosoodiliselt ja meetriliselt märksa rangema vormina on üldmulje tunduvalt viimistletum. Teatud mõju on Lõo heksameetril olnud ka vältelis-rõhulis-silbilise vormi väljaarenemisele, mis on tänapäeval levinuim vorm antiikheksameetri edasiandmisel: selle puhul pole samuti silmas peetud mitte üksnes pearõhu-, vaid ka järgsilpide pikkust, ning vältestruktuuri jälgitakse rangemalt kui rõhkude paigutust. Tõlkijatest on kohatiste efektide jaoks samu põhimõtteid järginud Metslang, kes on eestindanud fragmente Homerose „Iliases“ (1926), vaatame näiteks järgmist värssi (16.393):

Troia hobustegi tormates maapind vangutus nõnda¹²

Teise värsijala tugeva positsiooni täidab siin silp *-bus-*, mis kõnetakti järgsilbina ei ole eesti loomuliku keele prosodiareeglite järgi pikavälteline. Sellised võtted on Metslangil siiski pigem erand ja üldjoontes meenutab tema enamjaolt daktüiline kvantiteeriv värss rütmipildilt Ridala kvantiteerivat heksameetrit.

Seega võib eesti kvantiteeriva heksameetri puhul jälgida kahesuunalist arengut: ühe puhul arvestatakse rohkem loomuliku eesti keele prosodiaga (Villem Ridalast alguse saanud heksameeter, mis arenes edasi Ants Orase ja August Annisti tõlgetes), teise puhul on eesmärk anda edasi antiikvärsi prosoodilist efekti (Jaan Lõo kohmakast vältelis-silbilisest värsist Ain Kaalepi rafineeritud vältelis-rõhulis-silbiliste vormideni)¹³.

1.2. Teised joonia värsimõõdud

Teistest joonia traditsiooni värsimõõtudest on eestindatud kõige enam jambilist trimeetrit, seda tuleb ette Anna Haava tõlgitud katkendites Aischylose „Agamemnonist“ (1919) ning Ervin Roosi tõlgitud fragmentides Sophoklese tragöödiatest (1935); Ridala tõlkes Horatiuse pütijambilisest epoodist („Epoodid“ 16; 1910), s.o kaksikvärsist, kus originaalis vaheldub heksameeter jambilise trimeetriga,¹⁴ on viimase asemel vahel ka viisikjamb. Andmed eri värsimõõtude leidumuse kohta on toodud järgmises tabelis.

12 Originaalis: ὤς ἴπποι Τρωαὶ μεγάλα στενάχοντο θέουσαι.

13 Esimesena eristas neid kahte tüüpi kvantiteerivat heksameetrit Victor Terras: tema terminoloogias on Orase värss rõhulis-kvantitatiivne, Roosi oma aga sekundaarselt kvantitatiivne (Terras 1970).

14 Vanakreeka jambilise trimeetri skeem selle rangemas variandis on järgmine (vt West 1982: 40): $\times \cong \cup \cong \times : \cong \times - \cup \cup$ ($\cup$ tähistab lühikest silpi, $\times$ antseps-silpi, $\cong$ pikka silpi, mis võib asendada kahe lühikese silbiga, $\times$ antseps-silpi, mis võib asendada kahe lühikese silbiga, $:$ peamist tsesuuri). Hiljem muutusid reeglid vabamaks ning asendused võisid toimuda ka teistel antseps-positsioonidel, nagu ka pika ja koguni lühikese silbi asupaikadel, v.a kaks viimast positsiooni.

Tabel 2. Teised joonia värsimõõdud 19. sajandi teise poole – 20. sajandi esimese poole eestindustes (värsaside arv)

Autor	Jambiline trimeeter	Trohheilne tetrameeter ¹⁵	Lüürilised värsimõõdud	Viisikjamb
Anna Haava	30		21	7
Ervin Roos	19	7		
Villem Ridala	28			5
Kokku	77	7	21	12

Anna Haava tõlkes ei püüta eriti täpselt edasi anda lähteteksti värsistruktuuri. Fragment 1372–1406 on originaalis läbivalt jambilises trimeetris, Anna Haaval aga satub sekka ka viiejalalisi värsse, veelgi enam, ligi kolmandik värsse on naislõpulised – sellise struktuuriga värsid on antiiktragöödia jambilistest trimeetritest koosnevates kõnelemisosades lubamatud. Naislõpulisid värsse on kahte tüüpi: suurem osa on katalektilised trimeetrid, neljal juhul on aga tegu katalektilise seitsmikvärsiga. Haava tõlge kvantiteerivust ei taotle, tegu on rõhulis-silbilise värsiga, kus on lubatud ka resolutsioonid. Vaatame esimesi ridu:

Mis ma ka ajakokkukõlas enne rääkinud,
ei punasta ma, selle vastandid nüüd lausmast.
Kes vihatule, sõbra arus vaenulist¹⁶

Katkendis on näha esimeses reas resolutsiooni¹⁷, teine rida on naislõpuline, mille tagajärjel on värsirea lõpul lisasilp, kolmas rida on reegliäärane trimeeter, mis ehitub kvantiteedikontrasti asemel üles rõhkude opositsioonile.

Ridala epooditõlke jamb on mõnevõrra väljapeetum: olles küll silbilis-rõhuline ning kohati värsijalgade arvu osas hooletu, on vähemalt värsilõpud originaaliga vastavuses: läbivad on meeslõpud. Enamasti on silmas peetud ka seda, et viimane positsioon ei oleks täidetud ühesilbilise sõnaga, mida antiikjambis välditakse. Samuti on püütud edasi anda Horatiuse jambile omast värsijalasisest tsesuuri, mis võib langeda kolmandasse või neljandasse värsijalga.

¹⁵ Vanakreeka trohheilise tetrameetri rangema variandi skeem on järgmine (vt West 1982: 40):

⊘ ⊘ ⊘ x ⊘ ⊘ ⊘ x | ⊘ ⊘ ⊘ x — ⊘ ⊘. Ka siin muutusid reeglid hiljem vabamaks: asendusi hakatakse lubama ka lühikese silbi positsioonidel ning erinevate rütmiliste variatsioonide hulk kasvab märkimisväärselt.

¹⁶ Πολλῶν πάροιθεν καιρίως ειρημένον / Τάναντι' εἰπεῖν οὐκ ἐπαισχυνθήσομαι. / Πῶς γάρ τις ἐχθροῖς ἐχθρὰ πορσύνων, φίλοις.

¹⁷ Originaalis resolutsiooni pole. Värsi on võimalik ka tõlgendada ilma resolutsioonita jambina, sellisel juhul on reas üleliigne jalg ja tegu on seitsmejalalise jambiga.

Kõige hoolikamalt on algupärast struktuuri järginud Ervin Roos, kellelt 1935. aastal ilmusid Sophoklese jambiliste trimeetrite eestindused vältelis-rõhulis-silbilises värsis, kusjuures jälgitud oli eelkõige väldete paigutust, ent Sophoklese eeskujul lubatud ka resolutsioone. Värsijalgade arvu vastu Roos ei eksi, välja peetud on ka värsilõpud, olles enamasti täidetud polüsüllaabilise sõnaga ning alati meeslõpulised. Huvitavamgi on trohheilise tetrameetri eestindus, näiteks Sophoklese „Kuningas Oidipus“ 1523–1529:

Vaatke, Teebai hõimsed hulgad, siin te sangar Oidipus,
kuulus kellel hargnes mõistusõlm, te vapraim võimlasist,
õnne kelle ihkepilkselt rahvahulgad kiivlesid,
sünge kuis ta neede kurja voogudesse mattumas!
Viivu viimset maldamata hoidugem siis hüüdlema
ühtki maise ikke kandjaist enne õndsaks, kui ta kord
kulgeb surma tüüne haarde kurdumata kurbusist.¹⁸

Selles katsetuses on näha selge taotlus anda edasi antiikset trohheilist tetrameetrit oma kõige rangemal kujul, järgides nii väldete paigutust kui ka tsesuuri. Kuigi vältelisi vorme kohtame nii algupärase regivärsis (vt nt Sarv 2008: 38–39) kui ka selle kunstlikes jäljendustes (nt Ridala 1930. aastal ilmunud luulekogu „Sinine kari“, milles on rakendatud regivärsi kvantiteedireegleid ja -vabadusi), siis Ervin Roos rahvaluule vabadusi oma värssi ei luba: ei leidu isegi resolutsioone, mis on lubatud nii antiiktetrameetris kui ka regivärsis, rääkimata näiteks lühikese rõhutu silbi lubamisest pikas positsioonis.

1.3. Aiolia värsimõõdud

19. sajandil tuleb aiolia meetrumeid¹⁹ ette juhuslikult, märkimist vääriavad eelkõige Bergmanni originaalluules leiduvad aiolia värssid, kus leidub Sappho²⁰, Alkaiose²¹ ja

18 Originaalis: ὦ πάτρας Θήβης ἐνοικοί, λεύσσειτ', Οἰδίπουσ δδε, / ὅσ τὰ κλείν' αἰνίγματ' ἦδη, καὶ κράτιστος ἦν ἀνὴρ, / ὅστις οὐ ζήλω πολιτῶν καὶ τύχαις ἐπιβλέπων, / εἰς ὅσον κλύδωνα δεινῆς ζυμφορᾶς ἐλήλυθεν. / ὥστε θνητὸν ὄντ', ἐκείνην τὴν τελευταίαν ἰδεῖν / ἡμέραν ἐπισκοποῦντα, μὴδέν' ὀλβίζειν, πρὶν ἂν, / τέρμα τοῦ βίου περᾶση, μὴδὲν ἀλγεινὸν παθῶν.

19 S.t meetrumeid, mis on üles ehitatud silbilis-vältelisel põhimõttel: erinevalt joonia meetrumitest ei toimu pikkade silpide asendamist kahe lühikesega või kahe lühikese asendamist pikaga, vaid silpide arv värsis on fikseeritud. Vältuste arv võib aga värsiti kõikuda, sest paljud meetrumid sisaldavad antseps-positsioone. Väikseimaks sümmeetriaüksuseks on värsirida, milles lühikesed ja pikad silbid vahelduvad ebaregulaarselt, sümmeetria väljendub värsiülel tasandil. Vt ka Gasparov 1989: 55–62, West 1982: 29–34.

20 Sappho stroofi põhiskeem on järgmine: — — — x — — — — — — — — — — || — — — x — — — — — — — — — — || — — — — — x — — — — — — — — — — || — — — — — — — — — — — — — — — ||. Ladina luules lisandub meetriilisi nüansse, mida Sappho luules veel ei leidu, nt püsitsesuur värsirea keskel. Vt ka nt Califf 2002: 108.

21 Alkaiose stroofi põhiskeem on: x — — — — — — — — — — || x — — — — — — — — — — || x — — — — — — — — — — || — — — — — — — — — — — — — — — ||. Ladina luules lisandub tsesuur ja teatud muutused antseps-silpide täitmisel, vt Califf 2002: 124.

Asklepiadese stroofe²². Meie käsutuses olevates materjalides ilmub aioolia värss tõlgetesse 19. sajandi lõpul ning varaste tekstide puhul on suuremalt jagu tegu ladina stroofiliste vormide eestindustega. Aioolia värssi esinemust vaatlusalusel perioodil näitab järgmine tabel.

Tabel 3. Aioolia värssimõõdud 19. sajandi teise poole – 20. sajandi esimese poole eestindustes (värsside arv)

Autor	Aioolia süsteemis värssimõõdud
Ants Oras	115
Ervin Roos	8
Johannes Semper	16
Matthias Johann Eisen	32
Richard Kleis	24
Vilhelmiine Alavainu (Laurson)	76
Kokku	239

Esimene Horatiuse oodide tõlkija Matthias Johann Eisen on tõlkinud kaks luuletust: Alkaiose stroofis Horatiuse 3.3 alguse ning Sappho stroofis 1.22. Orasel esineb viies ladina luuletuste eestinduses Sappho, Phalaikose²³ ja Asklepiadese II stroofi, Roos on tõlkinud kaks fragmenti vanakreeka keelest, üks Sappho, teine Alkaiose stroofis, Semperi tõlkes on ilmunud üks Horatiuse luuletus Asklepiadese I stroofis, Kleisilt pärineb samuti üks Horatiuse tõlge Asklepiadese III stroofis, Alavainul leidub kokku kolm Horatiuse eestindust, sh kaks Alkaiose ja üks Sappho stroofis.

Eiseni ja Bergmanni aioolia meetrumeid iseloomustavad saksa traditsioonis aioolia värssi jaoks aktsepteeritud reeglid, s.t tegu on silbilis-rõhulise värssstruktuuriga. Selle puhul on konstantseim reegel silbiarv, kuid reguleeritud on ka rõhkude paigutus. Tugevad positsioonid on üldjuhul täidetud rõhuliste silpidega, kusjuures nendest valdava osa moodustavad paarõhud. Nõrkadel positsioonidel esineb küll teatud määral rõhulisi silpe, kuid need on kaasrõhud. Üldiselt on neis positsioonides siiski eelistatud rõhutud silbid. Antsepsse käsitatakse nagu rõhutuid positsioone. Mitmed autorid on neid põhimõtteid rakendanud ka aioolia värssi tõlkimiseks, sh näiteks Kleis, Semper ja Alavainu (Laurson). Kuigi Alavainu värssi rõhupõhimõtted on üldjoontes samad mis Bergmanni värssis, on teatud erinevusi märgata

22 Asklepiadese stroofid on erinevad stroofilised kombinatsioonid, mille põhistruktuurid on väike Asklepiadese värss (— — — ∪ ∪ — — ∪ ∪ — ∪ ∅), suur Asklepiadese värss (— — — ∪ ∪ — — ∪ ∪ — — ∪ ∪ — ∪ ∅), glükoneus (— — — ∪ ∪ — ∪ ∅) ja ferekrateus (— — — ∪ ∪ — ∅). Vt ka nt Ancona 2008: 113–116.

23 Phalaikose üksteistsilbiku skeem on järgmine: × × — ∪ ∪ — ∪ ∪ — ∅. Vt ka nt Loomis 1972: 34.

vältestruktuuris: nimelt löi Alavainu oma tõlked ajal, kui eesti keele kvantiteeriv struktuur oli juba üldiselt teada ning oli ka ilmunud kvantiteerivaid katsetusi nii originaal- kui ka tõlke- luules. Nõnda on näha, kuidas ilmselt juba teadlikult on tugevatel positsioonidel püütud pikkade silpide osakaalu tõsta. Vaatame näiteks Alavainu tõlgitud Sappho stroofi (Horatiuse „Oodid“ 1.22.17–20; 1936):

Maale vii, mis kõlbmatu, iga puu kus
suisest tuulest värskendamatu, millist
maad vaid rõhub udu ja hõljub taevas
pilvine kõikjal.²⁴

Siin on näha tendentsi täita tugevad positsioonid pikaväteliste silpidega ning ehkki see ei ole absoluutne reegel ja nõrkade positsioonide pikkusi silmas ei peeta, on kvantiteeriv efekt siiski tuntav.

Esimene, kes tõi kvantiteeriva põhimõtte eesti aiolia värssi, oli Ridala, kes avaldas oma originaalkogus „Villem Grünthali laulud“ (1908) luuletusi, milles aiolia värsimõtte oli teostatud värtelise, rõhulise ja silbilise põhimõtte kaasabil. Aiolia tõlgetesse jõudis kvantiteeriv põhimõte 1930. aastatel, iseloomulikud on Roosi ja Orase katsetused, näiteks viimase tõlgitud üheteistsilbiline Sappho värss (Catullus 51; 1936):

Selle õndsust taevaga võrdseks arvan,
või kui saab, näib taevasest õnn tal suurem,
kes su ees võib istuda, ikka jälle
vaadeldes, kuuldes²⁵

Sellisele värstile on iseloomulik, et nõrkadel positsioonidel pööratakse vältele vähem tähelepanu kui tugevatel positsioonidel. Ent ka viimastes lubatakse mõõndusi: kui hilisemad rangema kvantiteeriva meetrika harrastajad peavad kinni põhimõttest täita tugevad positsioonid alati pika silbiga, siis Oras ei täida ühtki pikka positsiooni sajaprotsendiliselt pikkade silpidega. Samas rõhureglitest peetakse kindlamalt kinni tugevates positsioonides, nõrkades positsioonides lubatakse rõhke küll, kuid need on reeglina kaasrõhud.

Kui Sappho värssi on eesti keele prosoodiaga lihtsam kohandada, siis, nagu teisedki nõrga positsiooniga algavad meetrumid, valmistab Alkaiose üksteistsilbik teatavaid raskusi:

---

²⁴ Originaalis: *Pone me pigris ubi nulla campis / arbor aestiva recreatur aura, / quod latus mundi nebulae malusque / Iuppiter urget.*

²⁵ Originaalis: *Ille mi par esse deo uidetur, / ille, si fas est, superare diuos, / qui sedens adversus identidem te / spectat et audit.*

põhiline probleem seostub sõnapiiride paigutusega. Olgu näiteks toodud kolm esimest stroofi Vilhelmiine Alavainu Horatiuse oodi 1.9 tõlkest (1936):

Sa näed, et seisab valge Sorakte. Tal
pää varjat lumme pehmesse. Oigab mets,
sest koormab lumivaip, ja ojad
ringi – need tardunud kargest külmast.

Oh Taliarcus, tõrju külm! Süüta tuld
sa, pannes puid veel koldesse. Joosta las
nüüd ohtralt kruusidest Sabiini
veini, mis käärinud palju aastaid.

Sa heida muu kõik jumalail' kanda, kes
nüüd tuuli merel tormisel võitlevaid
on summutand, ei vaeva enam
saarepuid ega küpresse iidseid.²⁶

Esimeses kolmes stroofis langeb Alavainu tõlkes igas nõrga positsiooniga algavas värsis esimesse jalga sõnapiir; Horatiusel leidub selles positsioonis sõnapiiri märksa harvemini, esimeses kolmes stroofis mitte kordagi. Selline muster eestikeelses Alkaiose värsis on tingitud loomuliku keele sõnarõhu fikseeritusest esisilbile, mistõttu jambilise struktuuriga värsijalgades kipuvad sõnapiirid langema värsijala sisse. Seega, kui piirduda algupärase sõnavaraga, moodustaksid nõrga positsiooniga algava luuletuse algussilbid ühesilbiliste sõnade tulba, nii et näiteks eesti jambi on koguni nimetatud anakruusiga trohheuseks (vt Lehiste 1994). On mitu võimalust sellist mustrit vältida: paigutada rea algusesse liitsõna, mille esimene komponent on ühesilbiline (vt nt Alkaiose üheksasilbikut Kaalepi tõlkes: *kolmkerre kui sind kord Chimaira*), või kasutada värsi alguses laensõnu (vt Alkaiose üheksasilbikut Kaalepi tõlkes: *küpress, see halvakspeetu, üksi*) või nimesid (vt üksteistsilbikut Kaalepi tõlkes: *Cocytus sünk sul aeglase vooluga*). Alavainul on vaid kahel korral nimede abil esimest värsijalga lõhestavat sõnapiiri välditud, ülejäänud juhtudel on rea alul ühesilbiline sõna. Mis puudutab värsisisest tsesuuri, siis Alkaiose üksteistsilbiku puhul toetab eesti keele prosoodia Horatiusele iseloomulikku viienda positsiooni järgset tsesuuri ning Alavainu värss peegeldabki algupärasest

---

26 Originaalis: *Vides ut alta stet nive candidum / Soracte nec iam sustineant onus / silvae laborantes, geluque / flumina constiterint acuto. // dissolve frigus ligna super foco / large reponens atque benignius / deprome quadrimum Sabina / o Thaliarche, merum diota: // perimite divis cetera, qui simul / stravere ventos aequore fervido / deproeliantis, nec cupressi / nec veteres agitantur orni.*

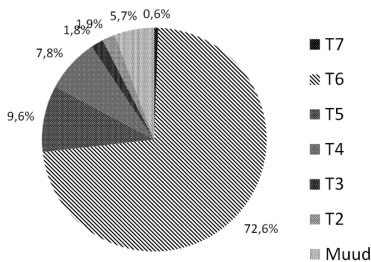

jagunemist²⁷. Ka värsirea lõpus on algupärast sõnapiiride paigutust üksteistsilbikutes rikutud: eesti värsis kipuvad meeslõpulisel read lõppema ühesilbilise sõnaga, samas kui antiikmeetriskas selliseid värsilõppe pigem välditakse. Kui Horatiusel on rea lõpul läbivalt mitmesilbilised sõnad, siis Alavainul leiame polüüsillaableid peamiselt naisklausliga värside lõpust.

Kokkuvõttes võib öelda, et vaadeldaval perioodil esineb aiolia värsi eestindustes kaht eri tüüpi vormi: silbilis-rõhulist värsi, mille puhul vältel on vaid rütmiline tähtsus, ning silbilis-rõhulist-vältelist vormi, mille puhul silbiarv on alati kindlalt fikseeritud, sõnarõhk on paigutatud kindlate reeglite kohaselt, vältel on aga tähtsam roll tugevates positsioonides, samas kui nõrgemates positsioonides võib esineda nii pika- kui ka lühikesevältelisi silpe. Originaalluules Ridala loomingus esinevat vältelis-silbilist vormi, milles on lubatud kvantiteerivad asendused, selle ajastu tõlkeluules ette ei tule.

2. Mitteekvimeetrilised värsstõlked

Leidub ka selliseid tõlkeid, milles on algupärase värsimõõdu asemele valitud mõni teine värsimõõt, kusjuures see võib olla nii funktsionaalne ekvivalent kui ka juhuslikuma valiku tulemus. Mahukaim mitteekvimeetriline tõlge on Jõgeveri eestindatud Aischylose „Kinnineeditud Prometheus“ (1908). Jambiliste trimeetrite asendamine peamiselt kuuejalgiliste trohheustega ning lüüriliste värsimõõtude asendamine lühemate trohheiliste või daktüüliliste mõõtudega on ilmselt motiveeritud sihtkeele funktsionaalsete ekvivalentide taotlemisest, kus eesti keelele sobivaks kõnelemisvärsiks on peetud ilmselt trohheust, samas kui keerulised koorilüürika skeemid on tõenäoliselt autori arvates olnud eesti lugejale raskesti hoomatavad. Järgmisel joonisel on esitatud statistika erinevate värsimõõtude jagunemise kohta Jõgeveri „Kinnineeditud Prometheus“ tõlkes.

Joonis 1. Jõgeveri eestindatud „Kinnineeditud Prometheus“ meetriline struktuur

²⁷ Sappho üksteistsilbiku puhul on see keerulisem: Horatiuse tsesuuri edasiandmiseks tuleks paigutada tsesuurielsele positsioonile ühesilbiline sõna, vt nt stroofi Ain Kaalepi tõlkes (Horatius „Oodid“ 1.22.17–20): *Kui ka viidaks mind: köledaile maile, / puisse tuul kus ei: suveõhku hõnga, / väljasid kus vaid: udusummal sünge / Jupiter painab.*

Ilmneb, et originaali rikkalik meetrika, mis ehitub lisaks kõnelemisvärssidele üles ühelt poolt keerulistest lüürilistest värsimõõtudest, teisalt retsitatiivsetest anapestidest (vt ka Griffith 1977), on tõlkes lihtsustunud ligi 95% ulatuses erimõõdulisteks trohheusteks, kusjuures 73% tekstist koosneb jambilise trimeetri funktsionaalse ekvivalendina kuuejalalistest trohheustest. Väljendusplaani lihtsustamise ohvriks on kahetsusväärselt langenud ka sisuplaan ning tekst on kaotanud suuresti oma algupärasest poeetikast. Funktsionaalse ekvivalendi leiame ka A. Leppiku Hesiodose fragmendi tõlkest (1910), milles heksameetri asemel on valitud neljajalaline trohheus, värsimõõt, mis on ühtaegu selle ajastu populaarseim vorm, samas ka assotsieerub rahvuseeposega. Samuti võib funktsionaalseks ekvivalendiks pidada mõningaid Homo Quidami anakreontiliste luuletuste tõlgete (1898) värsimõõte. Haava kaudtõlge „Kuningas Ödipus“ (1924) Hugo von Hoffmannsthal'i Sophoklese-tõlkest on samuti mitteekvimeetriline tõlge omakorda mitteekvimeetrilisest tõlkest, nii et lõpptulemus jääb paraku originaalist üsna kaugele.

3. Proosatõlked

Lähtevormis heksameetrilisi ja eleegilises distihhonis luuletusi on tõlgitud ka proosas. Üldjuhul on tõlgitud kas väiksem fragment või ka terviklik osa suuremast teosest, näiteks Ovidiuse „Tristia“ 4.10 read 3–6 Hugo Pärna tõlkes (1930):

Sulmo on minu isamaa, kõige rikkam külmadest vetest, millised seisavad Roomast üheksa korda kümme tuhat sammu eemal. Siin ma olen sündinud, ja et sa teadsid aegu, langesid mõlemad konsulid ühesugusest saatusest.²⁸

Vaatame kontrastiks Leo Anvelti värsstõlget (1971):

Sulmo on mu kodukoht, kus külluses külmi on lätteid,
kolm kord kolmkümmend sealt miili on Roomasse maad.
Ilmale seal tulin ma – et teada sa saaksid ka aasta –,
kui sama saatus ja surm kummagi konsuli viis.

Kuigi tavaliselt on proosatõlke esmaseks põhjenduseks suurem sisuline täpsus võrdluses värsstõlkega, on Anvelti eestindus ka sisuselguse mõttes õnnestunud (vrd nt fraasi *uberrimus gelidis undis* tõlget Pärnal ja Anveltil). Ovidiust on proosas tõlkinud veel Johannes Avik („Metamorfoosid“, *Keyx ja Alkyone*; 1928) ja Heinrich Freymann (katkendid „Metamorfoosidest“; 1937); Pärna on tõlkinud ka „Fasti“ 2. raamatust Arioni loo ning koostanud Ovidiuse loomingust valiku mõtteteri (1930). Samuti on proosavormis tõlgitud Vergiliust („Aeneis“ 6 Aviku tõlkes; 1928; „Aeneis“ 4 A. Anslangi tõlkes; 1930).

28 *Sulmo mihi patria est, gelidis uberrimus undis, / milia qui novies distat ab Vrbe decem. / editus hic ego sum nec non ut tempora noris, / cum cecidit fato consul uterque pari.*

4. Kokkuvõte

Kuigi antiikvärssi on eestindatud ka mitteekvimeetriliselt ja mitteekviprosoodiliselt, domineerib algusest peale siiski ekvimeetriline tõlkimisviis. Esimesi tõlkeid iseloomustab lähtumine saksa ja vene eeskujudest, s.t lähtevärsi pikkadele ja lühikestele silpidele vastavad eestindustes rõhulised ja rõhutud silbid. Varaste tõlgete puhul ongi märksõnadeks ühelt poolt jälgendamine, teisalt aga rütmiline üksluisus, mis lähtub suuresti eesti keele prosoodilisest loomust. Järgmisel etapil hakatakse aga katsetama uusi lahendusi ja otsima eesti oma vormi. Kuigi keeleteadlased hakkasid eesti välte kontrastiivsusest rääkima juba 19. sajandi lõpul, jõudis arusaam sellest, kuidas eesti luules saab ka kvantiteet olla värsiehituses relevantne, luulepraktikasse alles 20. sajandi esimestel kümnenditel. Katsetused kulgesid kahes eri suunas: ühed autorid lähtusid eelkõige eesti keele prosoodiast ning taotlesid võimalikult loomulikult kõlavat värssi (vt nt Ridala ja Orase värse), teised aga löid kunstliku kvantiteeriva süsteemi, mis püüdis läheneda antiikaegsetele prosoodilistele ja rütmilistele reeglitele (vt nt Lõo ja Suitsu põhimõtteid). On ka tõlkijaid, kes on taotlenud mõlema lähenemise kompromissi, järgides enamasti loomuliku keele vältestruktuuri, kuid lubades eraldi efektide, eriti niinimetatud rõhulibistuste jaoks ka kunstlikke vältetõlgendusi. Kvantiteerivad efektid jõuavad ka silbilis-rõhulistesse ja rõhulis-silbilistesse eestindustesse ja nii kujuneb 20. sajandi esikümnenditel välja antiikvärsimõõtude teostamise tehnika, mis on algsetest saksa ja vene mudelid järginud põhimõtetest küllaltki erinev.

Kirjandus

- Ancona, Ronnie** 2008. Horace: selected odes and satire 1.9. Bolchazy Carducci Publishers.
- Annist, August** 1958. Antiikeeposte eestikeelseist tõlkeist ja nende värsiprobleemidest. – Keel ja Kirjandus, nr 2, lk 75–89.
- Annist, August** 1962. Veel eestikeelsest heksameetrist. – Keel ja Kirjandus, nr 11, lk 240.
- Annist, August** 1963. Veel eesti heksameetri kvantiteedist. (Vastuseks P. Maantee sõnavõtule Keeles ja Kirjanduses 1962, nr 11). – Keel ja Kirjandus, nr 2, lk 99–100.
- Califf, David J.** 2002. A guide to Latin meter and verse composition. London: Anthem.
- Gasparov** 1989 = Михаил Л. Гаспаров, Очерк истории европейского стиха. Москва: Наука.
- Goethe, Johann Wolfgang v.** 1880. Härmann ja Doora. Luulenud Göthe; eesti keelde ümberpannud A. Kurrikoff. Tartu: K. Mattiesen.
- Griffith, Mark** 1977. The authenticity of „Prometheus bound“. Cambridge – New York: Cambridge University Press.
- Hoffmannsthal, Hugo v.** 1924. Sophokles. Kuningas Ödipus. Tragöödia. Anna Haava tõlge. Tallinn: Tallinna Eesti Kirjastus-Ühisus.
- Kaalep, Ain** 1963. Veel eesti heksameetri kvantiteedist. (Vastuseks P. Maantee sõnavõtule Keeles ja Kirjanduses 1962, nr 11). – Keel ja Kirjandus, nr 2, lk 100–101.
- Kaalep, Ain, Ülo Torpats** (toim) 1971. Rooma kirjanduse antoloogia. Tallinn: Eesti Raamat.

Lange, Anne 2004. *Ants Oras*. (Eesti kirjanikke.) Tartu: Ilmamaa.

Lehiste, Ilse 1994. Iambic – or Trochaic with Anacrusis? – In Honor of William S.-Y. Wang: *Interdisciplinary Studies on Language and Language Change*. Ed. M. Y. Chen. Taiwan: Pyramid Press, lk 253–261.

Loomis, Julia 1972. *Studies in Catullan verse: an analysis of word types and patterns in the polymetra*. Leiden: Brill.

Lotman, Maria-Kristiina 2011. Equimetrical verse translation in Estonian poetic culture. – *Between Cultures and Texts. Itineraries in Translation History. // Entre les cultures et les textes. Itinéraires en histoire de la traduction*. Eds./Éds. A. Chalvin, A. Lange, D. Monticelli. Frankfurt am Main etc. Peter Lang, lk 137–150.

Lotman, Mihhail 1998. Värsisüsteemidest (peamiselt eesti ja vene värsi näitel). *Tlk K. Pruul*. – *Akadeemia*, nr 10, lk 1860–1861, nr 11, lk 2058–2078.

Roos, Ervin 1938. *Eestikeelse kvantiteeriva heksameetri süsteem*. (Akadeemilise Kirjandusühingu Toimetised XII.) Tartu: Akadeemiline Kirjandusühing.

Sarv, Mari 2008. Loomiseks loodud: regivärsimõõt traditsiooniprotsessis. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus.

Terras, Victor 1970. *Poetic Form and Language Structure in Estonian Poetry*. – *Lituanus*, Vol. 1, No. 16.

Wachtel, Michael 1998. *The development of Russian verse: meter and its meanings*. Cambridge: Cambridge University Press.

Weissbort, Daniel, Astradur Eysteinnsson 2006. *Translation: Theory and Practice: A Historical Reader*. Oxford: Oxford University Press.

West, Martin Litchfield 1982. *Greek Metre*. Oxford: Clarendon Press.

Käsikirjalised allikad

Homeros. *Ilias*. Tõlk Jaan Lõo. – EKLA, f 84, m 2: 1.

Peep, Harald 1969. *Eesti lüürika kujunemislugu aastail 1917–1929*. Tartu. [Dissertatsioon, käsikiri TÜ Raamatukogus.]

Põldmäe, Jaak 1971. *Eesti värsisüsteemid ja silbilis-rõhulise värsisüsteemi arengujooni XX sajandil: väitekiri filoloogiakandidaadi teadusliku kraadi taotlemiseks*. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool. [Dissertatsioon, käsikiri TÜ Raamatukogus.]

Veebiallikad

Antiigiveeb – <http://www.fl.ut.ee/380160> (31.10.2011).

**Ancient Meters in Estonian Translations at the End of the 19th Century
– the First Half of the 20th Century**

Maria-Kristiina Lotman

Although ancient verse has also been translated into Estonian with different non-equimetrical strategies, from the very beginning the equimetrical way of translation has prevailed, the purpose of which has been to convey the meter of a source text in the target text. Ancient meters are found in the Estonian tradition of translation from the end of the 19th century, when several authors undertook the translation of voluminous hexametrical texts. During the following decades, hexameter became an important meter both in original and translated poetry, first in accentual-syllabic or syllabic-accentual versification systems, later different quantitative forms were added. In the case of Estonian quantitative hexameter, a two-way evolution can be observed: the aim of the first direction is to accommodate hexameter in the prosodic reality of the Estonian language and develop a form that allows licences in the metrical structure rather than deform language, the aim of the second is to create a verse form, which, first of all, follows the patterns of ancient verse and, if necessary, forms artificial rules of quantity in order to accommodate Estonian language with the structure of hexameter.

The incidence of other ancient meters, including different Ionic and Aeolic verse forms, is considerably lower. During the observed period, Aeolic meters are conveyed in two different forms: in syllabic-accentual verse, where quantity plays only a rhythmic role, and syllabic-accentual-quantitative form, where the number of syllables is always strictly fixed, the distribution of accents is governed by certain rules, while quantity is more important in strong positions and less regulated in weak positions.

At the same time, we come across non-equimetrical translations as well, where instead of the original meter some other verse form has been chosen for the translation. Such rendition can be a functional equivalent, but sometimes it is just the result of a random choice. On the other hand, mostly in the case of poems in hexameter or elegiac distichs, the verse-to-prose translation strategy is also used.

Therefore, we can see that during the observed period ancient meters were translated with a variety of strategies. There were many different experiments and some of these resulted in a vital and sustainable tradition still viable in Estonian poetry translation.

Maria-Kristiina Lotman is Senior Lecturer at the University of Tartu. Her research interests are ancient verse, its metre, rhythm, versification systems; typological analysis of quantitative verse; semantics of verse.

E-mail: maria.lotman@mail.ee.

Pilk ingliskeelse kirjanduse tõlgetele 18. sajandi lõpust 20. sajandi algusveerandini

Krista Mits

Artiklis püüan anda ülevaate ingliskeelse (põhiliselt briti ja ameerika kultuuriareaali kuuluva) kirjanduse tõlgetest Eestis perioodil 18. sajandi lõpust kuni 20. sajandi algusveerandini, asetada need tõlked ajaloolis-kultuurilisse konteksti ja arutada mõningaid probleeme ja iseärasusi, mis on iseloomulikud selle ajajärgu tõlgetele.

Ingliskeelse kirjanduse tõlgetest ülevaate saamiseks koostas in ajavahemikul 1779–1917 ilmunud tõlketekstide korpuse, kasutades selleks peamiselt Eesti retrospektiivset rahvusbibliograafiat (Annus 1993, 1995, 2000), E-kataloogi ESTER, kirjandusnimestikku „Inglise kirjandus eesti keeles“ (Ellip 1996), Urve Lehtsalu artiklit „Varasemaid katseid inglise kirjanduse eestindamisel“ (1963), aga ka kirjandusajalugusid, biograafilisi leksikone ja muid allikaid. Selles korpuses sisalduvad tekstid on välja antud raamatu kujul, kogumisse ei ole kaasatud ajakirjanduses, õpikutes vm teabekirjanduses avaldatud tõlkelist materjali.

Tõlketekstid on sisulisel alusel jaotatud kolmeks: vaimulikeks, ilukirjanduslikeks ja mitte-ilukirjanduslikeks tekstideks. Kõige arvukama osa moodustab ilukirjandus; vaimulik kirjandus hõlmab veidi alla ühe kolmandiku ja muu kirjandus on esindatud umbes 40 nimetusega. Nii mõnegi teose puhul (näiteks John Bunyani „The Pilgrim’s Progress“) on selle kuulumine ühesse või teise rühma vaieldav, ka on aja jooksul mõne teose kuulumine ühte või teise valdkonda muutunud.

Kui ma valisin koostatavasse korpusesse tekste olemasolevate bibliograafiate, kataloogide ja nimestike põhjal, tekkisid küsimused, mida tõlkeks pidada ja milliste tunnuste alusel on neid tekste rühmitatud kui ingliskeelse kirjanduse tõlkeid. Arutledes tõlke olemuse üle, on Gideon Toury (1985: 80) jõudnud määratluseni, et tõlge on „igasugune sihtkeele tekst, mida sihtkultuuris ükskõik millistel alustel sellena esitatakse või selleks peetakse“. Tekste, mis funktsioneerivad vastuvõtvast kultuuris kui tõlked ja mida selle kultuuri liikmed tõlgetena tunnustavad, tuleks ka tõlgetena uurida, kuigi need võivad erineda meie ootustest ja normidest, milline üks tõlge peaks olema.

Lähtudes sellest üsna avarast tõlke definitsioonist, olen vaatluse alla võtnud tõlkegevuse tulemuse või produkti, s.o eestikeelse tõlgitud teksti, püüdnud seda kirjeldada talle kronoloogiliselt ja loogiliselt eelneva teksti taustal, olgu lähtetekstiks kas originaal, mingi kompilatiivne tekst või vahendav tõlge (Toury 1995: 70, 75–76), hinnata (peamiselt makrotasandil) ülekande viisi (Tymoczko 2007: 117) ja määrata tõlke asendit või funktsiooni eesti kultuuriruumis.

Inglise autorid vennastekoguduse kirjanduses

Teadaovalt jõudsid esimesed inglise autorid Eesti- ja Liivimaale vennastekoguduse kirjandusena 18. sajandi teisel poolel. Vennastekoguduse liikumine oli Baltimail hakanud levima alates 1729. aastast ning saavutas talupoegade hulgas suure kõlapinna. Saksamaalt saabunud misjonäride tegevusel oli suur mõju talupoegade lugemisharjumuste kujunemisele, neid kaasati ka kirjutamisse ja tõlkimisse. Liikumise populaarsusest annavad tunnistust ka käsikirjalise kirjanduse levik ja raamatute küllaltki suured trükiarvud. Vennastekoguduse trükitud raamat oli aga enamasti tõlkeline (Põldmäe 1965: 205–229, Põldmäe 2011: 33–43).

Trükisõna leviku osas oli Baltimaade keskuseks Riia (Jürjo 2011: 23). Seasel raamatukaupmehel ja kirjastajal Johann Friedrich Hartknochil, kes asus Riiga 1765. aastal, oli side-meid Tartu raamatukõitja Bernhard Christian Mitscherlichiga (Puksov 1933: 131, 143), kelle kirjastamisel ilmus esimene seni teadaolev inglise autori teos eestikeelses tõlkes.

See oli Thomas Wilcoxi (1622–1687), Londoni baptisti usuline traktaat „A Choice Drop of Honey from the Rock Christ“, mis ilmus eesti keeles pealkirjaga „Kalli Me-Pissara Kristusse Hawu Paest“ 1779. aastal. Traktaat oli enne trükki minekut levinud käsikirjas, arvatavasti Urvaste kihelkonnakooliõpetaja ja kõstri Mango Hansu (Hans Thal, u 1713–1780) tõlkes (Põldmäe 2011: 170). Kui Tartu-Võru vennastekoguduse hoolekandjaks määrati Johann Heinrich Foerster (Förster), kes saabus Saksamaalt 1778–1780 (Recke, Napiersky 1827: 392, Põldmäe 2011: 287), siis pöördus ta Briti piibliseltsi poole ning selle abiga – ja talupoegade soovil – organiseeris ta Wilcoxi kirjutise uuesti väljaandmise 1814. aastal trükiarvuga 1500 ning järgmisel, 1815. aastal trükiarvuga 2000 (Põldmäe 2011: 171–172). Kaht esimest väljaannet (1779 ja 1814) käsitles anonüümne arvustaja Rosenplänteri Beiträges (1818: 99–106). Kõigepealt kinnitab ta, et esimene väljaanne on trükitud Tartus, teisel aga väljaandmiskoht puudub. Raamatu autorit, Thomas Wilcoxi, arvustaja ei tunne. Tõlke lähtetekstina mainib ta raamatut „Köstlicher Honigtropfen aus Christi Wunden-Felsen“. Arvustaja heidab tõlkijale ette vigast keelekasutust ja kohati sõnasõnalist tõlget saksa keelest. Eriti kritiseerib ta teist väljaannet, kus on valitud eesti keelele veelgi kaugem ortograafia. Arvustaja rõhutab, et eestikeelsetes trükistes peaks olema ühesugune ortograafia, et eestikeelset lugejat mitte segadusse ajada. Põldmäe (2011: 170–172) arvates oli aluseks ikkagi Mango Hansu tõlge, ent uued väljaanded olevat trükitud Miitavis ja korrektoori teinud hernhuutlane Nietz, kes eesti keelt ei osanud, seega võime aru saada Beiträge arvustaja kurtmisest. 1815. aasta väljaannet ei ole leitud, aga 1817. aastast on olemas raamat, mille tiitellehel on toodud kolm nimetust, nende hulgas „Kalli Mee-pissare Kristusse Hawu Paest“, kuid raamatus leidub ainult Bunyani teos (vt allpool). Wilcoxi kirjutis on hiljem ilmunud Peeter Singi tõlkes (1938, kordustrükk 1998).

Wilcoxi traktaat hernhuutlusele iseloomulikust inimese õndsakssaamisest Kristuse vereohvri läbi oli vennastekoguduste seas niisama populaarne kui John Bunyani allegooria kristlase teekonnast hingeõndsuse otsinguil. Pärast Bunyani teose „The Pilgrim's Progress“ ilmu-

mist 1678 (1. osa) ja 1684 (2. osa) tõlgiti see paljudesse keeltesse, saksa keeles on ilmunud arvukalt kordustrükke väga erinevate pealkirjade all: „Eines Christen Reise Nach der Seeligen Ewigkeit“, „Des Christen Wallfahrt nach der himmlischen Stadt“, „Die Pilgerreise nach dem Berge Zion“ jne. Ka see teos levis algul käsikirjalises vormis nii lõunaeesti (arvatavasti Mango Hansu tõlge, Põldmäe 2011: 111–112) kui ka põhjaeesti keeles. Trükituna ilmus see esimesena lõunaeesti keeles 1817. aastal pealkirja all „Õige Risti-Innimisse Tõisine Ello-käük lggawetse Ello pole“ (sisaldab lugusid „Risti innimese tekäük“ ja „Se Risti emmänd nink: Temmä Nelli Last“). Tõlkijaks peetakse pastor Christian Friedrich Janterit (Põldmäe 2011: 406–408).

Pealkirja all „Ristiinnimesse teekond Taewa linna pole“ ilmus ajavahemikus 1842–1887 viis trükki (1861 ja 1887 lisaks esimesele ka teine osa). Tõlkijat ei ole väljaannetes mainitud, aga „Eesti biograafilises leksikonis“ (1926–1929, lk 272) on selleks märgitud Pärnu köster ja ajakirjanik Caspar Franz Lorenzsonn (1811–1880), teda on tõlkijaks pidanud ka Mihkel Kampmann (1908: 86).

Lõunaeesti keeles ilmus teos uuesti Tartus aastatel 1883 (1. osa) ja 1893 (2. osa). Riias ilmunud tõlked kannavad aga pealkirja „Ristiinnimesse teekäimine taewa linna“ (kolm trükki) ja on illustreeritud; uuendatud tõlge ilmus pealkirja all „Ristiinnimese Teekond Siioni linna“ (kaks trükki). Niisiis on olemas vähemalt kolm või neli erinevat tõlget, neist kaks lõunaeesti keeles. Teos on hästi ajaproovile vastu pidanud (seni viimane eestikeelne tõlge pärineb aastast 1997, tlk Anne Allpere).

Bunyani teostest on veel tõlgitud „The Holy War“ (1682), mis ilmus saksa keeles juba samal aastal pealkirjaga „Der Heilige Krieg“. Sellest teosest ringles mitmeid käsikirju (Põldmäe 2011: 409), enne kui ta lõpuks 1892. aastal ilmus raamatuna Oskar Kallase venna Rudolf Gottfried Kallase tõlkes pealkirjaga „Lendaw ja Immanuel: Jutustus Hingelinnast“. Eessõnas märgib Kallas (1892: [2]), et igaüks on lugenud Bunyani „Ristiinnimese teekonda“, aga tema tahaks tutvustada „teist venda, vanemat ja suuremat lugu“, mida eesti rahvas veel ei tunne. Tõlke kohta ütleb ta: „Ma olen temale püüdnud Eesti kuue selga panna ja tema juuksed natukene lühemaks lõigata, siit ja sealt kuue nõõpsid [---] haljemaks õõruda [---].“

Kuigi enamikus Bunyani tõlgetes puudub autori nimi, on Bunyanit eesti lugejale tutvustanud Liivimaa koolmeister Johann Schwelle lõunaeestikeelses kirjutises „Johann Bunjani ello-käük“ (1838), Bunyani elulugu ilmus veel ka 1898. aastal.

Riho Saard (1992: 1703) mainib, et Bunyani mõju on Eestis vähe uuritud, kuid toob esile baptistide ajakirja Teekäija nime (asut. 1904. aastal) ja Ristikivi loomingut (mida kinnitab ka autor ise, vt Ristikivi 2008: 15). Mõju saksa kirjandusele ja mõttele on aga uurinud näiteks Peter Damrau. Ta leiab, et ingliskeelse puritaanliku kirjanduse mõju saksakeelsele pietistlikule kirjandusele on raske üle hinnata. Juhtivad pietistid lugesid ja kasutasid puritaanlikku kirjandust, eriti Richard Baxteri (eesti keeles 1915) ja John Bunyani, niisamuti puritaani John Miltoni teoseid (eesti keeles 1. tr 1895, 2. tr 1901). Sentimentaalne tundelaad, emotsio-

naalne stiil ning psühholoogiline eneseanalüüs, mis on omased saksa pietistlikule kirjandusele, on inglismõjulised, arvab Peter Damrau (2006: 1–2). Ka on tuntav inglise keele mõju saksa keelele ja religioossele terminoloogiale (samas, 36, 190). John Bunyan, eriti oma allegooria ja autobiograafiaga, on mõjutanud pietistlikku kirjandust ilmalikustamise suunas (samas, 159).

Vennastekoguduse kirjanduse hulgas võib leida veel teisigi inglise kultuuriruumist pärit tõlkeid. Näiteks ilmus 1822. aastal lõunaestikeelne „Üts juttus wie saa Judaliste wasta Londoni linan petu“ (tlk arvatavasti Georg Beck, Põldmäe 2011: 345). Põldmäe mainib ka Briti piibliselti tegelast John Pattersoni (p.o Paterson), kes andis raha vaimulike traktaatide tõlkimiseks, tõlkimisse kaasati Saaremaal nii pastoreid kui ka mõisnikke (Põldmäe 2011: 279–280). Kirikliku kirjanduse mõju oli eriti suur 18. sajandi lõpul ja 19. sajandi algul, sest lugemisvara oli vähe; rõhutatud on talurahva vajadust lugemise ja kirjanduse järele (Põldmäe 2011: 19, 273).

19. sajandi lõpu – 20. sajandi alguse jutlustajate tõlked

Seoses kirjanduse laiema levikuga 19. sajandi teisel poolel suurenes ka vaimuliku kirjanduse osa (Talve 2005: 406) ning ingliskeelsest kultuuriruumist avaldati ohtralt jutlusi ja piibliselustusi. Nende autoriteks on tuntud evangelistid, baptistid, metodistid ja adventistid. Tõlkijateks on mitmed pastordid või usule pühendunud inimesed (näiteks R. Kallas, V. Normann, Jüri ja Elise Aunverdt, E. M. Jakobson, M. von Glehn jt). Tõlgiti saksa, rootsi ja inglise keelest, nii mõnigi kord lühendatult. Trükiarvud olid küllaltki suured, ulatudes isegi 3000–5000 eksemplarini. Kõige rohkem on ilmunud inglise baptistist jutlustaja ja piibliuuriija Charles Haddon Spurgeoni tõlkeid: 23 raamatut ajavahemikus 1888–1912. Teistest autoritest on avaldatud Dwight Lyman Moodyt, Henry Drummondit, Ellen Gould White'i, Frederick Brotherton Meyerit, Frederick William Farrarit, Egerton R. Youngi, Jessie Elizabeth Penn-Lewist, Reuben Archer Torreyt, Charles Inwoodi ja Dudley Marvin Canrighti.

19. sajandi lõpu poole algas Eestis kirikust sõltumatute prii- ja baptistikoguduste moodustamine, baptistlike põhimõtete levikul oli oluline osa Peterburi ja Riia baptistikogudustel (Saard 2005: 9–28). Toivo Pilli (2005: 44) on maininud Spurgeoni, Moody ja Torrey tähtsust vanema põlve baptisti jutlustajate jaoks. Ta osutab tõlkeartiklitele (ajakirjas Teekäija), mis aitasid kujundada angloameerika sugemetega ärkamisideoloogiat, mis kestab veel tänapäevalgi.

Kristlik-sotsialistliku liikumise raames kujunes 19. sajandi lõpu USAs välja „sotsiaalse evangeeliumi“ liikumine, mis propageeris sotsiaalseid reforme usu kaudu. Charles Monroe Sheldoni raamatut „In His Steps: What Would Jesus Do“ müüdi USAs alates selle esmatrükist 1897. aastal mitmekümne miljonilise trükiarvuga. Eesti keeles ilmus raamat „Jeesuse jälgedes ehk Mis teeks Jeesus“ (tlk P. Grünfeldt) 1902. aastal 2000 eksemplaris.

Laiemale, ka sensatsioonilisele teemakäsitlusele viitavad Henry Grattan Guinnessi, iiri protestantliku jutlustaja prohvetlikud ettekuulutused „Kuninga Messia ja Tema 1000-aastase riigi tulek maa pääle“ (1902, tlk August) ja „Meie ajawanaduse lähenew ots ajalou, prohvetikuulutuse ja teaduse walguses“ (1907, tlk K. Ehrenwerth) ning Arthur Chambersi, anglikaani vaimuliku ja spiritualisti „Inimene ja Waimumaailm [Tähtjas küsimus: Mis saab meitest pärast surma?]" (1908, tlk Anna Mathilde Prants).

Jutukirjandus ja rahvusvahelised süžeed

18. sajandil hakkas vaimulikku kirjandusse tungima ka jutustav element. Varaseima kihistuse jutukirjandusest moodustavadki äratuslikult jutustavad, moraliseerivad või senti-mentaalsed pietistlikud jutukesed, milles enamasti puudub autori nimi. Selline on näiteks 1816. aastal ilmunud „Ühhe Angli ma Maddrosi wapper meel ja õnnis surm, kelle nimmi Jakob Koweï oli“ (väljaandja J. Chr. Schreiber ja tõlkija arvatavasti pastor Chr. Fr. Hoffmann Saaremaa Jaani kogudusest (Põldmäe 2011: 281)) ja „Need Önnetumad. Need Röömsad“ Keila pastori Otto Reinhold Holtzi raamatus „Luggemised. Eestima Tallorahwa Moistusse ja Süddame Juhhatamisseks“ (1817). Sellist laadi kirjandust esines ka hiljem, näiteks „Selle põltud Negre Jaago kannatuse ning ärrawõitmise luggu, mis tõest on sündinud“ (1844, „maa-keelde üllesse pannud“ M. Part, kalefaktor Tartu Ülikooli raamatukogus), 1855. aastal esimest korda ilmunud ja hiljem mitu korda välja antud „Liwa-poisi ramat“ (Vändra õpetajalt Körberilt), „Lesknaene Margate tulletornis“ (1857), „Kirrik Ma süggawusses“ (1857), „Jak Daawi ehk Heategu kannab intressid“ (M. Jaansonilt, 1872) jne. Mõnel üksikul juhul on õnnestunud leida ka lähtetekst. Nii on allegoorilis-moraliseeriva raamatu „Üks lõks päewa-kiire püüdmiseks“ (1878), milles ei ole märgitud ei autorit ega tõlkijat, autor Floyd Foster Barnes ja originaali pealkiri on „Trapping Sunbeams“ (tlk arvatavasti M. Põdder).

Raamatutes esinevad ingliskeelsele kultuuriruumile osutavad nimed, olustik ja sündmused, näiteks „Angli maal sai hiljako nisuggune ramat trükkitud ...“, mille tegevus toimub Inglise-Hollandi sõdade ajal (Ühhe Angli ma Maddrosi 1816: 3); „Liwa-poisi ramatu“ eessõnas 1861. aasta trükile viitab Carl E. A. Körber tegevuskohale „seäl sure Inlandima sare peäl, kus nüüd kunninga Emmand Wiktorja wallitseb...“ (1861: 4); „Lesknaene Margate tulletornis“ tegevuskoht on Margate Kenti krahvkonnas Inglismaal, tegevusajaks märgitud kuninganna Victoria aeg; jutustuse „Kirrik Ma Süggawusses“ sündmustik leiab aset ühes Põhja-Inglismaa kaevanduses.

Niisuguseid jutustusi on peetud tõkelisteks (Vinkel 1966: 162–165), kuid nende lähtetekste, nii saksa- kui ka ingliskeelseid, on raske, isegi võimatu leida, seega jäävad need vaid oletuslikeks ingliskeelse kirjanduse tõlgeteks.

Jutukirjanduse kaudu saabusid eesti kultuuriruumi populaarsed rahvusvahelised süžeed. Selline on Inkle ja Jariko lugu, mis tugineb inglise allikatele ja mida esitab Friedrich Wilhelm Willmann raamatus „Juttud ja tegud“ 1782. aastast (kokku ilmus neli trükki, kaks viimast

redigeerituna pealkirjaga „Juttud ja moistatused“). Lugu sai Saksamaal ja Euroopas üldiselt tuntuks Christian Fürchtegott Gellerti „Inkle und Yariko“ jutustusega kogumikust „Fabeln und Erzählungen“ (1746). Gellert aga oli hästi tuttav Richard Steele'i ajalehega *The Spectator* (vt näiteks Tasa, Niit 1974: 557), mille 11. numbris 13. märtsist 1711 jutustus ilmus. Autor Richard Steele on ilmselt Richard Ligoni raamatus „A True and Exact History of the Island of Barbadoes“ (1657) leiduvat lühikest faktilist kirjeldust fantaasiarikkalt edasi arendanud, andnud kaupmehele nime Thomas Inkle Londonist ja lisanud tema iseloomustamiseks detaile (kasuahne, lähtub kitsast omahuvist jne). Jutustusest oli hiljem liikvel üle 60 variandi, kaasa arvatud need, kus indiaanlastest on saanud mustanahalised, ning motiiv oli eriti populaarne Inglismaal, Prantsusmaal ja Saksamaal, hiljem ka Ameerikas. See jutustus illustreeris kujundlikult orjakaubanduse kasuahnust ja julmust ning seda kasutati orjakaubanduse vastu võitlemise kampaanias Inglismaal (Felsenstein 2007: 370–371).

Willmanni eesmärgiks oli kirjutada talupoegadele jutte õpetuseks, aga ka ajaviiteks, et neid kõrtsist eemal hoida, seepärast on tema jutustus märksa lihtsam ja moraliseerivam: indiaanlastest on saanud mustad paganad ja inimsööjad. Inklet aga kiusab kurat, pannes talle pähe mõtte Jariko müüa (Willmann 1975: 115–119). Karin Hiiemaa (2009: 68) on näinud Willmanni jutus valgustusajastule omast „hea metslase“ kujutamist (Jariko), aga ka mustanahaliste kui kannibalide stereotüübile tuginemist, mis mõjutas eestlaste ettekujutust aafriklastest.

Inkle ja Jariko lugu leiab aset laevahuku kontekstis ning 19. sajandil avaldati palju laevahukku, mereröövli- ja laiemalt mereteemat käsitlevaid tõlkeramatuid. Näiteks ilmusid 1842. aastal „Jõggi Merres“ ja „Robinson Crusoe“. Esimese raamatu tõlke on teinud saksa keelest (Gotthilf Heinrich von Schuberti jutustuse „Der Meeresstrom: Eine Erzählung für die Jugend“ (1835) järgi) Jõelähtme pastor Gustav Heinrich Schüdlöffel. Kas v. Schubert, kes on kirjutanud ka robinsonaade, kasutas mingit ingliskeelset lähteteksti, pole õnnestunud välja selgitada.

Ka Daniel Defoe romaani (1719) eestindamine algas saksakeelsete tõlgete kaudu (Vinkel 1960b). Joachim Heinrich Campe raamatut „Robinson der Jüngere“ (kahes osas, 1779 ja 1780) on tõlkimisel kasutanud nii Pärnu köster ja kooliõpetaja Heinrich Gottlieb Lorenzsonn (1842) kui ka Haapsalu raamatuköitja Gustav Ellerberg (1866, 1879). 19. sajandi lõpul ja 20. sajandi algul tuli nimetatutele lisa: Eduard Bornhöhe tõlkes pealkirjaga „Robinsoni imelikud juhtumised maal ja merel“ (kolm trükki, igaüks trükiarvuga 3000–5000), seejärel „Täielik Robinsoni elulugu“ (kaks trükki) ning veel „Robinson'i elulugu ja tema imelikud reisid merel ja üksik elu tühja saare pääl“. Trükiarvude järgi otsustades on kõige populaarsemad olnud Bornhöhe tõlkes. Need on lugejate poole pöörduvad, didaktilise sisu ja põneva sündmustikuga raamatud, kuid tublisti lühendatud ja sisuliselt muudetud. „Täielik Robinsoni elulugu“ on pikem ja originaali jälgivam, tõlkijaks „Eesti kirjarahva leksikoni“ (1995, lk 623) andmetel Mats Tõnisson. Defoe „Robinsoni“ kaks osa on ühte koondatud, teine osa on

kokkuvõtlikult ümber jutustatud. „Robinsoni elulugu ja tema imelikud reisid merel“ hõlmab lisaks esimesele osale ka veidi teise osa algust, kuid muudetud kujul, ning tõlkijaks on Hermanni trükikoja kirjastus märkinud J. Rootsi (leidub raamatu „Aara, mulati tütarlaps“ [1909] tagakaanel).

Levinud süžeede kasutamise huvitavaks näiteks on kooliõpetaja ja köstri Franz Wilbergi tõlgitud jutustus „Wenediko linna kaupmees“ (1856). Tõlgitud on saksa populaarse kirjaniku Karl Gustav Nieritzi (1795–1876) jutustus („Der Kaufmann von Venedig: Erzählung“) ajaloolisest Veneetsia juudigetost 17. sajandil. Pealkiri ja üks süžeeiliin on laenatud Shakespeare'ilt. Nimed on küll teised, aga võlakirja tegemine, mille kohaselt juut võib kaupmehe kehast lõigata tüki, kohtumõistmine ja nutikas jurist, kes kaupmehe päästab, on kõik olemas. 1893. aastal ilmus raamatu kolmas ja redigeeritud tõlge, mille eessõnas ütleb raamatu väljaandja, et see jutt on välja antud iga suurema rahva keeles ja seda on teatrites mängitud, ka eesti keeles paari aasta eest Tartu Vanemuise Seltsis (Wenediku 1893: 3). Seega tundub, et viidatakse Shakespeare'i näidendile, mida tõepoolest juba 1888. aastal Tartus etendati (tlk Jaan Parv saksa keelest), kuid trükkis ilmus siiski Nieritzi jutustus.

Orja- ja indiaanitemaatika

Rahvusvahelised tendentsid avaldusid ka orja- ja indiaanitemaatikaga seotud tõlgete levikus. Kui Christjan Sööt koostas inglise abolitsionisti William Wilberforce'i eluloo, siis märkis ta selle alguses, et „aastat kümme tagasi oliwad meie kõige otsitavamad raamatud need, kus lugusi mustade orjade püüdmistest, kauplemisest ja nende üliraskele orjusele sundimisest leida“ (Pärisorjade wabastaja 1895: 3). Peab siiski ütlema, et ingliskeelsest kirjandusest on tõlgitud suhteliselt vähe, võrreldes rohkearvuliste tõlgetega saksa allikatest.

1870. aastal ilmus eesti keeles Ameerika Ühendriikides ülimalt populaarne Harriet Beecher-Stowe' abolitsionistlik romaan „Uncle Tom's Cabin“ (raamatuna 1852). Saksamaal avaldati esimene tõlge juba samal aastal, see levis massiliselt, raamatutena levisid ka üksikud osad. Beecher-Stowe' raamat algatas saksakeelses maailmas laialdase diskussiooni, haakudes saksa retoorikaga orjusest, emantsipatsioonist ja humanismist ning põhjustas orjateemaatika tungimise kirjandusse ja suureneva lugejahuvi (Paul 2002: 22). Eesti keeles avaldati raamat pealkirja all „Ewangeliine, ehk üks ilus osa on minule saanud“, milles on mõned peatükid enam-vähem täielikult, teised kokkuvõtlikult tõlgitud. Tõlke on arvatavasti teinud (Lorenz) Johannes Schwan (raamatus L.J.S.), koolmeister, jutlustaja ja maamõõtja. Tõlkija väidab, et on loo originaalist „välja kirjutanud“, kuid ei ole siiski arusaadav, kas ta mõtleb inglise- või saksakeelset teksti. Ilmselt tehti tõlge ikkagi saksa keelest, pealegi arvab ta ekslikult, et raamatu autor on „Englismaa proua“. Ameerika kodusõja põhjusena mainib tõlkija (Ewangeliine 1870: 5–7) inimestega kauplemise lõpetamist, mida ta vaatleb kristlikust seisukohast kui ebamoraalset. Samas ülistab ta keiser Aleksandrit, kes talupojad ilma verevalamiseta vabastas. Raamatu tutvustaja ja ühtlasi toimetaja Carl Robert Jakobson pöördub

Eesti Postimehes (C. R. J. 1870) rubriigis „Uus ramat“ otse lugeja poole: „Ameerikamaa nelja-aastases sõas on sadatuhanded inimesed oma elu kautanud [---] Et [---] waesed Neegrid priiks saaksid. [---] mis oled sina oma eesti wendade priiuse heaks teinud?“ Seega on tõmmatud paralleele eesti olukorraga ja Stowe' romaani seotud eestlaste rahvusliku liikumisega. Kui raamat 1901. aastal uuesti välja anti (tõlge on tehtud lühendatud venekeelse väljaande järgi), ilmus mitu arvustust, kuid näib, et varasemat tõlget ei teata. Vähemalt ütleb seda M. J. Eisen (En 1901) oma arvustuses, soovitades raamatut lugejale ja rõhutades, et raamatul on ajalooline tähtsus, sest sellel oli suur mõju Ameerika kodusõja puhkemisele ja orjuse kaotamisele. Kui teine arvustaja M. Pung (M. P. 1901) raamatus kujutatud orjate häda ja viletsuse arvab eestlasele võõra olevat, siis A. Jürgenstein (A. J. 1901) leiab, et kuigi orjus on kaotatud, on orjameelsust küllalt ja seisukohta, et üks rass või seisus on parem kui teised.

Mitmeid tõlkeid orjuse ja orjakaubanduse teemal on vahendanud koolijuhataja ja organist Mats Kirsell. „Pimedusest walgusele“ (1875) tugineb tõestisündinud loole iiri aadlimehest James Annesleyst, kes müüdi võlaorjaks Ameerikas. Seda teemat on palju käsitletud (näiteks Charles Reade „The Wandering Heir“), kuid millist allikat Kirsell kasutas, ei ole teada. Kirselli rolli on nähtud nii positiivses – rõhutute ja vabaduseteema vahendajana ilukirjanduses (Vinkel 1960a: 610) – kui ka negatiivses võtmes: sentimentaalse voolu viljelejana, mis pigem „juhtis huvi eemale talurahva käärimisest ja rahutustest“ (Suits 1953: 127). Orjatemaatika, nõidus ja võitlus heade ja pahade vahel põimuvad Thomas Mayne Reidi seikluslikus romaanis „Jamaika saare saladused“ (1899, tlk Gustav Suits).

Thomas Mayne Reidi, kes osales Ameerika-Mehhiko sõjas ja tundis hästi Ameerika Ühendriikide lõunapoolsete osariikide olustikku, on tõlgitud ka kui populaarsete indiaaniraamatute autorit. 1871. aastal ilmus eesti keeles põnev jutustus New Mexico erakordse looduse taustal pealkirjaga „Üks söddiminne Indianide wasta“ (raamatus autor märkimata). Saksakeelseks lähtetekstiks on Soosaare vallakirjutajal Moritz Stahlil olnud saksakeelne „Der Scalpjäger“, mis põhineb omakorda Thomas Mayne Reidi raamatul „The Scalp Hunters“, mida on peetud ka tüüpiliseks poistikirjanduseks. Tõlge on lühendatud, kuid järgib siiski küllaltki täpselt ingliskeelset originaali.

19. sajandi algul avaldati Saksamaal James Fenimore Cooperi „Nahksukajuttude“ tõlkeid, nende avaldamise järel ujutas raamatuturu üle kõikvõimalik indiaaniteemaline ilu- ja mitteilukirjandus (reisikirjad, tõsielulood jm). See oli sageli eskapistlik kirjandus, mis pakkus Ameerika sotsiaalmajanduslikust olukorrast romantilise pildi ja viis seikluslikesse kokkupüüdetesse „teisega“, keda saksa lugejale kehastasid Chingachkook või Uncas (Mehring 2005: 555–557). James Fenimore Cooper jõudis eesti lugeja lauale siiski palju hiljem: „The Pathfinder“ (1840, saksa keeles „Der Pfadfinder“) ilmus 1875. aastal F. Möttuse tõlkes pealkirjaga „Ameerika metsades: Pilt elust uues maailmas“, „Cooperi jutustused Ameerika maalt: Nahksuka jutud“ ilmus 1880 (1. Jagu, Franz Hoffmanni „Lederstrumpf's erzählungen“

järele J. Lill [J. Jürgenstein]) ja „Salakuulaja: Roman Põhja-Amerika wabadusesõjast“ 1914. Esimene neist, „Ameerika metsades“, kus ei ole autorit ega algallikat märgitud, on lühike ümberjutustus Cooperi teosest, tegelaste nimed on muudetud: Mabelist on saanud Anna, Natty Bumpo on Teetäädja jne.

Essõnas teatatakse, et inimesed rändavad Ameerikasse sadade ja tuhandete viisi igast maailmanurgast ja igast seisusest, ühed raha ja rikkust taga ajades, teised paremat teenistuse paika otsides, teised jälle valitsuse, kohtute ja ülemate eest põgenedes ja pelgupaika otsides (1875: iii). Eestlaste massilise väljarändamise aega (1858–1918) on nimetatud ka suureks väljarändeks (Kulu 1992: 22). Kuigi enamik rändas Venemaale, võttis väljaränne rahvusvahelise mõõtme, sest emigreerujaid oli paljudesse maadesse, ka Põhja-Ameerikasse (samal, 73–74). Väljarände põhjuste üle toimus ajalehtedes 1870–1871 elav diskussioon, mis tähistas eesti avaliku arvamuse sündi (Jansen 2004: 87).

Indiaaniteemaga on seotud ka põhiliselt merejuttudega kuulsaks saanud Frederick Marryati 1877. aastal ilmunud „Asujad Kaanada metsas“ (tlk J. Kõrv), saksa keeles „Die Ansiedler in Canada“ ja inglise keeles „Settlers in Canada“ (1844), mis räägib indiaanisõdadest Seitsmeaastase sõja käigus ja sellest, kuidas Kanada läks inglaste võimu alla.

Indiaanlaste-vaimustus kajastus näiteks Tootsi-lugudes. Ka Johann, kes läks venna Tõnise kutsel 1896. aastal Oregoni, kirjeldab, et tal oli juba lapsepõlvest sees „bacillus americanus“, sest nii ohtrasti sai neelatud „neid imelugusid punanahka indiaanlastest“, mis „olid jätnud omajagu jälgi noorde vastuvõtlikkusse hinge“ (Sepp 1929: 104).

Menu- ja põnevuskirjandus

Ingliskeelse kirjanduse eestindamisel toimus murrang 19. sajandi viimasel veerandil, kui tõlgete arv järsult suurenes, ning selle tõlkimine sai sisse tõelise hoo 20. sajandi esimesel kümnendil. Seega leiab ka ingliskeelse kirjanduse tõlgete osas kinnitust tähelepanek, et 19. sajandi teisel poolel toimus eestikeelse trükisõna plahvatuslik väljaandmine (Jansen 2004: 81), mis jätkus Esimese maailmasõjani; kirjanduse väljaandmise rohkust 20. sajandi algul on seletatud ka nn teise ärkamisajaga (Zetterberg 2009: 364).

Tendentsina võiks märkida, et üha rohkem hakati kirjastama ingliskeelses maailmas levinud menu- ja põnevuskirjandust ja üha rohkem tõlgiti ka otse inglise keelest. Lisaks juba mainitud Thomas Mayne Reidi ja Frederick Marryati raamatutele avaldati näiteks Lewis Wallace'i „Ben Hur ehk Kolgata: Jutustus Kristuse ajast. 1.–2. Jagu“ (1880, tlk J. Kõrv); Joseph Holt Ingrahami „Wüst Taaweti kojast“ (kuus trükki 1881–1899, tlk J. Grünberg ja J. Etruck); Charles Dickensi „Jõuluõhtu“ (1882, tlk J. Kõrv), „Perekonna saladus“ (1898, tlk N. Vaas), „Kosjakangelased“ (1913, tlk M. Neumann) ja „Pärandusepüüdjad“ (1914); Mark Twaini „Miljon westitaskus“ (1893, tlk E. Vilde), „Vahetatud pojad“ (1901, tlk J. Tiedermann), „Aadama ja Eeva päevaraamatud“ (1909); Henry Rider Haggardi „Kuningas Salomoni warakaevandused“ (1895, tlk V. Ilmarine) ja „Maailma süda“ (1902, tlk R. Hansson); Mrs.

J. B. Webbi „Naomi ehk Jeruusalemma linna wiimsed päewad“ (1897, tlk P. Grünfeldt); Robert Louis Stevensoni „Must nool“ (1900, tlk Hans Pöögelmann); Max Pembertoni „Merealune linn“ (1912, tlk A. H. Tammsaare) ja Herbert George Wellsi „Nägemata mees“ (1913, tlk M. Bekker) ja „Õhusõda“ (1914, tlk B. Krug).

Seda žanriliselt ja sisult küllaltki mitmekesisist nimekirja täiendavad ka detektiivkirjanduse tõlked. Detektiivkirjanduse esimeseks ingliskeelse autori tõlkeks eesti keelde võib arvata Edgar Allan Poe raamatu „Kuldpõrnik“, originaalis „The Gold Bug“ (1843), mis ilmus Paul Undritzi tõlkes 1879. aastal. Lugu on raamitud kohtumisest jutuvestjaga Pihkva rongis; ingliskeelse originaaliga võrreldes on tegelaste nimed veidi muudetud ja tehtud on kärpeid, lisatud on loo moraal: õppige ja saage targaks, harige mõistust, siis tuleb varandust vakaga kokku.

Detektiivkirjanikest on usinasti tõlgitud Arthur Conan Doyle'i (16 nimetust ajavahemikus 1895–1913), aga ka teisi tolle aja levikirjanikke, nagu Anna Katherine Green (kaheksa nimetust ajavahemikus 1897–1913), Harriet Lewis, Hume Fergus, Mary Roberts Rinehart jt. 1908. aastal ilmusid „kuulsa salapolitseiniku“ Nick Carteri lood. Uurides levikirjandust Saksamaal 19. sajandi lõpus ja 20. sajandi alguses, näitab Ronald A. Fullerton (1979: 497) sellise kirjanduse – mille eesmärgiks oli meelelahutus – tootmist üha kasvava kirjandusturu kommertsialiseerumise olukorras. Tähelehdades, et saksa rahvakultuuri (*popular culture*) osaks on olnud levikirjandus (*pulp fiction*), osutab ta odava, lihtsakoelise ja põneva lugemismaterjali (nagu Nick Carteri lood) massilisele väljaandmisele alates 19. sajandi lõpust, mille eeskujuks olid inglise *penny novelle*tes või ameerika *dime novels*. Teemasid laenati inglise ja ameerika autoritelt, samuti töötati ümber varasemaid saksa jutukirjanikke. Niisuguste raamatute kirjutajad olid aga erakordselt viljakad. Võrdluses Eestiga võiks osutada, et üks selliseid menuraamatute „eesti keelde kirjutajaid“ oli Peeter Grünfeldt, kelle nime all ilmus üle 350 teose, peamiselt mugandatud tõlkeid (Olesk 1995).

Näitekirjandus

Mõned autorid, keda tunneme pigem proosakirjanikena, saabusid eestikeelsesesse kultuuriruumi kõigepealt näitekirjanikena, näiteks Jerome K. Jerome („Mrs. Hobbs: Lustmäng 4 vaatuses“ (1909), „Võõras“ (1912)), William Somerset Maugham („Mrs. Dot: Lustmäng kolmes vaatuses“ (1912), „Millal sa tagasi tuled?: Lustmäng kolmes vaatuses“ (1914), „Sõber Jack: Väga kerge komöödia 3 vaatuses“ (1917)), John Galsworthy („Wõitlus: Näitemäng 3 vaatuses“ (1917), „Paberrossikast: Komöödia 3 vaatuses“ (1917)). Inglisekeelsete autorite näidendeid leidis teatrite mängukavades juba alates 1880. aastate lõpust (Shakespeare'i „Venedigu linna kaupmees“, 1888, tlk Jaan Parv) (Kirepe, Pullerits 1974: 62), 1888–1913 mängiti Tartus ja Tallinnas kokku viit Shakespeare'i näidendit; George Bernard Shaw' näidendid ilmusid lavale alates 1908. aastast (Haan 1987: 76), ka temalt oli teatrite mängukavades viis näidendit. Ilmus veelgi tolaeagsete menukate näitekirjanike (Herbert Henry Davies,

Cosmo Gordon Lennox, Rida Johnson Young) teoseid, mida ka mängiti. Näidendeid on aga raamatuna vähe ilmunud, ilmselt jäi enamik käsikirja. Vanemuine tellis oma repertuaari Saksamaalt (Haan 1987: 178), ka mitmed tõlked on tehtud saksa keele vahendusel. Estonia võttis üle paljugi Vanemuise mängukavast, kuigi enamik Shakespeare'i ja Shaw' näidendeid toodi siiski lavale Tallinnas.

Enesebiraamatud, populaarteaduslik ja poliitiline kirjandus

Mitteilukirjanduse alla võiks paigutada ajalooliste isikute, sündmuste ja paikade kohta avaldatud raamatuid. Sellised on näiteks juba eespool mainitud Bunyani elulood, Kreutzwaldi „Maa- ja Merepiltide“ kolmas osa (1861) pealkirjaga „Dr. [Elisha] Kane teekäigid ja juhtumised Põhja merel“, saksa rahvakirjaniku W. O. v. Horni „Franz Drake, der Mann, der uns die Kartoffel gebracht hat“ (1874), „Kolumbus: Ameerikamaa ülesleidmine“ (1881, J. H. Kampe järel M. Pödder), „Shotti kuningana Maria Stuart“ (1880, „välja annud“ M. J. Eisen) ja „Shoti kuningas Robert Bruce“ (1884/1885, „üumber pannud“ M. J. Eisen) jt.

Jaan Roos (1930: 259) on leidnud Kreutzwaldile eeskujuks olnud saksakeelse tõlke ning arvab, et teose algtekst on ingliskeelne. W. O. v. Horni raamatu tõlge „Prants Draake, se mees, kes meile kartohwliid on toonud“ (1878, 2. tr 1878/1879) toob lugejani Francis Drake'i eluloo, aga ka kartulikasvatuse ajaloo ja peatüki koloraado mardikast. Lisaks on antud sõna-seletusi ja hääldusi. Raamatus viidatakse Drake'i inglasest elulookirjutajale.

Need tekstid, mis on sageli saksa keele vahendusel tõlgitud, üllatavad sündmustiku ja kohtade kirjelduse täpsuse ja põhjalikkusega. Ilmselt on nende kirjutamisel kasutatud ingliskeelseid lähtetekste, kuid neid on raske leida, ja seega võib neid tekste ainult tinglikult pidada ingliskeelse kirjanduse tõlgeteks.

Mitmeid tõlketekste võiks liigitada enesekasvatuse või eneseabi valda. Varaseim neist on 1858. aastal ilmunud „Tee-juhataja rikkussele“. See on tõlge Benjamin Franklini esseest „The Way to Wealth“ (1758), millesse Franklin koondas elutarkused ja käitumisjuhised oma varem ilmunud „Vaese Richardi almanahhist“, 18. sajandi Ameerika populaarsest kalendrikirjandusest. Kirjutis propageerib töökust, kokkuhoidu ja rikkuse poole püüdlemist ning on varustatud väljaandja manitsusega mitte ahnitseda ja rikkust koguda, vaid siiski silmas pidada „Tee-juhatajat taiwa rikkussele“, s.o piiblit ja katekismust (Tee-juhataja 1858: 21–23). Tõlge järgib ingliskeelset originaali, kuid on arvatavasti tehtud saksa keelest.

Hiljem on „Tee-juhataja rikkussele“ välja antud koos ameerika miljonäri Abbot Lawrence'i kirjatööga „Õnne tee ehk kunst miljonäriks saada“ (1896), otsesemalt edule suunatud pealkirjaga „Kunst rikkaks saada“. Abist, kuidas rikkaks saada, liiguti muude kuidas-küsimustega seotud eneseharimise valdkondadesse: kuidas mehiseks saada, kuidas meeldivalt riietuda ja käituda, kuidas mälu suurendada ja tahtejõudu kasvatada. Sellist laadi kirjanduse massiline väljaandmine sai Suurbritannias ja USAs alguse pärast Samuel Smilesi,

šoti kirjamehe ja moralisti teose „Self Help“ ilmumist 1859. „Taevas aitab neid, kes aitavad iseennast“ oli selle raamatu moto. Eestikeelse lugejani jõudsid Samuel Smilesi mõtted 19. sajandi lõpul (1889–1901, tlk Jaak Järv ja Peeter Grünfeldt).

19. sajandi lõpul ja 20. sajandi algul ilmus üksikuid, rahvatervist või muid sotsiaalpoliitilisi küsimusi või nähtusi käsitlevaid tõlkeid: näiteks karskuse teemaline *sir* Benjamin Ward Richardsonilt (1890, tlk Jüri Tilk), suitsetamise kahjulikkusest John Harvey Kelloggilt, tervislike eluviiside propageerijalt, kes on meil enim tuntud kui hommikusöögihelveste leiutaja (1899); tokoloogiast Alice B. Stockhamilt, ameerika reformijalt ja naisõiguslaselt, seksuaalkäitumisest dr. Mary Wood-Allenilt „Ütle mulle õigust, armas ema“ (1908). Huvitavad on ka tänavatüdrukute abistamiseks mõeldud liikumise „Lootuse uks“ asutanud ameerika reformaatori Emma Mott Whittimore'i „Delia“ (eesti keeles 1896), evolutsiooniteooria pooldaja ja inglise liberaali *sir* John Lubbocki „Kuda peab elama“ ([1903], tlk J. Kinnika, J. Veski ja V. Vaher) ning Henry George'i, ameerika kirjaniku ja röövkapitalismi kritiseerija „Waesuse kuritegewus“ (1906, tlk R. Hansson).

Liberalismi ideed levisid Eestis pärast 1905. aasta revolutsiooni (Karjahärm, Sirk 1997: 235): 1908. aastal ilmus ameerika poliitfilosoofi ja õigusteadlase Franz Lieberi „Rahwawabadus ja omawalitsus“ (tlk K. Päts) ja 1909. aastal inglise filosoofi ja majandusteadlase ning liberaalse mõtleja John Stuart Milli „Wabadusest“ (tlk J. Kotsar). Ameerika oraatori ja vabamõtleja, „suureks agnostikuks“ hüütud Robert Green Ingersolli „Wastukohad piiblis“ (1908) ning „Jumalad ja kuradid“ (1909) avaldati kirjastuses Mõte, mis tegeles populaarteadusliku ja poliitilise kirjanduse väljaandmisega ning tegi ka ateistlikku propagandat.

Kokkuvõtteks

Ingliskeelse kirjanduse tõlkimine eesti keelde algas 18. sajandi lõpul, kuid kuni 19. sajandi viimase veerandini ilmus vaid mõnikümmend tõlget, peamiselt vaimulikku ja vähesel määral ka moralistlikku jutukirjandust. 19. sajandi neljandal veerandil kasvas tõlgete arv tublisti; kasv jätkus hüppeliselt 20. sajandi algul. Tõlgete avaldamine vähenes 1915. aastal ning 1916–1917 ilmus ainult paar nimetust.

Eesti kuulus kuni 1880. aastate venestamispoliitikani saksakeelsesesse kultuuriruumi. Nii pietistlikud misjonärid kui ka baltisaksa või eesti soost saksastunud pastorid ja köstrid 18. sajandi lõpul ja 19. sajandi esimesel poolel tõlkisid inglise kirjandust saksa keele vahendusel, eesmärgiks usulise õpetuse levitamine, vagaduse õhutamine, eestlaste kõlbeline kasvatamine. See kajastub ka tiitellehtedel, kus korduvad sõnad „Eesti rahva hinge kasuks, noore rahva õpetuseks, tululikuks ajaviiteks“ jms. Vaimulike kõrval tegelesid tõlkimisega, eriti 19. sajandi teisel poolel, ka kooliõpetajad ja ametnikud. 19. sajandi lõppu ja 20. sajandi algust iseloomustab ühelt poolt levikirjanduse vohamine, teiselt poolt aga aitasid eesti kõrg-

haritlaste tõlkegevusse liitumine ja sotsiaalpoliitiline olukord kaasa tõlkekirjanduspildi mitmekesisustumisele.

Pärast 1880. aastaid hakati ingliskeelset kirjandust tõlkima ka inglise keelest, vähesel määral tehti tõlkeid vene, rootsi ja soome keele vahendusel. Kuigi baltisaksa ringkondades levis ingliskeelset kirjandust (vt näiteks Jürjo 2011: 155, 158, 161) ja Tartu ülikoolis oli pärast selle taasavamist 1802. aastal hakanud tööle (väljaspool teaduskondi) inglise keele lektoraat (Talve 2005: 248), ei olnud inglise keele oskus ilmselt laialt levinud. Esimesed inglise keele õpikud avaldati alles 19. sajandi lõpu poole ning inglise-eesti sõnaraamat ilmus 20. sajandi algul (1910).

Kuna suur osa kõnealuse ajavahemiku tekstidest on vahendatud tõlked, siis tähendab see, et eestikeelne sihttekst ei lähtu mitte ingliskeelsest algtekstist, vaid mõne teise keele-ruumi tõlgitud tekstist. Vahendavas kultuuris – enamasti saksakeelses – oli neil oma koht ja tõlgendus, mida eestikeelsete tõlgete analüüsimisel tuleks samuti arvestada, juba tõlgete valik on sageli tehtud vahendava kultuuri eeskujul. Ka teose struktuur, selle tähendus ja tonaalsus või lisandused ja muud tekstiga manipuleerimised sõltusid tihti vahendavast keelest ja kultuurist.

Sageli on aga kärped, lisandused, ümberjutustused, nimede ja kohtade muutmine, raamjutustuse lisamine, sõnade seletused ja hääldused, tõlkija või väljaandja vahelepõiked ja eessõnad lähtunud kohaliku kultuuriruumi ootustest või nõuetest või tõlkija ja väljaandja enda ambitsioonidest ja meelsusest. Näiteks on „Ewangeliine“ tõlkija rõhutanud teose usulist poolt, abolitsionistlikku väidet orjapidamisest kui kristliku moraali vastasest teost, Carl Robert Jakobson aga kriipsutab alla teose poliitilist külge, orjapidamise kaotamist kui vabaduse eest võitlemist. Mitmed Ameerika-teemalised jutustused on aga seotud väljarändamise vastase poleemikaga.

Korpusesse koondatud tõlketekstidest on umbes 260 seotud kindla ingliskeelsesesse kultuuriareali kuuluva autoriga. Suur hulk tekste on aga ingliskeelse kultuuriruumiga seotud ainult tinglikult. Tekstid on ilmselt tõlkelise päritoluga, kuid nii vahendavad kui ka eestikeel- sed tõlked on originaali põhjalikult ümber töötanud. Seetõttu nõuab lähtekeeleteksti(de) ja sihtkeeleteksti täpsema seose ja ülekande ulatuse – ka tõlkimise strateegia – väljaselgitamine pikemat analüüsi.

Kirjandus

Annus, Endel (toim) 1993. Eestikeelne raamat 1901–1917. I, II. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia.

Annus, Endel (toim) 1995. Eestikeelne raamat 1851–1900. I, II. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Raamatukogu.

Annus, Endel (toim) 2000. Eestikeelne raamat 1525–1850. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Kirjastus.

- A. J. 1901.** Kirjandusest. – Linda, 20. nov, lk 748–749.
- Ameerika metsades:** Pilt elust uues maailmas 1875. Wäljaannud [tlk] F. Möttus. Tartu: Schnakenburg.
- C. R. J. 1870.** Uus Ramat. – Eesti Postimees, 11. aug, lk 127–128.
- Damrau, Peter** 2006. The Reception of English Puritan Literature in Germany. MHRA Texts and Dissertations series, Vol. 66. (Bithell Series of Dissertations, Vol. 29.) MHRA and the Institute of Germanic and Romance Studies. London: University of London.
- Ellip, Kai** 1996. Inglise kirjandus eesti keeles: raamatud. // English literature in Estonian: books. Tallinn: Eesti Rahvusraamatukogu.
- En. 1901.** Kirjandus. – Eesti Postimehe Õhtused kõned, nr 49, lk 486.
- Ewangeliine, ehk: „üks ilus osa on minule saanud“** 1870. [Tlk L. J. S., toim C. R. Jakobson]. Tartu: H. Laakmann.
- Felsenstein, Frank** 2007. Inkle and Yarico, the Tale of. – Encyclopedia of Antislavery and Abolition: Milestones in African American History. Eds. P. P. Hinks, J. R. McKivigan, R. Owen Williams. Westport, CT: Greenwood, lk 370–371 (saadaval: <http://google.ee/books?id=SeZrcBqt-Y> (17.10.2011)).
- Fullerton, Ronald A.** 1979. Toward a Commercial Popular Culture in Germany: The Development of Pamphlet Fiction, 1871–1914. – Journal of Social History, Vol. 12, No. 4, lk 489–511.
- Haan, Kalju** 1987. Karl Menning ja teater „Vanemuine“. (Eesti teatriajaloo vihikud.) Tallinn: Eesti Raamat.
- Hiiemaa, Karin** 2009. Aafrika imago eestikeelses trükisõnas. (Tartu Ülikooli doktoritöid.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Jansen, Ea** 2004. Vaateid eesti rahvusluse sünniaegadesse. Tartu: Ilmamaa.
- Jürjo, Indrek** 2011. Ideed ja ühiskond: balti provintside mõtte- ja kultuuriloost 18.–19. sajandil. Koost I. Põltsam-Jürjo, T. Tannberg. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, Tallinna Ülikooli Ajaloo Instituut.
- Kallas, Rudolf G.** 1892. Eessõna. – Lendaw ja Immanuel ehk Jutustus Hingelinnast. Toim [tlk] R. G. Kallas. Tartu, lk 2.
- Kampmann, Mihkel** 1908. Eesti wanem ilukirjandus: Üleminek waimuliku kirjanduse walitsusest Eesti algupärasele rahvuslikule ilukirjandusele. (Eesti Kirjanduse Seltsi toimetused 2.) Tartu: K. Sööt.
- Karjahärm, Toomas, Väino Sirk** 1997. Eesti haritlaskonna kujunemine ja ideed 1850–1917. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus.
- Kirepe, Lilian, Heivi Pullerits** (koost) 1974. Kui päikest sõelaga tehti, ehk, Kuidas „Vanemuises“ möödunud aastajal rahva rõõmuks ja kasuks näitemängu mängiti. Tallinn: Eesti NSV Kultuuriministeerium, Teatri- ja Muusikamuuseum.
- Kulu, Hill** 1992. Eestlased maailmas: ülevaade arvukusest ja paiknemisest. Diplomitöö. Tartu Ülikool, majandusgeograafia kateeder. [Käsikiri TÜ Raamatukogus.]
- Lehtsalu, Urve** 1963. Varasemaid katseid inglise kirjanduse eestindamisel. – Keel ja Kirjandus, nr 11, lk 678–682.
- Liwa-poiis ramat:** Kus uus lugemine on jure tulnud 1861. Wändra õppetaja K. Körberi kirjutud. Tartu: H. Laakmann.
- Mehring, Frank** 2005. Indians in German Literature. – Germany and the Americas: Culture, Politics, and History: A Multidisciplinary Encyclopedia. Eds. Th. Adam, S. Barbara. Calif.: ABC CLIO, lk 554–560.
- M. P. 1901.** Kirjandus. – Teataja, 1. dets, lk 2.

- Olesk, Peeter** 1995. Grünfeldt, Peeter. – Eesti kirjarahva leksikon. Koost, toim O. Kruus. Tallinn: Eesti Raamat, lk 97–98.
- Paul, Heike** 2002. Schwarze Sklaven, Weisse Sklaven: The German Reception of Harriet Beecher Stowe's Uncle Tom's Cabin. – Amerikanische Populärkultur in Deutschland: Case studies in Cultural Transfer Past and Present. Hrsg. H. Paul, K. Kantzler. Leipzig: Leipziger Universitätsverlag, lk 21–39.
- Pilli, Toivo** 2005. Eesti baptistide eklesioloogias *Teekäija* vaatepeeglis. – Teekond teisenevas ajas. Peatükke Eesti vabakoguduste ajaloost. Toim T. Pilli. Kõrgem Usuteaduslik Seminar ja Sõnasepp OÜ, lk 29–50.
- Puksov, Friedrich** 1933. Eesti raamatu arengulugu: seoses kirja ja raamatu üldise arenemisega. // Referat: Entwicklungsgeschichte des Buchgewerbes und der Bibliographie in Estland. Tallinn: Eesti Raamatukoguhoidjate Ühing.
- Pöldmäe, Rudolf** 1965. Hernhuutlik kirjasõna XVIII sajandil ja XIX saj. algul. – Eesti kirjanduse ajalugu. I köide. Esimestest algetest XIX sajandi 40-ndate aastateni. Toim A. Vinkel. Tallinn: Eesti Raamat, lk 205–229.
- Pöldmäe, Rudolf** 2011. Vennastekoguduse kirjandus. Toim S. Ombler. (Eesti mõttelugu 101.) Tartu: Ilmamaa.
- Pärisorjade wabastaja William Wilberforce** 1895. – Pärisorjade wabastaja William Wilberforce ja teised õpetlikud lugemised. Tik Chr. Sööt. (Postimehe hinnata kaasanne, IV.) Jurjew: Postimees, lk 1–29.
- Recke, Johann Friedrich v., Karl Eduard Napiersky** (toim) 1827. Förster (Johann Heinrich). – Allgemeines Schriftsteller- und Gelehrten-Lexikon der Provinzen Livland, Esthland und Kurland. Erster Band. A–F. Mitau, lk 392.
- Ristikivi, Karl** 2008. Päevaraamat 1957–1968. Tallinn: Varrak.
- Roos, Jaan** 1930. F. R. Kreuzwald'i „Maa ja Mere-piltide algupära“. – Eesti Kirjandus, XXIV aastakäik, nr 6, lk 257–268.
- Rosenplänter, Johann Heinrich** (toim) 1818. Recensionen. – Beiträge zur genauern Kenntnis der ehstnischen Sprache. Zehntes Heft. Pernau: J. H. Rosenplänter. Reval. Bornwasserche Buchh. 1813–1832, lk 99–106.
- Saard, Riho** 1992. John Bunyan ja „Ristiinimese teekond taevalinna“. – Looming, nr 12, lk 1700–1706.
- Saard, Riho** 2005. Eesti varase baptismi eneserefleksioonist. – Teekond teisenevas ajas. Peatükke Eesti vabakoguduste ajaloost. Toim T. Pilli. Kõrgem Usuteaduslik Seminar ja Sõnasepp OÜ, lk 9–28.
- Sepp, Johann** 1929. Minu mälestised. Tartu: Loodus.
- Suits, Gustav** 1953. Eesti kirjanduslugu. Algusest kuni ärkamisaja lõpuni. I kd, Lund: Eesti Kirjanike Kooperatiiv.
- Zetterberg, Seppo** 2009. Eesti ajalugu. Tallinn: Tänapäev.
- Talve, Ilmar** 2005. Eesti kultuurilugu. Keskaja algusest Eesti iseseisvuseni. 2. tr. Tartu: Ilmamaa.
- Tasa, Rita, Heldur Niit** 1974. Ch. F. Gellerti kirjad TRÜ Teaduslikus Raamatukogus. – Keel ja Kirjandus, nr 9, lk 555–561.
- Tee-juhataja rikkussele** 1858. (Benjamin Wranglinist). Tartu: Schünmanni lesk ja C. Mattiesen.

- Toury, Gideon** 1985. A Rationale for Descriptive Translation Studies. – The Manipulation of Literature. Studies in Literary Translation. Ed. T. Hermans. London and Sydney: Croom Helm, lk 16–41.
- Toury, Gideon** 1995. Descriptive Translation Studies and Beyond. (Benjamins Translation Library; Vol. 4 Est subseries.) Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.
- Tymoczko, Maria** 2007. Enlarging Translation, Empowering Translators. Manchester, UK.: St. Jerome Publishing; Kinderhook (N.Y.), USA: InTrans Publications.
- Vinkel, Arne** 1960a. Mats Kirsell ja rõhumisevastane temaatika eesti rahvaraamatus. – Keel ja Kirjandus, nr 10, lk 605–611.
- Vinkel, Arne** 1960b. Paar sõna robinsonaadidest mujal ja meil. – Keel ja Kirjandus, nr 12, lk 724–730.
- Vinkel, Arne** 1966. Eesti rahvaraamat: ülevaade XVIII ja XIX sajandi lugemisvarast. Tallinn: Eesti Raamat.
- Wenediku** linna kaupmees: Tõelik jutustus 17. aasta saja wältusel 1893. Gustaw Nieritz'i järele. Tallinn: H. Mathiesen.
- Willmann, Friedrich Wilhelm** 1975. Juttud ja teggud. Järelsõna A. Vinkel. Loomingu Raamatukogu, nr 47/52. Tallinn: Perioodika.
- Ühhe Angli ma Maddrosi** wapper meel ja õnnis surm, kelle nimmi Jakob Kowei olli 1816. Tallinn: H. J. Gressel.

A Look at Estonian Translations of English Literature from the late 18th Century to the Early 20th Century.*Krista Mits*

The aim of this article is to provide an overview of translations of English literature into Estonian between 1779 and 1917. There is an attempt to analyse the texts by describing them on the basis of, or in their departure from, a text or texts that chronologically and logically precede them. The discussion includes the nature of the transfer and the changes that have been made to the text, either because they existed in the source or mediating text or because of the expectations or requirements in the receptor, i.e. Estonian culture. The translated texts are seen in their historical-cultural context. For the analysis, a corpus of translated texts – religious, fiction, drama and non-fiction (published in a book form) was compiled.

The general orientation of Estonia until the 1880s was to the German cultural sphere. So the first translations of English literature were made via a mediating language, which was German. English Puritan writers were introduced by the Pietist missionaries with the aim of spreading their teachings in the second half of the 18th century. At about the same time the narrative element was introduced into stories with religious content. Some internationally popular stories, e.g. the Inkle and Yarico story, later robinsonades, stories of slavery and plantation life, as well as American Indian stories were also translated from German. However, until 1875 very few translations of English literature into Estonian were published. The last quarter of the 19th century saw an explosion in literary production: there was a substantial increase both in the number of translations of English literature into Estonian as well as diversification of genres. This continued into the first decade of the 20th century, when the sociopolitical situation in Estonia changed. In addition, books came to be translated directly from English, although many translations of English literature were still made via German and, to a lesser extent, via Russian, Swedish or Finnish.

Thus, English literature often reached the Estonian audiences in a mediated form. The selection of authors and books, the structure of the texts and the overall meaning and tone of the texts often depended on the mediating text or culture. However, many changes were made by the translator: explanations of new words and phrases, pronunciations, references to the Estonian reader, etc. Here paratexts are quite important: the titles often explained the content or the purpose of the book and referred to the language from which the book was translated. In the prefaces, translators or publishers explained their aims or connected the book to discussions in society (e.g. the translator of *Uncle Tom's Cabin* connected it to an

abolitionist argument of slavery as a moral evil; on the other hand, the editor connected it to the Estonian fight for freedom; the translation of *The Pathfinder* was related to the polemics in the Estonian newspapers over migration). However, in very many cases it was difficult to positively identify the mediating or source language or text and to establish whether it was a translation of English literature.

Krista Mits currently works as an independent translator. Her main research interests are in the history of translation, with the focus on early Estonian translations of English literature. E-mail: krista.mits@tlu.ee.

Ilukirjanduse tõlked 20. sajandi esimese poole Eesti ja Soome raamatutoodangus (1900–1940)

Aile Möldre

Sissejuhatus

Käesolevas artiklis esitatakse statistilised andmed tõlkeilukirjanduse väljaandmisest Eestis 20. sajandi esimese nelja kümnendi jooksul – ajal, mil Eesti kujunes moodsaks euroopalikuks ühiskonnaks ning rajati omariiklus. Ammutades mõjutusi Euroopa vooludest ja suundumustest, tõusis kultuur professionaalsele tasemele. Selles protsessis mängis otsustavat rolli tõlkimine.

Teoreetiliselt taustalt paigutub käsitlus raamatuajaloo raamesse. Briti raamatuloolase Simon Elioti sõnul on raamatuloo aine juuripidi materiaalses maailmas, artefaktides, mida saab osaliselt iseloomustada ja mõista loendatava huljana (Eliot 2002: 283–284). Trükistatistika, andmed raamatutoodangu kohta loovad avarama konteksti, mis võimaldab anda juhtumiuuringutes kindlakstehtud detailidele laiema tähenduse. Üks olulisi aspekte raamatutoodangu analüüsis on tõlkekirjanduse osakaalu ja koostise käsitlemine, uurimaks erinevate lähtekeelte rolli ja mahu muutumist ajas, erinevate kirjastajate osa tõlgete publitseerimises, tekstide valikut mõjutavaid tegureid jm. Raamatuloo loomupärane interdistsiplinaarsus viib mitmete teaduste, sealhulgas bibliograafia, sotsioloogia, ajaloo ja kirjandusloo meetodite ning teoreetiliste kontseptsioonide kasutamisele, sidudes raamatuloo ka tõlkelooga. Peeter Torop (1999: 72) nimetab tõlkekultuuri uurimise lähtepunktide seas statistilis-sotsioloogilisi probleeme, mis puudutavad kõigepealt tõlgete väljaandmist – tõlgete hulka kirjandusprotsessis, tõlke- ja algupärase kirjanduse vahekorda.

Vaadeldava perioodi tõlgete statistika koostamise allikateks on retrospektiivne bibliograafia „Eestikeelne raamat 1901–1917“ (Annus 1993), mille täiendused on avaldatud retrospektiivses bibliograafias „Eestikeelne raamat 1525–1850“ (Annus 2000). 1993. aastal välja antud bibliograafias sisalduv teemaregister eristab eesti autorite belletristikat ja teiste maade ilukirjanduse tõlkeid, mille alusel on võimalik koostada erinevate näitajatega statistikaid. Aastate 1901–1917 tõlkekirjanduse kirjastamist on autor käsitlenud artiklis (Möldre 2011), mis sisaldab ka statistilisi andmeid ilu- ja mitteilukirjanduse kohta.

Iseseisvas Eesti Vabariigis ilmunud tõlkeilukirjandust on põhjalikult iseloomustanud ja hinnanud August Annist (1939), kes muu hulgas esitas tollaste väljaannete statistilise analüüsi lehekülgede arvu alusel. Hilisemad selle perioodi kirjastustegevuse mahukamad käsitlused pärinevad Mare Lotilt (Lott 1978, Lott 1980a), kelle kandidaadiväitekirja (Lott 1980b) lisades leiduvad „Eesti raamatute üldnimestikele“ tuginevad statistilised tabelid eesti omakirjanduse ja tõlkeilukirjanduse väljaandmise kohta aastail 1924–1940, mis lähteandmete lünklikkuse tõttu on küll mittetäielikud, ent toovad siiski välja üldised proportsioonid. Töö valmis veel enne Hille Tamme (1984?) koostatud täiendusi „Eesti raamatute üldnimesti-

kule“. Sestpeale on tollaste trükiste kohta kogutud andmestik märgatavalt täienenud. Arvandmeid aastail 1918–1940 välja antud ilukirjanduse tõlgete kohta, mis põhinevad Kai Ellipi koostatud bibliograafial (Ellip 1996) ning elektronkataloogil ESTER, sisaldab Anne Lange 2009. aastal ajakirjas Tuna ilmunud artikkel (Lange 2009), mis keskendub inglise kirjanduse tõlkimisele.

Nüüdseks on elektronkataloogi ESTER ja rahvusbibliograafia andmebaasi ERB sisestatud kõik selle perioodi väljaannete kohta käivad kirjed. Eesti Rahvusraamatukogus on ettevalmistamisel aastaid 1918–1940 hõlmava retrospektiivse rahvusbibliograafia trükiväljaanne. Artiklis esitatud statistika selle perioodi kohta põhinebki Eesti Rahvusraamatukogust saadud andmetel¹ ning täpsustavatel otsingutel elektronkataloogis ESTER.

Statistiline analüüs hõlmab andmeid ilukirjanduse osakaalust kogu raamatutoodangus, omakirjanduse ja tõlkeilukirjanduse suhtest, tõlgete väljaandmise dünaamikast aastate jooksul ning erinevate lähtekeelte/-kirjanduste osakaalust tõlgitud belletristikas. Eesti tõlkeilukirjanduse väljaandmise statistika on esitatud võrdluses Soome vastava arenguga. 2007. aastal Soomes ilmunud mahukas tõlkeajaloo monograafia „Suomennoskirjallisuuden historia“ sisaldab Erkki Seväneni kirjutatud statistilist ülevaadet tõlkeilukirjanduse väljaandmisest 19. sajandi keskpaigast aastani 2000 (Sevänen 2007b: 12–22). Sellele lisatud tabelid näitavad algupärandite ja tõlgete vahekorda kogu ilukirjanduslikus raamatutoodangus ja jaotust peamiste lähtekeelte alusel kümnendite kaupa. Eesti ja Soome andmete järjekindla võrdlemise huvides esitatakse ka Eesti statistika, niipalju kui see on vastavate lähteandmete olemasolul võimalik, kümnendite kaupa. Selline lähenemine langeb laias laastus kokku mõlema riigi ajaloo poliitilise periodiseeringuga – sajandi kahe esimese kümnendi jooksul kuuluti Vene impeeriumi koosseisu, kahel järgmisel kümnendil toimusid nii Eesti kui ka Soome iseseisva riigina.

Ilukirjanduse tõlked 20. sajandi esimestel kümnenditel

20. sajandi alguse suurenenud raamatunõudlus lõi eeldused raamatualal tegutsejate – kirjastajate, trükikalite ja raamatukauplejate – arvu kasvuks ning raamatutoodangu märgatavaks suurenemiseks. 1890–1900 anti välja keskmiselt 274 nimetust eestikeelseid raamatuid aastas, 1901. aastal aga ilmus juba 444 nimetust ning 1913. aastal 773 nimetust (Annus 1993: 8–9). Ilukirjandus moodustas 31,3 protsenti kõigist aastail 1851–1900 ilmunud nimetustest, järgmise kahe kümnendi jooksul (1901–1919) langes belletristika osakaal 24,9 protsendini, mis oli tingitud kogu ühiskonnaelu ning seda peegeldava ja mõjutava kirjasõna

---

¹ Autori eriline tänu kuulub Eesti Rahvusraamatukogu töötajale Leili Tennole, kelle koostatud statistika tõlkeilukirjanduse kohta on käesoleva analüüsi aluseks.

mitmekesistumisest. Kui arvestada ainult aastatel 1901–1917 välja antud lugemisraamatuid², siis küündis ilukirjanduse osakaal kolmandikuni kõigist nimetustest.

Võrreldes 19. sajandi teise poolega kasvas 20. sajandi alguses märgatavalt eesti autorite panus belletristikasse ning tõlkekirjanduse osakaal kõigist ilukirjanduse nimetustest langes 71 protsendilt 50,8 protsendini (vt tabel 1). Võrdlus Soome tõlkestatistikaga aastatest 1900–1919 näitab algupärandite ja tõlgete osakaalu sarnasust eesti- ja soomekeelses ilukirjanduses.

Tabel 1. Eesti- ja soomekeelne ilukirjandus: algupärandid ja tõlked 1900–1919³

	Algupärandid		Tõlked		Algupära teadmata ⁴		Kokku	
	Nimetuste arv	Osakaal	Nimetuste arv	Osakaal	Nimetuste arv	Osakaal	Nimetuste arv	Osakaal
Eesti 1900–1919	1176	48,9%	1049	43,6%	179	7,5%	2404	100%
Soome 1900–1909	957	48,1%	972	48,8%	63	3,1%	1992	100%
Soome 1910–1919	1545	51,4%	1437	47,8%	24	0,8%	3006	100%

Mõlemad rahvad olid selleks ajaks läbinud kirjanduskultuuri esimese arengufaasi, mil rahvuskirjanduse vundamenti rajati muganduste ja vabatõlgete abil, suutes nüüd kanda kasvavat omakeelset kirjanikkonda. Samas püsis aktuaalsena vajadus alles tärkavat rahvuskirjandust välismaise klassika ja kaasaegse väärtkirjanduse tõlgetega „järele aidata“.

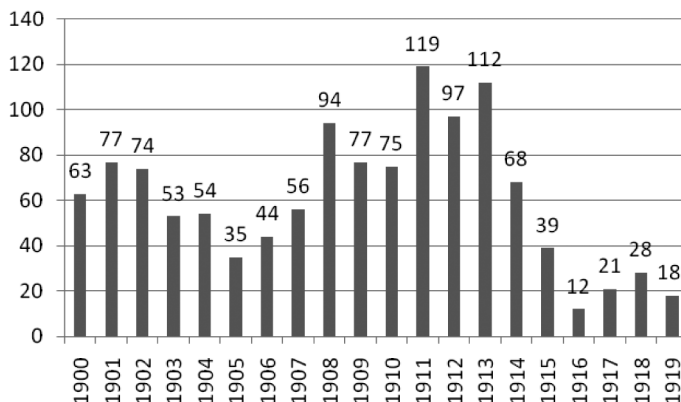
Soome Kirjanduse Seltsi esimees J. V. Snellman esitas juba 1870. aastal maailmakirjanduse klassika tõlkimise kava ning 1887. aastal võttis selts vastu ilu- ja teaduskirjanduse

2 Lugemisraamatu mõiste hõlmab belletristika kõrval kooli- ja muid õpikuid, populaarteaduslikke väljaandeid, usukirjandust ja kalendreid, eristades neid piiratud levikuga seltside ning ametkondlikest väljaannetest (Annus 1993: 9).

3 Eesti algupärandite statistika sisaldab täiskasvanutele mõeldud proosa, draama ja luule väljaandeid, eesti kirjanike luulet sisaldavaid nootideta laulikuid, kogumikke ja almanahhe ning lastekirjandust. Tabeli andmete allikad: Sevänen 2007b: 16, Annus 1993, Annus 2000, Eesti Rahvusraamatukogust saadud statistika.

4 Eesti statistika puhul sisalduvad selles arvus nimetused, mille puhul pole võimalik parateksti alusel kindlaks teha, kas tegu on algupärandi või tõlkega. Samuti kuuluvad siia tõlked, mille kohta pole õnnestunud kindlaks teha, mis keelest teos on tõlgitud või millise rahva kirjandusse see kuulub. Näiteks „Ei või andeks anda“. Eesti keelde A.S. Tallinn, 1909. Soome osas kuuluvad siia ilukirjanduse tõlked, mille algupära pole teada.

tõlkeprogrammi. 1908. aastal asutati Senati otsusega seltsi hallatav Soome Kirjanduse Edendamise Kapital, mille varasid võis kasutada nii algupärase kui ka tõlkekirjanduse toimetamiseks (Schwank 2007: 333). Kapitali reeglite kohaselt nähti tõlgete kirjastajadena eelkõige kirjandus- ja teadusseltse, ent nende huvipuuduse korral anti võimalus tõlkeid toetuse abil välja anda ka ärilistel kirjastajatel (samas, 334). Vastloodud Noor-Eesti liikumisel ja Eesti Kirjanduse Seltsil sellist majanduslikku tuge tollal veel polnud, küll aga olid plaanid tõlkimise toel kultuurrahvaks saada.

Joonis 1. Ilukirjanduse tõlkeramatute arv Eestis 1900–1919⁵

Ilukirjanduslike tõlkeramatute väljaandmine tegi kaasa kogu raamatutoodangu mahu kõikumised (vt joonis 1), kahanedes 1905.–1906. aastal revolutsiooni keerises, et 1908. aastast, stabiilsemas ja suhteliselt soodsas õhkkonnas, taas jõuliselt edeneda. Esimese maailmasõja mõjul algas langus, mis saavutas põhja 1916. aastal. Esimestel iseseisvusaastatel, Vabadussõja ajal, jätkus raamatutootmise madalseis ning ilukirjanduse väljaandmisel domineerisid oma autorite väljaanded.

Nii Eestis kui ka Soomes ilmunud tõlgete valik oli kirev ning tase kõikumine. Vaatamata ammustele kavadele on soome keelde tõlgitud tollast üldpilti hinnatud küllaltki süsteemituks, tõlgete ilmumist mõjutas rahvusvaheline kõmu ja tõlkijate aktiivsus (Helleman 2007: 338). Võrreldes Soomega oli Eesti kirjastustegevus alles kujunemas, selle ebaküpsusest annab tunnistust kas või tõlkeväljaannete parateksti puudulikkus – nii ei ole üsna suure osa tõlgete puhul võimalik tuvastada nende algupära ning tihti märgivad tõlkijat vaid initsiaalid või puuduvad andmed täielikult.

5 Nimetuste arv arvatud bibliograafia „Eestikeelne raamat 1901–1917“ (Annus 1993) ja bibliograafia „Eestikeelne raamat 1525–1850“ (Annus 2000) lehekülgedel 690–703 paiknevate täienduste alusel. Arvud ei sisalda täpselt dateerimata väljaandeid (12 nimetust).

Samas formuleeriti ka Soome väljaannete tiitellehtedel andmeid tõlgete kohta üsna varieeruvus sõnastuses – alustades lihtsalt „tõlkest“ kuni täpse märkuseni „autori loal prantsuse keelest tõlgitud“. Siin mängis muu hulgas rolli Soome kõrvalejäämine rahvusvahelistest autoriõiguse lepingutest (Hellemann 2007: 341). Autonoomne Soome ei rakendanud ka Venemaa kahepoolseid autoriõiguse alaseid kokkuleppeid Prantsusmaa (1912), Saksamaa (1912), Belgia (1915) ja Taaniga (1915) (Newcity 1978: 13–15), mis olid Eestis kehtivad. Seega on sellised märged nagu „autori loal prantsuse keelest tõlkinud Joh. Audova“ Noor-Eesti kirjastatud Anatole France'i jutukogus (1913–1914) ja muudes Noor-Eesti väljaannetes ootuspärased. Tollast tõlkeõiguste hankimise keerukust kirjeldades mainib Bernhard Linde just France'i kui tavalisest vastutulelikumat autorit⁶ (Linde 1921: 66).

Soome ja eesti keelde tehtud tõlgete algupära kõrvutamine toob aga esile mitmeid erinevusi, mis seostuvad ajaloolise arengu ning kultuuriliste mõjude eripäradega (vt tabel 2). Soome keelde tehtud tõlgete lähtekeeltes ja -kirjandustes toimusid märkimisväärsed muutused alates 1890. aastatest, mil varem juhtival positsioonil olnud saksa ja skandinaavia keelte osakaal hakkas tasapisi vähenema. 20. sajandi alguseks suurenes märgatavalt tõlkimine inglise keelest. Aastatel 1880–1889 moodustasid tõlked inglise keelest 14,5 protsenti, 1910–1919 aga juba veerandi kõigest ilukirjanduse tõlgetest (Sevänen 2007b: 19).

Ehkki inglise ja ameerika kirjanduse osakaal kasvas ka eestikeelses tõlkeilukirjanduses, ilmus nende tõlkeid veel napilt: aastail 1900–1909 anti välja kokku 50 tõlget inglise ja ameerika kirjandusest, aastail 1910–1919 aga 60 nimetust. Soome keelde tõlgiti kiiresti Rudyard Kiplingi, H. G. Wellsi, Thomas Hardy, Bernard Shaw', Mark Twaini, Upton Sinclairi jt teoseid. Need autorid (v.a Hardy) jõudsid ka eestlase lugemislauale, ehkki valik piirdus esialgu vaid ühe-kahe nimetusega. Soomes võttis hoogu ingliskeelse ajaviitekirjanduse tõlkimine, näiteks kriminaalkirjanduse tõlked olid peamiselt inglise või prantsuse päritolu (Niemi 2007b: 509). Eesti keelde vahendati kerget lektüüri tollal eelkõige saksa ja vene, kuid ka prantsuse kirjandusest.

---

⁶ Artiklis „Berni kirjanduslik konventsioon ja Eesti“ on Bernhard Linde (1921) kirjutanud raskustest kokkulepete sõlmimisel prantsuse ja saksa kirjanikega, mis tulenevad Venemaa ühinemisest Berni kunsti- ja kirjandusteoste kaitse konventsiooniga 1912. aastal. Venemaa konventsiooniga siiski ei ühinenud, vaid sõlmis Prantsusmaa ja Saksamaaga kahepoolseid autoriõiguse alased kokkulepped, mis jõustusid 1912. aastal (vt Newcity 1978: 13–15).

Tabel 2. Tõlked eesti ja soome keelde lähtekeelte/-kirjanduste alusel 1900–1919 (protsentides)⁷

Lähtekeel/ -kirjandus	Skandinaavia	Saksa / saksa ja austria	Prantsuse / prantsuse ja belgia	Inglise / inglise ja ameerika	Muu või algupära teadmata	Kokku (nimetusi)
1900–1909						
Eesti	3,7	32,5	6,7	8,0	49,1	627 (100%)
Soome	22,5	19,6	8,8	22,9	26,2	1075 (100%)
1910–1919						
Eesti	6,4	39,9	6,3	10,2	37,2	589 (100%)
Soome	24,1	18,4	11,2	25,9	20,4	1433 (100%)

Saksa kirjanduse tõlgete oluline roll on eesti- ja soomekeelset tõlkeilukirjandust ühendav joon, ent Soomes mõjukas skandinaavia, eelkõige rootsi kirjandus alles hakkas eesti lugejateni jõudma. Seevastu vene kirjanduse tõlked hõivasi Soomes tagasihoidlikuma koha kui Eestis: enne 1890. aastaid moodustasid need seitse protsenti soome keelde tõlgitud ilukirjandusest (Hellemann 2007: 338); Eestis küündis vene keelest tõlgitu osakaal 19. sajandi teisel poolel 11 protsendini kogu tõlkeilukirjandusest ning 20. sajandi alguses juba 15 protsendini. Huvi suurenemist vene kultuuri vastu, mis väljendus vene keelest tõlgitud raamatute arvu kasvus, võib täheldada juba 19. sajandi lõpukümnenditel (Reimo 2005: 97). Seda seostatakse mitme faktoriga, mille hulgas on majanduslike ja poliitiliste kontaktide tugevnemine nii ametliku kui ka opositsioonilise Venemaaga ning venestusreformide tulemusena kasvanud vene keele oskus (Issakov 1983: 274). Toivo Raun on iseloomustanud venestamist kui uue kultuurilise pluralismi kujundajat, mis aitas vähendada baltisaksa kultuuri domineerimist. Moderniseerumine ei virgutanud kultuurivahetust mitte üksnes Lääne-Euroopaga, vaid ka Vene impeeriumi sees (Raun 2009: 116). 20. sajandi algul ilmunud tõlgetes nihkus raskuspunkt „krestomaatilistelt“ autoritelt, nagu Aleksandr Puškin, Mihhail Lermontov, Nikolai Gogol, Ivan Krõlov jt, kaasaegsete kirjanike poole. Kõige enam tõlgiti Lev Tolstoid, kellest sai sellal kirjandustundides käsitletav autor (Pärli 2008: 173). Kokku ilmus 34 tema ilukirjanduslikku raamatut. Noori eesti kirjanikke paeluvate sümbolistide tõlkeid iseseisvate raamatutena välja ei antud, küll aga ilmus kolm ekspressionismi sugemetega raamatut Leonid Andrejevilt. Vene keelest tõlgiti rohkesti ka ajaloolisi romaane ja sõjajutte, samuti armastusromaane, nalja- ja kriminaaljutte.

⁷ Soome kohta esitatud andmed väljendavad tõlkeid nimetatud keeltest, Eesti puhul on vastavate andmete puudumise tõttu kasutatud lähtekirjandusi ning koondatud kokku samu keeli kasutavad kirjandused. Soome statistika pärineb raamatust „Suomennoskirjallisuuden historia“ (Sevänen 2007b: 19), eestikeelsete tõlgete statistika on arvatud bibliograafiate „Eestikeelne raamat 1851–1900“ (Annus 1995), „Eestikeelne raamat 1901–1917“ (Annus 1993), „Eestikeelne raamat 1525–1850“ (Annus 2000) täienduste ning Eesti Rahvusraamatukogust saadud andmete alusel. Tabel ei sisalda dateerimata (19-?) väljaandeid (kokku 12 nimetust: kümme saksa, üks itaalia, üks teadmata päritolu kirjanduse tõlge).

Enamik kirjandusi, millest Eestis 20. sajandi algul tõlkeid avaldati (kokku 21), olid tõlkeilukirjanduses esindatud juba 19. sajandi teisel poolel (18 kirjandust), uutena lisandusid tõlked austria, tšehhi ja slovaki kirjandusest, samuti ilmus esmakordselt iseseisva raamatuna antiikkirjanduse näide⁸. Samas puudus selle perioodi tõlgete seas Idamaade kirjandus. Eriti märgatavalt suurenes prantsuse, soome, norra, taani, rootsi ja läti kirjanduse tõlkimine, milles võib näha Noor-Eesti mõju, kuid nimetatud kirjandustesse kuuluvate teoste avaldamine haaras laiemaidki ringkondi. Näiteks prantsuse ja belgia kirjandust publitseeris üle 20 kirjas-taja, kellest enamik üllitas üks-kaks nimetust, sageli ajaviitelektüüri.

Rootsi kaudu jõudsid Soome kirjastuspraktikasse odavad raamatusarjad. 1912. aastal alustasid kolm juhtivat kirjastust – Otava, Karisto ja WSOY – 50-penniste raamatukogudega, milles domineerisid ilukirjanduse tõlked (Hellemann 2007: 338–339). Odavate ja harivate raamatusarjade idee polnud tundmatu Eestiski. 1913. aastal loodud osaühisuse Noor-Eesti Kirjastus alla koondatud seltsi kirjastustegevus hõlmas muu hulgas „Noor-Eesti rahvaraamatute“ sarja väljaandmist. Sõja tõttu lühikeseks jäänud sarjas ilmus mitmeid olulisi tõlkeid Anatole France’i, Guy de Maupassant’i ja Lev Tolstoi teostest. Eesti Kirjanduse Selts algatas 1915. aastal Jaan Jõgeveri ettepanekul saksa ja teiste vastavate sarjade eeskujul „Üleüldise kirjakogu“, mis küll hakkas ilmuma alles 1918. aastal (Hinrikus 1997: 19–20).

Kokkuvõttes võib tõdeda, et aastatel 1900–1919 leidis aset märkimisväärne hüpe eesti keeles ilmunud ilukirjanduslike tõlkeramatute kvantiteedis. Sisulises mõttes tunnistas August Annist nii tõlke- kui ka omakirjandusliku baasi, millele iseseisva riigi kirjanduskultuur pidi rajatama, küll kehvaks ja juhuslikuks (Annist 1939: 203). Samad tunnused – belletristika tõlgete arvu kasv ning nende ebaühtlane tase – iseloomustasid ka Soome tollast raamatutoodangut. Erinevused ilmnevad tõlgete lähtekirjandustes – soome keelde tõlkimisel tõusis üha olulisemale positsioonile inglise keel, eesti keelde tõlgitus säilis aga saksa kirjanduse ülekaal. Sellele vaatamata mitmekesisitasid jõudsalt lisandunud eestindused emakeelset lugemisvara, tutvustades uusi autoreid, stiile ja voole. Nii on põhjust kõnelda, kasutades Rein Veidemanni (2005) iseloomustust, maailmakirjanduse retseptiooniplahvatusest. Sihiseadmistes pürgiti nii laiemate kultuurimõjude kui ka kõrgema taseme poole teoste valikul ja tõlke teostamisel – nende kavade elluviimine jätkus järgmiste aastakümnete jooksul.

Tõlkeilukirjandus 1920/1930. aastate raamatutoodangus

Iseseisva Eesti Vabariigi loomine avas rahvuskultuuri arendamisele seniolematud võimalused – esmakordselt sai seda teha välise kontrollita ning oma keeles. Ka sisemine kontroll

---

⁸ Eesti Kirjanduse Seltsi rahvakirjanduse toimkonna väljaandena ilmus 1908. aastal Jaan Jõgeveri poolt kreeka keelest tõlgitud Aischylose „Kinnineeditud Prometheus“. (Vt käesolevast numbrist ka Janika Pälli artiklit „Eesti antiigtõlke traditsioonid“, lk 38–52 ja Maria-Kristiina Lotmani ülevaadet „Antiikvärsimöödud eesti tõlgetes 19. sajandi lõpul – 20. sajandi esimesel poolel“, lk 54–68. Toim.

raamatutoodangu sisu üle oli vaatamata 1923. aasta trükiseadusega sisseviidud järeltsensuurile üsna leebe, vähesed keelamised seostusid riigivastatuse või kõlvatuse süüdistustega.

Vabadussõja-järgne tühjavõitu raamatuturg ning riigi ülesehitamise vajadused virgutasid esimeste iseseisvusaastate kirjastustegevust, hiljem kõikus väljaantavate nimetuste arv majanduskriiside mõjul, millest esimene, lühiajaline langus tabas Eestit 1924. aastal. Ülemaailmne majanduskriis andis Eestis tunda 1930. aastal ning kestis 1934. aastani. Kokkuvõttes kasvas raamatutoodang 247 nimetuselt 1918. aastal kuni 1660 nimetuseni 1939. aastal.⁹ Ilukirjandus moodustas 20 protsenti 1918.–1939. aastal ilmunud nimetuste koguarvust, seega võrreldes eelmise perioodiga toimus taas mõningane langus. See on nüüdki ootuspärane – kasvas ju märgatavalt teiste tüüpide, nagu õppekirjandus, teaduskirjandus, aimekirjandus ja teatmekirjandus, väljaandmine ning raamatutoodang mitmekesisust teemade poolest.

Algupärandite ja tõlgete osakaal ilukirjanduse väljaannetes oli vaadeldaval ajal tasakaalus (vt tabel 3). 1930. aastatel kasvas veidi omakirjanduse osa, kuid absoluutarvudes suurenes nii algupärandite kui ka tõlgete kirjastamine. Kõrvutades Eesti näitajaid olukorraga Soomes, torkab silma nii tõlkeilukirjanduse osakaalu kui ka nimetuste arvu tunduv kahanemine Soomes 1930. aastatel. Languse põhjuseid otsivad Soome uurijad esmajoones liitumisest Berni kunsti- ja kirjandusteoste kaitse konventsiooniga 1928. aastal ning majanduskriisi painest. Selle kõrval polnud tähtsusetu ka parempoolse rahvuslikkuse esiletõus 1930. aastatel, mis tõi kaasa umbusu ja tõrksuse väljast tulevate kultuurimõjude suhtes. Selline hoiak, mida jagasid ka juhtivad kirjastused, välistas nii poliitilis-ideoloogilist kui ka kunstilist radikalismi esindavate teoste tõlkimise, hoidudes nii marksismist kui ka modernismist (Sevänen 2007a: 388).

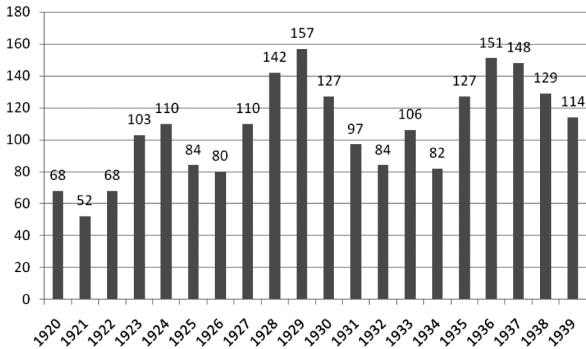
Tabel 3. Eesti- ja soomekeelne ilukirjandus: algupärandid ja tõlked 1920–1939¹⁰

	Algupärandid		Tõlked		Tõlke algupära teadmata		Kokku	
	Nime- tuste arv	Osakaal	Nime- tuste arv	Osakaal	Nime- tuste arv	Osakaal	Nime- tuste arv	Osakaal
1920–1929								
Eesti	1007	49,4%	975	47,8%	57	2,8%	2039	100%
Soome	1990	50,4%	1908	48,3%	51	1,3%	3949	100%
1930–1939								
Eesti	1353	53,2%	1132	44,6%	56	2,2%	2541	100%
Soome	2063	61,7%	1175	35,1%	105	3,2%	3343	100%

⁹ Statistilised näitajad on saadud Eesti Rahvusraamatukogust.

¹⁰ Tabeli andmete allikad: Sevänen 2007b: 16; eestikeelsete tõlgete statistika on arvatud Eesti Rahvusraamatukogust saadud andmete alusel.

Samasugused tegurid toimusid ka Eestis. Eesti ühines Berni konventsiooniga 1927. aastal, mis tõi kaasa keerulise tõkelubade hankimise ja probleemid honoraride maksmisel. Seetõttu valisid mitmed kirjastused tõlkimiseks vanemat kirjandust või vähendasid tõlgete väljaandmist, mõni aga loobus sellest sootuks. Samas jätkas näiteks kirjastus Loodus aktiivset tõlkeilukirjanduse publitseerimist (Ramler 2010: 22, 24). Eestikeelsete ilukirjanduse tõlgete avaldamise statistikas on nähtav ka majanduskriiside mõju, eriti 1930. aastate alguse majanduslangus (vt joonis 2).

Joonis 2. Eestis välja antud tõlkeilukirjanduse nimetuste arv 1920–1939¹¹

Veelgi teravamalt joonistuvad tõusud ja langused välja, kui uurida eraldi täiskasvanute ilukirjanduse tõlkeid: 1924. aastaks oli nimetuste arv kasvanud 95 nimetuseni, seejärel langes 1925. aastal 56 nimetuseni, kust 1929. aastaks jõuti 148 nimetuseni. 1930. aastate alguse mõõn saavutas põhja 1933. aasta 70 nimetusega, et 1930. aastate teisel poolel taas tõusuks pöörata (1936. aastal 140 nimetust).¹² Vaikiva oleku aastad kujunesid majanduslikult edukateks, luues raamatutootmisele soodsa fooni, ning teisalt – autoritaarse režiimi rahvuslikkuse propaganda ei viinud vaimse isolatsioonini, kultuurikommunikatsioon jätkus ning säilitas mitmekesisuse. Kokkuvõttes oli Eestis aastail 1930–1939 kirjastatud tõlgete arv vaid veidi väiksem kui Soomes, vaatamata elanike arvu ja raamatuturu mahu kolmekordsele erinevusele¹³.

Vaadates tõlkekirjanduse algupära üldisi proportsioone Eestis ja Soomes, võib näha juba sajandi algul ilmnenu erisuste säilimist (vt tabel 4). Arengute lähem jälgimine võimaldab siiski veenduda inglise ja saksa keele positsiooni samasuunalises muutumises mõlemas riigis.

¹¹ Joonis põhineb Eesti Rahvusraamatukogust saadud andmetel. Tõlkeilukirjanduse nimetuste arv sisaldab nii täiskasvanute kui ka lastekirjandust.

¹² Andmed on saadud Eesti Rahvusraamatukogust.

¹³ Eesti rahvaarv oli 1930. aastal 1 114 747 inimest (Eesti Statistika 1932: 10) ning Soomes 3 462 700 inimest (Suomen tilastollinen vuosikirja 2000: 50).

Tabel 4. Tõlked eesti ja soome keelde lähtekeelte alusel (protsentides)¹⁴

Lähtekeel	Skandinaavia	Saksa	Prantsuse	Inglise	Muu või algupära teadmata	Kokku
Eesti 1920–1940 (1. pool)	7,7	25,2	9,0	26,3	31,8	2291 (100%)
Soome 1920–1929	18,3	15,4	10,0	43,1	13,2	1908 (100%)
Soome 1930–1939	18,3	11,7	7,9	47,1	15,0	1177 (100%)

Soomes moodustasid tõlked inglise keelest olulise osa tõlgetest (umbes veerandi) juba 20. sajandi algul ning nende osakaalu kasv jätkus aastail 1920–1939. Ka sõdadevahelises Eestis edestas inglise keelest tõlgitud nimetuste arv (602 nimetust¹⁵) tõlkeid saksa keelest (577 nimetust). Inglise keelest tõlkimine elavnes 1920. aastate lõpul, mil näiteks proosaraamatute väljaandmine kasvas 19 nimetuselt 1927. aastal 31 nimetuseni 1928. aastal. Enam-vähem samal tasemel jätkus nende publitseerimine 1930. aastate keskpaigani, mil tõlgete arv kasvas hüppeliselt, küündides 1936. aastal 64 nimetuseni. Saksa keelest tõlkimise maht püsis enam-vähem stabiilsena. 1920. aastatel anti välja keskmiselt 15,1 nimetust aastas, 1930. aastatel 16,7. Tõlkekeelte pingereas kolmandal kohal paiknenud prantsuse keelest tõlgiti tunduvalt vähem (207 nimetust), kuid tõlgete ilmumine oli pidev, saavutades suurima aktiivsuse 1920. aastate lõpul – 1930. aastate alguses (suurim nimetuste arv 1928. aastal: 19). Võrreldes Soomega kuulub märksa suurem osa Eestis tehtud tõlgetest muude lähtekeelte kategooriasse. Seda tingisid esmajoones rohked tõlked vene (200 nimetust) ja soome keelest (166 nimetust), mis järgnesid lähtekeelte esikolmikule. Soomes seevastu oli vene kirjandus nõrgalt esindatud: aastatel 1918–1939 ilmus 48 nimetust klassika tõlkeid ning kümnekond nõukogude autorite teost, keskmiselt 2,6 nimetust aastas (Sevänen 2007a: 389). Siin andis tunda kodusõja järelmõju, mille tagajärjel omandas venelikkus avalikkuse silmis negatiivse värvingu. Tõlkeid avaldati sel perioodil Eestis kokku 29 keelest, seega oli raamatuvalik küllalt laiahaardeline ning sisaldas Euroopa keelte kõrval ka mõningaid tõlkeid araabia, hiina, jaapani, türgi jm keeltest.

Nagu Soomegi kirjastamises, valiti tõlkimiseks peamiselt 19. sajandi lõpu – 20. sajandi alguse kirjandust, jättes liiga modernseks peetu publiku võõristuse kartuses kõrvale.

¹⁴ Allikas: Sevänen 2007b: 19; eestikeelsete tõlgete statistika on arvatud Eesti Rahvusraamatukogust saadud andmete alusel.

¹⁵ See ja järgnevad näitajad lähtekeelte kohta sisaldavad aastatel 1920–1940 (aasta esimesel poolel Eesti Vabariigis) ilmunud väljaandeid, nii täiskasvanute kui ka lastelukirjandust.

1920. aastate lõpust alates levis tõlgete koondamine sarjadesse, tuntuimad ja soliidseimad sarjad kirjastustelt Loodus, Noor-Eesti ja Eesti Kirjastuse Kooperatiiv ilmusid 1930. aastate teisel poolel. Eesti Kirjanduse Selts pühendus vanema tõlkeklassika avaldamisele. Soomes andis panuse maailmakirjanduse kirjastamisse peamiselt kirjastus WSOY, kelle sari „Maailmakirjanduse kuldraamat“ („Maailmankirjallisuuden kultainen kirja“) koosnes paljude erinevate kirjanduste antoloogiatest ning paistis silma kõrgetasemelise tõlke- ja toimetustööga. Kirjastaja Arvi A. Karisto avaldas selle populaarsema versioonina sarja „Head ööd“ („Hyvää yötä“), milles esitleti ka mõningaid moderniste (Niemi 2007a: 372–373). Antoloogiad olid soositud ka väljaspool sarju. Nende hulgas ilmus „Eestin runotar“ (1940), mille kõrvale oli eestlastel seada koguni kolm soome kirjanduse antoloogiat¹⁶. Ebavõrdelisuus teineteise ilukirjanduse tõlkimisel iseloomustas Eesti ja Soome kultuurisuhet laiemaltki – Kai Laitineni (2005: 65) võrdluse kohaselt tõlgiti soome kirjandust eesti keelde kümme korda rohkem kui vastupidi, mille põhjusena toob ta esile Soome kirjastajate huvipuuduse.

Väärtkirjanduse väljaandmist toetati nüüd ka Eestis, kus 1919. aastal algatati haridusministeeriumi juures oluliste teadus- ja ilukirjanduslike tekstide tõlkimise toetusplaan. Ilukirjanduse väljaandmiseks mõeldud laenuid ja toetused anti suures osas Eesti Kirjanduse Seltsi koolikirjanduse toimkonnale, hiljem eraldati raha klassika avaldamiseks ka Kultuurkapitali kaudu (Lott, Möldre 2007). Kaasaegsetele tundus sellest siiski nappivat, nii toob Annist eeskujuks Soome tähelepanu tõlkeklassikale (Annist 1939: 220).

Maailmakirjanduse tähtteoste nautimine jäi paljuski eliidi harrastuseks. Lai lugejaskond oli valmis kulutama meelelahutusele ning seda paljud kirjastajad ka pakkusid. Soome 1920. aastate avatud kirjastuspoliitika tõi rohkesti kergesisulist lektüüri, millest suur osa oli tõlgitud inglise keelest. Ajaviitekirjanikud olid sõdadevahelise Soome populaarseimad välisautorid (Sevänen 2007a: 390), kes edestasid ülejäänuid väljaannete arvu poolest. Nii oli ka Eestis: tollaseid inglise kirjanduse tõlkeid analüüsides nendib Anne Lange, et 62% sarjades ilmunud raamatuid esindab meelelahutus ning inglise kirjanduse kõige korduvam ilmuniskuju ongi 192-leheküljeline ajaviiteromaan. Enim tõlgitud inglise autorite tippu kuulusid Edgar Wallace ja Arthur Conan Doyle (Lange 2009: 152). 1930. aastate tõlkekirjanduse maht suurenes enamjaolt meelelahutusliku žanrikirjanduse varal, mida publitseeris ennekõike kirjastus Loodus (nt sarjad „Tänapäeva romaan“ (1932–1936), „Kriminaalromaan“ (1937–1940)), samuti kirjastused Kaja, Turist, Tallinna Eesti Kirjastus-Ühisus, Maret jt. Populaarseimate autorite ring on mõlemal maal üsna sarnane, ehkki leidub ka erinevusi: näiteks Soomes soositud Dorothy L. Sayers, David Hume ja Zane Grey olid Eestis esindatud

¹⁶ Eesti Kirjanduse Selts andis välja kaks köidet antoloogiat „Kanteletar“ (1930, 1931) ning „Soome laule ja ballaade“ (1934), mis ilmusid „Maailmakirjanduse valimikes“. Soomeski algas antoloogia kavandamine juba 1930. aastate alguses, vilgaste kirjanduslike kontaktide päevil, ent jäi venima (Niemi 2007a: 375, Orav, Lange 2005: 367).

vaid mõne raamatuga. Soome 1920. aastate esimese poole armastusromaanide täht oli saksa kirjanik Hedwig Courths-Mahler, kes oli hästi tuntud ka Eesti lugejale, ehkki tema sinne populaarsus jäi palju tagasihoidlikumaks. Soomes ilmus sel perioodil kokku 53 nime-
tust Courths-Mahleri romaane (Eskola 2007: 370), Eestis 11. Kerge lektüüri küllus tekitas proteste ja poleemikat mõlema riigi haridus- ja kirjandusringkondades. Eesmärgiga tõkestada väärtusetu tõlkekirjanduse levikut ning kaitsta kodumaiseid autoreid käivitas Eesti Kirjanike Liit 1933. aasta kevadel arutelu tõlketoodete maksustamise üle, mis siiski tulemata jäi (Ramler 2010: 32). Soome Kirjanike Liit omakorda võttis 1935. aastal vastu avalduse alaväärtusliku välismaise tõlkekirjanduse tulva tõrjumiseks, kuid sellelgi polnud mõju (Cronvall 2007: 365). Niisiis oli selle perioodi tõlkekirjanduses esindatud nii kõrgtase kui ka vähenõudlik ajaviide, luues kokkuvõttes tasakaalustatud tervikpildi, kus „igal raamatul on oma koht ja funktsioon“ (Torop 1999: 79).

Kokkuvõte

Käesolev käsitlus keskendus tõlkeilukirjanduse mahus aset leidnud arengu jälgimisele aastatel 1900–1940, mil tõlgitud belletristika nimetuste arv kiirelt kasvas, kusjuures võrreldes sajandi esimese kahe kümnendiga tõsis tõlkeraamatute arv 1920/1930. aastatel peaaegu kahekordseks. Samas suurenes ka algupärandite väljaandmine, kindlustades omakirjanduse ja tõlgete tasakaalustatud kogumi. Märkatavad nihked toimusid tõlgete algupäras: kümnend-kümnendilt kahanes saksa kirjanduse osakaal ning kasvas inglise, prantsuse ja skandinaavia keeltest tõlkimine. Lähtekeelte seas püsis olulisel kohal vene keel. Tõlgitud kirjanduse geograafiline haare oli küllalt lai, ehkki tõlked eksootilisemate maade kirjandusest või klassikalistest keeltest piirdusid mõne nimetusega. Palju tähelepanu pühendati soome kirjanduse vahendamisele, mis oli märgiks tihedast kultuurisuhtlusest. Kultuurielu korraldamises vaadati soomlaste poole ning kõrvutati kogemusi.

Kahe rahva tõlkeilukirjanduse arenguloos on nii mõningaidki sarnasusi: saksa keele osakaalu kahanemine ja inglise keele rolli kasv, soodsa hinnaga harivate raamatusarjade kirjastamine, toetus maailmakirjanduse klassika väljaandmisele, ühinemine Berni kunsti- ja kirjandusteoste kaitse konventsiooniga 1920. aastate lõpul ning seda saatev poleemika, tõlkeraamatute arvu vähenemine majanduskriiside mõjul, ajaviitekirjanduse intensiivne publitseerimine ja selle kriitika. Teisalt tingis erinev aja- ja kultuurilooline areng ka mitmeid lahknevusi, nagu erinevused lähtekeelte osakaalus (inglise keele varasem ja suurem roll, skandinaavia keelte tähtis positsioon, vene keele tagasihoidlik koht Soomes) ning tõlkeilukirjanduse väljaannete järsk langus Soomes 1930. aastate rahvuskeskse (kirjastus)poliitika mõjul, mil Eestis toimus märgatav tõus.

Siin esitatud tõlkestatistika pakub üldist raamistikku järgnevatele uuringutele, käsitlemaks tõlkeloo erinevaid aspekte, näiteks draama või luule publitseerimist, üksikute lähte-

keelte, autorite, tõlkijate või teoste avaldamise käiku, seostades neid ajajärgu majandusliku, poliitilise, ideoloogilise ja kirjandusliku arengu ning lugejate maitse ja eelistustega.

Kirjandus

Annist, August 1939. Meie iseseisvusaegne tõlkeklassika ja Eesti Kirjanduse Selts. – Eesti Kirjandus, nr 5, lk 198–221.

Annus, Endel (toim) 1993. Eestikeelne raamat 1901–1917. I, II. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia.

Annus, Endel (toim) 1995. Eestikeelne raamat 1851–1900. I, II. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Raamatukogu.

Annus, Endel (toim) 2000. Eestikeelne raamat 1525–1850. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus.

Cronvall, Emilia 2007. Käännetty naistenromaanin uuden ja vanhan risteyksessä. – Suomenoskirjallisuuden historia. I. Toim. H. K. Riikonen, U. Kovala, P. Kujamäki, O. Paloposki. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, lk 357–368.

Eliot, Simon 2002. Very necessary but not quite sufficient. – Book History, Vol. 5, lk 283–293.

Eskola, Eija 2007. Hedwig Courths-Mahler. – Suomenoskirjallisuuden historia. I. Toim. H. K. Riikonen, U. Kovala, P. Kujamäki, O. Paloposki. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, lk 369–370.

Hellemann, Jarl 2007. Kustannustoiminta kansainvälistyy. – Suomenoskirjallisuuden historia. I. Toim. H. K. Riikonen, U. Kovala, P. Kujamäki, O. Paloposki. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, lk 336–345.

Hinrikus, Rutt 1997. Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastustegevusest. – Eesti Kirjanduse Seltsi aastaraamat XXVII. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, lk 15–21.

Issakov, Sergei 1983. Arhiivide peidikuist. Tallinn: Eesti Raamat.

Laitinen, Kai 2005. Soome ja Eesti kirjanduskontaktidest 1920/30. aastatel – Kultuurisild üle Soome lahe. Eesti-Soome akadeemilised ja kultuurisuhted. Toim S. Olesk. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk 53–69.

Lange, Anne 2009. Otse predestineerit. – Tuna, nr 3, lk 151–156.

Linde, Bernhard 1921. Berni kirjanduslik konventsioon ja Eesti. – Murrang, nr 3/4, lk 64–68.

Lott, Mare 1978. Raamat kodanlikus Eestis (1918–1940). – Eesti raamat 1525–1975. Ajalooline ülevaade. Toim J. Peegel. Tallinn: Valgus, lk 164–219.

Lott 1980a = Mare Lott, Об изданиях художественной литературы в Эстонии в 1918–1940 гг. – Uurimusi eesti raamatu arenguloost. Toim M. Lott jt. Tallinn: Eesti NSV Kõrg- ja Keskerihariduse Ministeerium, lk 4–59.

Lott, Mare, Aile Möldre 2007. Raamatukirjastamise toetamine Eesti Vabariigis 1918–1940. – Keel ja Kirjandus, nr 12, lk 976–989.

Möldre, Aile 2011. Publication of Literary Translation in Estonia in 1901–1917. An Overview. – Between Cultures and Texts. Itineraries in Translation History. // Entre les cultures et les texts. Itinéraires en histoire de la traduction. Eds./Éds. A. Chalvin, A. Lange, D. Monticelli. Frankfurt am Main etc.: Peter Lang, lk 151–161.

Niemi, Juhani 2007a. Antologioiden kulta-aika. – Suomenoskirjallisuuden historia. I. Toim. H. K. Riikonen, U. Kovala, P. Kujamäki, O. Paloposki. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, lk 371–376.

Niemi, Juhani 2007b. Kioskikirjallisuus. – Suomenoskirjallisuuden historia. I. Toim. H. K. Riikonen, U. Kovala, P. Kujamäki, O. Paloposki. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, lk 509–515.

Newcity, Michael A. 1978. Copyright Law in the Soviet Union. New York: Praeger.

Orav, Mart, Anne Lange 2005. Ants Oras ja Soome. – Kultuurisild üle Soome lahe. Soome-Eesti akadeemilised ja kultuurisuhted. Toim. S. Olesk. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk 359–372.

Pärli, Ülle 2008. Vene kirjandus venestusaja eesti koolides. – Methis. Studia humaniora Estonica, nr 1/2, lk 164–178.

Raun, Toivo 2009. The Estonian Engagement with Modernity: the Role of Young Estonia in the Diversification of Political and Social Thought. – Past: Ajalookultuuri ajakiri. Special issue on the history of Estonia, lk 114–126.

Reimo Tiiu 2005. Russification reforms in the Baltic provinces and their impact on book production in Estonia. – Knygotyra, No. 44, lk 87–102.

Schwank, Iris 2007. Senaatin päätös edistamisvaroista vuonna 1908. – Suomenoskirjallisuuden historia. I. Toim. H. K. Riikonen, U. Kovala, P. Kujamäki, O. Paloposki. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, lk. 333–334.

Sevänen, Erkki 2007a. Ikkunat auki, ikkunat kiinni! Suomenoskirjallisuuden asema ja luonne 1920- ja 1930-luvulla. – Suomenoskirjallisuuden historia. I. Toim. H. K. Riikonen, U. Kovala, P. Kujamäki, O. Paloposki. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, lk 382–393.

Sevänen, Erkki 2007b. Suomenoskirjallisuuden määrällisestä kehityksestä. – Suomenoskirjallisuuden historia. II. Toim. H. K. Riikonen, U. Kovala, P. Kujamäki, O. Paloposki. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, lk 12–22.

Torop, Peeter 1999. Tõlkekultuur ja tõlkeaasta. – Peeter Torop, Kultuurimärgid. Tartu: Ilmamaa, lk 66–80.

Veidemann, Rein 2005. Maailmakirjanduse retseptiooniplahvatus Eestis. Lisandusi Noor-Eesti mõistmiseks. – Keel ja Kirjandus, nr 11, lk 865–872.

Käsikirjalised allikad

Ramler, Gristel 2010. Eesti Vabariigi Haridusministeeriumi Kooliraamatute Komisjoni, Raamatukogude Komisjoni ja Lavateoste Alamkomisjoni loomise põhjustest, tegevusest ja mõjust kirjastusturule 1918–1940. Magistritöö. Tartu: Tartu Ülikooli ajaloo ja arheoloogia instituut. [Käsikiri TÜ Raamatukogus.]

Tamm, Hille (koost) [1984]. Eesti raamatute üldnimestik 1918–1944: täiendustega. Tallinn: Kreuzwaldi nim. Raamatukogu. Väikepaljundus.

Lott 1980b = Маре Лотт, История Эстонской книги 1918-1940 гг: Диссертация на соискание учёной степени кандидата филологических наук. Ленинград: Ленинградский государственный институт культуры.

Trüki allikad

Eesti Statistika 1932. Tallinn: Riigi Statistika Keskbüroo.

Ellip, Kai (koost) 1996. Inglise kirjandus eesti keeles: raamatud = English literature in Estonian: books. Toim K. Liivak, I. Saaret. Tallinn: Eesti Rahvusraamatukogu.

Suomen tilastollinen vuosikirja 2000. Helsinki: Tilastokeskus.

Translations of Belles-Lettres in the Book Production of Estonia and Finland during the First Half of the 20th Century (1900–1940)

Aile Möldre

The article presents statistical data on the publications of belles-lettres in Estonia in 1900–1940 – a period when the country developed into a modern European society and gained independence. The topic is treated in the context of book history, which uses publishing statistics to provide a broader context for individual case studies. The research on the quantity and share of translated literature in book production comes close to the statistical-sociological approach in translation history, characterised by Peeter Torop as one of the aspects of the study of translation culture.

The statistical indicators have been elaborated on the basis of retrospective bibliographies and on the data, obtained from National Library of Estonia. The analysis includes the share of belles-lettres in book production, the balance of original works and translations, the changes in the quantity of translations during different decades and the share of source literatures. The Estonian statistics have been presented in comparison with corresponding data from Finland, which has been published in the collective monograph on Finnish translation history, issued in 2007. As the Finnish data is organized by decades, the same principle is used for statistics on Estonia. This approach corresponds generally to the political history of the two countries – both belonged to the Russian Empire during the first two decades of the 20th century and existed as independent states during the following two decades.

Both nations had passed through the first stage in the development of literary culture, characterised by extensive publication of adaptations and free translations by the beginning of the century. Thus the share of original works started to increase and slightly exceeded the share of translations in Estonia as well as in Finland. The selection of translated works in both countries was varied and their level was unstable. Despite the longstanding plans of developing translation culture in Finland, the choice of works was influenced by international acclaim and the activity of translators. The immaturity of Estonian publishing manifested itself, among other things, as inadequate paratexts of the translations.

Due to the differences in historical development and cultural background, the structure of source literatures of translated belles-lettres in the two countries differed in many ways – translating from the English language increased considerably in Finland, fending the traditional German and Scandinavian domination. The importance of translations of German literature, which maintained the leading role in Estonia, is a common feature of both countries. At the same time, the interest in Scandinavian literature only started to emerge in Estonia. The translations of Russian literature, however, were much more numerous in Estonia than

in Finland. In general, the period of 1900–1919 is characterised by a notable increase in the quantity of translated belles-lettres as well as their unevenness. However, the growing number of translations provided greater diversity, introducing new authors, styles and trends.

The existence of an independent Republic of Estonia (since 1918) opened utterly new perspectives for the development of national culture – for the first time it could be done without external control and using the Estonian language in all levels of administration and education. These circumstances fostered publishing, the demand for books was especially great during the first years after the War of Independence (1918–1920), later the declines and increases in book production were connected to the economic conditions. Belles-lettres formed about 20 per cent of the title production, which in turn was almost equally divided between original works and translations. In contrast to Estonia, the number of translations started to decrease in Finland in the 1930s due to economic and political factors, idealising conservative national values. The hierarchy of source languages underwent a major change in Estonia where the English language ascended to the leading position, exceeding the translations from German and French. The importance of translations from Russian language remained a characteristic feature of Estonian publishing, unknown in Finland during the 1920s-1930s. Estonians were also active in translating Finnish literature. The Estonian publishing houses issued ten times more translations from Finnish than vice versa – a disproportion explained with the lack of interest among the Finnish publishers. Although the output of translations included a wide variety of high-quality works, they were outnumbered by genre fiction, preferred by the large audiences both in Estonia and in Finland. The Writer's Unions of Estonia and Finland attempted to suppress their proliferation without success. However, on the whole, the corpus of translations issued in the 1920s and 1930s presents a rather balanced selection oriented to different strata of the audience.

Aile Möldre is Associate Professor at Tallinn University. Her research interests are book history of the 20th century, contemporary publishing and book distribution.

E-mail: aile@tlu.ee.

Marta Sillaotsa eksplitsiitne ja implitsiitne tõlkepoetika¹*Katiliina Gielen*

Tõlkijate tõlketeaduslikud printsiibid ehk siis Peeter Toropi järgi osake tõlkeloo eksplitsiitset aspektist (Torop 1999: 45–46, 2011: 139) on paratekstide pärusmaa. Gerard Genette'i termin *paratekst* hõlmab esiteks kõiki tekste, mis jäävad raamatu kaante vahele, kuid ei ole põhitekst (kirjastamisinfo, kujundus, eessõnad ja muud saatetekstid), ja teiseks tekste, mis puutuvad ühel või teisel moel põhiteksti, aga on ringluses põhitekstist sõltumata (raamatututvustused, kriitika, esseistika; Genette 1997: 2). Marta Sillaotsa (1887–1969) tõlkepõhimõtteid uurides tuleks arvesse võtta kahte tahku tema loovisiksusest – eksplitsiitset aspekti ehk Sillaotsa tegevust tõlkekriitikuna ja implitsiitset aspekti ehk tegevust tõlkijana. Seega manifesteerub Sillaotsa tõlkepoetika nii tema tõlgetes kui ka paratekstuaalsetes, nii oma kui ka teiste tõlkijate tõlkeid saatvates tekstides, olgu nendeks siis tutvustused ja arvustused ajakirjanduses või tõlgete eessõnad.

Aeg on teinud Sillaotsa tõlkeloominguga oma töö. Omal ajal viljakast tõlkijast ja kirjanduskriitikust on tänapäevaks järel veel vähesed, oma iseseisvat elu elama hakanud tõlketekstid, mida iga paari aasta järel kas siis kordustrukkide, kuid üha rohkem ikka uusväljaannetena raamatulettidele paisatakse. Tema alates 1919. aastast tõlgitud ligi 60 kirjandusteosest (kui arvestada vaid raamatuna ilmunud tõlkeid) on peale 1990. aastat uuesti välja antud vaid 19 nimetust,² enamik neist toimetatud kujul. See tähendab, et kaht kolmandikku tema tõlkeloomingust pole võimalik leida mujalt kui kodustest raamatukogudest, antikvariaatidest ja raamatukogude arhiividest. Põhikooli ega gümnaasiumi kirjanduse õppekavadest ei leia praeguse seisuga enam ühtegi Sillaotsa tõlget. Paratamatult on Sillaotsa panus tõlkijana aegamööda, ühiskondliku korra ja ka tõlkenormide muutumisest tingituna unustuse hõlma vajumas. Teadmine, et mõne tõlkija tekste on mingil põhjusel uuesti tõlgitud või siis kõvasti toimetatud, muudab teema ebamugavaks: neutraalsema, tõlke vananemise problemaatika kõrvale kerkib küsimus tõlkija töö kvaliteedist. Käesolev kirjatöö on pilguheit Marta Sillaotsa tõlkealasele loomingule, katse vaadelda tema loomingut tõlkearvustuslikku külge ning analüüsida tõlkija tõlkepoetikat, mis arvustustes postuleerituga tingimata ei kattu.

Marta Sillaotsa uurimisel on eeltöö teinud Alma (Aira) Kaal, kes on koostanud esmase Sillaotsa bibliograafia ning avaldanud ajakirja Looming tellimisel 1937. aastal artikli Sillaotsa 50. sünnipäevaks (Kaal 1937). 1967. aastal ilmus Keeles ja Kirjanduses Reet Krusteni Sillaotsa-käsitlus, kus teda on vaadeldud nii kirjaniku, ajakirjaniku, kriitiku kui ka tõlkijana

---

¹ Artikli valmimist on toetanud ETFi grant nr 8875.

² Nendest Ivan Turgenevi „Isad ja pojad“ on välja antud isegi kolmel korral, Thomas Manni „Võlumägi“, Charles Dickensi „David Copperfield“, Rudyard Kiplingi „Kim“ ja Fjodor Dostojevski „Idioot“ kahel korral.

(Krusten 1976). Mälestuskillu Sillaotsast on 1971. aastal jäädvustanud Oskar Kruus Eesti kirjutavatele naistele pühendatud raamatus „Naine hanesulega“ (Kruus 1971). Edasi, ja juba tõlgetele suunatud huviga, on Sillaotsaga tegelenud tõlkija Anu Saluäär, kelle uurimistöo tulemusena on ilmunud artiklid Loomingus (Saluäär 1987: 672–681) ja kordustrukina Saluääre autorikogumikus „Põhjamaadest ja Eestist“ (2008: 505–531). Saluääre töös tuleb esile tõsta ka Sillaotsa memuaaride „Sealtpoolt künniseid“ taastrüki järelsõna (Saluäär 2009), mis mahub küll vaid kahekümnele leheküljele, kuid on ilmselgelt nõudnud arhiivides rohkem tööaega, kui lehekülgede arvu vaadates paistab. Veel on ilmunud Tiina Ann Kirsi naisuurimusliku suunaga kirjandusteaduslik käsitlus naiskujudest Sillaotsa proosas (Kirss 2006). Sillaots on olnud teemaks ka Tartu Ülikooli magistritöodes, näiteks Sigrid Inti (2007) ning Jaanika Palmi (2010) omas. Siiani puudub aga käsitlus, mis puudutaks Marta Sillaotsa tõlkepoetikat.

Literaats Sillaotsast

Sillaots oli tegusa ja tunnustatud naisliteraadina omaaegses Eestis üsna erandlik nähtus, kellele pealtnäha jagus tööd küllaga.³ Ei saa väita, et kirjutamine poleks noore Marta Reichenbachi (Sillaotsa) meelest tõlkimisest prestiižsem tegevus olnud; Sillaotsa tunneme aga pigem tema tõlgete kui romaanide⁴ järgi. Sillaotsa nime all ilmunud esikromaane küll mõõdukalt kiideti,⁵ kuid kriitika, mis kahekümnenda sajandi algul naiskirjanikke üldiselt ei hellitanud, oli karm ka tema vastu. Kriitikute põhiline ja korduv etteheide, mida tehti ka teistele naisprosaistidele, paistab olevat Sillaotsa romaanide argisus ja autobiograafilisus, fantaasialennu puudumine.⁶ Oleks vale arvata, et kirjutamisest sekundaarsema, vähem silmatorkava ja vähem fantaasiat eeldava tegevuse tõlkimisega pani Sillaotsa tegelema üksnes kriitika. Sillaotsa literaadikarjäär is eristub lähemal vaatlusel selgelt mitu erineva fookusega perioodi (artiklid ajalehtedele, lastejutud, romaanid, uurimused ja kirjanduskriitika), mis vahel üksteisega põimudes otsiti kattuvad. Ilukirjanduslike tekstide prantsuse, inglise, saksa ja vene keelest eesti keelde tõlkimine ja teiste autorite tõlgete retsenseerimine läbivad aga Sillaotsa töist elu pideva katkematu joonena. See annab uurijale suurepärase

---

3 Kirjavahetusest kirjustuste ja toimetajatega selgub, et nii tõlke- kui ka arvustustöö saamiseks tuli Sillaotsal tublisti vaeva näha, endast pidevalt märku anda ja ka tuntuuse tipul vastu võtta kõik, mis pakuti.

4 Sillaotsa romaanid: „Algajad: Elulookirjelduslised katsed“ (1912), „Anna Holm“ (1913), „Neli saatust: psühholoogiline varipilt“ (1938).

5 Näiteks Anton Jürgenstein 1912. aasta 7. aprilli Postimehes.

6 Nii Sillaotsa lastejuttude „Trips, Traps, Trull“ (1935–1938) kui ka romaani „Anna Holm“ puhul laideti üksikasjalist ümbruse ja inimeste, väikeste igapäevaste detailide ja pisitegevuse kirjeldust, liigset harilikkust (Jürgenstein 1913: 347, Parijõgi 1936: 239, Raudsepp 1940: 46).

võimaluse kõrvutada tõlkija eksplitsiitset ja implitsiitset tõlkepoetikat, jälgida teiste tõlgetele esitatud tingimuste täitmist tema enda tõlgetes.

Järgnevalt vaatlen kõigepealt Sillaotsa eksplitsiitset tõlkepoetikat paratekstide kaudu, keskendudes korduvatele kontseptsioonidele Eesti Kirjanduses avaldatud Sillaotsa tõlkeretsensioonides ajavahemikul 1912–1940. Seejärel annan põgusa ja pistelise ülevaate implitsiitsemast osast Sillaotsa tõlkepoetikas, aluseks valik tõlketekste, mida on alates esmatõlkest korduvalt välja antud või uuesti tõlgitud. Tekstimuutuste ja väljatoimetatud tekstiosade kaudu võib leida vihjeid Sillaotsa eripära kohta tõlkijana omas ajas.

Sillaotsa eksplitsiitset tõlkepoetikat

Sillaotsa lugemus nii oma- kui ka väliskirjanduse osas oli äärmiselt suur⁷ ja kirjastused konsulteerisid temaga plaanitavate tõlgete asjus tihti. Näiteks kirjas August Pillile Noor-Eesti Kirjastusest soovitab Sillaots 1932. aastal uude noorsoo raamatukogu sarja kaaluda pisut vananenud „Kaptan Granti laste“ asemel – mille ta lõpuks ikkagi ise lühendatult eestindas – hoopis mõne Alphonse Daudet’ raamatu tõlkimist. Samas kirjas avaldab Sillaots arvamust, et noorele lugejale mõeldes võiks kirjastus plaani võtta Selma Lagerlöfi „Nils Holgerssoni“ või Rudyard Kiplingi teoseid ja Charles Dickens’ „Little Dorriti“ (EKLA, f 92, m 276: 26, l 29). Sillaotsa ettepanekutega võimaluste piires ka arvestati. Tõlkekirjanduse valikul eelistab Sillaots neid teoseid ja kirjanikke, kes on „meie oludele lähedasemad“ (EKLA, f 92, m 276: 26, l 33) ja kelle jutustamisviis on südamlikum ja kodusem. Sillaotsa väliskirjanduslike lemmikute hulka kuuluvad kindlasti Dickens’ teosed, mille juures ta imetleb jutustamise ladusust ja süžee kaasahaaravust, ja Oscar Wilde’i „Dorian Gray portree“, milles ta tõstab esile „hästi valitud ja esteedi käega paigale tipitud“ sõnajuveele (Eesti Kirjandus, 1929, lk 230). Prantsuse kirjanike seast paistab Sillaotsa vaimustus välja Flaubert’i „Salambo“ puhul, mida Sillaots nimetab sõnakunsti meistriteoseks (Eesti Kirjandus, 1929, lk 350). Veel on talle meele järele Anatole France ning Romain Rolland, kuigi „Colas Breugnoni“ „heatujulise ja vallatu riimitud proosa“ eestindamisega nägi ta tõlkijana tublisti vaeva. Eessõnas esmaväljaandele annab Sillaots teada, et ei ole oma töös lähtunud riimist, sest vastasel korral oleks tõlkest kadunud täpsus (Sillaots 1935: 8). Seevastu näiteks Thomas Manni teosed pakkusid Sillaotsale naudingut nii lugeja kui ka tõlkijana – ümberpanemine edenes kiiresti, kuni kümme lehekülge päevas, ja Manni stiil tundus talle lähedane ja omane (Kruus 1971: 171–183). Kirjaniku stiili sobivus tõlkija omaga ongi Sillaotsa järgi üks põhilisi tõlke õnnestumise eeldusi. Samas pole teada ühtegi tõlketööd, mille Sillaots oleks sobimatuse tõttu oma tõlkijatüübiga ära öelnud. Tõlketööst loobumise või selle edasilükkamise põhjused võisid olla tingitud vaid ajapuudusest. Isegi Henri Barbusse’i romaanid, mis Sillaotsale raske-

7 Oma lugemuse kujunemisest räägib Sillaots põhjalikult raamatus „Sealtpoolt künniseid“ (1939; 2009).

pärase stiili ja kohmakuse tõttu meele järele ei olnud ja mille tõlkimist ta kirjeldab kui üksteise vahele takerdunud lauseosade lahtiharutamist (Sillaots 1937a: 8), pakkusid talle ja tema arust ka lugejale sisulise külje pealt rahuldust. Sillaotsa eksplitsiitsetest tõlkeprintsipiidest kirjutan järgnevalt Eesti Kirjanduses⁸ avaldatud tõlkeretsensioonidest väljanoppeid tehes.

Aktiivset kriitikuolu elas Sillaots 1920/1930. aastatel, mil tema sulest ilmus eesti autorite uuema loomingu ülevaadete kõrval ka tõlkearvustusi, viimaseid just Eesti Kirjanduse veergudel. Sillaots on arvustanud mitmete tolleaegsete tõlkijate, näiteks Johannes Semperi, A. H. Tammsaare, Kusta Martinsoni, Bernhard Linde töid. Kujunesid välja lemmikud tõlkijate hulgas ja ka need, kelle eestindused rohkelt kriitikat pälvisid. Arvustustöö juures ei olnud harvad verbaalsed kähmlused teiste tõlkijate ja kriitikutega, näiteks Albert Saareste ja Bernhard Lindega.⁹ Sellised sõnavõtud annavad tunnistust tõlkepraktikatest ja -põhimõtetest Eesti tõlkemaastikul 1920/1930. aastatel ehk siis Gideon Toury normiteooria järgi – tõlkekäitumist suunavatest tõlkenormidest teatud ajahetkel ja teatud sotsiokultuurilises süsteemis (Toury 2004: 206–207).

Analüüsides Sillaotsa tõlkeretsensioone, jääb silma mitmeid läbivaid kontseptsioone, mis väljendavad tema tõlkepõhimõtteid, aga paratamatult ka tolleaegse tõlkekäitumise norme. Traditsiooniliselt balansseerib Sillaots binaarsete terminite *hea* ja *halb* tõlge vahelist telge mööda (vt ka Sütiste 2008), toob välja tõlkevigu ja pahandab stilistiliste maitseväärtuste üle. Tõlkimine on Sillaotsa jaoks ümberloomine, uuesti hingestamine, kus tõlkekadu on vältimatu ja tõlkijapoolne tõlkelisand paratamatu, kuid maitsekalt miinimumini viiduna siiski aktsepteeritav. Tõlkekirjanduse esmane funktsioon ning tõlkija ja tõlgete tellija missioon on Sillaotsa jaoks eesti lugejate harimine ja nende kirjandusliku maitse kujundamine (EK 1929, lk 128; 1931, lk 119, 120; 1930, lk 198). L. Onerva „Murdjoonte“ arvustuses peab ta teose tõlkeväärtuseks „naisterahva prisma läbi nähtud elu“ kujutamist, sest „kahjuks on naiskirjanikud isegi senni kõige ihaldusväärsemaks omaduseks pidanud, nii kirjutada nagu mehed“ (EK 1912, lk 36). Suurt rolli lugeja harimise juures mängib tõlketeksti keel, tõlkija keeleline pädevus. Sillaotsa tõlkekriitilistes artiklites on sagedamini esinenud hea tõlke kriteeriumiks teksti loetavus, soravus ja keeleline ladusus (EK 1928, lk 392; 1928, lk 676; 1929, lk 393). Tõlkijate puhul toob Sillaots tihti välja laitmatu ja kiiduväärt eesti keele kasutamist (EK 1928, lk 393; 1929, lk 393), mis tähendab tõlketekstis võõrkeele elementide puudumist. Võõrsõnade rohke hulk, mis tekstile tõlkelise värvingu annab, pälvis Sillaotsa kriitika:

---

8 Eesti Kirjandus, edaspidi lühendatud EK.

9 A. Saarestega tõusis tüli G. Flaubert'i „Salambo“ tõlke arvustuse pärast (EK 1929, nr 7, lk 349–354), millele Saareste vastas samas ajakirjas (EK 1929, nr 10, lk 443–445). B. Linde vastulause (EK 1929, nr 4, lk 207–208) pälvis Sillaotsa kriitika tema Balzaci „Isa Goriot“ tõlke kohta (EK 1930, nr 2, lk 84–86). Seejärel kirjutas Linde hävitava arvustuse Sillaotsa Henri Barbusse'i „Põrgu“ tõlkele (EK 1930, nr 5, lk 245–250), millele Sillaots vastas koguni kahe vastulausega samas EK numbris (lk 250 ja 255).

„Säärased sõnad nagu korduvalt ning järjekindlalt tarvitatud „alarm, atatak, etaaž, grandioos-
sed, iidol, oreool“ j.n.e. teevad stiili kuidagi kirevaks, ebapuhtaks pisut nagu venemaiguliseks“
(EK 1930, lk 85). Just leksikaalsete elementide venemaigulisus paistab Sillaotsale eriti
vastumeelne olevat. Näiteks pahandab Sillaots Guy de Maupassant'i „Ühe inimelu“ ja
Romain Rolland'i „Tolstoi elu“ puhul Kusta Martinsoni tõlkes prantsuse keelest sõna *voile*
tõlkimise üle venepärase 'vuaaliga', eelistades eestikeelseid sõnu 'linik' või 'loor' (EK 1928,
lk 391; 1929, lk 676). Sillaots eristab kõrget ning madalat stiili; teatud sõnad või väljendid,
näiteks Andrus Saareste „Salambo“ (1928) tõlkes sõnade 'lehk', 'kamak', 'purakad' kasuta-
mine ja Arma Kristeni ja Bernhard Linde tõlgitud „Isa Goriot's“ (1929) kasutatud 'ülespuh-
verdatult', 'kaltus ning räbalais', 'vehverdaja' on Sillaotsa jaoks originaalautori stiili madal-
damine. Sillaots käsitleb ka tõlke (tarbetut) leksikaalset üleküllust algupärandi stiili labasta-
misena (EK 1929, lk 353; 1930, lk 85). Seevastu tõlkija oskust originaali stiili järgides teksti
eesti keelele kohaseks vormida hindab Sillaots kõrgelt (EK 1929, lk 234; 1929, lk 253;
1930, lk 85). Ta toob esile Tammsaare meeldivat viisi tõlkida John Galsworthy „Valge ahv“
ja Wilde'i „Dorian Gray portree“ „väga koduselt [---] sõnalist täpsust taotlemata“; Tammsaare
suhtub „algupärandisse nii intiimselt, et ta tõlkides tundub seda uuesti loovat. Sellise hinges-
tatud tõlke väärtus on suurem kui elutu jäljendi oma“ (EK 1929, lk 234). Sillaots tähtsustab
tõlkija ja tõlketeksti vahelist suhet, sidet ja sobivust, mis Tammsaare puhul tähendab teatud
paralleele tema loomingus nii Galsworthy kui ka Wilde'iga, Johannes Semperi André Gide'i
„Vatikani keldrite“ tõlke puhul aga Semperi teoreetilist huvi Gide'i vastu (EK 1931, lk
185–186). Mida Sillaots tõlkimisel stilistilise poole pealt kindlasti arvesse võtta soovib, on
kirjandusteose sisu ja vorm, mis peavad moodustama ühtse terviku (EK 1929, lk 350).
Üldisemalt on hea tõlkija kohustatud autori stiili täpsust, peensust ja ilu jäljendama mõõndusi
tegemata, midagi omalt poolt lisamata. Eestikeelse lause originaalilähedase stiilirütmi säilita-
mise seisukohast peab Sillaots oluliseks vahendiks lauseehitust ja sõnajärjestust (samas,
351). Seda eksplitsiitses poeetikas rõhutatud meetodit vaatlen edaspidi ka implitsiitses
poeetikas.

Oma retsensioonides pöörab Sillaots alati tähelepanu tõlkeraamatule kui tervikule, mille
juures on tähtis tõlkija kirjutatud eessõna. Sillaotsa jaoks on eessõna sissejuhatus tõlkesse,
tõlketeksti (häda)vajalik osa, ja selline arusaam on sarnane Gerard Genette'i hilisema kirjel-
dusega paratekstist üldisemalt kui ruumist enne põhitekstini jõudmist (Genette 1997: 2). Ka
Sillaotsa jaoks pole lävepakk (*seuil*) asi, millest niisama lihtsalt üle astutakse, vaid oluline
koht, kus hetkeks peatuda ja tuli süüdata, et seejärel valgustatult elutuppa ehk põhiteksti
juurde asuda. Asjatundlik ja üksikasjaline sissejuhatus tõstab Sillaotsa sõnutsi tõlke väärtust,
kergendades sisulist mõistmist (EK 1929, lk 128; 1929, lk 234; 1929, lk 354; 1931,
lk 118). Ka oma tõlked varustas Sillaots võimalusel alati eessõnaga, kuhu kombe kohaselt
mahtus ülevaade autorist ja originaalist selle alguses kontekstis, kindlasti aga ka Sillaotsa
enese mõtted raamatu tõlkimisest ja tõlketeksti eripärast. Näiteks „Huckleberry Finni seik-

luste“ (1932) eessõnas positsioneerib Sillaots end tõlketeksti suhtes; ta annab teada, et tegemist on katsega eestindada Ameerika algupärandid ja seda katset ei pea pidama ületamatuks: „Algupärandi iseloomustavamaid jooni on muu seas ka teose keel: humoristlik segu kirjakeelest, murrakulisi sugemeid sisaldavast vigasest harimatute väikelinlaste keelest ja neegrite-pärisorjade pudikeelest. Seda huvitavat külge oli tõlkes muidugi võimatu säilitada; on siiski püütud seda tagasihoidlikult jäljendada rahvapäraste ütluste rohkusega ja mõningate keeleliste ebakorrektsustega“ (Sillaots 1932: 6). Hiljem, poliitilise korra muutudes, muutus ka (tõlke)teksti paratekstuaalne esitlemise viis: Sillaotsa ajal ja tema silmis nii oluliseks peetud tõlkija eessõna asendus impersonaalsema ja originaalile keskendunud järeلسõnaga.

Sillaotsa implitsiitset tõlkepoeetikast

Sillaotsa kui tõlkija üheks eritunnuseks võib pidada suurt töövõimet ja mainimisväärt tõlkimiskiirust, mis oli tingitud mitmest välisest asjaolust ja mida seetõttu ei saa liigitada ei eksplitsiitse ega implitsiitse poeetika alla. Kõigepealt võib välja tuua kirjastuste poolt ette antud kohati väga napid tõlgete tähtjad. Näiteks kulus Sillaotsal 1932. aastal Noor-Eesti Kirjastusele tõlkima asunud (kuigi lõpuks „Looduse kuldraamatu“ sarjas välja antud¹⁰) Mark Twaini „Huckleberry Finni seikluste“ 320 raamatulehekülje tõlkimiseks vaid natuke üle kahe kuu¹¹. Implitsiitse tõlkepoeetika kirjeldamisel tuleb niisiis arvesse võtta võimalikke kirjastuspoliitilisi vahelesegamisi ja ettekirjutusi. Kirjastuste määratud tähtjad ja tõlkemahu normid, „Huckleberry Finni seikluste“ puhul 11 000 tõlkerida, seadsid tõlkijale oma piirangud, mis mõjutasid kindlasti nii narratiivi linearsust kui ka teksti kvaliteeti üldisemas mõttes. Näiteks Jules Verne'i „Kapten Granti lapsi“ (ilmunud 1932 Noor-Eesti Kirjastuses) tõlkides tuli Sillaotsal kirjastuse ettekirjutusel välja jätta 1/4 originaaltekstist: „Meie noorsookirjanduse toimkond on Kapten Granti lapsi kaalunud ja jõudis otsusele, et seda võiks lühendada ühe neljandiku võrra, mille läbi teos midagi ei kaotaks, vaid isegi võidaks,“ seisab August Pilli allkirjaga kirjas (EKLA, f 92, m 276: 26, l 39). Kuigi väljajätted tegi tõlkija oma äranägemise järgi, andis tõlketeksti eeldatava mahu üldjuhul ette kirjastus, lähtudes nii majanduslikest kaalutlustest kui ka lugejarühma huvidest, kellele tekst suunatud oli.

Käesolevaga püüan Sillaotsa tõlkeeripära omas ajas esile tuua pisut ebatraditsioonilisel, kuid juba juuri ajaval viisil, vaadeldes tõlkeid kui fakti meie kultuuriruumis ja jättes originaali sekundaarsemale positsioonile. Võrdlen Sillaotsa tõlgete 1920/1930. aastate esmatrükke hiljem nõukogude ajal välja antud ja toimetatud kordustrükkidega, esitades näidetes nii

---

¹⁰ Kirjastus Loodus kuulutas „Kuldraamatu“ sarja tellijatele „Huckleberry Finni seiklused“ välja samal ajal, kui raamat oli Noor-Eesti Kirjastuses tõlkimisel. Et lugejaid mitte petta, ostis Loodus tõlke Noor-Eesti Kirjastuselt üle, kohustades tõlkijale maksuma sama summa (4 senti tõlkerea eest). (EKLA, f 92, m 276: 26, l 26.)

¹¹ „Huckleberry Finni seikluste“ ja „Kapten Granti laste“ tõlkeasjaolud, muu hulgas ka tõlkimisele kulunud aeg, selguvad Sillaotsa kirjavahetusest Noor-Eesti Kirjastusega (EKLA, f 92, m 276: 26).

Sillaotsa kui ka tema teksti hilisemate redigeerijate puhul neile iseloomulikke võtteid. Sillaotsa puhul on selline kõrvutamine võimalik, sest toimetatud uusväljaandeid on mitmeid. Vaatlen kahe romaani tõlkeid: Romain Rolland'i „Jean-Christophe“ 1936 ja 1958 (korrigeerinud Henno Rajandi) ning Charles Dickens'i „David Copperfield“ 1937 ja 1991 (korrigeerinud Lia Rajandi). Lõpetuseks lisan Sillaotsa ja Henno Rajandi „Madame Bovary“ tõlgete esimese lause võrdluse. Selline deskriptiivne lähenemisviis annab vihjeid nii tõlkija implitsiitsetest poetikast kui ka muutunud tõlkekeelenormidest ja tõlkepoliitikast üldisemalt.

Erinevatest keeltest tõlgitud ja eri autorite romaanide puhul on väljatoimetatud ja muudetud tekstiosad eeldatavalt ka natuke erinevad, kuid siiski võrreldavad. Näiteks „David Copperfieldis“, mille kaastõlkijaks tõusis pärast toimetamisel tehtud parandusi L. Rajandi, on protsentuaalselt suurim osa lauseehituslikke ja leksikaalseid muudatusi, seevastu „Jean-Christophe'is“ on ohtralt muudetud sõnade järjestust. Mõlema vaadeldud teose puhul on uusväljaandes suurendatud teksti grammatilist ühtekuuluvust, erinevate lauseosade allstruktuurid on rohkem seotud, tekst on sidusam ja kergemini mõistetav. Kuna samalaadsed muudatused on romaane läbivad ja artikli maht ei luba enam, siis toon neli esimest näidet iga teose esimesest peatükist.

Lähemal vaatlusel jääb toimetatud tekstidest silma kolme liiki suuremaid muudatusi: eriti ulatuslikeks võib pidada süntaksi (nt 1.1–1.4) ja sõnajärje (nt 2.1–2.8) korrigeerimist parema mõistetavuse, suurema kohesiooni või kollokatsiooni¹² saavutamise eesmärgil. Väiksema rühma moodustavad leksikaal-stilistilised (nt 3.1–3.8) muudatused (allajoonitud tekstiosad märgivad muudatusi paralleeltekstides).

Süntaks

Nt	Lk	Charles Dickens, „David Copperfield“, 1937	Lk	Charles Dickens, „David Copperfield“, 1991 (kaastõlkija L. Rajandi)
1.1.	15	<u>Et ta ei uppunud, vaid üheksakümnekahe-aastasena võidurõõmsalt sängis suri, on tõsiasi, mida mu kodukoha ümbruskonnas veel kaua tähelepandavana mäletatakse.</u>	6	<u>Seda märkimisväärset asjaolu, et ta tõepoolest ära ei uppunud, vaid üheksakümne kahe aastasesena võidurõõmsalt sängis suri, annab sealtkandi rahval veel kauaks mäletada.</u>
1.2.	15	<u>Ta kordas alati seda suurema rõhuga ja vaistlikult oma vastuväite tugevust tundes: „Argu olgu mingit luusimist!“</u>	6	<u>Seda suurema rõhuga ja sügava sisemise veendumusega vaidles ta vastu: „Ei ole vaja mööda maailma ringi uidata!“</u>

¹² Kollokatsioon on M. A. K. Halliday (1966: 57–67) järgi mingi sõnade rühma suurem tekstis kõrvuti esinemise sagedus.

1.3.	15	<u>Juba kuus kuud olid mu isa silmad selle maailma valgusele suletud, kui mina oma silmad sellele avasin.</u>	6	<u>Kui mina esimest korda ilmalvalgust nägin, olid minu isa silmad juba pool aastat suletud.</u>
1.4.	16	<u>...meie väike elutuba oli soe ning valge kaminatulest ja küünlaist, majauksed tema eest aga olid suletud riivide ja lukkudega – peaaegu halastamatult, nagu mulle mõnikord näis.</u>	6	<u>...meie väike elutuba kaminatule ja küünalde paistel oli soe ja valge, meie maja ukсед aga olid tema eest – peaaegu halastamatult, nagu mulle ajuti näis – riivide ja lukkudega suletud.</u>

Sõnajärjestus

Nt	Lk	Romain Rolland, „Jean-Christophe“, 1936	Lk	Romain Rolland, „Jean-Christophe“, 1958
2.1.	11	Emal kuulas teda armastava kahtlusega ja juhtis ta tähelepanu hellalt sellele, et leem jahtus.	383	Emal kuulas teda armastava kahtlusega ja juhtis hellalt ta tähelepanu sellele, et leem jahtus.
2.2.	11	Kuigi ema uhke oli oma pojale, ei pidanud ta tema kunstnikukavatsusi väga tähtsaks;	383	Kuigi ema oma pojale uhke oli, ei pidanud ta tema kunstnikukavatsusi väga tähtsaks;
2.3.	14	...kus ühte tuppä oli ülestimmu laotud haruldasi esemeid, ...	384	...kus ühte tuppä ülestimmu oli laotud haruldasi esemeid, ...
2.4.	15	...ja siis peitis näo padjasse nagu häbenev laps.	386	...ja siis näo padjasse peitis nagu häbenev laps.
		Charles Dickens, „David Copperfield“, 1937		Charles Dickens, „David Copperfield“, 1991
2.5.	13	Kas minust saab mu eluloo peakangelane või omandab keegi teine selle koha, seda näidaku eelolevad leheküljed.	5	Kas saab minust endast mu eluloo peakangelane või omandab selle koha hoopis keegi teine, seda näidaku eelolevad leheküljed.
2.6.	13	Pandi tähele, et ühtaegu hakkas kell lööma ja mina hakkasin karjuma.	5	Pandi tähele, et samal hetkel kui kell hakkas lööma, hakkasin mina karjuma.
2.7.	13	mulle oli määratud olla elus õnnetu.	5	et esiteks on mulle määratud elus õnnetu olla.
2.8.	14	...siis palun teda südamest see jätagi enesele.	5	...siis palun teda südamest see rahumeeli enesele jätta.

Leksikaal-stilistilised muutused moodustavad muutuste rühma, mis on seotud ühe konkreetse sõna või väljendi väljavahetamise või lisamisega toimetamise käigus. Selle tagajärjel on teksti muudetud stilistiliselt värvikamaks (nt 3.6, 3.7, 3.8), emotsionaalsemaks (nt 3.5, 3.6), taotletud on sõnade loomulikkude kokkusobivust tekstis ehk kollokatsiooni (nt 3.1, 3.2, 3.3, 3.6).

Stilistika

nt	lk	„Jean-Christophe“, 1936 (korrekatuur H. Pürkop)	Lk	„Jean-Christophe“, 1958
3.1.	13	Paat hõljub <u>sooja tuule</u> ja vaevaltmärgatava voolu tahtmist mööda.	384	Paat hõljub <u>maheda tuule</u> ja vaevaltmärgatava voolu tahtmist mööda.
3.2.	13	<u>Säriseva vee</u> kohale kummardudes jälgib ta neid pilguga, kuni nad kaovad.	384	<u>Sirendava vee</u> kohale kummardudes jälgib ta neid pilguga, kuni need kaovad.
3.3.	14	Ta <u>keerask ja käänas</u> neid; ta heitis neid kõrvale ja võttis taas kätte ...	385	Ta <u>keerask ja pööras</u> neid; ta heitis nad kõrvale ja võttis taas kätte ...
3.4.	17	Pole <u>tuult olemaski</u> .	387	Pole <u>tuulehingustki</u> .
		Charles Dickens, „David Copperfield“, 1937		Charles Dickens, „David Copperfield“, 1991
3.5.		Olin ise loosimise juures ja mäletan veel, kui <u>ebamugav ja erutav</u> oli näha, kuidas üks osa minust säärasel kombel rahaks tehti.	5	Olin ise loosimise juures ja mäletan veel, kui <u>paha ja piinlik</u> oli mul vaadata, kuidas üks osa minust endast säärasel kombel rahaks tehti.
3.6.	15	... ja teed juues (teed armastas ta üliväga) <u>kõneles ta alati vihaga</u> jumalavallatuist meremeestest ...	6	... teed juues (mida ta hirmsasti armastas) <u>rääkis ta surmatunnini alati täis püha viha</u> jumalavallatutest meremeestest ...
3.7.	16	... kellest mul tuleb aja jooksul veel mõndagi <u>jutustada</u> .	6	... kellest mul tuleb aja pikku veel mõndagi <u>pajatada</u> .
3.8.	16	... – peaaegu halastamatult, nagu mulle <u>mõnikord</u> näis.	6	... – peaaegu halastamatult, nagu mulle <u>ajuti</u> näis.

Suurt rolli toimetamisel tehtud muutustes mängib tõlke keeleliste normide kinnistumine nõukogude ajal ja tähtsale kohale tõusnud ühtne toimetamisepoliitika. Tõlketeksti koostamine Sillaotsa kombel, originaalautori stiilist, aga ka isiklikust tõlkekogemusest lähtuvalt, ei vastanud enam uutele tõlketeksti normidele ja tekstid läksid toimetamisele.

Kuigi uue tõlke tegemist pidas Sillaots ise (EK 1930, lk 86) ja peetakse ka üldisemalt väikese kultuuri puhul ebaotstarbekaks, on Henno Rajandi Sillaotsa 1934. aastal tõlgitud Gustave Flaubert'i „Madame Bovary“ 1984. aastal uuesti eesti keelde tõlkinud (Sillaotsa tõlget ilmselt siiski aluseks võttes). Põhjus, miks Flaubert'i kuulsaim teos uuesti tõlgiti, võib peituda tõlkekeele vananemises, millel on seos Sillaotsa omalaadse lauserütmi tunnetuse ja kohati kahetimõistetavusi lubava implitsiitse tõlkepoetikaga. Ilmselt riivab tavalugeja silma tõlkereast välja paistev originaalkeele struktuur, mis liigagi tihti tuletab meelde, et me ei loe mitte Flaubert'i, vaid Sillaotsa Flaubert'i tõlget. Rajandi tõlkes on sellised konarusused silumistöö käigus kaotatud ja seega tekib illusioon tõelisest Flaubert'ist. Näiteks võib tuua „Madame Bovary“ algusread, mis Sillaotsa tõlkes (Flaubert 1934: 5) on kaheti mõistetavad: „Olime õpingute-saal, kui direktor sisse astus. Tema järele tuli erariietuses uus ja suurt pulti kandev klassiteener. Magajad ärkasid, kõik tõusid püsti nagu äkki tööd katkestades.“ Nagu näha, ilmneb Sillaotsa tõlke pealispindsel lugemisel, et ruumi astub vaid kaks inimest: direk-

tor ja uus klassiteener, kes kannab suurt pulti. Ei aita siin sõna 'uus' sõrendatud trükk. H. Rajandi tõlkes astub ruumi ka kolmas inimene, Madame Bovary tulevane mees, kes oli klassikaaslaste jaoks uus: „Meil oli parajasti ettevalmistustund, kui direktor klassi tuli, tema kannul veel koolivormita uus ja lõpuks kooliteener suure puldiga.“ Seda fakti teades võib sama ka Sillaotsa tõlkest välja lugeda, nii et tegemist pole eeldatavasti mitte originaali vales-timõistmise, vaid originaalautori stiili ja lauserütmi säilitamise katsega. Sellised kahetimõis-tetavused on Sillaotsa tõlgete puhul üsna tavalised. Seejuures on paradoksaalne, et tõlkeid arvustades ehk siis eksplitsiitses tõlkepoetikas on Sillaots niinimetatud halva tõlke kriteeriu-miks pidanud muu hulgas just kahetimõistetavust (EK 1929, lk 351, 352; 1930, lk 198). Kuigi Henno Rajandi „Madame Bovary“ tõlge võib võrdluse põhjal tänapäeva lugejale tunduda vastuvõetavam kui Marta Sillaotsa oma, tuleb iga tõlget siiski vaadelda kui fakti oma ajas, milleks ka Rajandi tõlge paratamatult osutub. Asjaolu, et erinevatel aegadel on tehtud erine-vaid tõlkeid, ei tähenda mitte universaalsete tõlkestandardite vastu eksimist, vaid hoopis selliste tõlkestandardite puudumist (Lefevere, Bassnett 1995: 5).

Kokkuvõtteks

Sillaotsa eksplitsiitses (teoreetilises) ja implitsiitses (praktilises) tõlkepoetikas esineb mõningaid lahknevusi. Huvitavaimaks neist võib pidada niinimetatud hea eesti keele kasuta-mise nõuet. Kui tõlkearvustustes vaatleb Sillaots tekste loetavuse ja grammatilise täpsuse seisukohast ehk siis eesti keele reeglitest lähtudes, siis oma tõlgetes tähendab see pigem keeleliste võimaluste oskuslikku kasutamist originaalautori stiili ja originaalkeele hõngu edastamiseks. Sillaots sõnastab seda järgmiselt: „Tõlkides on minu eesmärgiks olnud ühelt poolt täpsus, teiselt poolt veatu eesti keel; peamiselt aga algupärandile vastav stiilirütm: tõlke hingestamine“ (EK 1930, lk 250). Keeletoimetaja perspektiivist lähtudes tuleb sellist teksti eesti keele kohasemaks toimetada: sättida ümber lause struktuuri, muuta sõnade järjestust, lisada sidusust teksti erinevate osade vahel sidesõnadega või nimisõnale/pärisni-mele viitamisega, selmet kasutada isikulisi asesõnu.

Tuleb välja ka kattuvaid implitsiitse ja eksplitsiitse tõlkepoetika printsiipe. Eksplitsiitses poeetikas märkab ja implitsiitses poeetikas väldib Sillaots leksikaalseid liialdusi. Kõik sõnad, mis tõlgitakse, peavad olema olemas ka originaalis; lisada midagi ei tohi, tuleb hoiduda mitte-eestipärastest ülearustest elementidest, prantsuse keele puhul umbmäärase artikli *un/une* tõlkimisest, näiteks lauseis 'üks kena paar', 'üks kitsas teeke' (EK 1928, lk 392, 676). Sillaotsa nõukogude ajal toimetatud tõlgetesse on aga siginenud elemente, mis eesti-keelset teksti küll täiendavad ja lugemist ladusamaks muudavad, aga originaalis puuduvad (nt 1.1, 1.2, 3.6). Kuigi Sillaotsa eksplitsiitses ja implitsiitses tõlkepoetikas esineb vasturää-kivusi, võib öelda, et üldises mõttes jäävad tema teoreetilised ja praktikas väljenduvad seisukohad sarnasteks. Arvustajana oli Sillaotsa põhieesmärk eesti lugejate harimine ja kirjandusliku maitse kujundamine ning tõlkijana otsis Sillaots originaali seatud raamistikus

ideaalset sisu ja vormi edastamise viisi sihtkeele vahenditega. Sillaotsa jaoks jääb tõlge ikka ja alati tõlkeks, kuid mitte originaali varjuks ja jäljendamiseks, vaid originaalist erinevaks tekstivormiks – millekski, mille tõlkija on uuesti loonud ja kus tõlkija autorsus märgitakse enesepositsioneerimisega eessõnas. Sillaotsa tekstid on tema isiksuse ja aja peegeldus, oluline ja väärtuslik osa meie tõlkeloo, mis väärib uurimist.

Kirjandus

Flaubert, Gustave 1934. *Madame Bovary*. Tlk M. Sillaots. Tartu: Loodus.

Flaubert, Gustave 1985. *Madame Bovary*. Tlk H. Rajandi. Tallinn: Eesti Raamat.

Genette, Gerard 1997. *Paratexts: Thresholds of Interpretations*. Cambridge: Cambridge University Press.

Halliday, M. A. K. 1966. Lexis as a Linguistic Level. – *Journal of Linguistics*, Vol. 1, No. 2, lk 56–67.

Jürgenstein, Anton 1913. M. Sillaots. Anna Holm. Novell. Tallinnas, Kirjastuse-Ühisus "Maa". 275 lhk. Hind 150 kop. – *Eesti Kirjandus*, nr 8, lk 345–347.

Kaal, Alma 1937. Mõnest iseloomulikust joonest Marta Sillaotsa tegevuses. – *Looming*, nr 5, lk 226–234.

Kirss, Tiina Ann 2006. Ruthi õed: sajandipöörde naiste reaalsus ja fantaasia. – J. Randvere „Ruth“ 19/20. sajandi vahetuse kultuuris. Toim M. Hinrikus. Tallinn: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus, lk 71–79.

Krusten, Reet 1976. Marta Sillaots kaheksakümnendal künnisel. – *Keel ja Kirjandus*, nr 5, lk 295–297.

Kruus, Oskar 1971. Marta Sillaots: Pilguheit ühe virga naise teele ja tööle. – *Naine hanesulega*. Kirjutisi naiskirjanikest. Tallinn: Eesti Raamat, lk 171–183.

Lefevere, André, Susan Bassnett 1995. Introduction: Proust's Grandmother and the Thousand and One Nights: The 'Cultural Turn' in Translation Studies. – *Translation, History and Culture*. Eds. André Lefevere, Susan Bassnett. London: Cassell, lk 1–13.

Parijõgi, Jüri 1936. Kaks lasteraamatut (M. Sillaots: *Trips, Traps ja Trull, A. Taar: Mustlase koer*). – *Eesti Kirjandus*, nr 5, lk 238–239.

Raudsepp, Hugo 1940. Marta Sillaots: Sealtpoolt künniseid. Tagasivaade. – *Eesti Kirjandus*, nr 1, lk 46–47.

Rolland, Romain 1936. *Jean-Christophe*. Tlk M. Sillaots. Tartu: Loodus.

Rolland, Romain 1958. *Jean-Christophe*. Tlk M. Sillaots. Toim Henno Rajandi. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.

Saluäär, Anu 1987. Marta Sillaots 1887–1969. – *Looming*, nr 5, lk 672–681.

Saluäär, Anu 2008. Marta Sillaots 1887–1969. – *Anu Saluäär, Põhjamaadest ja Eestist*. Kirjutisi 1987–2008. Toim T. Haug ja I. Lusti. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, lk 505–531.

Saluäär, Anu 2009. Kirjutav Eesti naine. – Marta Sillaots, Sealtpoolt künniseid: tagasivaade. *Loomingu Raamatukogu*, nr 31–34.

Sillaots, Marta 1932. Mark Twain [eessõna]. – Mark Twain, *Huckleberry Finni seiklused*. Tartu: Loodus, lk 5–6.

Sillaots, Marta 1935. Romain Rolland [eessõna]. – Romain Rolland, Colas Breugnon. Tartu: Eesti Kirjastuse Kooperatiiv, lk 5–8.

Sillaots, Marta 1937a. Henri Barbusse [eessõna]. – Henri Barbusse, Tuli. Tartu: Eesti Kirjastuse Kooperatiiv, lk 5–8.

Sillaots, Marta 1937b. Viiskümmend: biograafiline visand. Tartu: Eesti Kirjastuse Kooperatiiv.

Sillaots, Marta 1938. Neli saatust: psühholoogiline varipilt. Tartu: Eesti Kirjastuse Kooperatiiv.

Sillaots, Marta 2009 [1939]. Sealtpoolt künniseid: tagasivaade. – Loomingu Raamatukogu, nr 31/34. Tallinn: Perioodika.

Sütiste, Elin 2008. „Hea tõlke“ konstrueerimine tõlkekriitikas (ajakirjas „Eesti Kirjandus“ aastail 1906–1922 avaldatud tõlkearvustuste põhjal). – Kriitika diskursus: minevik ja tänapäev. Toim M. Kirme, R. Veidemann. (Acta Universitatis Tallinnensis, Humaniora A 28.) Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus, lk 95–136.

Torop, Peeter 1999. Tõlkeloo koostamise printsiibid. – Kultuurimärgid. Tartu: Ilmamaa, lk 42–65.

Torop, Peeter 2011. Tõlge ja kultuur. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Toury, Gideon 2004. The Nature and Role of Norms in Translation. – The Translation Studies Reader. Ed. L. Venuti. New York and London: Routledge, lk 205–218.

Käsikirjalised allikad

Marta Sillaots, kaheksateist kirja D. Palgile, 5. I 1935-29. X1943. – EKLA, f 257, m 3: 6.

Marta Sillaots, viisteist kirja J. Semperile, 7. XI 1934-21.VI 1939. – EKLA, f 188, m 8: 27.

Marta Sillaots, kirjavahetus Noor-Eesti Kirjastus“ o/ü-ga, 6. IX 1918-4. I 1938. – EKLA, f 92, m 276: 26.

Int, Sigrid 2007. 20. sajandi kirjanikke: Marta Sillaotsa kultuurivahendustegevus. Magistritöö. Juhendaja Liina Lukas. Tartu Ülikool, filosoofiateaduskond, maailmakirjanduse osakond. Käsikiri.

Palm, Jaanika 2010. Eesti lastekirjanduse teooria ja kriitika kuni aastani 1939. Magistritöö. Juhendajad Ants Järv ja Tiina Ann Kirss. Tartu Ülikool, kultuureaduste ja kunstide instituut, eesti kirjanduse ja teatriteaduse osakond. [Käsikiri TÜ Raamatukogus.]

Marta Sillaots: The Implicit and Explicit Poetics of Translation*Katiliina Gielen*

The present article looks at a section of Estonian translation history, through the criticism and practice of translation of an extremely prolific and well-known Estonian translator and reviewer of translations Marta Sillaots (1887–1969). Touching upon the issue of the aging of translational texts as well as the norms of translational behavior in the Estonia of the first half of the 20th century, the article makes use of Peeter Torop's concepts of the explicit poetics of translation (theoretical ideas about translation expressed in paratexts) and implicit poetics of translation (translational choices inside translations) in an attempt to map the translational thought of Marta Sillaots. Firstly, the explicit poetics of translation of Marta Sillaots is analyzed by focusing on the recurring topics and keywords in Sillaots' translation reviews, published in a monthly literary journal *Eesti Kirjandus* during the 1920s and 1930s.

Secondly, the implicit poetics of Marta Sillaots' translations is analyzed based on a comparative corpus of two novels translated by Sillaots and their later editions: Romain Rolland's *Jean-Christophe* 1936 and 1958 (edited by Henno Rajandi) and Charles Dickens' *David Copperfield* 1937 and 1991 (edited by Lia Rajandi). Although the originals are held close at hand, the translations are approached as facts in Estonian cultural space, and thus the focus is on the translation rather than on the original. In comparison with the first edition, the changes made by the editors reveal a pattern of movement towards greater fluency by standardizing the word order, adding linking devices and making the constructions confirm to the rules of target language.

The comparison of the explicit and implicit poetics of Sillaots reveals certain conformities as well as inconsistencies. In reviewing translations by other translators, Sillaots traditionally balances between the terms good and bad translation. Firstly, for her, a precondition for a good translation is the connection between the translator and the original that can be expressed by a theoretical interest of the translator in the original author or in a similarity of their literary styles. Secondly, Sillaots emphasizes the need to lead the reader to the translational text by a comprehensive foreword, something that she, as a translator, always tried to do. But most importantly, Sillaots finds it necessary for the translators to educate the Estonian readers, first by the choice of authors to translate and second by the language of translation, which has to be in accordance with the norms of grammar and style of the target language.

However, the comparative analysis of her translations to their later editions shows that, although never adding any lexical items, Sillaots often used sentence structure, word order as well as minimal collocation in order to convey what, according to her, was the style of the original author. This practice distanced her translations somewhat from what is regarded as adherence to the rules of Estonian text formation. Sillaots remains an important part of Estonian translation history because of the number of her translations as well as for her poetics of translation.

Katiliina Gielen, PhD Candidate and Assistant Lecturer at the University of Tartu, Institute of Germanic, Romance and Slavonic Languages and Literatures, Department of English. Her research interests are translation history, translation theory, comparative literature and gender studies.

E-mail: katiliina.gielen@ut.ee.

Kolm Eesti Robinsoni: Daniel Defoe romaan eesti tõlkes¹*Ene-Reet Soovik, Kaisa Vaher*

Inglise kirjaniku Daniel Defoe „Robinson Crusoe“ (1719) elu ja seiklused võõrastes keeltes on läbi aastakümnete pakkunud huvi erinevate kultuuride tõlkeloolastele (näiteks Winqvist 1973, Shavit 1986, Sagulin 2010). Teose eestikeelsete tõlgete ja muganduste ning laiemalt robinsonaadide kohta Eestis on samuti ilmunud mitmeid ülevaatlikke kirjutisi (Rummo 1950, Vinkel 1960, Jaaksoo 1984, Talvet 2007²), kuid põhjalikum ning akadeemilisim neist, Aarne Vinkeli 1960. aasta artikkel (Vinkel 1960) jääb juba aastakümnete taha. Käesolevas artiklis keskendutakse neile kolmele „Robinson Crusoe“ eestikeelsele tõlkele, mis lähtuvad vahetult Defoe ingliskeelsest algtekstist. Deskriptiivse tõlketeaduse pakutavast raamistikust lähtudes vaadeldakse tõlkeid sihtkultuuri kontekstis, pöörates peatähelepanu tõlgete terviklikkusele ja paratekstuaalsele informatsioonile.

Defoe teose motive jõudis eestlasteni kaudselt robinsonaadide kujul juba 18. sajandi lõpus (Vinkel 1960: 725). 19. sajandil ning 20. sajandi alguses järgnes hulk saksakeelsete variantide põhjal tehtud mugandusi. 20. sajandi esimesel poolel avaldati kahel korral ka vene lastekirjaniku mugandusest lähtuv tõlge ning 20. sajandi lõpul kaks lastepärastatud ja lühendatud versiooni. Kuigi teosest näib seega eesti keeles olevat ilmunud külluslikult erinevaid väljaandeid, selgub nende lähemal vaatlemisel siiski, et otseselt Defoe algtekstist lähtuvad neist vaid kolm: nendeks on 1950. aastal ilmunud Rudolf Sirge tõlge ning kaks Valter Rummeli tõlget, mis avaldati 1984. (taastrükk 2001) ja 2007. aastal. Seega võib küsida, mis ärgitas ja suunas nende tõlgete avaldamist eesti kultuuriruumis, milles võis eest leida juba mitmeid robinsonaade, ning tunda huvi sellegi vastu, mille poolest need üksteisest erinevad.

Tõstatatud küsimused langevad valdkonda, mida tavapäraselt peetakse deskriptiivsete tõlkeuringute pärusmaaks ning mille Giuseppe Palumbo (2009: 35) võtab lühidalt kokku huvina tõlgete valmimist ja retseptiooni suunanud normide vastu, tõlgete ja teiste tekstitüüpide vaheliste seoste vastu ja tõlgete koha ning rolli vastu vastavas kultuuris. Nii püütaksegi Sirge ja Rummeli tõlgete eripärasid vaadelda lähtudes Gideon Toury (2000) krestomaatiliseks kujunenud seisukohtadest tõlkenormide küsimuses. Eelkõige esitatakse küsimus selle kohta, milliseks võib tõlketekstide endi ning neid saatvate paratekstide põhjal pidada tõlgete valmimise ajal Eesti ühiskonnas tõlkeelu valitsenud nn eelnorme (*preliminary norms*), mis puudutavad tõlkepoliitikat (eelkõige tõlgitavate tekstide valikut) ja vahenduskeele kasutamist, ning

---

¹ Artikli valmimist toetas ETFi grant nr 7594.

² Vt käesolevast numbrist ka Krista Mitsi artiklit „Pilk ingliskeelse kirjanduse tõlgetele 18. sajandi lõpust 20. sajandi algusveerandini“, lk 75. Toim.

neid tõlkija tegutsemise norme (*operational norms*), mis on seotud tekstimaatriksiga ja puudutavad tõlke täielikkust (*matricial norms*).

Just neile teguritele keskendumine suunas tõlketekstide vahetu vaatlemine, mille meetodiliseks aluseks võeti samuti deskriptiivse paradigmaga seotud José Lamberti ja Hendrik van Gorp'i välja pakutud ülevaatlik mudel lähte- ja sihtteksti kõrvutamiseks taidetõlkes. Lambert ja van Gorp (1985: 52–53) soovivad tõlgete analüüsimisel alustada eelinformatsioonist, mis koondab endasse tiitellehe informatsiooni, sh teose pealkirja, žanrimääratlust, autori ja tõlkija nime, metatekstide esinemist tiitellehel, eessõnas, tõlkija märkustena, samuti pidada silmas viimaste asukohta ning viimaks üldstrateegilist küsimust, kas tekst on vahendatud tervikuna või osaliselt. Just teose tervikkuse küsimus tõusis tõlgete esmasel vaatlusel eriti reljeefselt esile ning Toury normikäsitlus rõhutab selle aspekti olulist seotust sihtkultuuri kontekstiga. Artiklis käsitletakse ka tõlgete tervikkuse mõju teose interpreteerimise võimalustele; sihttekstides kasutatud lahendustele võimalike põhjenduste otsimisel on arvesse võetud ka Zohar Shaviti (1986) tähelepanekuid seoses „Robinson Crusoe“ liikumisega täiskasvanutele mõeldud kirjanduse süsteemist lastekirjanduse süsteemi ja sellest tulenevate võimalike tõlkeotsustustega.

Lähtetekstina on kasutatud 2008. aastal sarjas „Oxford World's Classics“ ilmunud väljaannet „Robinson Crusoe“, mis lähtub Defoe ingliskeelsest esmaväljaandest, säilitades autori interpunktsiooni ning kirjaipildi eripära.

Rudolf Sirge 1950. aasta tõlge

Esimene vahenduskeelest loobunud ning vahetult Defoe enda tekstist lähtuv tõlge ilmus pealkirja all „Robinson Crusoe elu ja kummalised seiklused“ alles 20. sajandi keskel. Väljaande tiitellehel on ära toodud raamatu autor ning pealkiri, väljaandja (Eesti Riiklik Kirjastus) ning ilmumiskoht ja aeg (Tallinn 1950). Tõlkija nimi tuleb ilmsiks alles 5. leheküljel seoses tema kommentaariga algtekstile ning tõlkestrateegiate põhjendusega. Tõlkimise aluseks on olnud A. ja C. Blacki poolt Londonis 1918. aastal välja antud raamat ning „kasutatud on ka paari vanemat ingliskeelset trükki, mille ilmumisaastaid ei läinud korda kindlaks teha“ (Sirge 1950: 5). Tõlkija, toimetajate ja illustraatori nimed ning muu teose väljaandmist puudutav informatsioon paikneb raamatu lõpus, kus on ära toodud ka originaalpealkiri ja trükiarv: 10 000 eksemplari. Põhiteksti täiendab Jaan Rummo kirjutis „Daniel Defoe „Robinson Crusoe“, robinsonaadid ja nende koht noorsoo kirjavaras (järelsõna)“, mis otseselt osutab sellele, et raamatu sihtrühmana nähakse noori. Noorsookirjandusele on omane ka illustratsioonide lisamine, kuigi ajastu ei välistanud neid teistegi teoste puhul ning tuntud raamatugraafik Richard Kaljo illustreeris ka täiskasvanutele suunatud raamatuid.

Algtekst ei ole jaotatud peatükkideks, üksnes seal, kus Crusoe hakkab oma elu päeva- raamatus kajastama, esineb vahepealkiri „The Journal“. 1950. aasta väljaandes seevastu on tekst jagatud kaheksateistkümneks nummerdatud peatükiks, mille alguses tutvustatakse

kokkuvõtlikult peatükis aset leidvaid sündmusi. Et tõlke aluseks olnud väljaanded pole olnud kättesaadavad, ei ole kindel, kas selline liigendamine on tõlkija panus või tuleneb kasutatud lähtetekstist. Tõenäolisemana tundub viimane oletus, kuid nii või teisti on teksti struktureerimine kooskõlas sellega, et tekst on suunatud noortele. Lastekirjanduse süsteemi uurinud Shavit (1986: 112) on seisukohal, et see sihtrühm võimaldab üldse suuremat vabadust teksti, muuhulgas selle liigenduse kohtlemisel. Lisaks hõlbustab liigendatud tekst lugemist, mis on kasuks väiksema lugemiskogemusega publikule. Tõlkesse ei ole tehtud lisandusi, kuid selles leidub joonealuseid märkusi, mis selgitavad lühidalt võõrapäraseid termineid, kohanimesid ja mõõtühikuid.

Kõige hõlpsamini märgatav sisuline erinevus originaaliga võrreldes seisneb selles, et 1950. aasta väljaanne lõpeb juba kohas, kus Robinson saarelt lahkub. Lähem vaatlus näitab aga, et tehtud on ka arvukalt tekstisiseseid kärpeid: välja jäetud võib olla osa lausest, lõik või koguni mitmed leheküljed. Näiteks seisab Robinsoni päevaraamatus tõlkes järgmine lõik (väljajäetud teksti asukoht on märgitud sulgudes):

27. juuni – Vappekülmad jälle nii rängal kujul, et lebasin kogu päeva asemel, ei söönud ega joonud suutäitki. Olin lausa kõrbemas janust, kuid nii nõrk, et puudus jõud enese jaluleajamiseks ja joogivee toomiseks (väljajäte 1). Paar-kolm tundi vaevlesin janus asemel, siis läks palavikuhoog mööda ning ma vajusin sügavasse unne, ärgates alles hilja öösel. Ärgates tundsin end palju värskemana, kuid väga nõrgana ja äärmises janus. Kuna mul aga tilkagi vett kogu majapidamises ei olnud, sundisin end uuesti magama jääma ning uinusingi lõpuks, magades hommikuni (väljajäte 2). (Defoe 1950: 116–117.)

(1) Originaaltekstis (Defoe 2008: 75) seisab sel kohal järgmine lause:

Pray'd to God again, but was light-headed, and when was not, I was so ignorant, that I knew not what to say; only I lay and cry'd, Lord look upon me, Lord pity me, Lord have Mercy upon me.

(2) Fraas *magades hommikuni* asendab kirjeldust, kuidas taas uinunud Robinson näeb kohutavat, ilmutuselaadset unenägu, mis paneb ta juurdlema oma senise elu, Jumala ja usu ning oma käitumise üle. Tegemist on peategelase vaimse ärkamisega ning murranguga tema karakteris, välja on jäänud kahe lehekülje ulatuses teksti.

Situatsioon, kus peategelane juurdleb elu olemuse ning Jumala rolli üle selles, on enamasti üsna süstemaatiliselt välja jäetud, kuigi usuga seotu ei puudu tekstist täiesti – näiteks mainitakse Jumalat tegelastevahelistes dialoogides. Niipea aga, kui on tegemist pikema arutlusega, jäetakse see osa vahele ning lisaks kärbetele on mitmes kohas sõna *Jumal* asendatud sõnaga *saatus* või suurendatud looduse ning inimese rolli:

However, this was a great encouragement to me, and I foresaw that, in time, it would please God to supply me with Bread [---]. (Defoe 2008: 100.)

Igatahes, see oli mulle suureks julgustuseks; nägin ette saabuvat aegu, kus mu oma põld mind leivaga varustama hakkab [---]. (Defoe 1950: 145.)

Tõlkes tuleb ette ka osutusi eelnevalt kärbitule, mistõttu saab kannatada teksti sidusus. Näiteks oli Robinsonil kombeks saarele jõudmise aastapäeva hardas meeolus ning palvetades mööda saata. Et aga tõlkes on esimese aastapäeva kirjeldusest usuga seotud lõik eemaldatud ja pole edasi antud Robinsoni hingeseisundit, ei seostu varasema kirjeldusega see, kui järgmise aasta kohta mainitakse, et Robinson tähistas aastapäeva sama hardusega kui eelmisel aastal. Kärbeta tegemise tõttu on kohati tekkinud vajadus muuta üleminekuid ühelt olukorralt teisele ning Robinsoni käitumine võib aeg-ajalt tunduda põhjendamatuks. Näiteks otsustab ta saarele saabunud inimsööjad algselt tappa, kui aga plaan on juba täpselt paigas, hakkab ta oma teguviisi õigsuses kahtlema ning pärast juurdlemist teemal, kas tal on kohane teise inimese elu võtta, jõuab Robinson arusaamiseni, et selline tegu oleks kohutav eksimus. Tegemist on sügava, tegelast muutva mõtisklusega. Tõlkes on ära toodud põhjalik plaani tegemine ning Robinsoni igapäevased kontrollretked inimsööjate tabamiseks, kuid meelemuutuse kaasa toonud arutelu puudub. Seega muudab Robinson oma seisukohta ootamatult ja ilma loogilise põhjendusega.

Teksti terviklikkust silmas pidades ilmneb, et 1950. aastal oli ilmselt aktsepteeritav see, et kuigi tõlkes oli tehtud märgatavaid kärpeid, esitleti teost tiitellehel siiski tõlkena, mitte lühendatud versioonina. Kärbeta olemasolu samas ei varjata – tõlkija põhjendab neid oma sissejuhatavas kommentaaris vormilisest küljest, öeldes, et välja on jäetud „kompositsiooniliselt mitteolulised ja seoses sellega ka kunstiliselt ebaõnnestunud lõigud“ (Sirge 1950: 5), Rummo järelsõnast saame aga teada, et väljajätete tegemine ei muuda autori mõtet ning kõrvaldab üksnes käsikirja mahu kasvatamiseks täitematerjalina mõeldud „pikad, vastuokslid ja paigal-tammuvad arutlused usulistel teemadel, mis kontsessioonina teatavatele lugejateringidele oma silmakirjatseva vagatsemisega on ilmses vastuolus romaani siiralt-lihtsamelise kainuse ja asjalikkusega“ (Rummo 1950: 374). Et väljajäetud osad on enamasti seotud peategelase hingeseisundi kirjeldamisega ja neil on oluline roll tema tegutsemise mõistmisel, ei saa nõustuda Rummo väitega, et kärpeid on tehtud „ilma autori mõtet muutmata“ (samas). Kärped on tõepoolest tehtud „kavakindlalt“, nagu Sirge (1950: 5) põgusalt mainib, kuid tõlkijapoolne, esteetiline eesmärki rõhutav selgitus ei tundu olevat pädev, kui just soovitavaks kunstiliseks tulemuseks ei peeta võimalikult tempokat lugu. Teiseneb kogu teose olemus, sest peategelase hingelist külge puudutava teksti väljajätmine muudab lugeja arusaama nii tegelasest kui ka tema tegude põhjustest: kuigi Robinson on praktiline ja asine, mõjutab tema tegusid tugevasti ta usk, mille üle ta alles saarele sattudes tõsiselt juurdlema hakkab.

Usulise mõõtme sihikindel kõrvaldamine teosest on otseselt seotud nõukogude süsteemiga. Kultuurivaldkonda reguleerivaks kõrgeimaks instantsiks oli EKP Keskkomitee kultuuri- osakond, mille ümber moodustati kultuuriministeeriumid, erinevad valitsused ja komiteed, sealhulgas ka Glavlit (Kirjandus- ja Kirjastusajade Peavalitsus) ehk tsensuurikomitee (Kalda 1991: 11). Kirjandus- ja Kirjastusajade Peavalitsuse ülesannete hulka kuulus ka järelevalve laste- ja noorsookirjanduse üle, millest peeti lubatavaks ainult niisugust kirjandust, „mis aitab kaasa laste ja noorsoo (kuni 16. a) kommunistlikule kasvatusesele“ (Veskimägi 1996: 22). Usk oli temaatiliselt äärmiselt tundlik valdkond ning pealiigilt usu alla klassifitseeritud teosed tuli täielikult kõrvaldada (samas, 24–26). Piret Lotmani andmetel mõistis nõukogude tsensuur religiooni väga laialt: „Pelk võimalus, et peale nähtava maailma on veel midagi, oligi religioon, ja selle väljendamine *a priori* ohtlik ja keelatud“ (Lotman 1995: 140). Kõrvaldamisele kuulus ka „religiooni, fantastikat ja ebausku sisaldav tõlkekirjandus“ ning erilist tähelepanu pöörati laste- ja noortekirjandusele, milles oli viiteid religioonile (samas, 139). Nii oli teksti algkuju ideoloogiliselt enam kui problemaatiline. Kalju-Olev Veskimägi (1996: 23) loetleb eeltsensuuris kahtlaseks osutunud käsikirjade võimalike kohtlemisvariantidena täielikku avaldamiskeeldu, parandusi ja mahatõmbamisi, marksistliku eessõnaga varustamist, mis puudutas peamiselt tõlketeoseid, sealhulgas klassikat, ning kavandatud tiraaži tunduvat kärpimist. 1950. aasta „Robinson Crusoe“ väljaande puhul on rakendatud nii mahatõmbamisi kui ka ideoloogiliselt sobiva saatesõna lisamist.

Teose ilmumisele oli ilmselt abiks selle kirjandusklassika staatus, ent ka vajadus sobiva kasvatusliku lastekirjanduse järele. Väljaande saatesõna autor Rummo on oma raamatus „Kirjanduse roll noorte kasvatamisel“ pidanud probleemiks nõukogude noortele sobiva kirjanduse nappust, mistõttu noortel on tulnud lugeda algselt täiskasvanutele suunatud teoseid; kodanlikust ajast pärit lasteraamatutele annab ta hävitava hinnangu (Rummo 1948: 13). Nõukogude perioodi alguse eesti lastekirjanduse olukorra kohta ütleb Rummo, et „spetsiaalselt lastekirjanduse alalt ei olnud meilgi kodanluseaegselt kirjanduselt midagi nimetamisväärset üle võtta“, samas lisades, et „vaatamata oma lühiajalisele, ainult mõni aasta kestnud tegevusele on meie kirjastused suutnud meie lastele ja noortele eesti keeles kättesaadavaks teha juba suure hulga väärtuslikke raamatuid vanemate vennasrahvaste värskest, vaimuerk-sast ja julgelt elujõulisest kirjanduslikust loomingust“ (samas, 32). Seega täitis tõlkekirjandus, sealhulgas ka klassikavaramusse kuuluvad teosed, nõukogude perioodi alguses, mil varasem kirjandus suurel määral kehtiva korra vastaseks ning keelatuks kuulutati, noorte lugemisvajadusi. Omakirjanduses esineva lünga täitmine tõlgitud teostega on kooskõlas Itamar Even-Zohari (2006: 431) tähelepanekuga, et omakirjanduse nõrkuse korral hakkab domineerima tõlkekirjandus. Konkreetselt „Robinson Crusoe’st“ kõneldes on ka Shavit (1986: 116) täheldanud selle lastekirjanduse süsteemi liikumise põhjusena mujalgi tühimikku lastekirjanduse vallas, mis tingis täiskasvanute süsteemist pärineva teksti ülevõtmise.

Raamatu järelsõnas peab Rummo (1950: 348–349) teose olulisimaks väärtuseks töökasvatuslikku paatost looduse ümberkujundamise vaimus. Sama mõtet väljendab ka ajakirjas Stalinlik Noorus (1950: 33) ilmunud anonüümne arvustus: „Töösangarlikkus ongi see, mis teeb „Robinson Crusoe“ kõigi teotaheliste noorte ja täie õigusega ka meie – suurte töövõitude maa – noorsoo üheks armastatuimaks raamatuks.“ Pärast ohtliku usulise mõõtme kõrvaldamist võis teost niisiis pidada noortele kasulikuks ning eeskuju andvaks, ja oma osa selle avaldamises oli tõigal, et tunti puudust uutele nõudmistele vastavast noortekirjandusest. Ent teadmine tõlke ebatäielikkusest püsib ning 1960. aastal nendib Vinkel (1960: 730): „Nõnda pole see uue aja kirjanduse menukaim teos, kuigi temast on ilmunud 14 trükki rahva- või noorsooväljaandes, terviklikul kujul veel eesti lugejateni jõudnud.“ Sellest sedastusest olukorra mõningase muutumiseni möödus ligi kolmkümmend viis aastat.

Valter Rummeli 1984. ja 2007. aasta tõlge

Tegemist on sõnastuselt peaaegu identsete tekstidega, kuid väljaanded erinevad tõlke terviklikkuse ning mõistagi kaasneva eelinformatsiooni poolest, mistõttu käesolevas artiklis nimetatakse neid kaheks tõlkeks.

1984. aasta tõlge anti eesti keeles välja pealkirja all „Robinson Crusoe elu ja kummalised seiklused“, väljaande illustreeritud tiitellehel on ära toodud teose autor, pealkiri ja väljaandja (Tallinn, Kirjastus „Eesti Raamat“ 1984). Tõlkija nimi, andmed originaalteose ning illustratsioonide kohta asuvad tiitellehe pöördel, andmed trükiarvu ja toimetaja kohta ning annotatsioon teose viimasel leheküljel. Annotatsioon iseloomustab teost järgmiselt: „Inglise kirjandusklassiku D. Defoe (1660–1731) maailmakuulsa romaani uus tõlge. Raamatus on kasutatud Valgevene kunstniku M. Kazlovi illustratsioone.“ Väljaande trükiarv on 40 000. Erinevalt 1950. aasta väljaandest ei ole selles tõlkija saatesõna, küll aga on teose lõpus lastekirjanduse asjatundja Andres Jaaksoo põhjalik järelsõna. Asjaolule, et sihtrühmaks on lapsed, viitab ka teose kujundus, vennasrahvast esindavad illustratsioonid lõimivad selle samas Nõukogude Liidu ühtsesse kirjastussüsteemi. Sihtrühma kinnitab ka Linnar Priimägi ajalehes Edasi: „„Robinson Crusoe“ esimese osa lühendatud variant jõudis tänava ka eesti laste lugemislauale“ (Priimägi 1984: 5). Tõlke uudsust rõhutav annotatsioon ei maini sedapuhku väljaande täielikkuse astet, kuid väljaannet arvustanud Priimäele ei jää teose kärbitus tähele panemata.

Tõlge on tehtud kirjastuse Penguin Books 1938. aastal ilmunud väljaande „The Life and Strange Surprising Adventures of Robinson Crusoe of York, Mariner“ põhjal. Tõlke liigendus järgib algteksti. Tõlkija ei tee teksti omapoolseid lisandusi, keeruliste terminite, mõõtühikute ja kohanimede korral on tõlkija lisanud joonealuses lühikese selgituse. Järelsõna keskendub sedapuhku pigem Defoe loo allikatele ning robinsonaadide ajaloole, jättes konkreetse väljaande sihtrühma ning ka tõlkimisega seotud probleemid sisuliselt puudutamata ja mööndes vaid, et „tegemist on eestikeelseist kõige täielikuma versiooniga“ (Jaaksoo 1984: 255).

Robinsoni tegelaskuju praktilisust ning tüüpilisust kodanluse esindajana, samuti Defoe oskust siduda kirjeldusi „filosoofiliste ja muud laadi mõtisklustega“ kirjeldab Jaaksoo (samas, 251) teose kirjanduslooliselt uudsete väärtustena; erinevalt Rummest ei rõhuta ta ei tegelaskuju kasvatuslikku funktsiooni noorsoo suunajana ega arutelude ülearusust ballastmaterjalina.

2007. aasta väljaanne ilmus Eesti Päevalehe romaaniklassika sarjas pealkirja all „Robinson Crusoe“. Väljaande tiitellehel on ära toodud autori nimi, teose pealkiri ning uuenudusena varasemate väljaannetega kõrvutades leiab sealt ka tõlkija nime. Informatsioon trükikoja, sarjaandmete ning originaalteose pealkirja kohta on kirjas tiitellehe pöördel; puudub küll teave selle kohta, millise aasta väljaandest on tõlge tehtud, kuid võib eeldada, et lähtutud on samast tekstist kui 1984. aasta väljaandes. Sarnaselt 1984. aasta tõlkega on ka seekord järgitud algteksti liigendust ning vähemtuntud sõnade puhul lisatud joonealuseid selgitusi. Toimetaja ja väljaande trükiarvu kohta andmeid pole, puudub ka saatesõna. Eesti Päevalehes terviksarja iseloomustades pakub Signe Kaldberg (2007) iga raamatu tiraazi suuruseks hinnanguliselt üle 10 000 eksemplari. Autorit tutvustav lakatekst sisaldab tõlke seisukohalt olulisimana lauset: „Täispikk originaalteksti tõlge ilmub esimest korda alles käesolevate kaante vahel.“ Teos ilmub sarja ühtses neutraalses kujunduses, illustratsioonid puuduvad. Sihtrühma kohta annab selgitust romaaniklassika sarja kontseptsioon, mille Kaldberg (2007) on sõnastanud järgmiselt: „Uus romaaniklassika sari on mõeldud tõelisele raamatusõbrale. Koolide kirjandusõpetajad peaksid samuti raamatusarjast rõõmu tundma, sest selles on palju kooli kohustusliku kirjanduse loetellu kuuluvaid teosed, mille lugemine on haritud inimesele endastmõistetav.“ Seega peetakse siin silmas nii noori kui ka täiskasvanud lugejaid, kuid kindlasti ei rõhutata lastepära, samas kui 1950. ning 1984. aasta väljaanne on enesestmõistetavalt kaasatud Jaaksoo koostatud nimestikku „Eestikeelne lastekirjandus“ (Jaaksoo 1989: 262–263).

Suurim kohe märgatav erinevus Rummeli 1984. ja 2007. aasta tõlke vahel on loo erinev lõpp, mis eristab neid ka Sirge 1950. aasta tõlkest: 1984. aasta tõlge lõpeb kohas, kus pärast oma Brasiilia istanduse müüki rikastunud Robinson otsustab koos varandusega Inglismaale minna, 2007. aasta tõlge lisab ülejäänud teksti: peategelase seiklusterohke Inglismaale jõudmise, järgneva rahuliku elu ning selle, et ta viimaks uuesti Brasiiliasse ja oma saarele sõidab. 2007. aasta väljaandes süsteemseid tekstisiseseid väljajätteid ei esine. 1984. ja 1950. aasta tõlke võrdlemisest nähtub, et Rummeli 1984. aasta tõlkes on samuti tehtud kärpeid, taas usuga seotu ning elu üle mõtiskluste puhul. Siiski pole kärpete arv ja ulatus nii suur kui Sirge 1950. aasta tõlkes, kus lisaks lõikude väljajätmisele tehti muudatusi ka lause tasandil, jättes välja Jumala või ettemääratusega seotu või isegi pelga Kõigevägevamale viitamise, asendades selle loodusele või saatusele osutamise või lihtsalt väljajätetega.

1984. aasta tõlkes on seesuguseid muudatusi palju vähem ning põhiline võte on terviklausetes ja -lõikude eemaldamine. Ent ka siin tekib väljajätete tõttu ebakõlasid: näiteks on täies ulatuses välja jäetud tekstiosa, kus Reede räägib oma usust ning Robinson teda ristiusku

pöörab. Samas kohtame siiski hiljem tõlkes lõiku, milles Reede töötab Jumalat teenida ja kristlikult käituda:

„Reede, kas sa tahaksid oma maale ja oma rahva juurde tagasi minna?“ – „Jaa,“ vastas ta. „Mina oi kui rõõmus oma rahva hulgas.“ – „Mida sa seal tegema hakkaksid?“ pärisin ma. „Kas muutud jälle metslaseks ja hakkad uuesti inimliha sööma nagu ennegi?“ Ta läks väga tõsiseks, raputas pead ja ütles: „Ei, ei! Reede nemad räägib, ilusasti elab, J u m a l p a l u b , leib, kits, piim sööb.“ (Defoe 1984: 188.)

Lisaks usule on kärpeid tehtud ka peategelase hingeeluga seotud lõikude arvelt, nii et Robinson jätab väga ratsionaalse ning materialistlikult meelestatud inimese mulje, kes lähtub ainult omakasust. Seda võimendab Jaaksoo järelsõnas antud kommentaar tema karakterile:

Tõepoolest, tema maailmavaade, tema suhtumine inimestesse ning loodusesse on väga tüüpiline 18. sajandi Inglismaa puritaanlikule kodanlusele, kes nägi puudes vaid kütust või ehitusmaterjali, kelle jaoks metsloomad tähendasid vaid toitu, kes võttis kaasinimest kui kasusaamisallikat, kellele polnud võõrad rassilised eelarvamused [---] ning kelle maailmavaadet kujundas ühest küljest vagadus, teisalt aga kaine praktitsism, kusjuures praktitsism jäi alati võidutsema. (Jaaksoo 1984: 250.)

Lühendatud tõlget lugedes jääb tõepoolest mulje, et Robinsoni puhul oli tegemist vaid kainest inimhõimusest lähtuva isikuga, kuid täistekst kahandab ilmselgelt „kaine praktitsismi“ osakaalu tema karakteris.

Nõukogudeaegsed tõlked kipuvad kõrvutades jätma muljet, et 1984. aasta kärped lähtuvad 1950. aasta omadest: see, mida ja kuidas on kärbitud, on paiguti väga sarnane. Seda, et hilisem tõlge võis varasemast eeskujuga võtta, võib kinnitada ka tõik, et kohati kasutavad mõlemad tõlked samasuguseid väljendeid, mis ei tarvitse olla väga levinud, näiteks *haalasime ja kahlasime* (Defoe 1950: 35, Defoe 1984: 20) või *missugust koosi elus võtta* (Defoe 1950: 20, Defoe 1984: 20). Samas ei saa välistada, et ebasobivaks ongi peetud samu kohti: kui K.-O. Veskimägi tõstatab küsimuse, kas ja kuidas peaks tsensuuri ENSVs periodiseerima, jõudis ta järeldusele, et selles ei saa eristada perioode, sest „[---] nõukogude tsensuuri vaadates saab selgeks, et ta oli ühesugune algusest lõpuni“ (1996: 39). Sirge tõlke suurem väljajätelisuus on ehk siiski seotud selle ilmumisega stalinismi perioodil, mil kontroll trükisõna üle oli väga range, kuid samas polnud Eestis kontrollireeglid veel täpselt paika saanud. Rummeli esimene tõlge aga nägi trükivalgust ajal, mil nõukogude süsteem oli juba pikka aega püsinud ning võis hakata ilmutama mõranemise märke, mistõttu võib oletada leebemat või hooletumat suhtumist.

Väljajätete puhul ei või mõistagi olla kindel, kas need lähtuvad algselt tõlkijalt, toimetajalt või tsensoorilt. Valter Rummel koos kirjastaja Paavo Kivisega on sellest rääkinud Eesti Päevalehes ilmunud Marko Mägi artiklis, milles Kivine kirjeldas tõlketööst väljajätete

nõukogude perioodil: „Nõukogude ajal polnud asi alati üksnes ideoloogias kinni, põhiline oli, et kuidas oleks mugavam ja odavam midagi välja anda. Autoriõiguste ja originaaltruuduse peale lihtsalt vilistati“ (Mägi 2000). Raamatu lõppude kärpimine võib seega küll viidata Robinsoni rikastumise ning ebasobiva ühiskonnakorra kirjeldamise vältimisele, kuid võib olla seotud ka lihtlabase mugavusfaktoriga.

Võib küsida, miks Defoe raamat 1984. aastal, nõukogude võimu kestes, uuesti avaldati, kuigi see oli samas süsteemis juba varem ilmunud. Taas tundub olevat oluline toona ühiskonnas valitsenud olukord: sarnaselt 1950. aastaga oli nõudlus lastekirjanduse järele suur. Aile Möldre (2005: 186) kirjutab, et alates 1960. aastatest vabanes lastekirjandus „otsesest didaktikast ja skemaatilisusest ning muutus mitmekesisemaks“, lastele suunatud tõlkekirjandust iseloomustas vene kirjanduse osakaalu kahanemine, samal ajal kasvas välis- ja nõukogude rahvaste kirjanduse väljaandmine. 1970. aastate keskpaigas kuulutati välja lastekirjanduse eelisarendamine, millele järgnes mõningane väljaannete arvu kasv (samal, 187). Väljaannete hulk siiski märkimisväärselt ei suurenenud, kuid tiraažid peaaegu kahekordistusid – ka „Robinsoni“ 1984. aasta trükiarv ületab Sirge tõlke oma lausa neljakordselt. Olukord lastekirjanduse väljaandmisel oligi eriti viletsaks muutunud 1980. aastate keskpaigaks, nii et lastekirjanduse asjatundja Jaaksoo nimetas seda lausa kriisiks (samal, 188). Seega oli „Robinsoni“ taastulemine jälle lastele suunatuna, ent sedapuhku vähem didaktilises kuues, igati omal kohal.

Teine küsimus, mida võib esitada, on see, miks ei kasutatud Sirge 1950. aasta tõlke kordustrukki, vaid peeti vajalikuks teos uuesti tõlkida. Ilmselt viitab vajadus uue tõlke järele sellele, et 1950. aasta tõlget ei tarvitsetud enam pidada sobivaks. Üks võimalik põhjus võis olla Sirge tõlke keeleline aegumine, ent ühtlasi sai niimoodi lisada osa varasemas tõlkes puudunud materjalist. 2007. aasta uusväljaanne näitab seevastu vajadust täispika tõlke järele. 1994. aastal oli Eesti taasühinenud Berni konventsiooniga, mis ei luba teoseid autori nõusolekuta muuta, moonutada või lühendada. Seega muutub eksplitsiitselt kehtestatud normiks teksti terviklik esitamine autori tahet austades – suhtumine, mida võib eeldada ka sajanditetaguste klassikute puhul. Samas liigub tõlkija nimi 2007. aasta väljaandes varasemast pagendatusest tiitellehele, mis annab talle suurema nähtavuse ja ühtlasi suurendab vastutust tulemuse eest.

Eesti Päevalehe romaani klassika sarja lugejatena on arvesse võetud ka täiskasvanuid, mistõttu võib eeldada oma aja tõlkenormide rangemat järgimist, kui seda võimaldab perifeersesse süsteemi kuuluva lastekirjanduse tõlkimine, mis lubab suuremat vabadust teksti lühendamisel ning muutmisel (Shavit 1986: 112). Teose valikul on lähtutud selle klassikastaatusest, eeldatavast lugejahuvist ning kindlasti ka majanduslikust tasuvusest. Viimases osas on konkurentsieelis väljaandel, mis sisaldab materjali, mis varasematest on puudunud, sest võib huvitada neidki lugejaid, kes on eelmistega juba tuttavad, ja seega laiendada teose ostjate ringi. 2007. aasta väljaandes ei ole tiitellehel märget teksti terviklikkuse kohta, mis

normiks kujunenud täisteksti esitamise puhul pole sugugi üllatav; reklaamina toimiv lakatekst see-eest osutab, et tegemist on „täispika originaalteksti tõlkega“, rõhutades erinevust varasematest väljaannetest.

Tõlgete võrdlus näitab seega, et kuigi tõlgitud on sama teost, on tegemist sihtrühma ning ideoloogilise suunitluse, tervikkikkuse ja sidususe poolest üksteisest erinevate tekstidega. Selles mitmekesisuses mängib selgelt rolli kultuuriline ja sotsiaal-poliitiline kontekst, mis on kehtestanud tõlkenormid. Tõlkija on aja jooksul muutunud üha nähtavamaks ja tema vastutus suuremaks – raamatu lõpust on tema nimi liikunud tiitellehele, kus seisab kirjas autori omagi. Peategelane Robinson on aga eesti lugejani jõudmisel teinud läbi sootuks pika ja käänulise rännaku, näidates ennast iga kord uuest küljest. Kord ilmub ta meie ette töösangarina, kord ratsionaalse praktilisuse kehastusena ning kord vaimse valgustumise teel oleva karakterina – sõltuvalt sellest, milline tõlge kätte võtta. Kangelane on käinud aja muutustega kaasas, pakkudes iga kord seda, mida temalt oodatakse – tegemist on olnud hea kohanejaga.

Kirjandus

Defoe, Daniel 1950. Robinson Crusoe elu ja kummalised seiklused. Tlk R. Sirge. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.

Daniel, Defoe 1984. Robinson Crusoe elu ja kummalised seiklused. Tlk V. Rummel. Tallinn: Eesti Raamat.

Defoe, Daniel 2007. Robinson Crusoe. Tlk V. Rummel. Madrid: Mediasat Group [Tallinn: Eesti Päevaleht (levitaja)].

Defoe, Daniel 2008. Robinson Crusoe. (Oxford World's Classics.) Oxford, New York: Oxford University Press.

Even-Zohar, Itamar 2006 [1978]. The Position of Translated Literature within the Literary Polysystem. – Translation – Theory and Practice: A Historical Reader. Eds. D. Weissbort, A. Eysteinsson. Oxford, New York: Oxford University Press, lk 429–434.

Jaaksoo, Andres 1984. Loetule lisaks. – Daniel Defoe. Robinson Crusoe elu ja kummalised seiklused. Tlk V. Rummel. Tallinn: Eesti Raamat.

Jaaksoo, Andres 1989. Eestikeelne lastekirjandus I/1. Ilukirjandus 1940–1987. Tallinn: Eesti Raamat.

Kalda, Maie (toim) 1991. Eesti kirjanduse ajalugu V/2. Kirjandus Eestis 1950.–1980ndail aastail. Tallinn: Eesti Raamat.

Kaldberg, Signe 2007. Eesti Päevaleht toob tellijate lugemislauale tagasi maailma romaani klassika. – Eesti Päevaleht, 20. veebr.

Lambert, José, Hendrik van Gorp 1985. On Describing Translations. – The Manipulation of Literature: Studies in Literary Translation. Ed. Th. Hermans. Worchester: Billing and Sons Ltd., lk 42–53.

Lotman, Piret 1995. Tsensuur kui usuvastase võitluse meetod Nõukogude okupatsiooni algul Eestis. – Uurimusi tsensuurist. (Eesti Rahvusraamatukogu toimetised.) Toim P. Lotman. Tallinn: Eesti Rahvusraamatukogu, lk 120–143.

- Mägi, Marko** 2000. Puhh jääb tänapäeval ideaaliks. – Eesti Päevaleht, 2. nov.
- Möldre, Aile** 2005. Kirjastustegevus ja raamatulevi Eestis aastail 1940–2000. Tallinn: TLÜ Kirjastus.
- Palumbo, Giuseppe** 2009. Key Terms in Translation Studies. London, New York: Continuum.
- Priimägi, Linnar** 1984. Robinson Crusoe. – Edasi, 18. aug.
- Rummo, Jaan** 1948. Kirjandus noorte kasvatusvahendina: materjale laste- ja noorsookirjanduse probleemidest ja arenguloost. Tallinn: Ilukirjandus ja Kunst.
- Rummo, Jaan** 1950. Daniel Defoe „Robinson Crusoe“, robinsonaadid ja nende koht noorsoo kirjavaras (järelsõna). – Daniel Defoe, Robinson Crusoe elu ja kummalised seiklused. Tlk R. Sirge. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Sagulin, Merja** 2010. Jälkiä ajan hiekassa: kontekstuaalinen tutkimus Daniel Defoen Robinson Crusoen suomenkielisten adaptaatioiden aatteellisista ja kirjallisista traditioista sekä subjektikäsitteistä. Joensuu: University of Eastern Finland.
- Shavit, Zohar** 1986. Poetics of Children's Literature – <http://www.tau.ac.il/~zshavit/pocl/index.html> (17.02.2011).
- Sirge, Rudolf** 1950. Tõlkijalt. – Daniel Defoe, Robinson Crusoe elu ja kummalised seiklused. Tlk R. Sirge. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, lk 5.
- Stalinlik Noorus** 1950. Robinson Crusoe. – Stalinlik Noorus, nr 6, lk 33.
- Talvet, Jüri** 2007. Romaaniülikool: Daniel Defoe „Robinson Crusoe“. – Eesti Päevaleht, 13. juuli.
- Toury, Gideon** 2000 [1978/1995]. The Nature and Role of Norms in Translation. – The Translation Studies Reader. Ed. Lawrence Venuti. New York, London: Routledge, lk 198–211.
- Veskimägi, Kalju-Olev** 1996. Nõukogude unelaadne elu. Tsensuur Eesti NSVs ja tema peremehed. Tallinn: Tallinna Raamatutrükikoda.
- Vinkel, Aarne** 1960. Paar sõna robinsonaadidest mujal ja meil. – Keel ja Kirjandus, nr 12, lk 724–730.
- Winquist, Margareta** 1973. Den engelske Robinson Crusoes sällsamma öden och äventyr genom svenska språket. Stockholm: Bonnier.

Three Estonian Robinsons: Daniel Defoe's Novel in Estonian Translation*Ene-Reet Soovik, Kaisa Vaher*

The article discusses three Estonian translations of Daniel Defoe's *Robinson Crusoe* into Estonian with the focus on the completeness of the translated texts and the characterisation given to these in paratextual information. While there are several translations and versions of the text available in Estonian that have either used a mediating language or do not proceed directly from Defoe's novel, three editions explicitly list Defoe's English-language *Robinson Crusoe* as their source text. These are Rudolf Sirge's translation from 1950 and two editions translated by Valter Rummel that appeared in 1984 (reprinted in 2001) and 2007, respectively. The article sets out to discover the main differences between the three editions and the possible reasons that may have triggered their publication in Estonia at those particular times.

In order to approach the issues, a general framework derived from descriptive translation studies is employed with an emphasis on Gideon Toury's chrestomatic treatment of translation norms. Thus an attempt is made to detect the preliminary translational norms regarding translation policy, particularly the choice of texts to be translated, as well as the matricial norms that concern the fullness of the translated text and are part of operational norms manifested in the translator's decisions which, in two of the cases at hand, may also have been decisions made by the editor or the censor.

Rudolf Sirge's translation appeared at a time when Estonia had fairly recently been incorporated into the Soviet Union and there was a lack of children's literature ideologically appreciated by the regime. This may account for the packaging of the book as a work with a strong didactic bent, while its primary audience was taken to be children and young adults for whom the protagonist served as an example of a hard-working and tenacious hero to be emulated by young Soviets. The target text has been considerably shortened as references to religion and the main character's spiritual development have been carefully purged from it. Additionally, changes have been made in the translated text, replacing references to the divine and supernatural dimensions with an increased prominence of natural and human agency.

Omissions of the same type are also present in the 1984 translation by Valter Rummel. These follow a similar pattern in terms of the content of the omitted passages, while the omitted sections overlap with Sirge's translation to some extent, mostly as concerns topics related to religion. However, the number and scale of omissions is smaller in comparison with Sirge's translation. The translation is again presented to the reader as a book for children both by the press and by adding an afterword written by a specialist in children's literature. The design and illustrations are typical of children's literature, while using the work by a Byelorussian illustrator integrates the novel into the Soviet publishing system. As the decade has been described by later book historians as one of crisis in children's literature, it is not surprising that Rummel's translation was published with a print run four times exceeding that

of the first translation. However, the paratexts are less didactic than those of Sirge's translation and present Robinson as an embodiment of rationality and materialism rather than a paragon of labour valour.

The translation published in 2007 largely copies the 1984 translation, the greatest difference being the absence of intentional omissions and the decision to follow Defoe's story to its end, while both of the previous translations had stopped at different points within the tale. The completeness of the translation also receives special attention in the publishers blurb. The translation stands out by explicitly including adults into its prospective audience as it appeared in a series targeted at book-lovers of all ages.

It can be concluded that it was acceptable during the Soviet times to curb the source text in translation while still claiming that it held the status of a representative translation; in 1950 the existence of omissions could even be frankly mentioned in the translator's foreword. The content of the omissions correlated with topics disapproved of by the authorities of the time. The translation hailing from 1984 was, in comparison, less cautious and found it possible to include numerous elements missing from the earlier translation. The 2007 translation, however, appeared in an Estonia that had regained independence in 1991; thus, the novel's text was published to the full.

The two earlier translations were published as children's literature at times when an acute need was felt in the society for such works. Children's literature has also been considered more likely to be adapted to meet the needs of the target culture than works meant for adults. The 2007 translation seems to want to also engage a mature readership and follows the principles of a literary work's integrity set out in the Berne Convention. Robinson himself as the main character has appeared to the Estonian reader in various guises: as an embodiment of quasi-Soviet labour valour, an incarnation of practical rationality of the Age of Reason, and finally as a person who also makes progress towards spiritual enlightenment. Thus, he can also be seen as an illustration of the major social changes that occurred in Estonia during the mid- and late 20th century.

Ene-Reet Soovik is a translator and a lecturer at the Department of English, University of Tartu; her main fields of scholarly interest include 20th and 21st century British literature and translation studies.

E-mail: ene-reet.soovik@ut.ee.

Kaisa Vaher holds a Master's degree in translation from the University of Tartu and is active as a translator and language teacher.

E-mail: vaher.kaisa@gmail.com.

Pilgusadu läbi elu: Ono no Komachi tõlkimisest¹

Alari Allik

Ono no Komachi: legendaarne kaunitar

Boriss Tomaševski (2009: 62) rõhutab, et on oluline teha vahet elulooga ja eluloota autoritel. Elulooga autor on kirjanik, kelle tekstide mõistmisel on eluloo tundmine vajalik. Tähtis polegi, kas eluloos esitatud andmed kirjeldavad tegelikult aset leidnud sündmusi või mitte – biograafia moodustab sedasorti autorite puhul olulise lisa, millela teose terviklik mõistmine pole võimalik. Eluloota autorid on aga Tomaševski järgi sellised kirjanikud, kelle puhul eluloolise narratiivi tundmine ei mängi teksti mõistmise seisukohalt olulist rolli. Kuigi nende kohta käiv biograafiline info võib olla mõnes kirjandusloolises leksikonis kirja pandud, ei ringle selliste autorite elu puudutavad lood aktiivselt lugejate hulgas, need pole saanud teksti lahutamatuks osadeks.

Ono no Komachi (9. sajandi keskpaik) juhtum on selles valguses eriti huvitav just seetõttu, et kuigi selle tuntud luuletaja eluloost pole teada ühtegi vettpeidavat tekstiväliselt fakti, on tema *waka*'de² subjektiivne ja intiimne toon sundinud lugejaid mõtlema autori käekäigu peale ja kujutlema, kellega võis olla tegu. Komachi autorikuju on loodud enamasti teksti lugemisel tekkiva tunde põhjal ja kujutab endast lugejate kollektiivset loomingut, mis on saanud tema luuletuste lahutamatuks osaks. Kuvandi kestlikkuse eest on hoolt kandnud erinevad tõlgendajad ja tõlkijad, kes on tajunud Komachi luuletustes selget isikupära ja püüdnud konstrueerida kujutelma teatud tüüpi Heiani naisautorist. Samas on paljud kirjandusloolased koos Teruhiko Komachiyaga sunnitud käsi laiutama ja tõdema, et „Ono no Komachi elu on mähitud kaunitesse legendidesse ja kuigi tema tegelik kuju (*jitsuzō*) jääb ähmaseks, on tema unistusi ja nende hääbumist (*utsuroi*) ahastavalt kirjeldav luulelaad siiski silmatorkavalt isikupärane“ (Komachiya 1996: 136). Niisiis, vaatamata sellele, et Ono no Komachil elulugu pole, on paradoksaalsel moel siiski tegu elulooga autoriga, kelle elu puudutavad sündmused tuli nende puudumise tõttu välja mõelda, et toetada tekstis varjul olevaid lugemisvõimalusi ja võimendada teatud tähendusvälju, mis hilisemate põlvkondade lugejatele olulised tundusid.

Järgnevalt vaatamegi põgusalt, kuidas on Ono no Komachi „legendidesse mähitud“ elulugu traditsiooniliselt visandatud ja pöörame tähelepanu sellele, millised aspektid selle poolmütoloogilise naisautori elust on eesti lugejani jõudnud. Rein Raud (1985: 69) pakub

1 Artikkel on kirjutatud ETFi grandii nr 8152 „Tõlkijad kultuurirepertuaari (ümber)kujundajana“ raames.

2 Kastutan siin artikliks 5–7–5–7–silbiskeemi järgi kirjutatud luuletuste tähistamiseks terminit *waka* ('Yamato luule'), mis vastandus Heiani ajastul hiina keeles kirjutatud luulele (*kanshi*).

Loomingu Raamatukogus ilmunud luulevalikus „Kastepiisad krüsanteemiõiel“ klassikalist visandit autori elust, mille toon siinkohal ära tervikuna:

Ono no Komachi oli oletatavasti luuletaja Ono no Takamura pojatütar ning tema elu hiilgeaastad langesid IX sajandi keskpaika. (Õuedaami elu hiilgeaastad olid 13–20, pärast seda hakkas intensiivne eluviis ennast tunda andma. Võis muidugi juhtuda, et mõne provintsiametniku tütar oli veel 25-aastasena oma võlu säilitanud, kuid niisuguste puhkude erandlikkust kriipsutatakse klassikalises kirjanduses sageli alla. Pärast selle vanuse kätejäädumist pühenduti harilikult kirjanduslikule tegevusele ja perekonna kooshoidmisele.) Ono no Komachi armuseiklustest on kirjanduses tihti juttu, ühe versiooni järgi lõpetas ta oma elu hullunud kerjuseidena – seda süžeed kasutatakse tihti Nō-teatris. Kindel on, et Ono no Komachi oli nooruses väga ilus ja pidas palju armukesi, kes olid mõnikord ka üsna kõrgest soost. Tõenäoliselt olid nende hulgas ka Henjō, Narihira ja Yasuhide.

Tsitaadis tuleb kõigepealt pöörata tähelepanu küllaltki pikale sulgudesse asetatud lõigule, mis kirjeldab naiste olukorda Heiani ajastu (794–1191) õukonnas. Ühest küljest korvab lõik konkreetset isikut puudutavate andmete puudumist, aga teisest küljest juhatab lisatud informatsioon väga traditsioonilisel moel sisse ühe kõige olulisema registri Komachi lugemisel – Heiani meeste silmis vananes naine kiiresti ning see tekitas kaunitarides seniolematut stressi, mille väljendusena tuleb lugeda ka Komachi luuletusi. Sellise lähenemise tähtsust Komachi tekstide tõlgendamisel on võimatu alahinnata, sest just nii ongi tema nooruse armuseiklusi ja hilisemat vananemist Jaapani allikates kujutatud.

Rein Raud osutab oma tutvustuses ühele eluloo versioonile, mille kohaselt Komachi lõpetas oma elu „hullunud kerjuseidena“. See lugu läks liikvele 1000. aasta paiku kirjutatud budistliku narratiivi „Tamatsukuri Komachi tõus ja langus“ („Tamatsukuri Komachi sōsuisho“) kaudu, mis räägib loo mungast, kes kohtus saja-aastase kerjusnaisega. Eidega vestlemisel selgus, et kunagi oli ta olnud üle Jaapani tuntud kaunitar, kes oli lükanud tagasi kõik kosilaste pakkumised. Peagi aga nende jõukas perekond laostus, kosilased kadusid ja viimaks jäid talle alles ainult mälestused vanadest headest aegadest. Kuigi on selge, et Tamatsukuri Komachi nime all tuntud naine polnud tegelikult Ono no Komachi, käsitleti seda teksti keskjal Ono no Komachi elu puudutava ajaloolise dokumendina, millele viidati kui autoriteetsele allikale (Shirane 2007: 937). Seda on näha erinevatest pärimuslugude kogumikest, mis ei esita lugu mitte Tamatsukuri Komachi kohta käiva tekstina, vaid Ono no Komachi kohta teada oleva faktilise dokumendina. Üks selline ümbertöötus leidub tuntud keskaegses pärimuslugude (*setsuwa*) kompilatsioonis „Kümne käitumisjuhise kogu“ („Jikkinshō“, 1252), kus seda narratiivi on kasutatud näitena „upsakusest (*kyōman*) loobumise“ tähtsusest inimese elus:

Ta kandis uhkest brokaadist rõivaid, tema toidulaual olid kõige haruldasemad mereannid, ta lõhnastas oma keha hinnaliste aroomiainetega, luges *waka*'sid ja põlgas ära tuhandeid

noormehi, pidades end tulevaseks keisrinnaks või vähemalt tähtsaimaks õuedaamiks, aga kõik läks sootuks teisiti: 17-aastaselt kaotas ta ema, 19-aastaselt isa, kui ta oli 21-aastane, lahkus siitilmast ta vanem vend, ja 23-aastasest peale, kui ta jäi ilma oma nooremast vennast, elas ta viimaks ihuüksi. Nüüd polnud tal elus kellelegi toetuda. Tema kunagine sära tuhmus päev-päevalt, õitsev välimus närbus iga mööduva aastaga. Ka mehed, kes kunagi olid temast lugu pidanud, vaatasid teda nüüd ükskõikse pilguga. Tema maja lagunes ja räämas lobudikku külastas vaid kuu, mille kiired valgustasid umbrohtu võsastunud aias. Sellisesse seisu jäänud naist kutsus viimaks endaga kaasa Bun'ya no Yasuhide, kes oli saanud Mikawa asevalitseja abi koha. Komachi vastas:

Viletsaks jäänud
vesilääts, mida juured
kinni ei hoia –
kutsuva jõevooluga
triivib meelsasti kaasa.

*wabinureba / mi o ukikusa no / ne o taete
sasou mizu araba / inamu to zo omou*

Ta käis järjest enam alla ja hulkus viimaks ringi aasadel ja mäenõlvadel. Nostalgiliselt minevikule mõeldes oli tema süda küllap täis piiritut kahetsust. (Asami 1997: 116.)

Tekstis kasutatakse osavalt „Vanema ja praeguse jaapani luule kogu“³ („Kokin wakashū“, 905) kirjarullis „Mitlesugust“ esinevat luuletust nr 938, millele eelnev pikem sissejuhatus asetab teksti Komachi eluloolisesse konteksti. Rein Raud (1992: 89) on selle tõlkinud nii:

Kirjutatud vastuseks Bun'ya no Yasuhide küllakutsele, kui see oli määratud Mikawa ala asevalitseja teise abi ametikohale

raskest nukrusest
vettinud vesiroos kui
juurelt lõigati
saadetud pärioolust
triivin! jõudis vaid mõelda

Luuletuse eessõna kujutab endast üht väheseid fakte, mida me Ono no Komachi elu kohta teame, kuigi seegi tuleneb tema luuletusest. Suhet Yasuhidega mainis oma autorit tutvustavas tekstis ka Rein Raud. Samas näeme kohe, et luuletuse emotsionaalsus ja kujutelm vees triivivast kidurast taimest on elavdanud lugejate kujutlusvõimet, kes materjali edasi töödeldes on liitnud selle Tamatsukuri Komachi loost pärit elementidega, et luua töötav

---

3 Tegu on esimese keiserliku luuleantoloogiaga, mis sisaldab neid Komachi tekste, mida on läbi ajaloo peetud kõige autentsemateks. Esinduslikku valikut sellest on võimalik lugeda Rein Raua tõlkes raamatust „Süda on ainuke liil“ (Raud 1992).

emotsionaalne tervik. Tegu on kollaažiga erinevatest elementidest, mis kõik aitavad luua imaginaarset autorikuju, mis omakorda võimendab teksti lugemist traagilises võtmes.

Sellesama legendi mõningates variantides kujutatakse ette, kuidas üksik rändur leiab aasalt kolju, mis toob kuuldavale Komachi luuletuse. Kauni naise kujutamise luukerena tõi seda vaatleva meespubliku jaoks kõige selgemalt esile tõsiasja, et kõik ilusad iha objektid selles maailmas kaotavad viimaks oma külgetõmbavuse⁴. Lisaks annavad sellised, budistlikust maailmapildist läbi imbunud lood mõista, et maailma külge klammerdunud hing ei suuda kehist lahkuda ka peale surma. Nii saab Komachist ilu kaduvuse ja kõige kauni püsituse võrdkuju, mille arendasid äärmuseni välja kaks *nō*-teatri suurkuju Kan'ami (1333–1384) ja tema poeg Zeami (1363–1443), kes mitmetes näidendites motiivi kasutasid. Näiteks kahetseb Ono no Komachi nende ühisloominguna valminud *nō*-teatri etenduses „Hauatähisele toetuv Komachi“ („Sotoba Komachi“) oma kiindumist maisesse ilusse, mis sunnib ka publikut teadvustama, et ilmaelu külge klammerdumine viib ainult kannatuseni:

Kunagi olin tõepoolest uhkeim (kyōman) uhkete hulgas –
ronkmustad juuksed lainetasid lummalvalt üle õlgade
nagu noorte leinapajude nõtked oksad kevadtuules.

[---]

Nüüd aga olen vastumeelne isegi lihtrahva silmis –
igaüks on mu allakäigu ja häbi tunnistajaks,
kui saadan kurvalt mööda päevi-kuid saja-aastase eidena.

(Nishino 1998: 435.)

Teine kuulus legend, mida kasutati etenduses „Õised külaskäigud Komachi juurde“ („Kayoi Komachi“, 14. saj), räägib Fukakusa no Shōshō nime kandnud mehest, kes oli kunagi kaunitari kätt palunud. Komachi oli nõus temaga abielluma juhul, kui mees viibib sada ööd järjest tema toa lükandseina taga õues. Fukakusa tegigi nii ja magas vihma ja külma trotsides tema hoovis, kuid viimasel, 99. ööl suri kahjuks sihile jõudmata. Etenduses on aga lõpp muudetud veidi helgemaks – Fukakusa keeldub Komachiga koos abielu märgiks saket joomast, sest kardab, et astuks sellega üle budistlikust käitumisjuhiseist, mis keelab joovastavaid aineid kasutada. Nii jääbki abielu sõlmimata, kuid Fukakusa elab edasi.

Tänu sellistele lugudele kinnistus arusaamine, et Ono no Komachi oli noores eas erakordselt upsakas naine, kellel oli mehi jalaga segada, kuid vanas eas ta õnn pöördus, mis sundis teda kibedalt kahetsema. See kujutelm muutus nii loomulikuks, et tänapäevalgi on luuleta-

4 Pilte Ono no Komachi keha lagunemise üheksast astmest (*kusōzu*) kasutati budistliku meditatsiooni käigus, mida nimetati ebapuhtuse vaatlemiseks (*fujōkan*). Kauni luuletaja kujutamine nendel piltidel kujutab endast omapärast arengut jaapani budistlikus ikonograafias (Chin 1998: 297). Ebapuhtuse vaatlemine oli praktika, mille käigus mehed vaigistasid naise kõdunemist kujustades oma seksuaaliha. Komachit hakati nendel piltidel kujutama tõenäoliselt sellepärast, et „Vanema ja praeguse jaapani luule kogu“ eessõnas kirjeldati teda „haigusest piinatud kauni naisena“, mis näis vihjavat tema kõikumisele elu ja surma piiril (vt allpool lk 144–146.)

jannast raske kuidagi teisiti mõelda, kuna selline narratiiv sobib hästi kontekstiks luuletustele, mille tähendus võiks muidu jääda üsna ähmaseks.

Kui Tomaševski räägib põhiliselt autoritest, kes elavad kirjandustegelase elu ja loovad ise aktiivselt fiktiivset elulugu, mis võimendaks tekstides peituvat tähendust, siis Ono no Komachi puhul on meil tegu vastupidise olukorraga – tema eluloo on genereerinud lugejad, kes soovisid kinnistada teatud kujutelmale. Selles valguses on oluline pöörata tähelepanu tekstisisesele autorikujule, mis on Komachi tekstide erinevaid lugemisstrateegiaid toetanud.

Ono no Komachi kui abstraktne autor

Eelmise osa valguses on selge, et Ono no Komachi autorikuju on loodud lugejate (ning nende hulgas ka tõlkijatest ja tõlgendajatest professionaalsete lugejate) ühise pingutuse tulemusena. Luuletuste põhjal tekkinud kujutus autorist on kinni katnud konkreetset autorit puudutavate andmete puudumise. Tekstide mõistmiseks on loodud terve hulk narratiive, mis on aidanud *waka*'des muidu ähmaseks jäävaid löike lugeda kindlastest raamidest lähtudes.

Wolf Schmid on lugemiskogemuse põhjal moodustatava autorikuju nimetanud abstraktseks autoriks⁵ (Schmid 2010: 35). Kuna lugejad ja lugemisstrateegiad on erinevad, siis moodustub igas lugemisaktis uus abstraktne autor (samas, 49). Kui konkreetsest autorist (Schmid viitab selle mõiste abil tekstivälisele autorile) kõneledes kaldutakse viima teoses esinevaid vaateid tagasi autori enda vaadetele, siis abstraktne autor kujutab endast teatud mõttes teose enda eneseväljendust, kus abstraktne autor võib olla lõhestunud mitmeks ja esindada väga erinevaid positsioone, millest ükski pole seostatav konkreetse autori vaadetega. Mõistet määratledes ütleb Schmid, et see on „kujutus loojast sellisena, nagu ta ennast oma loovates tegudes näitab“; „kujutlust, millel on kahetine – objektiivne ja subjektiivne – aluspõhi, s.t ta ühtaegu sisaldub töös ja on lugeja rekonstrueeritud, nimetan ma abstraktseks autoriks.“ (Samas, 37.)

Schmid märgib, et tekstisisese autorikuju eristas sellises tähenduses kõige esimesena Viktor Vinogradov, kelle jaoks autorikuju (*obraz avtora*) on töö struktuuris alati otseselt nimetatamata ja kujutab endast teose olemuse kontsentreeritud kehastust, mis moodustab „teose ideaal-stilistilise keskme“. Selle keskme identifitseerimisel soovitas Vinogradov loobuda igasuguse biograafilise teabe toest ja tugineda ainult teksti enese põhjal tekkivale kujutelmale. Hiljem on mõistet edasi arendanud mitmed Vene kirjandusteadlased ja Lääneski on see

---

5 Tänapäevane Märkt Väljatagat, kes Schmidit käsitlusele tähelepanu juhtis. Tekstisisest autorikuju on tavaliselt nimetatud implitsiitseks autoriks (*implied author*). Selle mõiste võttis kasutusele Wayne C. Booth, et kirjeldada tekstis kui tervikus sisalduvat autori „teist mina“, mis rahuldab lugeja vajadust teksti mõistmist lihtsustavate lugemisreeglite järele (1983: 73). Samas on Boothi väites nähtud ohtu, et „teisest minast“ rääkides kujutletakse implitsiitset autorit ikkagi teatud liiki jutustajana. Rimmon-Kenan rõhutab, et implitsiitne autor peaks tegeliku autori häälest selgelt eristuma just seetõttu, et ta on oma olemuselt „hääletu ja vaikne“. Ta ütleb: „Selles mõttes on implitsiitne autor konstruktsioon, mille lugeja kõikidest teksti osadest tuletab ja koostab“ (Rimmon-Kenan 2002: 90).

Wayne C. Boothi tööde kaudu kogunud nii pooldajaid kui ka vastaseid (viimaste hulka kuuluvad ka nimekad narratoloogid Mieke Bal ja Gérard Genette⁶). Suurima puudusena nähakse asjaolu, et puuduvad selged kriteeriumid implitsiitse või abstraktse autori tekstist leidmiseks, mistõttu jääb ebaselgeks, millistele tekstielementidele selle mõiste kasutamisel tekstide analüüsimisel tähelepanu pöörama peaks (Kindt, Müller 2006: 135). Samas, nagu Schmidki ütleb, pole vastased pakkunud välja ühtegi terviklikku töötavat alternatiivi (Schimid 2010: 43), mistõttu rünnak mõiste vastu on osutunud üsna hambutuks ja kirjanduse uurimises on see kõigele vaatamata leidnud laialdast kasutamist.

Pealegi, kui meil poleks võimalik rääkida tekstisisest autorikujust, millest me Ono no Komachi puhul siis üldse rääkida saaksime? Nagu eespool öeldud, on Komachi lugejate konstrueeritud autor, mis paneb paratamatult mõtlema, kas nende tekstide taga oleva konkreetse autoriga suhestumine oleks üldse võimalik. Mark Morris kirjutab:

Ono no Komachi on tuhat üks sada aastat järjest olnud peotäie 9. sajandist pärit luuletuste sünnitis, mida on meile vahendanud hilisemad lood ja näidendid. „Ta“ võib endast kujutada paljude nais- või meesautorite kombinatsiooni. (Morris 1986: 561.)

Morris toetab arusaama, et Komachi on kõigest „kujutus loojast sellisena, nagu ta ennast oma loovates tegudes näitab“. Me võime isegi oletada, et terve hulk konkreetseid autoreid olid internaliseerinud Komachi autorikuju kui teatava positsiooni, millelt on võimalik samasuguseid tekste kirjutada. Tegu on üsna selgepiirilise identiteediga, milles sisalduvast autoripositsioonist lähtudes on jaapani rangelt piiritletud luulekoodiga kirjandusruumis võimalik kerge vaevaga teisi sarnaseid tekste genereerida. Seda enam, et n-ö identiteedivargus oli vanemas jaapani luules tavaline asi ning sageli kujutlesid end kauniks naiseks hoopistükki meeskirjanikud, kes naiste tekste lugedes nendes peituvaid kvaliteete imiteerisid. Seega võime öelda, et Komachis põimuvad tihedalt abstraktne autor ja abstraktne lugeja (Schmidki vaste implitsiitsele lugejale), kes komachilikke luuletusi koostöös aina juurde genereerivad.

Samas tuleb kohe öelda, et kuigi kujutelm sellisest autorite paljususest on kirjanduslooliselt põnev, ei toeta see tegelikult kuigi hästi sellist intiimset vahekorda tekstiga, mis peaks tekkima mittespetsialistidest lugejate kokkupuutel luuletustega. Kuna autori nimi „võimaldab rühmitada teatava hulga tekste, neid piiritleda, mõned nende seast välja arvata ja väljaarvatuid allesjäänutega vastandada“ (Foucault 2011: 76), siis nähakse selles loomulikult teatavate

---

⁶ Genette on nõus, et Boothi mõiste „implitsiitne autor“ võiks siiski olla rakendatav kahel erandlikul juhul, millest mõlemad on tema sõnusti seotud pettusega. Apokrüüfilise teose puhul viitab autori nimi küll ühele inimesele, aga teose on kirjutanud keegi teine, mistõttu lugemisel kujuteldav autor ei kattu tegeliku kirjanikuga. Teine üsna sarnane juhtum on see, kui mõni kirjaoskamatu poliitik kasutab endast parema mulje jätmiseks varikirjanikku. (Genette 1988: 146–147.) Sellistest nähtustest aga tulekski meil rääkida Komachi puhul, kelle 117 luuletusest koosnev erakogu „Komachi-shū“ on kirjutatud paljude autorite poolt (vt nt Sumida 2004: 15–17).

ühisnimetajate põhjal tehtud sisselõiget tekstiruumi, mis aitab Komachi kuju ümber koondunud tekstikogumit selgepiirilisel välja tuua. Nii luuakse lugemisel kõikide autorsuse alust õonestavate faktide kiuste tekste ühendav autori elu puudutav narratiiv, mis pakub lugejale raame, mille kaudu mõista, miks just need tekstid kokku kuuluvad ja millise diskursuse osana nad moodustavad.

Autori pilgu konstrueerimine ühe luuletuse näitel

Komachi tekstid on oma sisemise keeruka struktuuri tõttu äärmiselt avatud erinevatele lugemisstrateegiatele, sest tema *waka*'des kasutatakse hulgaliselt tehnilisi võtteid, mis nad erakordselt mitmetähenduslikuks muudavad. Teksti tähendusvarjundeid on sageli raske täpselt määratleda ning iga luuletuse puhul muutub määravaks tõlkija või tõlgendaja enda positsioon kõnealuse *waka* tähenduse suhtes. Lisaks on jaapani luules märgatav kalduvus organiseerida tekste teematsükklitesse, kus paljude tekstide koosmõjul lisandub igale tekstile uusi tähendusvarjundeid. Rein Raud on ühes oma käsitluses öelnud, et lõimitud tsükli loomine viib sageli selleni, et luuletustes tuleb esile teatav loolisuus, mida võiks nimetada teksti „aluseks olevaks olematuks narratiiviks“ (Raud 2003: 62). Luuletusi kirjutatakse nii, et nad „justkui viitaks mingile rääkimata jäävale loole“ (samas). Kuna luuletuse puhul on intertekst väga oluline, siis eeldati loo olemasolu ka siis, kui seda tegelikult polnud, ja prooviti aimata, millise narratiivi sisse luuletuskst võiks paigutada. Nagu nägime, oli Komachi puhul selliseks vihjeliseks narratiiviks kaunitari traagiline vananemine, mida tekstile poolvägisi peale suruti, kuni see võttis viimaks ka konkreetse pärimusloo vormi.

Järgnevalt vaatlen Komachi kõige kuulsamat *waka*'t „Vanema ja praeguse jaapani luule kogus“ („Kokin wakashū“, 905) ning proovin juhtida tähelepanu nendele elementidele, mis moodustavad autorikuju tekkimise seisukohalt olulise semantilise keskme. Luuletusest on eesti keeles mitu tõlkevarianti, mida võrreldes on selgelt näha, kuidas tekstis peituvaid keerukaid kohti on eri tõlgetes erinevalt edasi antud. Kuna jaapani luuletuste puhul on väga oluline nende asetus teiste tekstide vahel, siis esitan Komachi teksti kõigepealt koos talle eelneva ja järgneva luuletusega oma tõlkes⁷:

Miks nutta taga
närbunud õite ilu?
Püsitus ilmas
samamoodi üürrike
on inimese elu.
autor teadmata

7 Minu variant Komachi luuletusest nr 113 on varem ilmunud Kenneth Henshalli raamatus „Jaapani ajalugu“ (2010: 48).

*chiru hana o / nani ka uramimu / yo no naka ni
waga mi mo tomo ni / aramu mono ka wa*

113

Lillede värvid
pleekinud olematuks
minu silmades
hall vihm läbi tühise
üksluse eluilma.

Ono no Komachi

*hana no iro wa / utsurinikeri na / itazura ni
waga mi yo ni furu / nagame seshi ma ni*

114

Kui ma vaid saaksin
võtta oma südamest
igatsuslõngad,
siis nõeluksin ükshaaval
okstele tagasi õied.

Sosei

*oshi to omou / kokoro wa ito ni / yorarenan
chiru hanagoto ni / nukite todomen*

Enne teiste eestikeelsete tõlgete juurde pöördumist vaatame kõigepealt, kuidas avatakse Komachi luuletuses peituvaid tähendusi tänapäevase Jaapani lugeja jaoks. Lugeses tüüpilist „Jaapani klassikalise kirjanduse kogutud teoste“ („Nihon koten bungaku zenshū“) sarja väljaannet, märkame kohe, et tekst on esitatud väga põhjalikult kommenteeritud kujul. See tuleneb osalt sellest, et klassikaline jaapani keel on tänapäeva Jaapani lugejale enamasti üsna arusaamatu, ja osalt sellest, et see konkreetne tekst torkab silma oma keerukusega. Toimetaja ja kommenteerija Masao Ozawa pakub lugejale mitmesuguste sõnade ja fraaside kohta järgmisi kommentaare (sõnad ja fraasid, mille kohta kommentaarid tekstis käivad, on esitatud nurksulgudes):

1) [*hana*] pinnapealne tähendus on 'lill', kuid sügavamal tasandil viitab see sõna autori enda välimusele.

2) [*utsuru*] [moodsas jaapani keeles tähendab enamasti ühest kohast teise siirdumist] siin 'lillede värvi hääbumine'. Rõhutatav partikkel *na* näitab, et autor on vajunud mõttesse ja kõneleb iseendaga.

3) [*waga mi yo ni furu*] 'Minu keha on siin ilmas elades vanaks jäänud'. *Yo ni* ei esine mitte ainult tähenduses 'selles ilmas', vaid on tõlgendatav ka määrsõnana „väga“ [seega: 'Ma olen väga/ilmatuma vanaks jäänud.']. *Furu* tähendab 'vanaks jääma' ja 'ajast maha

jääma', mis on *r*-tüvelise ülemise kaheastmelise⁸ (*kami-nidan*) tegusõna päätev vorm⁹ (vt teisi näiteid *mi ga furu* kohta luuletustes nr 398, nr 445 ja nr 736). Kui mõista seda aga tegusõnana 'kuluma, mööduma (nt aja kohta)', siis oleks tegu *h*-tüvelise alumise kaheastmelise (*shimo-nidan*) tegusõna täiendvormiga¹⁰, mis oleks seotud järgneva sõnaga *nagame* ja poleks kuigi huvitav. Samuti on aktiivne *furū* tähendus 'vihma sadama'.

4) [*nagame*] 'kui ma olin mõttesse vajunud'. *Nagame* näib vihjavat sellele, et ta vaatab aias avanevat vaadet. *Nagame*'sse on veel peidetud tähendus 'pikk kevadvihm' [*naga + ame*]. (Ozawa 1971: 97.)

Nagu näeme, selgitab toimetaja jaapanlaste jaoks kohti, kus sõnakasutus on harjumuspärasest keelekasutusest erinev, toob näiteid teistest luuletustest ja analüüsib kohati teksti ka grammatiliselt. Samas on väga huvitav jälgida, kuidas ülaltoodud selgitustesse sekkub korraga subjektiivne lugejakogemus – Ozawa kujutleb autorit kauni naisena, kes vaatab hoolitsetud Jaapani aias avanevat vaadet. Teksti tähenduse semantiliseks keskmeks kujuneb kommentaaris see, kuidas me tõlgendame autori pilku – mida ta õigupoolest vaatab ja kuidas ta vaatepilti mõtestab? Nii muutubki kõige olulisemaks see, kuidas mõista sõnamaski (*kakekotoba*) „vaatlema / pikk vihm“, mis tehnilise võttena liidab kogeja ja kogetava mittedualistlikult üheks.

Joshua Mostow ütleb, et Ozawa loeb seda luuletust vaikse meditatsiooni, mitte ahastuse võtmes (Mostow 1996: 60). Vaikse mõtluse meeleolu õhkub ka Ozawa joonealusest tõlkest, millele järgneb pikem luuletuse tähendust puudutav kommentaar:

Nii lillede värv kui ka mu enda ilu on märkamatuult hääbunud ja kadunud.

Kui nüüd järele mõelda, on mu keha asjatult vananenud ja nõrgaks jäänud.

Pikk kevadvihm on kaunid õied, mida ma upsakalt (*kyōman*) imetlenud olin, maha peksnud.

Selles luuletuses kasutatakse ohtralt mitmeid sõnastusvõtteid, kuid samas katkeb luuletus täielikult teise ja neljanda üksuse järel. Luuletus on koostatud ilu kadumist silmas pidades ja selle kirjeldamisel on kasutatud parajal määral kujutlusvõimet, kuid samas jääb mulje, et kõik tunded pole mahtunud sõnadesse. Tegu on küll Komachi kõige esin-

8 Traditsioonilises jaapani keele grammatikas jagatakse tegu- ja omadussõnad ning nende liited muutkondadesse vastavalt „astmete“, s.t tüvevokaalide arvule (kas üks, kaks või neli) ning ühe- ja kaheastmelised omakorda ülemiseks ja alumiseks vastavalt vokaali(de) asendile keskmise vokaali *u* suhtes (*i* on ülemaal, *e* on alemal). Tüvevokaalile eelneb alati mingi muutumatu konsonant. Nt „*m*-tüvelise neljaastmelise tegusõna“ (*ma-yodandōshi*) *yomu* 'luuletama' tüvekujud on järgmised: *yoma*, *yomi*, *yomu*, *yome*. Klassikalise jaapani keele grammatikat puudutavate kommentaaride kirjutamisel oli suureks abiks Kalju Kruusa.

9 Jaapani keeles on tegu- ja omadussõnade tüvedel ja liidetel kuus põhivormi. Neist päätvat vormi (*shūshikei*) kasutatakse lause lõpetamisel.

10 Täiendvormi (*rentaikei*) kasutatakse tegu- ja omadussõnast nimisõnatäiendi puhul, ta eelneb alati vahetult põhisõnale. (Antud verbi „*h*-tüvelisust“ on kerge mõista, kui ei lase end eksitada Hepburni transkriptsioonist, mis edastab *h*-rea kujul *ha-hi-fu-he-ho*.)

duslikuma tööga, aga enne Shunzeid¹¹ ei peetud sellest eriti lugu. Tähtsaks hakati seda *waka*'t pidama alles Teika¹² ajal. (Ozawa 1971: 97.)

Paljudes tänapäevastes jaapani klassikalise luule väljaannetes kirjutatakse luuletused lahti poeetilises proosas, et tuua lugejani algteksti kõik olulised tähed. Tõlget tuleb võtta lüürilise kommentaarina, mis osutab tagasi algtekstile endale ega proovigi olla iseseisev. Ozawa teksti kommentaarid ei seo Komachi luuletust ühegi religioosse ega filosoofilise maailmapildiga, aga samas toob ta sisse sõna 'upsakus' (*kyōman*), mis silmapilkselt liidab tema tõlgenduse eespool tsiteeritud tekstilõikudega „Kümne käitumisjuhise kogust“ ja „Hauatähisele toetuvast Komachist“, kus autori kirjelduses esineb seesama võtmesõna, mis annab eetilise hinnangu naise tühisele eluhoiakule. Just upsakus on see nurgakivi, mis muutub Ozawa toimetatud väljaande jaapanlasest lugeja jaoks alusmüüriks, millele rajada kujutus autorist. Tema tõlgendus näitab meile vananevat naist, kes on olnud terve elu uhke oma erakordse ilu tõttu, kuid nüüd mõistab, et kõik see, millele ta oma identiteedi oli rajanud, on hääbuv ja kaduv. Ozawa annab mõista, et tegu võib olla vaigse resignatsiooniga – mis läinud, see läinud, mis sest ilust ikka pikalt taga nutta, kuigi mingil määral jääb kahetsus ikkagi hinge kriipima.

Igal juhul on selge, et luuletuse puhul kujuneb sõna *nagame* tähenduse tõlkimisel-tõlgendamisel määravaks see, millist tähendust autori pilgule ja tema aia- ja enesevaatlusele omistatakse. See tähendus aga sünnib teksti lugemisel tekkinud üldmulje põhjal. Teksti osadest õhkub abstraktse autori kohalolu, aga kuna konkreetsest autori häälest pole midagi teada, jääb iga interpretatsioon subjektiivseks isikliku lugemiselamuse väljenduseks. Schmid rõhutas, et iga lugemine genereerib uue abstraktse autori (vt eespool lk 135), ja see paistab olevat selle luuletuse puhul tõsi. Kuna abstraktne autor on teose „semantiline kese“, s.t „punkt, milles koonduvad kõik teose/teost loovad jõujooned“, siis on see kese selle luuletuse puhul kergesti identifitseeritav vaatleja pilgus, kuid raske on jõuda otsusele, millises tähenduses seda ilu kadumist ikkagi nähakse.

Ka Rein Raua ja Uku Masingu tõlkevariantides muutub *nagame* gravitatsioonikeskmeks, mille ümber tiirlevad mitmesugused kujutlused Heiani naisautorist. Lugegem siinkohal sama luuletust Rein Raua tõlkes koos põhjaliku kommentaariga, mis 1985. aasta väljaandes on ära toodud kohe teksti all¹³:

11 Fujiwara no Shunzei (1114–1204) oli luuletaja ja luuleteoreetik, keda peeti oma ajal parimaks luulekohtumiste (*uta-awase*) kohtunikuks.

12 Fujiwara no Teika (1162–1241), Shunzei poeg, oli samuti tuntud hea luuletaja ja luuleteoreetikuna. Tema koostatud „Ogura üks luuletus sajalt luuletajalt“ („Ogura hyakunin isshu“), mis sisaldab 9. järjekorranumbri all ka kõnealust Ono no Komachi teksti, kuulub tänapäeval Jaapani koolides kohustusliku kirjanduse hulka.

13 Sama kommentaar kordub lühendatud kujul kogumikus „Süda on ainuke lill“ (vt Raud 1992: 261).

lillede värv on
 pleekinud kaduvikku
 tühisel pilgul
 vaatasin kui läbi ilma
 sadas ainitist vihma

Komachi luuletused on harva üheselt mõistetavad. „Värv“ tähendab ka armastust. „Tühine“ on euroopa traditsioonis sellises tähenduses tuntud Koguja raamatust, „tühine pilk“ otsib maailmast asju, mille külge mõtetega klammerduda ja budistliku filosoofia põhjuste ja tagajärgede ahel käima lükata. „Ainitine pilk“ ja „mitmepäevane vihm“ on homonüümid. Niisiis kõlab luuletuse põhitoonina kahetsus, et tõelisel ilul on lastud mööda minna. Kuivõrd luuletus on paigutatud just sellesse kirjarulli, on ta siiski kevadluuletus. Aga miks ei võinuks luuletajale pikkade vihmade ajal sellised mõtted pähe tulla? (Raud 1985: 77.)

Raud osutab Komachi tekstide mitmekülgsele ja selgitab nagu Ozawagi eeltoodud näites, kuidas tõlkija arvates autori pilku mõista võiks – mida ta näeb ja kuidas ta nähtud mõtestab. Kuna kirjeldus „tühise pilguga“ naisest võiks autorist luua üsna negatiivse pildi kui ilusast, aga rumalast naisest, laeb Raud sõna „tühine“ hoopis teistsuguse tähendusväljaga, milles huvitaval kombel ristuvad filosoofilisel tasandil vanatestamentlik ja budistlik eluvaade. Koguja raamat näib õpetavat midagi budistide püsituse (*mujō*) sarnast, mille järgi kõik siin ilmas on ajalik ja kaduv. See pakub otseteed lugejani, kes budistlikku pärandit ei tunne, aga piiblis leiduvaga on kursis. Hävingu ja hääbumise taga on judaismis karm jumal, kes ilmaasjad niimoodi on seadnud. Uku Masing nimetab seda deemonlikuks jumalaks, kelle kõrval inimene on „ussike, mille astub puruks Jumala jalg, rohuõiekene, mis sama kiiresti närtsib, kui ta on tulnud, pilv, mis kaob ja enam tagasi ei tule, midagi, mis kärmesti oma otsa poole liigub nagu papüüruspaat, nagu kuduja süstik“ (Masing 1995: 14). Mõned Masingu mainitud metafooridest („närbuvi lill“, „kaduv pilv“) on ka Jaapanis olnud püsituse kirjeldamisel kasutusel, aga nende tähendus on erinev, sest budismi järgi peitub püsitus asjade eneste loomuses. Samas on paljud Jaapani budismiuurijad seisukohal, et Heiani elanikkonna hulgas ei olnud sugugi kinnistunud filosoofiline arusaam püsitusest, vaid pigem nähti asjade halva seisuga taga ikka mingite suurte jõudude toimimist, millele inimene vastu seista ei suuda.

Igal juhul on „Vanema ja praeguse jaapani luule kogu“ koostaja Ki no Tsurayuki (872?–945) omistanud luuletajale filosoofilise perspektiivi, asetades Komachi *waka* ette tundmatu autori luuletuse nr 112 (vt eespool lk 137), mis avab inimelu püsituse mõiste budistliku filosoofia perspektiivist. Kuigi Komachi luuletuses endas ei peitu ühtegi otsest viidet budistlikule maailmapildile, kandub eelneva luuletuse meeoleolu üle ka tema teksti ja selle lugemine inimelu tühisuse võtmes on olnud seetõttu tavapäraseks tekstile lähenemise viisiks. Rein Raud järgib oma kommentaaris traditsiooni, mis on pidanud tähtsaks interteksti ja lugenud luuletust koostaja poolt tekitatud avarama luuletsükli sees.

Uku Masing tajus, et jaapani luuletuse tähenduseni on raske jõuda sellepärast, et see sisaldab selliseid semantilisi keskmeid – nõiasõnu –, mille lahtimurdmine on keeruline või lausa võimatu. Ta on kirjutanud 1942. aasta artiklis „Jaapani luulest“:

Jaapani sõnad on ju iseendast juba hoopis teistsugused lõiked tõelusest kui meie omad ja assotsiatsioonid erinevad päris põhjalikult meie omadest (nagu alamal Ono no Komachi laulus). Nõnda peab laul andma inimesele võimaluse kujutella väga paljusid asju, see on nagu nõiasõna, mis avab inimesele nägemiseks ja kuulmiseks päratud võimalused, sunnib inimest looma endale maailma. Väljumispunktiks on mõni lihtne ja väga tuttav asi, mis esineb aga erilises sündmustikus või panoraamis, millest omakorda võetakse välja ainult need osad, mis on luuletajale olulised ja on seostatud nõnda, et nad vihjaksid ka paljule muule, mis võib haarata kogu inimese olemuse. Iga laul tähendab küll midagi, kuid see tähendab ka paljusid muid asju. Juba see eraldab ta üsna täiesti Euroopa luulest. (Masing 1993: 400; 1997: 111–112.)

Masing, kes jaapani keelt ei osanud, mõistis ometigi (ilmselt teisekeelseid kommentaare lugedes), et just luuletuses peituv mitmekihilisus, teksti paljusus ja taandamatus ühele konkreetsele häälele on see, mida nendest tekstidest otsida tuleb. Jaapani luuletuse nõiasõnad võimaldavad igal lugejal autorile läheneda erineva nurga alt – järelikult on tõlkija ülesanne neid nõiasõnu ka eesti keeles tekitada, et eestikeelne tekst ei jääks jaapanikeelsega võrreldes üheplaaniliseks. Artiklis on ta näitena kasutanud sedasama väga raskesti tõlgitavat Komachi teksti:

Õite kirjusus
juba lõõnud koltuma,
siis kui asjatult
iseennast vaatlesin
ma maailma läbides.

Kommentaaris luuletusele ütleb Masing:

See laul on väga tüüpiline ja keeruline tanka. Viimases kahes reas, mis jaapani keeles on „waga mi yo ni furu / nagame seshi ma ni“ võib *furu* tähendada nii sadamist kui elu läbimist ja *nagame* niisama hästi pikka vihma kui pikka vaatlemist. Nõnda nagu pikas vihmas lillelt kaob värvus, nõnda kaotab naine oma ilu, läbides elu alalises endavaatlemise edvistuses. (Masing 1993: 400; 1997: 113; minu rõhutused – A. A.)

Masing tundis ilmselt ka ise, et vaatleja ja vaadeldavad peaksid selles tekstis veelgi enam üheks saama. See õnnestubki tal järgnevas variandis (Masing 1997: 96):

Õite kirevus
koltunud ja kadunud,
kui ma pidevalt
enda näol pilgusadu
elust läbi langesin.

See tõlge mõjub mõnevõrra hämaralt, kuid samas on „pilgusadu“ huvitav leid, mis oma mitmetähenduslikkuse tõttu muutub tõepoolest samasuguseks nõiasõnaks nagu originaali *nagame*, mis osutab ühtaegu pikale vihmale ja sellele, kes seda vaatab. Masingu tõlkes tekib mittedualistlik suhe vaataja ja vaadatava vahel. Naine vaatab vihma, aga see vihm viitab naisele endale, kes langeb sajuna vananedes läbi maailma. Lilled hääbuvad ja samamoodi ka naisluuletaja ilu. Meeste pilgusadu, mis tema kehale langeb, registreerib kõik muudatused, mida toob kaasa igapäevane närtsimine. Kirjaread jaapani käsikirjas langevad samamoodi ülevvalt alla nagu must vihm. Seda *waka*'t ja selles tekkivat tähendust jälgib omakorda lugeja. Nii langeb autorgi lugemise käigus vihmana läbi meie teadvuse – ta tekib vaid hetkeks teatava kujutluspildina paberilehe pinnal, et siis kohe hääbuda, kui kirjarull käest pannakse.

Näeme, et *waka*'sse on võimalik lugeda väga palju erinevaid autoreid, kes moodustavad igas lugemises omaette semantilisi keskmeid, mille kaudu teksti kui tervikut mõista.

Vaatame lõpetuseks veel üht lähenemist Komachile, mille autoriks on Hasso Krull. Luuletõlke ajakirjas Ninniku kavandati sama luuletuse tõlkimise eksperimenti, mis jäi küll osalejate vähesuse tõttu pooleli, kuid toon siinkohal Hasso Krulli loal ära ühe tema tõlkevარიandi, mis annab edasi teksti selliseid aspekte, mis akadeemilistes ja tekstilähedastes tõlgetes sageli esile ei tule:

Ootan. Aga midagi ei juhtu.
Sajab. Lilled viltu vihma all.
Õösse kaldus värviline õhtu,
aga nüüd on hommik juhmilt hall,
nagu minu lõssis padjanägu,
mis ei ole minu moodigi ...
Silme ümber veider joonterägu.
Väsinuna heidaks voodigi,
aga und ei ole ega tule,
ei tea, miks ma üldse olen siin?
Mõtlen millelegi mõttetule,
vananemine on piin.

Siin on ringivaatamisest saanud piin, sest midagi vaatamisväärsset pole ei juhmilt hallis hommikus ega joonterägu padjanäos, mis peeglist paistab. Lisaks tundub autori kuju olevat kombineeritud erinevate Komachi luuletuste põhjal: nimelt kordub tema luuletustes poeetilise teemana unenäos kallimaga kohtumine. Näiteks järgnev luuletus Rein Raua tõlkes, kus Komachi eelistab unenägusid tegelikkusele (Raud 1992: 71):

suigatushetkel
ilmus kalli kuju mu
silmade ette
see mis on uneks öeldud
sai sealtpeale mu trööstiks

Hasso Krulli tõlkevariandis on õuedaamilt võetud see viimane trööstki: „und ei ole ega tule“ – kallimaga ei saa enam kohtuda ei unenäos ega ilmsi, aeg venib, keha vananeb ja peeglist ei julge vaadatagi. Sellise tekstisisese autoriga on lihtne samastuda, sedasorti eksistentsialistlik äng on tuttav. Siin on selgelt tegu pilguga, mis kuulub igaühele meist. See aga vabastab meid vajadusest seostada teksti ühe konkreetse ajaloolise isikuga. Abstraktne autor hakkab siin tööle sõltumata ajast ja kontekstist – igasugune ajaline ja ruumiline distants kaob, teksti on lihtne siseneda. Kuigi ranges akadeemilises mõttes on siin mindud algtekstist ehk kaugele, toob see vabadus sisust esile lugemisvõimalusi, mis muidu jääksid varju.

Kompetentne lugeja: Ki no Tsurayuki

Heaks näiteks sellest, kuidas teksti lugemisel moodustatud visand võib autori retseptiooni sajanditeks mõjutama jääda, on Ki no Tsurayuki eessõna „Vanema ja praeguse jaapani luule kogule“, milles on ära toodud kuue luulepühaku (*rokkasen*) kirjeldused.

Ka Rein Raud on Komachi kuju visandamisel toetunud põhiliselt Tsurayukile, kelle kirjeldus Komachist on vanim ja usaldusväärsem. Selle eessõna tõlge kõlab 1992. aastal ilmunud antoloogias „Süda on ainuke lill“ järgmiselt:¹⁴

Ono no Komachi on endise aja printsess Sotoori mantlipärija. Temast õhku meelenukrust [*awarenaruru*], jõudu [*tsuyokarazu*] aga mitte. Ta on nagu haigusest piinatud kaunis naine [*yoki ouna no nayameru tokoro ni aru ni nitari*]. Kuid selline leebus [*tsuyokaranu* – ‘jõu puudumine / jõuetus’] peabki luuletavale naisele omane olema. (Raud 1992: 260; Ozawa 1971: 59; nurksulgudes minu lisandused – A. A.)

---

¹⁴ Eessõna osaline tõlge on ära toodud ka eelmainitud valikus „Kastepiisad krüsanteemiõiel“ (vt Raud 1985: 67). Variante omavahel võrreldes selgub, et on muudetud sõnajärge ja liigendust, aga sõnastus on jäänud üldjoontes samaks.

Kõigepealt peame tähele panema, et Tsurayuki ei räägi konkreetsest autorist, vaid oma lugemiskogemusest – sellest, kuidas need tekstid on teda kõnetanud ja millises võtmes neid tuleks tema arvates lugeda. Ehk teisisõnu ta konstrueerib abstraktse autori, mis peaks toetama teksti lugemist. Selleks loob ta sideme teise kuulsa naisautori, printsess Sotooriga, kes oli samuti tuntud kaunitar, kuid samas annab mitme olulise märksõna (nukker, piinatud, nõrk) abil lugejale kätte võtmed, mille kaudu tekstide tähendust avada. Need võtmesõnad kujutavad ka tänapäeva lugeja jaoks olulisi pidepunkte, sest Tsurayuki sõnavõtu näol on tegu vanima kirjeldusega Komachi luulest, mis pakub meile võimalust vaadelda 10. sajandi lugemiskogemust. Samas tekib paratamatult tahtmine Komachi „haigust“ ja „nõrkust“ tõlgendada isiklikus võtmes ja projitseerida tekstisse väärtusi, mis tulenevad lugeja enda taustast.

Kōjin Karatani räägib, et kui Läänes pidi isegi Alexandre Dumas' sugune pontsakas kirjanik tõsiseltvõetavuse huvides teesklima tuberkuloosihaiget, siis „Jaapanis pole tuberkuloos ega haigus üldiselt kunagi eksisteerinud „tähendusena“, mis võiks tekitada väärtuste inversiooni“ (Karatani 1993: 102). Niisiis ei teinud haigus vanas Jaapanis kedagi eriliseks ega aidanud kaasa kirjaniku erakordsuse rõhutamisele. Samas ütleb Ozawa oma kommentaaris ülaltsiteeritud Tsurayuki tekstile, et „kuna Hiina märkidega kirjutatud eessõnas¹⁵ (*manajō*) esineb sõna „haige naine“ [---], siis on selge, et silmas peetakse füüsilist haiguse käes kannatamist, mitte aga lihtsalt hingevalu“ (Osawa 1971: 59).

„Genji lugu“ („Genji monogatari“) lugenutele meenub kohe, kui ilus tundus haiguse tõttu surev kaunitar Murasaki:

Ta oli erakordselt kõhnaks jäänud, aga sellisena mõjus tema niigi üllas ja elegantne kuju korraga veelgi kütkestavamalt, sest kuigi ta oli seni olnud sõnuleletamatult värske ja noorusest pakatav ning tema ilu oli võrreldav iga viimase selle maailma lilleõiega, siis praeguseks oli tema meeldivasse olekusse lisandunud midagi iseäralikku, mis tulenes tema nukrast mõtlikkusest ja teadmisest, et elu siin ilmas on ajutine – seda hingeppiina oli äärmiselt kurb vaadata. (Abe, Akiyama 1997: 504.)

Näeme, et kujutlus kaame näoga surevast naisest on kirjeldatud peaaegu erootilises võtmes – naine mõjub lummalvalt ja ligitõmbavalt. Kuna Heiani ajastu tekstides leidub teisi sarnaseid näiteid, võib väita, et naine oli Heiani õukonna kujutluses seda külgetõmbavam, mida nõrgem ja väetim ta oli. Kindlasti oli haigus naisautori puhul lisaväärtuseks, mis aitas tekste mõtestada. Tsurayuki teeb Komachile teda haigeks nimetades kahtlemata komplimendi.

---

¹⁵ „Vanema ja praeguse jaapani luule kogul“ on kaks eessõna – hiina- ja jaapanikeelne –, mis osaliselt teineteise sisu peegeldavad.

Kuna haige naise kuju peeti ilusaks, küllap siis kujutati Komachit ette umbes nii nagu „Genji loos“ Murasakit. Ta oli habras olend, kes pealegi mõistis budistlikku põhitõde – kõikide asjade olemuslikku püsitust (*mujō*). Nii kantakse tekste kirjeldavad määratlused „nõrk“ ja „haige“ üle konkreetsele autorile, jättes tähelepanuta, et algselt on tegu olnud teksti kvaliteetidega, mis kirjeldavad tekstisisest abstraktset autorit. Pikaajalisest möödalugemisest tulenevalt on tekstisisene autorikuju aidanud genereerida tegeliku isiku omadusi, mis on sundinud meid mõtlema Komachi kui ajaloolise isiku tervisliku seisundi peale. Segadusttekitava abstraktsete autorite paljususe asemel pääseb mõjule üks visand ühe keskse märksõnaga, mis töötab väikeste erinevustega kultuuriüleselt (nii Idas kui ka Läänes) ja suunab tekstide lugemist igale lugejale tuttavasse süngi.

Rein Raua tõlkeski saab kaunist haigest naisest haigusest *p i n a t u d* kaunis naine, kus sõna „piinatud“ aitab võimendada kujutelma romantilisest luuletajast, mis on tuttav igale Eesti lugejale. Samas aitab just see moodsal lugejal tekstile paremini ligi pääseda ja tõlgendada seda isikliku kogemuse kontekstis.

Kas luuletus on taim või loom?

Kokkuvõtvalt võib öelda, et senised lugemisstrateegiad on olnud enamasti autorikesksed. Ono no Komachi ülaltoodud teksti on nähtud autori upsakuse, resignatsiooni, pinna-pealse maisuse läbinägemise või mõne muu autoripoolse hoiaku valguses. Kommentaarid ja tõlked proovivad toetada omaeluloolist lugemisviisi ja teha Komachist eelkõige tomaševskilikku, elulooga autorit, kelle tekste tuleks mõista põhiliselt tema poolmüütilise isiku kontekstis. Isegi siis, kui tekstiväliselt autorit otseselt ei konstrueerita, projitseeritakse tõlketekstis endasse konkreetse paistva autori kuju, mis muudab luuletuse kindlapiirilise subjekti eneseväljenduse vormiks. Samas nägime, et luuletuste asetamine eluloolisesse poolfiktivsesse narratiivi on olnud üks tavapäraseid praktikaid, mille kaudu on proovitud luuletustes peituvaid emotsionaalseid elemente võimendada ja lugejatele ligipääsetavamaks teha.

Derrida on näidanud, et läänelikud arusaamad teksti olemusest viivad tagasi Platoni juurde, kes ütles, et igal tekstil peavad olema saba ja sarved, algus ja lõpp, et kõik teksti elemendid peavad olema sisemises vahekorras nagu loomse organismi erinevad elundid, mis kõik tagavad tema eduka toimimise (Derrida 2008: 84). Zooloogiline metafoor on aidanud Lääne kultuurides kinnistada arusaama tekstist kui suletud eneseküllasest üksusest – millegi lisamine mõjuks lihtsalt proteesina, millegi eemaldamine jällegi amputeerimise ja vägivallana.

Hiinas ja Jaapanis nähti aga luuletuses eelkõige taime, millel on oma juurestik, lehed ja õied. Ki no Tsurayuki ütleb: „Yamato luule seemneks on inimese süda ja sealt hargneb ta kümneks tuhandeks sõnaleheks“ (Raud 1992: 259). Kümne tuhande sõnalehega viitab autor

siin jaapani esimesele suurele luuleantoloogiale „Kümne tuhande sõnalehe kogu“ („Man'yōshū“). Tsurayuki sõnutsi on süda (*kokoro*) see, millest võrsuvad sõnalehed – iga põlvkonna parimaid tekste kokku võtvad jaapani luule antoloogiad. Nii vastandab ta Yamato laulu (*waka*) hiina keeles kirjutatud luulele (*kanshi*) ja rõhutab, et iga inimese tegelik eneseväljendus on võimalik ainult kohalikus keeles – ainult kohalikus pinnases sirgub seeme taimeks, mis õide puhkeb ja vilju kannab.

Taime saab kerge vaevaga ühest kohast teise istutada. Temast võib eemaldada oksa, et tähendus selgemalt esile tuleks. Nii istutati luuletus keiserlikus antoloogias või erakogus teiste luuletuste vahele mingile kindlale positsioonile, mis luuletuse tõlgendust ühele või teisele poole suunas. Samas võidi luuletuses peituvat „vihjelist narratiivi“ lahti kirjutada mõnes teises narratiivis või luuletust sootuks mõne muu loo rääkimiseks kohaldada. Et luuletus sinna tekstikooslusesse paremini sobiks, võidi teda ka toimetada ja tema sõnastust muuta. Jaapani luuletajad kirjutasiid suhetes teiste luuletajatega, dialoogis teiste tekstidega ega soovinud tõenäoliselt, et nende tekste iseseisvate eneseküllaste organismidena vaadeldaks, mis oleksid tagasi viidavad nende enda psühhofüüsilisele identiteedile. Pigem oli hea tekst erinevate lugemisradade ristumispunktiks, kus tekstidele pidevalt uusi tähendusi lisandus – vastavalt uutele lugemiskontekstidele, mida järgnevate luulekompilatsioonide ja pärimuslugudega pidevalt juurde genereeriti. Niisiis oli teksti puhul oluline potentsiaalne mitmetähenduslikkus ja avatus uutele võimalikele tähendustele, mitte suletus ühe teksti ja ühe autori kindlapiirilise eneseväljenduse piiridesse.

Üks olulisi ülesandeid jaapani klassikalise luule edasisel tõlkimisel võikski olla *waka*'de algset konteksti teadvustav tõlkimine, mis proovib näidata luuletusi teatavate taimekooslustena, mille tähendus tekib tekstide vastastikuse läbikasvamise ja ajuti ka üksteisest möödakasvamise toimel protsessis, kus ajalooline konkreetne autor jääb üha enam vohava sõnatihniku varju. Kuigi keegi istutab seemne, s.t kirjutab algse teksti, ei saa ta kuidagi ohjata ega suunata kõiki võrseid, mida taim läbi aegade ajab. Kasulik on ka teadvustada, et Ono no Komachi on kõigest üks paljudest õitest teiste väänkasvude vahel, mis vaid viivuks oma kroonlehed avab, et peagi taas hääbuda. Igal lugemisel puhkeb ta uuesti õide, aga tema värv ja lõhn on iga kord erinevad.

Kirjandus

Abe, Akio, Ken Akiyama (toim) 1997. Genji monogatari. Shinpen nihon koten bungaku zenshū 23. Tōkyō: Shōgakukan.

Asami, Kazuhiko (toim) 1997. Jikkishō. Shinpen nihon koten bungaku zenshū 51. Tōkyō: Shōgakukan.

Booth, Wayne C. 1983. The Rethoric of Fiction. Chicago: Chicago University Press.

Chin, Gail 1998. The Gender of Buddhist Truth: The Female Corpse in a Group of Japanese Paintings. – Japanese Journal of Religious Studies, Vol. 25, No. 3/4, lk 277–316.

Derrida, Jacques 2008. Dissemination. London: Continuum.

Foucault, Michel 2011. Mis on autor? – Michel Foucault, Teadmine, võim, subjekt. Valik räägitust ja kirjutatust. Toim M. Tamm. Tallinn: Varrak.

Genette, Gérard 1988. Narrative Discourse Revisited. New York: Cornell University Press.

Henshall, Kenneth 2010. Jaapani ajalugu: kiviajast suurriigini. Tallinn: Valgus.

Karatani, Kōjin 1993. Origins of Modern Japanese Literature. Durham: Duke University Press.

Kindt, Tom, Hans-Harald Müller 2006. The Implied Author: Concept and Controversy. Berlin: Walter de Gruyter.

Komachiya, Teruhiko 1999. Man'yōshū kara Kokinshū e. – Iwanami kōza. Nihon bungakushi 2. [Toim] Jun Kubota. Tōkyō: Iwanami.

Masing, Uku 1993. Jaapani luulest. – Uku Masing, Vaatlusi maailmale teoloogi seisukohalt. Tartu: Ilmamaa, lk 397–403.

Masing, Uku 1995. Deemonlik jumal. – Uku Masing, Pessimismi põhjendus. Koost H. Runnel. Tartu: Ilmamaa, lk 9–29.

Masing, Uku (tlk) 1997. Tankad: jaapani luulet Uku Masingu tõlkes. Tartu: Ilmamaa.

Morris, Mark 1986. Waka and Form, Waka and History. – Harvard Journal of Asiatic Studies, Vol. 46, No. 2, lk 551–610.

Mostow, Joshua 1996. Pictures of the Heart: The *Hyakunin Isshu* in Word and Image. Honolulu: University of Hawaii Press.

Nishino, Haruo 1998. Yōkyoku hyakuban. (Shin Nihon koten bungaku taikai 57.) Tōkyō: Iwanami.

Ozawa, Masao 1971. Kokin waka shū. Nihon koten bungaku zenshū 7. Tōkyō: Shōgakukan.

Raud, Rein 1985. Kastepiisad krüsanteemiõiel. – Täiskuutaeva all: valimik hiina ja jaapani luulet. Loomingu Raamatukogu, nr 10/11. Tallinn: Periodika, lk 61–108.

Raud, Rein (tlk) 1992. Süda on ainuke lill: valimik klassikalist jaapani luulet. Tallinn: Eesti Raamat.

Raud, Rein 2003. Narrative and Poetic Progression: The Logic of Associativity. PAJLS (Proceedings of the Association for Japanese Literary Studies), Vol. 4, lk 54–66.

Rimmon-Kenan, Shlomith 2002. Narrative Fiction: Contemporary Poetics. London: Meuthen.

Schmid, Wolf 2010. Narratology: An Introduction. Berlin: Walter de Gruyter.

Shirane, Haruo 2007. Traditional Japanese Literature: An Anthology, Beginnings to 1600. New York: Columbia University Press.

Sumida, Hiroko 2004. Komachi no uta no kenkyū to kadai: shinsaku o meguru ronkō to kyokōron. – Nihon Bungei Kenkyū, No. 56, lk 1–12.

Tomaševski, Boriss 2009. Kirjandus ja biograafia. – Vikerkaar, nr 6, lk 58–64.

Falling Like Rain through Life: Translating Ono no Komachi*Alari Allik*

According to Boris Tomashevski it is very important to differentiate writers with a biography from writers without a biography. In the case of writers with a biography, the life story becomes an important supplement to reading and understanding the text. It makes little difference whether the story is true or not. This article takes a look at the 9th century Japanese poet Ono no Komachi, who is considered to be one of the greatest poets of the Early Classical period. Although her poems were most likely written by many different authors (some presumably even men), the biographical narratives supplementing the texts have created a singular image of the author, which hides the underlying multiplicity of writers. The passion inherent in the poems has fuelled the imagination of storytellers, who have envisioned the author as a beautiful proud woman who was utterly dissatisfied with the way the natural course of things slowly deprived her of the beauty she was once famous for. Medieval *Nō* plays portray her as a coldhearted lover who treats her men cruelly and ends her life as an impoverished old hag living in a dilapidated hut somewhere in the outskirts of the capital. Although almost nothing is known about the historical author and we can be confident that the different accounts of her life are fictional in nature, the subsequent translators and commentaries of her work cannot discard this imaginary tale, since it helps to clarify the ambiguities inherent in Komachi's rhetorically complex writing, which makes extensive use of pivot-words and associative techniques.

This article focuses mainly on the Estonian translations of the poem number 113 in the *Kokinshū* (Collection of Early and Modern Japanese Poetry, 905) and discusses the possibilities inherent in the original text, based on the modern edition of the anthology. Estonian translators Rein Raud and Uku Masing have both resorted to the traditional image of a proud (*kyōman*) woman, which can be traced back to various historical sources and commentaries on this particular poem. This becomes a key issue in understanding the nature of the author's gaze, since the meaning 'long rain' (*naga-ame*) is skillfully embedded in the verb 'to gaze' (*nagame*) the translator has to find ways to create a nondual experience, where the subject and the object become one in the act of gazing. Rein Raud, a trained Japanese philologist, solves this issue by talking about the vanity and the impermanence of world (*mujōkan*), which reinforces the traditional Buddhist reading of text (everything in this world passes away – flowers wither and women lose their beauty). In his rendering, Ono no Komachi becomes a philosopher, who understands the nature of reality and almost overcomes her attachment to beauty. Uku Masing's theoretical commentaries on *waka* show that although he did not master the Japanese language, he understood that Japanese contained 'magic words' (*nōiasōna*), which should be preserved in translation. Thus he opts for *pilgusadu* (rain of gazes), which comes close to the ambivalent nature of the original. Uku Masing's transla-

tion reminds Burton Watson's reading (The beauty of the flowers faded – / no one cared – / and I watched myself / grow old in the world / as the long rains were falling), which outlines the vanity of the women who are constantly worried about their looks. The gaze turns back at women herself – she is constantly worried how other see her and whether they notice how she is getting older. The image of the author created by these translators is very different (the gaze of the philosopher as opposed to the gaze of the woman obsessed with beauty), but both readings are supported by the ambiguous nature of the original.

Looking at different translations, we see that modern translations fall into a long line of different readings, which start with the compiler of *Kokinshū* Ki no Tsurayuki who envisioned Komachi as 'beautiful sick woman' and talked about the certain 'lack of strength' in her *waka*, which, in his view, made her poems especially good. The translators have used this as a reliable source, since it is the oldest commentary, but some confusion arises from the fact that Tsurayuki is not describing the historical person, but the effect her texts have on the reader. This article uses terminology coined by Wolf Schmid, which helps to differentiate concrete author (historical person) and the abstract author (image created by the reading). Schmid tells us that the abstract author is constructed by the readers on the basis of the creator as she shows herself inside her creative deeds. In this theoretical framework the translator appears as the reader who is influenced both by the supplemented life story, his own experience of reading the texts and, last but not least, the way that a male translator gazes at the beautiful woman gazing at the withering flowers in the garden. Acknowledging the multiplicity of abstract authors created in different readings of texts leads to very bold translations such as Hasso Krull's translation presented in this article, which envisions Komachi as a modern, tired woman who suffers from insomnia and does not recognize herself in the mirror.

Alari Allik is a lecturer in Japanese literature, religion, and philosophy at Tallinn University. He is currently finishing his doctoral thesis on *setsuwa* and self-writing in early medieval Japan. He has published Estonian translations of the works of Kamo no Chōmei and Saigyō. E-mail: alari@ehi.ee.

Tõkelugu ja kultuurimälu¹

Elin Sütiste

Sissejuhatus

Tõkelugu on mälu lugu: unustamise, meeldetuletamise, mälu loomise lugu. Kultuuris tehakse pidevalt pingutusi, et sõeluda välja ja talletada möödanikust see, mida peetakse mäletamisväärsaks. Nii on meil olemas mitmeid ajalugusid: eesti rahva ajalugu, eesti kirjanduse ajalugu, eesti raamatulugu, eesti kunsti ajalugu jne. Süstemaatiline, ülevaatlik tõkelugu on Eestis esialgu veel kirja panemata, ehkki ühel või teisel moel puutume tõlkimise või tõlgetega kokku igapäevaselt, tõlked moodustavad ligi poole kogu praegusaegsest eestikeelsest trükitoodangust (Tamm 2010) ja eesti kultuur öeldakse olevat sündinud suurel määral tõlkest. Tõkeloo osas on meie kultuurimälu seega seni üsna fragmentaarne: on valdkondi, mis on juba praeguseks päris hästi läbi uuritud (näiteks piiblitõlke ajalugu), küllaga jätkub aga ka valgeid laike.

Samal ajal ei saa öelda, et tõkeloo vastu Eestis huvi ei tuntaks: meil on üksjagu tõkeloosse puutuvaid üksikuurimusi ja mõned tõkeloo teoreetiliste aluste üle arutlevad kirjutised (näiteks Torop 1989). Tähelepanuväärsaks sammuks üldise tõkeloo poole on Uno Liivaku ja Henno Meriste juba 1975. aastal ilmunud lühiülevaade „Nipet-näpet eesti keelde tõlkimise ajaloost“. Viimastel aastatel on huvi tõkeloo vastu elavnenu, millest annavad tunnistust Eestis korraldatud rahvusvahelised konverentsid („Itineraries in Translation History“, 2010, 2012), temaatilised artiklid ja kogumikki (Chalvin, Lange, Monticelli 2011); üldise tõkeloo puudumist aga on tajutud kahetsusväärseks: „[---] omakeelse tõkeloo puudumine on üks suuremaid lünki meie kultuurilises enesepildis, mis võtab võimaluse adekvaatselt mõtestada ja mõista Eesti mõttelugu tervikuna, seda eriti viimasel sajandil“ (Tamm 2010).

Tõkeloo olemasolu või puudumine kultuuris, samuti see, milline see olemasolu või puudumist tajutakse, on üldise kultuurimälu seisukohast informatiivne. Siinne artikkel pakub põgusat mõtisklust tõkeloo tendentside ja võimaluste üle suhestatult kultuurimäluga.

Kultuurimälust

Kultuurimälu on sisuldasa kollektiivne, mingi inimrühma ühine mittepäriilik mälu (Lotman, Uspenski 1978: 213), mis avaralt mõistetuna võib hõlmata tervet spektrit nähtusi alates sotsiaalses kontekstis aset leidvatest individuaalsetest mäletamisaktidest ja (perekonna, sõprade, veteranide jne) rühmamälust kuni rahvusmäluni ja rahvusüleste mälupaikadeni (*lieux de mémoire*, nt 11. september 2001; Erlil 2008: 2). Kultuurimälu mõiste tugineb mõistele *kollektiivne mälu*, mille tõi 1920. aastail esimesena kasutusse Prantsuse sotsioloog

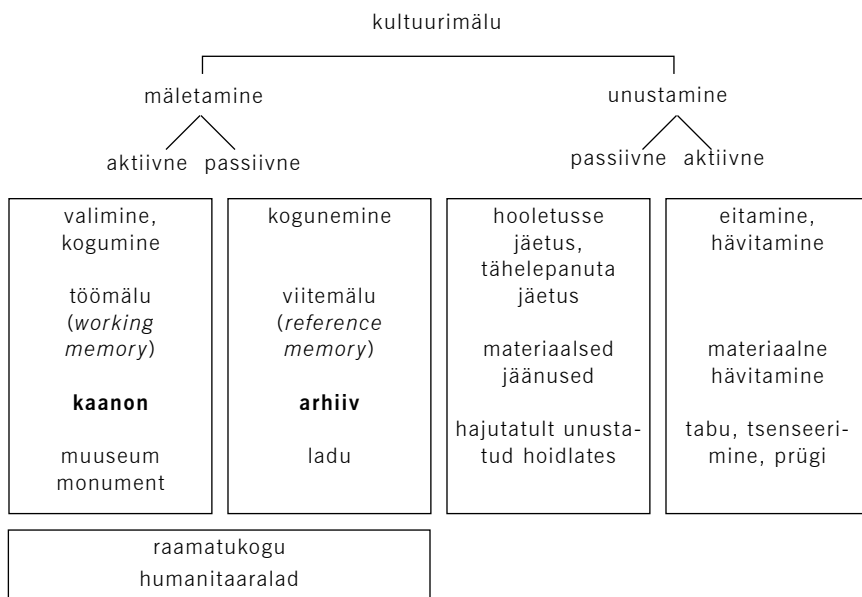
---

¹ Artikli valmimist on toetanud ETFi grant nr 8341, sihtfinantseeritav teadusteema SF0180056s12 ja Kultuuriteooria Tippkeskus (Euroopa Liidu Euroopa regionaalarengu projekt).

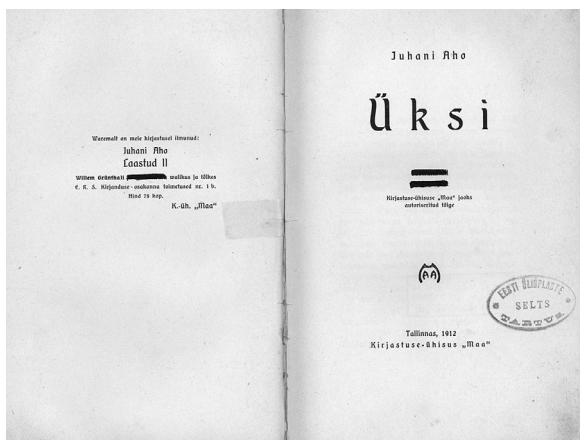
Maurice Halbwachs, kes juhtis tähelepanu asjaolule, et inimälu toimib alati sotsiaalses kontekstis (Halbwachs 1992). Jan Assmann, kelle käsituses jaguneb Maurice Halbwachsi kollektiivne mälu kaheks, kommunikatiivseks ja kultuurimäluks (esimene on mitteinstituionaalne, kultiveerimata, formaliseerimata ning toimib igapäevases suhtluses; teine on instituionaliseeritud, objektistatud ja pandud sümbolitena tallele) (Assmann, J. 2008: 110, 111), selgitab: „Kultuurimälu säilitab teadmusevaru, millest inimkooslus ammutab teadlikkust oma ühtsuse ja eripära kohta. [...] Kultuurimälu mõiste hõlmab seda hulka igale ühiskonnale igal ajastul omaseid korduvalt kasutatavaid tekste, kujundeid ja rituaale, mille „kultiveerimine“ kindlustab selle ühiskonna enesepildi püsivust ja annab seda edasi“ (Assmann, J. 1995: 130, 132).

Mälu teatavasti ei ole stabiilne, vaid muutlik. Kultuurimälu eri vormide vahel toimuvad üleminekud ja muundumised: näiteks võib Assmanni mõistet kasutades kommunikatiivsest mälust saada kultuurimälu ning kultuurimälu sees võib toimuda liikumisi perifeeriast tsentrisse, võimalikkusest tegelikkuseks, ja vastupidi (Assmann, J. 2008: 117). Nagu indiviidi, nii ka kultuuri puhul on mälu muutlikkust seletatud selle piiratud mahuga (Lotman, Uspenski 1978: 216, A. Assmann 2008: 100). Nõnda valib kultuur pidevalt, mida mäletada ja mida unustada. Neid mälu kahte tahku, mäletamist ja unustamist, on skemaatiliselt esitanud Aleida Assmann, eristades seejuures nii mäletamisel kui ka unustamisel polaarseid vorme, aktiivset ja passiivset olekut (vt joonis 1).

Joonis 1. Kultuurimälu aktiivsed ja passiivsed vormid (A. Assmann 2008: 99)

Assmanni eristusi ja mõisteid saab kasutada nii kultuuri toimimise kui ka kultuuri seletamise, s.t nii objekt- kui ka metatasandi kirjeldamisel ning need sobivad hästi ka tõlke- ja tõlkeloo teemale rakendamiseks. Aktiivne unustamine tähendab tahtlikku vältimist, olematuks tegemist; paleontoloog Ivar Puura mõistet kasutades on see „semiotsiid“, s.t kellegi teise jaoks tähendusrikaste seoste, lugude, märkide hävitamine ja sellega identiteedi röövimine (Puura 2002: 24). Aktiivse unustamise näiteid pakub küllaga nii nõukogude korra kui ka varasemate ajajärgude tsensuur. Mul on laual koopia 1912. aastal ilmunud Juhani Aho „Üksi“ eestikeelse tõlke tiitellehest, millel tõlkija (Johannes Aaviku) nimi on kaetud musta tindiga ja muudetud nõnda loetamatuks (vt joonis 2). Pärast Teist maailmasõda pani uus režiim paika, kui palju milliste maade autoreid tohib tõlkida ja millistest peab tõlkima ning kui palju ja milliseid Eesti autoreid tohib avaldada: nii moodustas esimesel sõjajärgsel kümnendil eesti kirjandus kogu ilmunud belletristikast 41%, tõlked aga 59%; seejuures jagunes tõlgete 59% kolme rühma vahel: 42% vene kirjanduse, 10% väliskirjanduse ja 7% teiste nõukogude rahvaste kirjanduse tõlkeid. Eesti kirjandusele oli üks kehvemaid 1952. aasta, mil algupärast kirjandust ilmus kokku ainult 27 raamatut, samas kui tõlkeid vene keelest oli 77 (Möldre 2005: 96–100). 1940. aasta lõpus loodi mitmetasandiline ja keerukas tsensuurisüsteem; 1950.–1960. aastatel pidid käsikirjad läbima eel-eeltsensuuri, eeltsensuuri ja järeltsensuuri (tolle aja kirjastusoludest on teiste seas haaravalt kirjutanud Lembe Hiedel (2006)). Raamatuid on kõrvaldatud ka füüsiliselt: näiteks on hinnatud, et 1940.–1950. aastail hävitati Eestis (vähemalt) 10–12 miljonit eksemplari raamatuid (Möldre 2005: 80).

Joonis 2. Juhani Aho „Üksi“ eestikeelse tõlke tiitelleht

Eesti kultuuris on tõkeloo temaatika seni olnud valdavalt passiivse mäletamise ja passiivse unustamise sfäär: tõkeloosse puutuvaid uurimusi ja noppeid leiab siit-sealt, selget enese määratlemist iseseisvat ajalugu vääriva uurimisalana pole seni toimunud. Heaks näiteks on siin eesti kirjanduslood. Seni uusimas, 2001. aastal ilmunud „Eesti kirjandusloos“, milles tõlkekirjandust eraldi ei käsitleta, on viited sellele poetatud algupärasest kirjandusest kõneleva teksti sisse. Toon paar näidet 20. sajandi algusaastate kirjanduskultuuri iseloomustusest:

Suurimaks, ent mitte kirjanduslikult esinduslikumaks Eesti ajaleheks tõusis kahe revolutsiooni vahel „Päevaleht“ (1905), mille poliitiline profiil oli ebamäärane (või muutlik) ning kirjandust puudutav osa tõlke- ja ajaviitekirjanduslik. (Annus jt 2001: 160.)

Rahvuslikest ideaalidest kantud väljaanne [„Kiired“] sisaldas niihästi tuntud kirjanike kaastöid kui noorte endi loomingut, vähesel määral ka tõlkeid ja ülevaateid väliskirjandusest, peamiselt soome omast. (Samas, 164.)

Vanemas, viieköitelises „Eesti kirjanduse ajaloos“ (1965–1991) on iga ajastu üldkäsitluses pühendatud enamasti mõneleheküljeline eraldi alapeatükk ka tõlkekirjandusele, peale selle leidub osutusi tõlkekirjandusele ka algupärasest kirjandusest kõnelevates osades. Viimase kohta paar näidet samuti 20. sajandi alguse kirjeldusest:

„Päevalehel“ ei kujunenud välja kindlaimelised kultuurpoliitilist põhisuunda, millega on seletatav lehe täielik maitsetus tõlkeilukirjanduse avaldamisel. (Puhvel 1969: 293.)

„Noor-Eesti“ III albumi ilmumine 1909. a. novembris kujunes kirjanduslikuks sensatsiooniks [---]. Algupärast ilukirjanduslikku loomingut sisaldas album vähe, esilekündivamad olid G. Suitsu ja M. Underi luuletused. Kirjanduslikule avalikkusele olid uudiseks ka Kr. J. Petersoni luuletused. Proosa osas tõi album lugejani J. Randvere „Ruthi“, E. Vilde novelli „Kuival“ ning Tuglase „Vilkuva tule“. Palju ruumi nõudsid kriitilised esseed, millest tähtsamad olid Fr. Tuglase „Eduard Vilde ja Ernst Peterson“ ning J. Oksa „Kriitilised tundmused“. Kui lisame buketi prantsuse tõlkelüürikat (Rimbaud, Verlaine, Prudhomme, Baudelaire'ilt tuntud „Raibe“), selgub, miks album mõjus šokeerivalt väikekoodanlikvanameelses õhkkonnas. (Samas, 309.)

Praegusaja suurenenud huvi tõkeloo vastu Eestis on üks näide muutustest meie kultuurimälu: „avastatakse“ seni suhteliselt vähe arutatud tahku eesti kultuuriloost, muudetakse see „mitteaajaloost“ (passiivse mäletamise ja passiivse unustamise sfäärist) „ajalooks“ (aktiivse mäletamise sfääriks), tuuakse ajalookirjutuse levinumate vormide (rahvusajalugu, kirjandusajalugu, keeleajalugu jne) varjust välja.

Tõkelugude suundumused

Ka mujal pole tõkelugu mitte alati peetud kultuurimälu enesestmõistetavaks osaks, kuid alates 1970/1980. aastatest, eriti aga viimasel kümnel-paarikümnel aastal, on läänemaailmas tõkeloalaste uurimuste hulk jõudsalt kasvanud ning praeguseks on tõkelooost saanud iseseisev ja elujõuline uurimisvaldkond tõlketeaduse distsipliini sees. Kui varasemad uurimused olid valdavalt kirjeldavat laadi, esitasid sündmusi ja fakte, siis viimastel aastatel on esiplaanil sellised, mille fookuses on nende sündmuste ja faktide interpreteerimine; tõlkimist ajaloos seostatakse tihti selliste teemadega nagu võõrasus, ideoloogia, manipuleerimine, võim (Bastin, Bandia 2006: 2). Ehkki Theo Hermans (2011: 13) märgib, et tõkeloo metodoloogia ja historiograafia küsimuste üle on arutletud suhteliselt vähe, näib siiski, et ka need pälvivad järjest rohkem tähelepanu. Hermansi hinnangul on kõige levinum mudel tõkeloo historiograafias seni olnud Itamar Even-Zohari polüsüsteemide teooria (loodud ja arendatud 1960. aastate lõpus ja 1970. aastatel, vt Even-Zohar 1990), mille kõrvale pakub ta sotsiaalsete narratiivide teooriast ja evolutsiooniteooriast tõukuvaid lähenemisi (Hermans 2011: 13–17). Georges L. Bastini ja Paul F. Bandia toimetatud kogumikus „Kaardistades tõkeloo tulevikku“ („Charting the Future of Translation History“, 2006) tutvustatakse teiste seas mikroajaloolist, arheoloogilist ja postmodernistlikku lähenemist tõkeloole. Lisaks viisidele, kuidas tõkelooost rääkida, mainitakse sellesamas kogumikus ka mitmeid mittetraditsioonilisi, vähe või üldse mitte käsitletud nähtusi, mida tõkeloos uurida. Näiteks on Julio-César Santoyo (2006) artikkel tervikuna pühendatud tõkeloo valgetele laikudele, nagu suulise tõlke ajalugu, tõlkimine igapäevases elus, autorite enesetõlked, tõlked kui kadumaläinud originaalide esindajad jne.

Tõlkimine mängib ühiskonna ja kultuuri toimimises tähelepanuväärset rolli: vaevalt suudame ette kujutada mõnda valdkonda, mis saaks läbi ilma üht või teist liiki tõlkimiseta. Olgu hariduses või kokanduses, kirjanduses või majanduselus – tõlkimisel on olnud osa kohalike traditsioonide kujunemisel, sobitades „oma“ „võõraga“ ja „võõrast“ „omaga“. Teisalt, ehkki tõlkimisega intensiivselt kokkupuutuvaid valdkondi on kultuuris palju ja mitmesuguseid, on ajaloolist käsitlemist seni leidnud esmajoones ja peamiselt kirjandustõlge. Näiteks Soomes oodatakse 2012. aastal teadustõlke ajaloo „Suomennetun tietokirjallisuuden historia 1800-luvulta 2000-luvulle“ ilmumist, see aga on juba järg 2007. aastal ilmunud soomekeelse tõlkeilukirjanduse ajaloo „Suomennoskirjallisuuden historia“ (Riikonen *et al.* 2007). Teine hiljutine näide on „The Oxford History of Literary Translation in English“ (France, Gillespie 2005–)². Need kirjandustõlke süstemaatilised ja ülevaatlilikud ajalood asetavad oma peamise uurimisobjekti avarasse kultuurilisse konteksti ja mõistavad kirjandust eeskätt küll ilukirjandusena, kuid sageli laieneb see mõiste hõlmama ka filosoofilist, teoloogilist, tarbe-

2 Oxfordi kirjandustõlke ajaloo viiest kavandatud köitest esimene ilmus 2005. aastal, viimane köide on veel ilmunud.

vm lugemisraamatut. Näiteks käsitledes Soome kirjakuultuuri algusaegu, kui nüüdisaegses mõistes ilukirjandusest ei saa veel rääkida, on tähelepanu keskmes seadustekstide ja piibli tõlked, 20. sajandi tõlkekultuurist rääkides tehakse aga muude nähtuste seas juttu ka fantaasiakirjanduse ja koomiksrite tõlkimisest. Oxfordi kirjandustõlke ajalugu käsitleb tõlkimist ja kirjandust samuti kontekstualiseeritult ning mitmesugustest vaatenurkadest. Näiteks kõige varasemat ajajärku (kuni aastani 1550) käsitlev kõide alustab ülevaadetega keskaja Inglismaal tuntud ja kasutusel olnud keeltest, käsikirjakultuurist ning tõlkimise ja tõlgete leviku juures rolli mänginud rahvuse, regiooni, klassi ja soo aspektidest, hilisematest köidetest aga leiame teiste kõrval peatükke tõlkimise pedagoogilistest kasutusviisidest, ajaviite-tõlkijatest, suhtumistest tõlkimisse ning tõlkimise põhimõtetest ja normidest, tõlkimisest suhestatuna kaanoni kujunemisega.

Tõlkelugu rahvusliku (kirjanduse) ajaloo taustal

Võrreldes paljude teiste valdkondadega, on mõte tõlkeloo vajalikkusest ja võimalikkusest üsna hiljutine nähtus, igal juhul märksa noorem kui näiteks arusaam algupärase kirjanduse ajaloo tähtsusest. Üheks põhjuseks on küllap tõlgete positsioon lääne kultuuriruumis, tõlkimise suhted originaalloominguga. Tõlketeadlase Susan Bassnetti sõnul ei ole piir originaali ja tõlke vahel ajalooline konstant, vaid seda hakati rohkem rõhutama 17. sajandil, kui levima hakkas arusaam „originaalist“, ning hiljemalt 19. sajandiks oli tõlke staatus kujunenud üldiselt madalamaks kui originaali oma (Bassnett 2003: 296–297, Bassnett 1993: 139). Sedalaadi piiritõmbamine tõlgete ja originaalide vahele ei ole tundmatu ka eesti kultuuris, eriti Noor-Eesti aegadest saadik, avaldudes juba loosungis „Olgem eestlased, aga saagem ka eurooplasteks!“. Tiit Hennoste on sõnastanud nooreestlaste maailmavaate postulaatidena, millest mõned on järgmised:

Eesti kultuur on kõige kese, valguse allikas. [---]

Eesti kultuur ei suuda iseenda pinnalt tõusta, vaid peab laenama Euroopast, aktiivselt, teadlikult, valikuga ja tasakaalustatult. [---]

Kunstitöös on tähtis originaal, mitte koopiat või laen; produktsioon, mitte reproduktsioon. (Hennoste 2008: 263–264.)

Neist postulaatidest tuleb välja ühelt poolt utilitaarne ja teiselt poolt enda alaväärsustunnet väljendav suhtumine laenamise (tõlkimisse): peame laenama (tõlkima), et saada originaalseks; laenu (tõlke) on väärtuslikud kõigest kui astmed originaalide juurde, mitte iseenesest.

Tõlkeloo tajumist kirjandusloost vähem tähtsana on soodustanud ka asjaolu, et nagu paljudes muudes maades, on ka Eestis kirjandus aidanud kujundada rahvuse kontseptsiooni ja identiteeti: „[---] kuna kirjandust on nähtud juba alates romantismist ja positivismist kui rahvuse hinge, rahvuskultuuri, rahvusideoloogia keset, siis mõjutab see kirjanduskontsept-

sioon ka kultuuri laiemalt ja sealt kogu eesti kultuurikeskset rahvuse- ja ühiskonnamodelit“ (Hennoste 2008: 262; vt ka Undusk 1999: 249, Annus 2000: 10, Veidemann 2010). Ka 21. sajandi algul „tundub püsivat arusaam sellest, et rahvuse vaimuse ajaloolist kulgu ei suuda selle peajontes paremini kokku võtta miski muu kui rahvuslik kirjanduslugu“ (Talvet 2010: 128). Kirjandus kui kultuuri põhitelg ei ole muidugi Eestile ainuomane; seesama muster on nähtav paljude teistegi rahvuste juures, kus rahvusriigi kontseptsiooni tekkega paralleelselt kerkis esile rahvuskirjandus kui rahvuskultuuri ehedaim väljendus. Nõnda sarnaneb Eesti teiste Ida- ja Kesk-Euroopa maadega, kus „rahvuskirjanduste ajalood [---] teenisid *kultuurilist natsionalismi*, üleüldist ideoloogilist matriitsi, mis määras tugevalt Euroopa kirjanduskultuure, eriti 19. ja 20. sajandil“ (Dović 2010: 53).

Sellist tausta arvestades on ootuspärane, et esimesed tõkelood keskenduvad just kirjandus tõlkele, s.t nende huvi keskmes on inimtegevuse sfäär, mis on traditsiooniliselt aidanud kujundada kultuuri eneseteadvust.

Kirjandus- ja tõkeloost kultuurilooni

Ent juba mõnda aega on mitmed teoreetikud kriitilise pilguga vaagunud rahvusliku aja- ning kirjandusloo mudelit ennast, osutades, et see mudel põhineb etnilise ja tihti ka keelelise puhtuse eeldusel (Hutcheon 2002: 3). Ka Eesti traditsiooniliste rahvuslike (kirjandus-, keele- jne) lugude püüdluseks on tuua võimalikult palju esile rahvusliku (kirjandusliku, keelelise jne) iseolemise aspekti. Kuid Eesti ala on vaadeldav ka nimelt keelelise ja kultuurilise „ebapuhuse“ vaatenurgast.³

Praegusel Eesti alal on läbi aegade olnud eesti keele (või selle murdevariantide) kõrval tugevalt esindatud ka mingi teine keel, olgu selleks saksa või vene või nüüdsel ajal inglise keel. Mitmed keeleteadlased (näiteks Anna Verschik, Anastassia Zabrodskaja jt) uurivad meie kaasaja või lähiminekü keelekontakte, koodivahetust ja seotud nähtusi; samuti uuritakse eesti keele ajaloolist kujunemist (tõkeloo seisukohalt on eriti tähelepanuväärsed Kristiina Rossi, Toomas Pauli jt uurimused piiblitõlkest ja selle seostest eesti keele arenguga). Järjest hoogustunud on ka kirjandus- ja teiste humanitaarteadlaste huvi mõtestada eesti kultuuri selle seostes kohaliku baltisaksa ja ka vene kultuuriga (vt nt Lukas 2008, Undusk 2008, Keele ja Kirjanduse baltisaksa kirjakuultuuri erinumbr 8–9, 2011). Klassikaliste filoloogide hoolikad uurimused on näidanud selgelt, et 17. sajandil, Tartu ülikooli algusaegadel, käis Tartus vilgas intellektuaalne elu, mis valitseva saksa keele kõrval kasutas näiteks ka ladina ja kreeka ning samuti eesti keelt (vt nt Lepajõe 2007, 2009, Viiding 2007). Ka sinne igapäevaelu on sageli tähendanud tihedat tõlkimist eri keelte vahel ja sellega kaasnevid

---

³ Hea hiljutine näide on Andrei Ivanovi (eesti keelde tõlgitud) romaan „Peotäis põrmu“ (2011) ja selle ümber tekkinud poleemika; rahvusülesest vaatenurgast on olukorda analüüsinud Eneken Laanes (2012).

kultuuriülekandeid – seejuures mitte ainult ühesuunalisi ülekandeid (domineerivalt kultuurilt „vaesele maarahvale“), vaid ka vastupidi (vt nt Plath 2009: 94).

Rahvuskirjanduse ajalugudega seoses on arutletud ka kirjanduse mõiste sisu ja ulatuse üle. Muu hulgas on Eestiga seonduvalt pakutud välja uurida eesti kirjanduslugu aastail 1525–1850 balti kirjandusruumi osana, kusjuures uurimiseks võiks olla otstarbekas rakendada diskursusepõhist vaatlust. Selle õigustuseks on asjaolu, et „baltisaksa kirjakuultuuri keskne ala ei olnud mitte ilukirjandus, belletristika, vaid kirjutusvaldkond, mida võiks laias laastus nimetada mõtteproosaks: ajalookirjutus, poliitiline, õiguslik ja majanduslik publitsistika, kultuuri- ja looduslooline, vähemal määral ka filosoofiline esseistika, samuti teadus“ (Undusk 2011: 565). Undusk loetleb kuus suuremat diskursust: domineeriv religioosne diskursus, sellele lisaks keele-, haridus-, õigus-, olme- (sh majandus-) ja ajaviitelis-esteetiline diskursus. Seejuures märgib ta, et diskursuste vahel pole ületamatuid tõkkeid ning et üks ja seesama tekst võib esindada mitut diskursust (Undusk 2011: 567–568).

Kultuurimälu seisukohalt on oluline uurimisvaldkond ka tõkelised ülekanded eri meediumide ja kunstiliikide vahel. Ühtede ja samade lugude kandumises ühest meediumist teise pole iseenesest midagi uut: ka minevikus on kõige olulisemaid lugusid esitatud sõnaliste narratiividena, aga ka muusikana, piltidena, skulptuuridena jne. Kirjapandud ja paber kandjal sõna on üks spetsiifiline (tõsi küll, pikka aega domineerinud) info salvestamise, säilitamise ja esitamise vorm. Viimaste aastakümnete jooksul on meie kultuurikogemus muutunud üha visuaalsemaks ning raamat suurel määral asendunud ekraaniga (Kress 2003: 1), mis on tekitanud vajaduse kõnelda „uutest kirjaoskustest“, s.t oskustest orienteeruda mitmesugustes ja järjest uuenevates informatsiooni- ja kommunikatsioonivahendites ning nendega kaasnevates diskursustes. Tehnoloogilised muutused ei ole sugugi tähendusetud: „Muutused meedias toovad kaasa muutused selles, mil moel kultuur iseend mõtleb ja iseendast mõtleb. Kultuuri kestmine aga sõltub suuresti sellest, mil moel eelmine põlvkond suudab oma kogemust edasi anda järgmisele, sisuliselt tähendab see, mil moel toimib kultuuri mälu“ (Kotov 2001: 115). Rein Veidemann on veel hiljaaegu leidnud, et intertekstuaalsus ja intersemiootilisus ei mõjuta olemuslikult asjaolu, et eesti kultuuri selgrooks on jätkuvalt kirjandus: „Kogu kirjanduslik intertekstuaalsus (tekstide omavaheline interaktsioon, tõlked teistest keeltest eesti keelde) ja intersemiootilisus (kirjandustekstide lavastamine, nende transformeerimine filmideks ja isegi balletiks, rääkimata kirjandusliku ainestiku jäädvustamisest kujutavas kunstis) moodustab võrgustiku, millest eesti kultuur loob oma identiteeti. Seega võib väita, et eesti kultuuri identiteet moodustub eelkõige eesti kirjandusest ja selle ajaloost“ (Veidemann 2010: 83). Teisalt aga on juhitud tähelepanu asjaolule, et viimaste aastakümnetega muutunud infokandjatel võib siiski olla märgatav mõju kultuuri enesepildi kujunemisele: „Eestlaste kultuurimälu ja identiteet on traditsiooniliselt väga tihedalt seotud kirjandusega, ent üha tugevamat positsiooni rahvuse enesemõistmisel on omandamas ka audiovisuaalsed kanalid“ (Saldre 2010: 163).

Süžeede ja motiivide liikumine üle žanri-, meediumi- ja valdkonnapiiride on loomulik ja tavaline, mitte midagi erandlikku, hoolimata sellest, et muutused on sageli väga radikaalsed, näiteks diskreetsest verbaalsest keelest kontinuaalsesse pildikeelde. See tähendab, et kuigi me saame käsitada sedalaadi töötusi intersemiootiliste tõlgetena, ei saa me nende puhul kõnelda „täpsest“, vaid „kokkuleppelisest“ tõlkest (Lotman 2000: 15). Intersemiootilised tõlked toovad hästi esile tõlkimise loominguilise külje, mis „tavatõlke“ puhul on varjatud.

Kultuurimälu seisukohalt on sellist lugude esitamist erinevates meediumides otstarbekas kirjeldada transmeedialisuse kontseptsiooni abil, mis kõige üldisemalt tähendab „tekstide kultuuris eksisteerimise mentaalset aspekti“ (Torop 2011: 78). Transmeedialisus juhib tähelepanu keeltele, milles kultuur mäletab: „Erinevad märgisüsteemid modelleerivad üht objekti erinevalt ning toimivad mäletamise seisukohalt seega komplementaarsetena“ (Saldre 2010: 179). Kultuuris käibivates „mentaalsetes tekstides“ on kirjandusteosed sageli väga oluline, ent sugugi mitte ainus komponent; tekstide kohast ja osatähtsusest kultuuris annab aimu erinevate, sh intersemiootiliste ja transmeedialiste tekstivormide kõrvutamine. Tekstivormide korrelatsioon muutub oluliseks kultuurimälu kui terviku hindamisel ning tõlkeloo üks võimalik suund olekski hõlmata seoseid eri tekstivormide vahel.

Kokkuvõtteks

Tõlkelugu võiks olla üks juba olemuse poolest sobiv viis, kuidas Eesti mitmekeelelist ja -kultuurilist ajalugu kontseptualiseerida. Teisisõnu, tõlkelugu on potentsiaalselt avar raamistik eri tüüpi kultuurikontaktide ja -ülekannete mõtestamiseks. See aga tähendab, et tõlkelugu ei tuleks tõmmata traditsioonilise rahvusliku ajaloo/kirjandusloo mudeli liistule, vaid tõlkelugu ennast võiks käsitleda kui üldisemat mudelit, mis võimaldaks uut moodi tervikuks ühendada rahvusliku ja rahvusülese, ilukirjandusliku ja laiemas mõttes kirjakultuuri, verbaalse ja mitte-verbaalse kultuuri elemente, lisada etnilise ja valdkondliku puhtuse printsipi etnilise ja valdkondliku mitmekesisuse.

Lähenedes tõlkeloole kultuurimälu vaatenurgast, võime avastada, et rohkem kui kitsalt tõlkelooga tegeleme hoopis kultuurilooga, milles tõlkimine ühendab läbiva joonena erinevaid teemasid ja ajaloo perioode.

Kirjandus

Annus, Epp 2000. Kirjanduskaanon ja rahvuslik identiteet. – Keel ja Kirjandus, nr 1, lk 10–17.

Annus, Epp, Luule Epner, Ants Järv, Sirje Olesk, Ele Süvalep, Mart Velsker 2001. Eesti kirjanduslugu. Tallinn: Koolibri.

Assmann, Aleida 2008. Canon and archive. – Cultural Memory Studies. An International and Interdisciplinary Handbook. Eds. A. Erll, A. Nünning. Berlin-New York: Walter de Gruyter, lk 97–107.

Assmann, Jan 1995. Collective memory and cultural identity. Trans. J. Czaplicka. – *New German Critique*, Issue 65, lk 125–132.

Assmann, Jan 2008. Communicative and cultural memory. – *Cultural Memory Studies. An International and Interdisciplinary Handbook*. Eds. A. Erll, A. Nünning. Berlin-New York: Walter de Gruyter, lk 109–118.

Bassnett, Susan 1993. From comparative literature to translation studies. – Susan Bassnett, *Comparative Literature. A Critical Introduction*. Oxford (UK)-Cambridge (USA): Blackwell, lk 138–161.

Bassnett, Susan 2003. Translation as re-membering. – *Cultural Memory: Essays on European Literature and History*. Eds. C. E. J. Caldicott, A. Fuchs. Oxford etc.: Peter Lang, lk 293–310.

Bastin, George L., Paul F. Bandia 2006. Introduction. – *Charting the Future of Translation History. Current Discourses and Methodology*. Eds. G. Bastin, P. F. Bandia. Ottawa: University of Ottawa Press, lk 1–9.

Chalvin, Antoine, Anne Lange, Daniele Monticelli (Eds./Éds.) 2011. *Between Cultures and Texts. Itineraries in Translation History. // Entre les cultures et les texts. Itinéraires en histoire de la traduction*. Frankfurt am Main etc.: Peter Lang.

Dović, Marijan 2010. Literary histories: From the national to the post-national perspective. – *Interlitteraria*, Vol. 15, No. 1, lk 53–65.

Erll, Astrid 2008. Cultural memory studies: An introduction. – *Cultural Memory Studies. An International and Interdisciplinary Handbook*. Eds. A. Erll, A. Nünning. Berlin-New York: Walter de Gruyter, lk 1–15.

Even-Zohar, Itamar 1990. *Polysystem Studies. Poetics Today, Special Issue, Vol. 11, No. 1* – <http://www.tau.ac.il/~itamarez/works/books/ez-pss1990.pdf> (28.12.2011).

France, Peter, Stuart Gillespie (Gen. Eds.) 2005. *The Oxford History of Literary Translation into English*. Oxford-New York: Oxford University Press.

Halbwachs, Maurice 1992. *On Collective Memory*. Ed., Trans., and with an introduction by L. A. Coser. Chicago-London: The University of Chicago Press.

Hennoste, Tiit 2008. Noor-Eesti enesekoloniseerimisprojekt. Teine osa. Olulised kirjandusmõtteviisid ja nende suhted kolonialismiga 20. sajandi algupoole eesti kirjanduses. – *Methis. Studia humaniora Estonica*, nr 1/2, Noor-Eesti kümme aastat: esteetika ja tähendus, lk 262–275.

Hermans, Theo 2011. Introduction. How is translation possible? – *Between Cultures and Texts. Itineraries in Translation History. // Entre les cultures et les texts. Itinéraires en histoire de la traduction*. Eds./Éds. A. Chalvin, A. Lange, D. Monticelli. Frankfurt am Main etc.: Peter Lang.

Hiedel, Lembe 2006. „Loomingu“ Raamatukogu“ alaeast. Märkmeid ja meenutusi aastaist 1957–1973. – „Loomingu Raamatukogu“ viiskümmend aastat. *Loomingu Raamatukogu*, nr 31/34. Tallinn: *Periodika*, lk 159–204.

Hutcheon, Linda 2002. Rethinking the national model. – *Rethinking Literary History. A Dialogue on Theory*. Eds. L. Hutcheon, M. J. Valdés. New York: Oxford University Press, lk 3–49.

Kotov, Kaie 2001. Tekstist, hüpertekstist ja kujutiste kultuurist. – *Kloostri internetini*. Toim T. Tender. Tartu: Eesti Raamatu Aasta Peakomitee, lk 115–129.

Kress, Gunther 2003. *Literacy in the New Media Age*. London-New York: Routledge.

Laanes, Eneken 2012. Andrei Ivanov ja rahvusülene (eestivene) kirjandus. – *Sirp*, 8. märts.

Lepajõe, Marju 2007. Tartu luuleelust 17. sajandil. – *Vikerkaar*, nr 6, lk 75–85.

- Lepajõe, Marju** 2009. Reiner Brockmanni värsside vältimusest. – Keel ja Kirjandus, nr 10, lk 758–776.
- Liivaku, Uno, Henno Meriste** 1975. Nipet-näpet eesti keelde tõlkimise ajaloost. – Uno Liivaku, Henno Meriste, Kuidas seda tõlkida. Järeltormatusest eestinduseni. Tallinn: Valgus, lk 5–27.
- Lotman, Juri** 2000. *Universe of the Mind. A Semiotic Theory of Culture*. Bloomington-Indianapolis: Indiana University Press.
- Lotman, Juri, Boris Uspenski** 1978. On the semiotic mechanism of culture. – *New Literary History*, Vol. 9, No. 2, Winter, lk 211–232.
- Lukas, Liina** 2008. Balti kirjakultuuri mitmekeelsest loomust. – *Rahvuskultuur ja tema teised*. Toim Rein Undusk. Tallinn: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus, lk 23–33.
- Möldre, Aile** 2005. Kirjastustegevus ja raamatulevi Eestis aastail 1940–2000. Tallinn: TLÜ Kirjastus.
- Plath, Ulrike** 2009. Kadunud kuldne kese. Kuus pilti Eesti ajaloost rahvusüleses kollaažis. – *Vikerkaar*, nr 7–8, lk 91–98.
- Puhvel, Heino** (toim) 1969. Eesti kirjanduse ajalugu. III köide. XIX sajandi lõpust 1917. aastani. Tallinn: Eesti Raamat.
- Puura, Ivar** 2002. Loodus meie mälus. – *Eesti Loodus*, nr 11, lk 24–25.
- Riikonen, H. K., Urpo Kovala, Pekka Kujamäki, Outi Paloposki** (Toim.) 2007. *Suomennoskirjallisuuden historia*. I, II. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Saldre, Maarja** 2010. Tühirand eesti kultuurimälus. – *Acta Semiotica Estica* VIII, lk 160–182.
- Santoyo, Julio-César** 2006. Blank spaces in the history of translation. – *Charting the Future of Translation History. Current Discourses and Methodology*. Eds. G. Bastin, P. F. Bandia. Ottawa: University of Ottawa Press, lk 11–43.
- Talvet, Jüri** 2010. Kirjanduse ajaloo mõte. – *Keel ja Kirjandus*, nr 2, lk 127–132.
- Tamm, Marek** 2010. Eesti kultuur kui tõlkekultuur: mõned ajaloolised ja statistilised ekskursid. In *memoriam Enn Soosaar ja Linnart Mäll*. – *Diplomaatia*, nr 79, märts.
- Torop, Peeter** 1989. Tõlkeloo koostamise printsiibid. – *Akadeemia*, nr 2, lk 349–384.
- Torop, Peeter** 2011. Tõlge ja kultuur. Tallinn-Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Undusk, Jaan** 1999. Eesti kirjanduse ajast, ruumist ja ülesandest XX sajandil. Teese kommentaaridega. – *Looming*, nr 2, lk 249–255.
- Undusk, Jaan** 2008. Baltisaksa kirjanduse breviaar: põhilaad, erijooned, esindajad. – *Rahvuskultuur ja tema teised*. Toim R. Undusk. Tallinn: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus, lk 93–122.
- Undusk, Jaan** 2011. Baltisaksa kirjakultuuri struktuurist. Ärgituseks erinumbri lugejale. – *Keel ja Kirjandus*, nr 8–9, lk 561–571.
- Veidemann, Rein** 2010. History of Estonian literature as a kernel structure of Estonian culture. – *Interlitteraria*, No. 15, Vol. 1, lk 75–84.
- Viiding, Kristi** 2007. Tartu juhuluule 17. sajandil. – *O Dorpat, urbs addictissima musis...* Valik 17. sajandi Tartu juhuluulet. Koost K. Viiding, J. Orion, J. Päll. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, lk 15–28.

Translation History and Cultural Memory

Elin Sütiste

In Estonian culture, the past has value, and efforts are continuously being made to commit to memory that which is considered worth remembering. While there exist a number of histories (national history, literary history, art history, etc.), so far no comprehensive and systematic translation history has been written on Estonian culture. At the same time it cannot be said that there is lack of interest in translation history: on the contrary, many studies have been and are being made in relation to this topic. To use the terminology employed by Aleida Assmann to explain the areas and operation of cultural memory, the recent developments in the attitudes towards translation history in Estonia seem to show that translation history is something that should be remembered and brought out of the archives, transferred from states of passive remembrance and passive forgetting to the sphere of active remembrance.

In comparison with many other areas, the idea that a history of translation is something desirable and necessary for a culture is a relatively recent phenomenon; in any case, younger than the idea of the indispensability of literary history, for example. One of the reasons for this may lie in the way translation has been perceived in Western culture and what its relation to 'original' literature has been. Susan Bassnett has estimated that the boundary between originals and translations began to be drawn in the seventeenth century, when the idea of an 'original' began to acquire currency, and that by the nineteenth century, the status of a translation was generally considered to be lower than that of an 'original'. This kind of distinction between originals and translations has been noticeable in Estonian culture also, especially since the formation of the influential group "Young Estonia" at the beginning of the 20th century. Additionally, in Estonia as well as in many other countries, literature has been instrumental in shaping the identity of the nation and the concept of national culture. This has led to a situation in which most translation histories composed to date have focused on the history of literary translation from the viewpoint, to a large extent, of national literary and cultural history.

On the other hand, for some time already there have been calls to reconsider the national model of literary history, which has been premised on ethnic and often linguistic singularity. While Estonian traditional histories, such as linguistic, national, etc. have indeed often emphasised the quality of national selfhood, the history of cultural life in the territory of present day Estonia may also well be regarded from the perspective of linguistic and cultural heterogeneity. Several disciplines (for example linguistics, literary studies, and history) have already been paying attention to this aspect for some time now, focusing on the multi-linguistic and -cultural facets of the history of the Estonian territory and are thus approaching a possible interest sphere of translation history. From the perspective of cultural memory,

another field that is important but that has, for the most part, escaped the attention of traditional histories of literature and translation is the intersemiotic transfers and transmedial relations between various media, between literature and other arts.

Translation history could be a potentially comprehensive framework for the conceptualisation of various types of cultural contacts and transfers in the multilingual and multicultural history of Estonia. This means that translation history need not be modelled after traditional national or literary histories but that translation history itself could be regarded as a more general model that allows the integration of the national and the transnational, the *belles lettres* and the wider sphere of literature, elements of verbal and non-verbal culture, the principle of ethnic and discursive singularity and that of heterogeneity. It may be that what we end up with is not so much a history of translation as a history of culture, with translation as a connecting thread that runs through various topics and historical periods.

Elin Sütiste is a Researcher at the Institute of Philosophy and Semiotics, University of Tartu; PhD in semiotics. Her main research areas are history, theory and semiotics of translation. E-mail: elin.sytiste@ut.ee.

Tõlkimine ja poliitiline angažeeritus**Aktivism, sotsiaalne muutus ja tõlkimise roll geopoliitilistes nihetes¹***Maria Tymoczko*

Viimasel kümnendil on tõlketeaduses ja teistes distsipliinides märkimisväärselt huvi äratanud võimalus kasutada tõlkimist geopoliitilistel eesmärkidel ja poliitilises võitluses. Defineerides tõlkimise angažeeritust aktivistliku komponendiga tõlkimisena, annab artikkel ülevaate tõlkimist ja angažeeritust puudutavast diskursusest. Näitena tõkeliikumisest, millel on õnnestunud saavutada olulisi geopoliitilisi tagajärgi, kasutatakse iiri kirjanduse inglise keelde tõlkimist möödunud sajandil alates iiri kultuurilisest rahvusest läbi lirima poliitilise iseseisvumise kuni tänapäevani välja. Vaatluse alla võetakse teoreetilised nõudmised tõlkimise ja angažeerituse sidumisel ja kritiseeritakse seoses sellega Venuti panust tõlkimise ja angažeerituse teemalisse diskursusesse. Artikli lõpus tuuakse välja poliitilisse võitlusse ja geopoliitilistesse muutustesse õnnestunult panustanud tõkeliikumiste ühised tunnused.

Edward Said on „Kultuuris ja imperialismis“ väitnud, et narratiivid loovad „tundestruktuure, mis toetavad, täiendavad ja kindlustavad impeeriumi praktikat“ (1993: 14); samas dokumenteerib ta resistentsust ja alternatiivseid tundestruktuure, mida luuakse allutatud kultuurides impeeriumi praktikate tõrjumiseks, vastupanu, mis vallandus 20. sajandil rahvuslikes liikumistes üle kogu maailma. Niisugune vastupanu tõi koloniseeritutele järk-järgult iseseisvuse ja tegi lõpu otsese koloniaalvalitsemise praktikatele. Täpselt nii nagu valitsevad kultuurid on loonud oleviku võimupraktikaid toetanud kujutusi minevikust (vt Said 1993: 15 jj), on ka koloniseeritud kultuurid loonud minevikuvõimude, mis edendavad ideoloogilist vastupanu ja poliitilisi programme (vt Fanon 1961/1963). Kuigi need kujutised minevikust minevikuga manipuleerivad, on sageli lihtsustatud või essentsialiseeritud või koguni fetišeeritud struktuurid – nagu kolonisaatorite omad –, on need võimsad vahendid, mis ühendavad rõhutatud rahvad, tehes nad teadlikuks oma enesemääramise võimalikkusest.

Niisuguste kujutiste loomise esmane viis on tõlkimine, tegur, mis on tähelepanav nende narratiivide tõlkimisel, mis on seotud tundestruktuuride loomise ja uuestiloomisega. Koloniaalses või neokoloniaalses kontekstis etendab tõlkimine seda rolli alati, kui võtab osa kultuuriliste konstruktsioonide kujundamisest, korrigeerides inimeste arvamusi oma minevikust või olevikust, ületades tühimikke, mida põhjustab kas keelevahetus või mitmekeelne riigikord. Seega ei ole siin küsimus lihtsalt narratiivide, vaid iga olulise kultuuridokumendi, sealhulgas seaduste, kroonikate või teiste ajalooliste materjalide tõlkimises.

---

¹ Tõlgitud autori loal ajakirjast *The Translator*, Vol. 6, No. 1, lk 23–47.

Tõlked on paratamatult osalised; teksti tähendus sõltub paljudest teguritest ning lähteteksti informatsioon ja tähendus on seega alati laiemad, kui saab edastada tõlge. Vastuvõtvas keeles ja kultuuris, vastupidi, on kohustuslikke jooni, mis tõlke võimalusi piiravad, kuid samas ka laiendavad tõlke tähendusi suundadesse, mis ei tulene lähtetekstist (vt Tymoczko 1999: 1. ptk ja viidatud allikad). Sellepärast peavad tõlkijad tegema valikuid, valima tekstist aspekte või osi, mida üle kanda ja rõhutada. Need valikud omakorda loovad lähtetekstist representatsioonid, mis on samuti osalised. Niisugune *o s a l i s u s* ei ole ainult defekt, vajakajäämine või tõlkest puudumine – see on ka külg, mis teeb tõlkeaktist *o s a l i s e*: selles on kas varjatud või varjamatut angažeeritust ja pühendumist. Tõepoolest, *e e l i s t u s l i k k u s* ongi see, mis eristab ühe ja sama või sarnaste teoste tõlkeid, andes neile nende paindlikkuse ja mitmekülguse, mis lubab tõlgetel *o s a l e d a* võimu dialektikas, käimasolevas poliitilises diskursuses ja sotsiaalsete muutuste strateegias. Niisugused representatsioonid ja pühendumised on ilmsed, kui analüüsida tõlkijate valikuid sõna-, lehekülge- ja tekstaaval, ja sageli saab neid näidata ka tõlkeid ümbritsevates paratekstuaalsetes materjalides, sealhulgas eessõnades, joonealustes märkustes, arvustustes, kirjanduskriitikas ja nii edasi. Poliitika ja ideoloogiaga seotud sõnad ise² vihjavad siin, et tõlketegevus on nendega metonüümilises seoses ja angažeeritud, viidates, et tõlgete osaline loomus ongi see, mis neid ühtlasi politiseerib.

1. Lühikäsitluse angažeerituse teemast viimase aja tõlkeuringutes

Viimastel aastatel on üldtoodud kaalutlused toinud elevat huvi tõlkimise vastu, mida nähakse poliitilise angažeerituse võimaliku vahendina, angažeeritusena, mida ei piirata postkoloniaalsete kontekstidega, ja huvi tuleb suures osas seostada just Lawrence Venuti tööga (1992, 1995, 1998a, 1998b). Venuti töö omakorda vaatab tagasi Philip Lewise (1985), Jacques Derrida (1985) ja Walter Benjamini poole (1923), kui nimetada vaid kolm olulist kuju, kes seisavad Venuti väidete taga.³ Seda mõtteliini on tõlketeaduses arendanud ka teised: näiteks Susan Bassnett (1992, 1993), Sherry Simon (1994, 1996) ja kirjutajad kogumikus, mille panid kokku Anuradha Dingwaney ja Carol Maier (1995). Sarnaseid seisukohti on kuulda ka väljaspool tõlketeadust, teiste hulgas Tejaswini Niranjalt (1992), Eric Cheyfitzilt (1991), Vicente Rafaelilt (1993), Gayatri Spivakilt (1992), Homi Bhabhalt (1994) ja James Cliffordilt (1997).

2 *Pars pro toto* mõttekäik on originaalis üles ehitatud sõnadele *part* (osa), *participate* (osalema), *partiality* (osalisus; erapoolikus; eelistuslikkus), *partisan* (ka: erakondlik). Eesti osa tähendab samamoodi nii kuhugi kuuluvust kui selle kuuluvuse poolikust. Tlk.

3 Kõik nimetatud peavad sarnasusele rajatud tõlketeooriat eksitavaks ja näevad tõlkija ülesannet keelte erinevuse praktiseerimises. Tlk.

Tõlkimise rakendamine poliitiliste ja ideoloogiliste eesmärkide teenistusse ei pärine nimetatud kriitikutelt ja tõlketeoreetikutelt ega pärine ka käesolevast ajast. Neid impulsse näeb meie oma kaasaegsetest varemgi, tegelike tõlkijate, sealhulgas Brasiilia tõlkijate töös, kus kannibalismiteooriad on teeninud autonoomse kultuurilise arengu ja avarumise eesmärki (vt Vieira 1994).⁴ Selles valguses võib näha Québeci tõlkijaid, keda on nõnda sageli vaadeldud, iseäranis Kanada feministidest tõlkijaid, nagu Barbara Godard (1990) ja Suzanne de Lotbinière-Harwood (1991), või ka Québeci varasemaid näitekirjanikke, kelle tõlkeid ja tööd on hästi analüüsinud Annie Brisset (1990). Venuti on tõlkimise varasemat, ideoloogilisi päevakorrakpunkte täitnud tõesti pikka ajalugu selgitanud ja analüüsinud peamiselt raamatus „Tõlkija nähtamatus“ („The Translator’s Invisibility“, 1995).

Selles kontekstis tuleb näha ka teisi tõlketüüpe peale ilukirjanduse tõlgete ja sellega seoses tuleb Venuti ülevaateid täiendada. Näiteks on ideoloogilise angažeerituse iseloom piiblitõlgetel, eriti keskajal ja vararenessansis, sest kesk- ja varauusaegses ühiskonnas vaidlustasid kirjaoskus, juurdepääs piiblitekstidele ja ilmalikud vagadusliikumised otseselt võimustruktuure. Nõnda on piibli tolleaegne tõlkimine paradoksaalsel kombel esmane näide seosest tõlkimise ja ängistavatele kultuurioludele vastupanu vahel, ja piibli varaste rahvakeelsete tõlgete ajal piibli tõlkimisest nii ka mitme sajandi vältel kirjasõnas teoretiseeriti. Just neil põhjustel – samavõrd kui õpetuslikel – kiusati paljusid piibli tõlkimist toetanud liikumisi esialgu taga ja piibli tõlkijaid põletati vahel koguni tuleriidal. Neis, viimase aastatuhande Lääne tõlkeloost võetud näidetes, mida saaks iga põhjalikuma ülevaatega tõlkimise ajaloost kogu maailmas mitmekordistada, on tuvastatav tõlkimise seos katsetega muuta võimustruktuure.

2. Angažeerituse defineerimine

Enne kui jätkata, tahaksin selgitada, mida ma tõlkimise ja angažeeritusega silmas pean. Ma ei vaatle lihtsalt tõlke ja tõlkija eetost või ideoloogilist orientatsiooni – tõlkija poliitika tervitatavust või korrektsust või tõlke mingit kvaliteeti, mis soosib lugejate häid hoiakuid ja head poliitikat. Arusaadavalt ei ole tõlketeooria koht, kus kinnistada väärtusteooriat või vaielda ideoloogiate üle. Tegelikult võib väita, et enamik tõlkijaid võtab oma töö ette sellepärast, et usub oma produtseeritavast tekstist inimkonnale kasu tõusvat või loodab vastuvõtvale kultuurile positiivset mõju, mis on laias laastus ideoloogiline. See peab ühtviisi paika nii ilukirjanduse tõlkijate puhul, kes valivad, missuguseid tekste tõlkida, kui ka tehniliste kasutusjuhendite tõlkijate ja piibli tõlkijate puhul.

---

4 Eestikeelse sissejuhatusse kannibalismiteooriatesse leiab Jüri Talveti artiklist „Mõtteid tänapäeva tõlkefilosoofiast. Kas antropofaagia või sümbioos?“ (Keel ja Kirjandus, 2006, nr 5) ja Mele Pesti artiklist „Tupi või mitte tupi, selles on küsimus!“ (Vikerkaar, 2008, nr 10–11). Tlk.

Mind huvitab siin natukene vahetumgi asi kui see hoiak, mis oli kirjanikel, kes reklaamisid sõjajärgsel ajal *littérature engagée*'d⁵. Mind huvitab peamiselt tõlkimine kui omaette kõnetegu: tõlge, mis virgutab, inspireerib, annab tunnistust, mobiliseerib, õhutab mässu ja nii edasi. Niisugused tõlked toimivad maailmas ja neis on oma annus aktivismi. Teemaks, niisiis, on tõlkimine, milles on illokutiivset ja perlokutiivset mõõdet, mis osaleb tegelikult sotsiaalses liikumistes, mis on võimeline maailmas saavutama tuvastatavaid sotsiaalseid ja poliitilisi muutusi. Arusaadavalt on niisuguste küsimuste esitamisel kesksedeks teemadeks tõlgete kontekst ja publik, ja ma olen nõus Douglas Robinsoniga (1997a: 112), kes väidab, et tõlke poliitilise efektiivsuse oluline näitaja on võime jõuda massipublikuni.

Osaliselt olen valinud endale niisuguse teema sellepärast, et lihtsalt hoiakunihet taotleva kirjanduse efektiivsust on palju raskem hinnata. Hoiakunihete vastavusse viimine sotsiaalses muutustega on üldteadaolevalt problemaatiline, need on ka silmapaistvalt kõikuvad, võivad pöörata vastupidiseks ja anda ootamatuid tulemusi. Pärast sajandit täis repressioone, rõhumist ja kultuurieliidi lausa hävitamist on väikese avangardi hoiakumuutuste teisendavast väärtusest rääkimine eriti küsitav ettevõtmine. Haritlaste hukkamine natside surmalaagrites, Hiina kultuuri revolutsioon, vasakpoolsete neutraliseerimine Ameerika Ühendriikides McCarthy valitsemise ajal ja haritud klasside massiline hävitamine kolonialismist tõusvates Aafrika riikides on meile õpetanud, et niisugused lootused on sageli õnnetult suunatud valele adressaadile: vasakpoolsete vastaseid pogromme ja puhastusi oli möödunud sajandil peaaegu igal mandril, ja need tegid maataasa hoiakunihetega seostatud edasimineku.⁶

Selles artiklis on angažeeritust tegelikult käsitletud vastavalt sõnade *engagement* ja *engaged* definitsioonidele „American Heritage Dictionary's“: see on 'hõivatud olek', 'lepingu või töötuse all olemine', 'kihlatud' ja, meie siinsete eesmärkide juurde jäädes, 'kokkupõrke või võitlusega seotud'.⁷ Võib väita, et kirjanduse (ja laiendatult: tõlke) seotusest ideoloogilise kokkupõrke või võitlusega piisab täiesti, ainult et angažeerituse niisugune käsitlus piirab selle mõju peaaegu möödapääsmatult kultuurieliidiga, millest tulenevaid raskusi on juba mainitud.

Nagu peaks juba olema ilmne, ei tegele ma artiklis ainult objektiivsel tasandil angažeeritust ilmutavate tõlgetega, vaid ka metatasandil toimivate arutlustega tõlgete angažeeritusest. Tõlketeaduses on kahe nimetatud tasandi lahutamine eriti raske: tõlkijad teoretiseerivad oma

5 Jean-Paul Sartre'i jt, ennekõike väljaspool Nõukogude blokki tegutsenud vasakpoolsete kirjanike hoiak, mis kutsus üles kirjutama selleks, et ümbritsevat ühiskonda muuta. Vt Sartre'i esseed „Mis on kirjutamine?“ (Looming, 2000, nr 1). Tlk.

6 Kultuuripraktikate „allapoole imbumise teooria“ kriitikast pikemalt vt Pym 1996: 166–67.

7 Kristiina Ross on Sartre'i ülalviidatud kirjatööd tõlkides kasutanud prantsuse *engager*, *engagement* jms vastena eesti *kohusta(ma)*-tüve (*end kohustusega sidunud kirjanik, kohustatus*); seda on laensõnade kõrval kasutatud ka siinses tõlkes. Tlk.

töö, teoretiseerides valmivad tõlkestrateegiad ja koguni tõlked ise. Seega tuleb tõlkimise ja angažeerituse üle arutlemisel paratamatult vaadata mõlemaid.

3. liri juhtumiuring: postkoloniaalsete tõlketooriate proovikivi ja angažeerituse küsimus tõlkimisel

Arusaadavalt on meile huvi pakkuvate küsimuste juures peamine postkoloniaalne lähenemine tõlkimisele. Järgnedes deskriptiivsele tõlketeadusele, mida arendasid Itamar Even-Zohar (1978, 1990), Gideon Toury (1980, 1982, 1991, 1995), André Lefevere (1982a, 1982b, 1992) ja teised, tõstatab postkoloniaalne tõlketeadus tõlkimise, võimu, ideoloogia ja poliitika omavaheliste suhete küsimuse. Andeka kokkuvõtte tõlkimise postkoloniaalsetest käsitlustest teeb Robinson (1997a), kes püüab anda postkoloniaalse tõlketeaduse laiast valdkonnast ülevaate ja sobitada sellega Niranjana, Cheyfitzi ja Rafaeli tööd, sidudes liikumise Venuti, aga ka teiste tööga. Robinson (1997a: 6) täheldab postkoloniaalses tõlketeaduses tema enda sõnul „narratiivset või utoopilist müüti“, mõttejoont, mis saab teiste hulgas alguse Frantz Fanonist (1961/1963: 178–179): koloniseeritud kultuure nähakse liikuvat koloniaalväärtusi üle võtvast koloniseeritu etapist teise, kus iseseisev identiteet, pingestatuna vastandumisest koloniseerijate väärtustele, hakkab kuju võtma, ja sealt edasi kolmandasse, dekoloniseerimise etappi, kus saavad areneda juba tõeliselt sõltumatud vaatenurgad.

Hoolimata eelvusest, mida postkoloniaalne lähenemine tõlketeadlaste hulgas on tekitanud, märgib Robinson (samas, eriti 109–110, vrdl 88–93, 104–113) Niranjana analüüsimise kontekstis, et tõlketoorias või -praktikas on postkoloniaalse lähenemisega saavutatud üsna vähe. Pealegi väidab ta (samas, 78), et postkoloniaalne tõlketooria tõstatabki „nii hiiglaslikke [---], nii tohutuid ja keerulisi [küsimusi], mis on igast küljest läbi imbutunud kultuuride ja tsivilisatsioonide sotsiaalsest ja poliitilisest ajaloost, hõlmates suuri lõike ajas ja ruumis“, et tõlketeaduses on postkoloniaalse lähenemise korral raske minna jämedatest üldistustest kaugemale.

Oma raamatus „Tõlkimine postkoloniaalses kontekstis“ („Translation in a Postcolonial Context“, 1999) esitasin ma arvamuse, et lokalism – konkreetsete tõlkelikumiste uurimine, mis paiknevad konkreetsete rahvaste kontekstis oma konkreetsete poliitiliste kontekstide ja konkreetsete ajalugudega – pakub võimaluse liikuda üldistustest edasi ja jõuda piisava konkreetsuseni, nii et tõlkimise uurimisest postkoloniaalses kontekstis on kasu nii tõlketeadusele kui ka postkoloniaalsetele uuringutele. Edasi asusin ma raamatus analüüsima koloniseeritud rahvaga seotud poliitilise tõlkimise üht kõige huvitavamat juhtumit, nimelt vanaiiri kirjanduse inglise keelde tõlkimist tärkava iiri kultuurilise rahvusluse kontekstis, liri riigi moodustumise ajal, kuni hilisema 20. sajandini välja. Olen keskendunud keskaegsete iiri kangelaslugude tõlkimisele, lugudele, mis rakendati rahva tundestruktuuride konstrueerimise ja kursimuutuse teenistusse ja mis asendasid koloniseeritu teadvuse lirimaal vastupanu ja seejärel dekoloniseerimisega. Vanaiiri tekstide, sealhulgas vanade iiri seaduste, kroonikate ja teiste kultuuri-

dokumentide tõlkimine oli iiri kultuurilise rahvusluse tärkamisel keskse tähtsusega – hädavajalik, et iirlased saanuksid pretendeerida näiteks oma ajaloo ja kultuurile ja luua identiteet, mis vabastaks nad inglaste iirlase-määratlustest, mis on praeguselt distantsilt niisama laimavad kui kõige pahatahtlikumad koloniaalsed projektsioonid (vt Tymoczko 1999: 2. ptk). Tõlgitud iiri kirjandus *per se* oli iiri kirjandusliku uuestisünni nurgakivi, kirjanduselu aga oli aastatel 1890–1916 olulises osas iiri kultuurilise rahvusluse taimelava. Iiri kultuuriline rahvuslus omakorda hõlbustas iirlaste poliitilist organiseerumist ja viis viimaks iirlaste relvastatud ülestõusuni Suurbritannia vastu, mis oli otsustav tegur Iiri riigi tekkimisel ja koloniaalvõimu lõppemisel suuremal osal Iirimaa.

Iirimaa on väike maa, aga tema võitlus iseseisvuse eest levis šokeerivalt kogu Briti impeeriumis ja kõigutas *imperium*'i alustalasid, andes paradigmaatilisi tekste ja tegevusi, mis inspireerisid ülejäänud koloniseeritud maailma. 1914. aastal oli Lenin ennustanud, et Iirimaa Briti impeeriumile antud hoop on „sada korda olulisem kui niisama tugev hoop Aasias või Aafrikas“ (tsit Kiberd 1995: 197), ja nõnda ka oli. Iirimaa liikumist iseseisvuse suunas jälgisid ja jäljendasid rahvuslikud liikumised Indias, Egiptuses ja mujal, teised koloniseeritud maad andsid märku oma solidaarsusest ja küsisid iirlastelt nõu. Suurbritannia võimud nägid, kuhu ajalugu käänab, juba 1919. aastal ja valitsuse protokollidest paistab välja hirm, et „kui Iiri juhtumile järele anda, õhutab see mässuleeke Indias ja mujal“; Inglismaa kaotab impeeriumi ja on kaotust väärt. Marxil oli olnud õigus, kui ta ennustas, et Iirimaa on imperiaalse Inglismaa kõige nõrgem lüli, et Iirimaa kaotamisega on Briti impeerium omadega läbi.⁸ Vanaiiri kirjanduse inglise keelde tõlkimise ajalugu on seega lugu tõlkepraktikast, mis sütitas Iirimaa, terve maa, olulise maa, olugi et väikese. Tõlkimine oli iiri kultuurilises uuestisünnis keskse tähtsusega, iiri rahvuslikust uuestisünnist kasvas välja poliitiline ja sõjaline võitlus, mis tõi kaasa Inglismaast vabanemise. Täheleddes, et vanaiiri kirjanduse tõlgetesse peidetud vastupanu kolonialismile tähendas kohustuste võtmist kas Iirimaa või Suurbritannia ees, tuleb tunnistada, et minu töös uuritud tõlkeliikumine on märgatavalt kujundanud maailma, kus me täna kõik elame. See oli tõlkepraktika, mis muutis maailma, angažeerituse ja ühtlasi kirjutamise vorm.

Tõlkimise roll Iiri poliitilises elus on reljeefselt nähtav kangelase Cú Chulainni teisenemistes. Vanaiiri tekstides on Cú Chulainn, küll sureliku naise ja jumal Lugi poeg, täisid täis nooruk, keda on moonutatud ja karikeeritud kui hullunud taplejat, ühtviisi ohtlik nii sõbrale kui ka vaenlasele. Ta valvab oma maa (Ulsteri) piiri, aga läheb postilt kohtama üht naist – naise tagumikku taga ajama, nagu ta ise ütleb (vt Kinsella 1969: 133) – ja laseb nii vaenlastel Ulsteri vallutada; sündmustest jutustatakse loos pealkirjaga „Táin Bó Cúailnge“ (sõna-sõnalalt „Cúailnge lehmade äraajamine“). Lõpuks, pärast seda, kui Cú Chulainn nõuab võitlust, ehkki

---

⁸ Vt sel teemal Kiberd 1995: 255, 275–276.

strateegiliselt oluks arukam ettevaatlikkus ja lahingu vältimine, tapetakse ta kavaluse ja võluväe abil.

19. sajandi lõpu ja 20. sajandi alguse patriootilised tõlkijad jätavad peaaegu kõik selle välja. Kadunud on täid, karikatuursed moondumised, naise tagumik, kohustuse hooletusse jätmine, praaliv surm. Aga alles jääb Cú Chulainni üleloomulik sünd, kangelane ise on väarikas ja üllas, võitleb ebavõrdset võitlust ja sureb stsenaariumi järgi, mis tuletas rahvuslaste tõlgenduses meelde Kristuse ristilöömist. Et Ulsteri tsükkel paigutati oma ingliskeelses tõlkes ja muganduses Cú Chulainni heroilise biograafia raami, sai lugudest kokku panna tervikliku mudeli, mis toimis vastukaaluna depersonalisatsioonile, mille all koloniseeritud rahvad kannatavad,⁹ toetades seevastu enesekindlust ja rõhumisele vastupanu heroilisi mudeleid. Cú Chulainn – ennekõike, nagu teda kujutati „Táin Bó Cúailnge“ tõlgetes – hakkas kehastama iiri võitleva heroismi ideaali, millest sai nõnda abstraktse asemel personaliseeritud mõiste. Paradigma võimaldas rahvuslikku samastumist äärmiselt sõjaka ja kompromissitu kangelasega, ülistades ühtaegu individualismi ja tegutsemist hõimu nimel. Tee, mida mööda need tõlked 1916. aasta Lihavõtteülestõusuni viisid, pole mitte pelgalt kujundlik, vaid otsene, sest Patrick Pearse'i, ülestõusu ühe juhi isiklik eeskuju oli Cú Chulainn.

Sajandivahetusel kasutati Cú Chulainni lugu näidendites (neid kirjutas teiste hulgas ka W. B. Yeats) ja karnevalidel, luules ja lastekirjanduses. Kunstnikud kujutasid teda ühtviisi nii kõrg- kui ka rahvakultuuri areenidel. St. Enda poistekooli fuajees, koolis, mida Patrick Pearse mõne aasta juhatas, oli pannoo relvi tõstva Cú Chulainniga ja kiri „Mina ei hooli, kui ma elaksin üheainsa päeva ja öö, kui ainult minu kuulsus ja teod pärast edasi elavad“, mis kujundas laste eetost. Pearse'i väljeõeldud eesmärgiks oli soov, et poisid võtaksid endale eeskujuks Cú Chulainni (vt Tymoczko 1999: 80). Kehastatuna Lihavõtteülestõusu mälestuseks valminud Oliver Sheppardi Cú Chulainni kujus, mis seisab Dublini peapostkontori ees, mängib Cú Chulainni heroiline representatsioon iiri kultuurielus rolli seniajani.

Heroilised representatsioonid demütologiseeris ja dekonstrueeris viiskümmend aastat pärast Iirimaa Suurbritanniast iseseisvumist Thomas Kinsella „Táin“ („The Tháin“), mitme vanaiiri kangelasloo 1969. aasta tõlge. Iiri ülla heroismi rahvuslikku traditsiooni vaidlustades kandis Kinsella üle ja isegi võimendas tekstide koomilist, maist ja seksuaalset külge ja Cú Chulainni antikangelaslikke ja groteskseid omadusi. Osaliselt tõlkiski ta selleks, et ümber lükata ja õonestada iiri rahvuslikku hardumust, mis oli paadunud repressiivseks kultuuriõhkonnaks ja regressiivseks poliitikaks. Demütologiseeritud ja moderniseeritud Cú Chulainni kujutise leidis üles ja tegi tuntuks Iiri rokkansambel Horslips oma plaadiga „The Táin“ (1973).

Pärast hädade algust Põhja-Iirimaa 1968. aastal värvati Cú Chulainni lugu veel kord ideoloogilistel eesmärkidel: see figureeris Põhja-Iirimaa seinamaalingutel, mida joonistasid

---

⁹ Depersonalisatsioonist koloniaaltingimustes kirjutab Fanon (1961/1963, 1952/1968); vt ka Mills (1997: 113 jj).

nii katoliiklaste kui ka protestantide poolehoidjad, kes olid seotud vägivalda- ja terroripoliitika kaga (vt Rolston 1995: 17, 21, 28). Viimasel ajal on Cú Chulainni kujutis videote hulgas, mis mängivad Põhja-lirimaa ühe olulisima arheoloogilise leiukoha, Emain Macha ekspositsiooni-saalis. Videod sisendavad patriootilist teadmist Ulsteri iiri-gaeli pärandist ja on dialoogis Põhja-lirimaa iiri identiteedi küsimuses erakondlikul positsioonil.

Niisuguses järgnevuses, mida siin on käsitletud konspektiivselt, näeb nii keeltevahelise kui ka intersemiootilise tõlkimise omavahelist põimumist, mis mitmel kompleksel moel kujundab liri poliitilise elu arengut. Keskendusin vanade käsikirjade sisuga manipuleerimisele ingliskeelsetes tõlgetes, aga sama teema pikemas käsitluses (Tymoczko 1999) vaatlen ma üksikasjalikult iiri kirjandusliku vormi, iiri žanrite, iiri nimede, iiri kultuurimõistete, maailma-vaate ja nii edasi tõkelisi representatsioone, näidates rohkem kui sajandit katvate paljude tõlgete kõikide tahkude ideoloogilisi implikatsioone. Vanaiiri kirjanduse inglise keelde tõlkimise ajalugu on paralleelne lirimaa dekoloniseerimisega ja esindab prototüüpset tõlkimist kui aktivistlikku ettevõtmist reaalsete geopoliitiliste tagajärgedega. liri juhtum kinnitab mitmes mõttes postkoloniaalsete uuringute utoopilist narratiivi: koloniseerijale dialektiliselt oponeerides liigutakse kolonisatsioonist dekolonisatsiooni ja kultuurilise autonoomia poole. Nendes tõlgetes pannakse mitmes mõttes – alates traditsiooniliste iiri müütide sisust kuni ka materiaalse kultuuri ja kirjandusliku vormini välja – järjest tugevamini maksma iiri rahvuslik kultuur.

See juhtumiuuring annab tegelikke näiteid tõlkimisest, mis on seotud poliitilise tegevuse, sotsiaalsete muutuste ja angažeeritusega, mis on sootuks erinev nendest mõjudest, millest Venuti ja teised on ainult teoretiseerinud või mida ette kirjutanud. See on silmatorkavalt vastandlik niisuguste kirjanduskujude tõlketegevusele nagu Ezra Pound,¹⁰ kelle kirjatöö ei ole seotud reaalsete poliitiliste liikumiste või tagajärgedega. Pealegi tegid Poundi poliitilised vaated temast paraku fašismi pooldaja, olgu ta poetika kui radikaalne tahes, mis teeb tast mõnevõrra kahtlase näite, keda tõlkimisest ja angažeeritusest rääkides välja pakkuda. liri materjal on tegelik praksis, mida Niranjana peab hüpoteetiliselt võimalikuks, aga ise ära ei tunne.¹¹ liri tõlked nüansseerivad kujunevat postkoloniaalset tõlketeadust ja näitavad ühtlasi, miks Niranjanal on tegelikult nii vähe anda – sest postkoloniaalses kontekstis on tõlkimise

---

10 Ezra Poundi tõlked anglosaksi, provantsaali, itaalia, hiina, jaapani jt keeltest, mis kombineerivad vaba parafrasi ja transliteerimist, eksotiseerivad lähteteksti ja kasutavad tõlkimist luuleuenduse läbiviimiseks. Eessõnadega koos annavad need tõlkimisele Ameerika kultuuris omaette autonoomse väärtuse ja rolli. Tlk.

11 Tejaswini Niranjana, väites oma monograafias „Siting Translation: History, Post-Structuralism, and the Colonial Context“ (1992, „Tõlkeid paigutamas: ajalugu, poststrukuralism ja koloniaalne kontekst“), et dekonstrueeriva mõtlemistehnika ühendamisel ajaloolise lähenemisega oleks garanteeritud tõlkimise „kui vastupanustrateegia potentsiaal“ (1992: 6), tõdeb samas India klassikaliste tekstide inglise keelde tõlkimise näitel, et tõlkimine on olnud koloniaalpoliitika põlistamise teenistuses ja „vältinud kommunikatiivsust“ (samal, 155). Tlk.

kultuuriline filter nii tohutult komplitseeritud, olemuslikult nii keeruline ja nii kontekstspetsiifiline, et ükski tõlkija ühelgi ajal ega ükski tõlkekäsitlus lihtsalt ei saa anda täiesti väljamõeldud tulemust. Iiri tõlkeliikumise kohta võib öelda *traduction engagée*, s.t tal on ideoloogiline orientatsioon, aga ta on endale kohustusi võtnud ka selles mõttes, et on 'kokkupõrke või võitlusega seotud', sageli liigagi otsesel ja reljeefsel viisil, nagu on näha paljude relvastatud iiri sisside pealt, kes on läinud lahingusse, hüüdes appi Cú Chulainni.

4. Teoreetilistest nõudmistest tõlkimise ja angažeerituse sidumisel

Et mõista tõlkimise potentsiaali aktivismiks ja poliitiliseks angažeerituseks, on vaja vähemalt kolme asja. Esiteks on vaja teoreetilist käsitlust võimust. Võimu ja tõlkimist on diskursiivselt seostatud nüüdseks juba mitu aastakümnet, aga kuni viimase ajani on need arutlused käinud justkui sordiini all. Paljusid viimase aja teoreetikute seisukohti võimust ja tõlkimisest ennetas Even-Zohar oma 1978. ja 1990. aasta publikatsioonides, mis sõnastavad polüsüsteemse tõlkekäsitluse, aga Even-Zohari raami on raske kasutada, kui olla huvitatud võimust ja poliitilisest angažeeritusest, sest tema üsna sanitaarne sõnavara maskeerib mõlemaga seotud küsimusi. Tema küsimusetõstatusest on raske välja meelitada tsentri ja perifeeria, kultuurilise prestiiži jms geopoliitilisi järeldusi (vt Lambert 1995, Robinson 1997b: 31, 39). Kuigi Even-Zohar tunnistab kultuuride võimuerisusi, on tema käsitletud näited teise suurusastmega kui need võimuerisused, millega võitlevad koloniseeritud maad või mis esinevad tänapäeva geopoliitilises kontekstis. Pealegi on osa tema teoreetilisest keelest – näiteks *kõrge* ja *madala* [kirjanduse] vastandamine – tänaseks ebameeldiv, solvav ja vastuvõetamatu. Võib-olla neil põhjustel ei ole Niranjana kasutanud Lefevere'it ja teisi tõlkimise polüsüsteemse teoreetikuid.

Võimu ja tõlkimisega seotud lähenemiste fookus hakkas teravduma umbes kümme aastat tagasi, kui tõlketeaduses toimus *kultuuriline pööre* ja tõlkeloolased hakkasid deskriptiivsetes uurimustes eelistama kultuurilise konteksti ja kultuurilise funktsiooni, ideoloogia ja eesmärgi küsimusi. Need tõusid esiplaanile ka tõlkimise poststrukturealistlikul teoretiseerimisel, kui näidati, kuidas tõlge on kultuurilise tootmise asupaik, kultuuriliste diskursuste produkt, aga ka diskursuste muutmise vahend – vahend, mida kasutada identiteedi kujundamise eesmärgil.¹²

Postkoloniaalsetes tõlketeooriates on aga tõlkimise ja võimu diskursus jõudnud kvalitaatiivselt uuele tasandile. Osalt on postkoloniaalne teooria kirjandusteadusele tervikuna imponerinud sellega, et ühena vähestest nüüdisaegsetest elujõulistest teoreetilistest või kriitilistest lähenemistest tegeleb see varjatult ja konkreetsetelt rõhumise ja kultuurilise sunnitu-

---

¹² Neid küsimusi arutatakse pikemalt Tymoczko ja Gentzleri toimetamisel ilmuva kogumiku „Tõlkimine ja võim“ („Translation and Power“) sissejuhatuses. [Ilmus aastal 2002.]

sega, küsimustega, mis nõuavad praegu nii palju intellektuaalset tähelepanu. Kontekstis, kus kirjandusteaduses on valitsenud poststrukturealistlikud käsitlused, on seda tervitanud paljud, eeldades, et postkolonialism viib välja Prantsuse kriitika tekstualiseeritud maailmast, tagasi praktilise kogemuse juurde, eriti kui see praktiline kogemus kutsub veenvalt üles endale kohustusi võtma ja tegutsema nagu need rahvad üle kogu maailma, kes võitlevad ebasoodsate positsioonide, kolonialismi jäänukite ja neokoloniaalsete kontekstidega. Postkoloniaalsed lähenemised avavad Even-Zohari tsentri ja perifeeria mõiste nii konkreetses kui ka teoreetilises mõttes seotuna võimuga. Lisaks pakutakse võimustruktuuride vaidlustamiseks välja strateegiaid, mis on töötanud teistes kultuurivaldkondades peale tõlkimise; nendest strateegiatega ja võtetest on loota, et tõlkijad need omandavad ja üle võtavad. Vajadus niisuguse analüütilise raami järele on olnud eriti terav viimasel kümnel aastal seoses marksismi taandumisega pärast Nõukogude Liidu lagunemist. Olukordi, mida varem oleks seotud majanduslike kaalutlustega või selgitatud marksistliku teooriaga, ei osata akadeemilistes ringkondades praegu nii lihtsalt lahendada.

Neil põhjustel on paljud kirjutajad jäänud pidama postkoloniaalse teooria juurde, laiendades vahel selle paikapidavust üsna udusel moel. Postkoloniaalse teooria lahjendatud vorme on rakendatud mitmete rühmade peal, keda tegelikult ei ole koloniseeritud; niisugustel lähenemistel eeldatakse, et koloniseeritust võib vaadelda pigem mingi ontoloogilise seisundi kui konkreetsete ajalooliste, majanduslike ja kultuuriliste olude peegeldajana. Osalt on see, nagu ma ülal vihjasin, seotud asjaoluga, et postkoloniaalne teooria on praegu üks väheseid elujõulisi teoreetilisi lähenemisi, mis käsitleb otseselt 20. sajandit ilmestanud geopoliitilisi nihkeid ja võimuprobleeme. Lisaks on see üks väheseid võimuga seotud diskursusi, mis on esile tõusnud pärast seda, kui marksism ebasoosinguusse sattus ja akadeemilised ringkonnad sellest üldiselt loobusid; tõtt-öelda on postkoloniaalne teooria mitmed marksistlikud hoiakud üles turgutanud. Seetõttu on postkoloniaalset teooriat poolehoiduga kasutanud paljud erinevad rühmad, keda W. E. B. Du Bois võinuks ühiselt nimetada *vangistatud* inimesteks (1903/1989: 34), alustades feministidest ja lõpetades nendega, kes on allutatud neokoloniaalsetele majanduslikele manipulatsioonidele.

Minu kommentaaridest peaks olema selge, et ma ei käsitle postkoloniaalsust ontoloogilise kategooriana, vaid kompleksse asjaolude kogumina, mis on seotud Euroopa maadeavastamise perioodi, ekspansiooni ja imperialismi konkreetsete ajalooliste tingimustega. Usun, et tõlketeadusele – ja kirjandusteadusele üleüldse – oleks kõige parem, kui võimuküsimused hoida konkreetses ruumilis-ajaloolises kontekstis, pöörates erinevustele niisama palju tähelepanu kui sarnasustele. Tõtt-öelda on tähelepanust ajaloo ja konteksti spetsiifika vastu saamas kirjandusteaduses järjest kindlam norm, ja tõlketeadus teeks siit eeskuju võttes targasti. Seega on oluline teha vahet võitlusel võimu vastu, mis käib nende kohta, keda on otsesõnu koloniseeritud, ja nende võitlusel, kes on kannatanud rõhumise all teistel põhjustel, täpselt nii, nagu postkoloniaalsete uuringute raames on oluline eristada konkreetseid kolonia-

lismi ilminguid, mida on kogenud paljud koloniseeritud rahvad. Et seda aga teha, oleks vaja liigendatumalt teoretiseerida tõlkimist puudutavat võimu.

Tõlkimise ja poliitilise angažeerituse vahelise suhte mõistmise teine tingimus on piisav hulk juhtumiuuringuid, millest uurimisel, võrdlemisel ja vastandamisel lähtuda. Siin on välja-vaated helgemad, sest töö on hoolega käimas ja saavutanud paljudes olukordades suurepä-raseid tulemusi, andes aluse, kust tõlkimise ja angažeerituse kohta järeldusi teha. Nii näiteks on Venuti toimetatud kogumikus (1992) postkoloniaalses kontekstis olulised uurimused Egiptuse ja Põhja-Aafrika kohta, eriti Richard Jacquemondi ja Samia Mehrezi kaastöö. Rafael (1993) on kirjutanud tõlkimisest seoses Filipiinide koloniseerimisega ja Cheyfitz (1991) on käsitlenud tõlkimise rolli Ameerikate koloniseerimisel. Indiaga seotud tõlkimist ja koloniseerimist puudutavate uurimuste hulgas on muidugi Niranjana (1992) ja Spivaki (1992), aga ka Sengupta (1990, 1995) ja Mukherjee (1994) tööd. Simmsi üks varasem uurimus (1983) puudutab Vaikse ookeani kultuuride näiteid. Minu enda uurimused koos Lloyd'i (1982, 1987) ja Cronini (1996) omadega heidavad valgust tõlkimise ja poliitilise angažeerituse ilmingutele Iirimaal. Viimasena on Robinson (1997a: 3. ptk) vaadelnud impeeriumi ja tõlkimise ajaloolisi seoseid. Uurimistulemusi on avaldatud kogumikes, sealhulgas hiljuti Bassnetti ja Trivedi (1998) toimetatud kogumikus, ja peaaegu igal aastal tuleb mõni selline juurde.

Lisaks on juhtumiuuringuid, mis käsitlevad poliitilist ja ideoloogilist angažeeritust laias mõttes: võimu selle erinevates ajaloolistes ilmingutes ja rõhumise või domineerimise olemust üldiselt. Hoolimata sordiini all hoitud terminoloogiast jäävad sellesse kategooriasse paljud polüsüsteemsed uurimused (Hermans 1985; Lefevere, Jackson 1982). Sama peab paika ka valdava osa Venuti töö kohta tema raamatutes „Tõlkija nähtamatus“ ja „Skandaalne tõlge“ („The Scandals of Translation“) ning Venuti toimetatud „The Translator“ (1998b) erinumbri puhul, mis kandis pealkirja „Tõlkimine ja vähemus“ („Translation and Minority“). Selles valguses saab lugeda paljusid Brasiilia tõlkeloolisi uurimusi (vt Vieira 1994). Samasugune muljet avaldav lektüür on kogunenud Québeci kohta, kus teiste hulgas on oma panuse andnud de Lotbinière-Harwood (1991), Simon (1994) ja Brisset (1990). Ka tuleb järjest juurde uurimusi keele, kirjanduse ja tõlkimise rollist Ameerika Ühendriikide hispaaniakeelse elanikkonna hulgas. Tõlkimise ja võimu laia teemaderingi käsitletakse otseselt ka pealkirja all „Tõlkimine ja võim“ ilmuvas köites, mida ma praegu Edwin Gentzleriga toimetan, ja ettekan-netes, mis esitati 1997. aastal Warwicki ülikoolis samanimelisel konverentsil. Kogu selle töö tulemusena on olemas juba suur hulk juhtumiuuringuid, mida kasutada tõlkimise ja poliitilise angažeeritusega seotud tõendusmaterjalina nii teoreetilistes uuringutes kui ka empiirilistes järelduses.

Kolmandana on tõlkimise ja poliitilise angažeerituse sidumiseks vaja teoreetilisi mõisteid ja praktilisi meetodeid, mida kasutada kirjeldamiseks, mis annab angažeeritud tõlkimise konkreetsetele näidetele nende efektiivsuse, ja analüüsimaks tõlkevõtteid, mis on endaga kaasa toonud poliitilise angažeerituse. Praeguseks on niisugust eesmärki teeniva analüüsi peamisi

tööriistu mõisted, mida on välja pakkunud Venuti. Ta räägib paljudes töödes *väärkasutatavast truudusest, võõrapärastavast* ja sellele vastanduvast *kodustavast* tõlkimisest, *ladusast* ja sellele vastandlikust *resistentsest* tõlkest (või *ladususest ja resistentisusest*) ning viimasel ajal *minoritiseerivast* tõlkimisest. Neid mõisteid ja nende otstarbekust tasub üksikasjalikumalt uurida.

5. Venuti panus tõlkimise ja angažeerituse diskursusesse

Kuigi Venuti on välja töötanud muljet avaldavalt palju termineid, mis on angažeerituse, võimu ja poliitikaga seotud tõlgete teatud aspektide analüüsimisel näiliselt kasulikud, pole ta neist ühtki hoolikamalt defineerinud. Osalt on põhjus selles, et arendatavad mõisted ja kasutatud terminid ei ole rangelt võttes Venuti enda välja mõeldud. Näiteks ulatub *väärkasutava truuduse* sugupuu Philip Lewise *traduction abusive*'i mõisteni (Lewis 1985). Vahtetegemine *võõrapärastaval* ja *kodustaval* tõlkel toetub kodustamise varasematele käsitlustele väljaspool tõlketeadust, mis on kirjandusteaduses laialt kasutusel. Ja *resistents*, milles juurdub Venuti *resistentne* tõlge või *resistentsus*, on väga paljude poliitiliste ja ideoloogiliste assotsiatsioonidega sõna, seostudes näiteks *la Résistance*'i, Teise maailmasõja aegse natsismivastase liikumisega Prantsusmaal. Lõpuks, Venuti kõige viimane mõiste, *minoritiseeriv* tõlkimine, läheb tagasi Gilles Deleuze'i ja Félix Guattari väikse kirjanduse [*littérature mineure*] mõiste juurde,¹³ tõlgete järgist kirjutades toetub ta aga Jean-Jacques Lecercle'i tööle (Venuti 1995: 187, 1998a).

On kõnekas, et Venuti kasutab paljusid termineid, selmet rakendada ühtlustatud terminoloogiat: see lubab tal alust nihutada ja oma põhjenduste lähtekohti muuta, nagu talle meeldib, sidumata end üheainsa eraldi termini, eraldi mõiste või eraldi vahtetegemise üksikasjade, probleemide ja järeldustega. Pealegi on muutlikku terminoloogiat osalt selleks kasutatudki, et hoiduda oma terminite üksikasjalikuma või spetsiifilise tähenduse defineerimisest, ja see lubab vajaduse korral vältida terminite kaitsmist või õigustamist. Nii ei pea Venuti aru andma oma terminoloogiaga seotud loogilistest probleemidest ja loogilistest tagajärgedest. Arvan, et kõige viimases töös „Skandaalne tõlge“ ei ole Venuti oma endistest terminitest olulises osas loobunud juhuslikult, tunnistades vaikides varasema terminoloogia nõrkust ja oma võimetust seda kaitsta või teoreetiliselt otstarbekalt isegi rakendada.

Järgmine probleem, millele Venuti töös osutada, on tema väga vaba, vahel lausa lodev põhjendamisstiil (vt Pym 1996). Ta pigem kinnitab asju, ilma et põhjendaks või tooks tõendeid. Näiteks väidab ta, et Ameerika Ühendriikides domineerib praegu tõlgete standardina ladusus, toomata väite kinnituseks erilisi näiteid mujalt kui iseenda kogemusest, mis toetub ennekõike 19/20. sajandi ilukirjandusteoste tõlkimisele Euroopa keelte vahel. Seevastu

13 Vt Gilles Deleuze, Félix Guattari „Kafka. Väikese kirjanduse poole“. Tlk H. Krull. Tallinn: Vagabund, 1998.

tõlkevaldkondades, mida mina kõige paremini tunnen – nimelt tõlkimine keeltest, mis ei ole globaliseerunud, ja tõlkimine varasemate aegade keeltest –, ei ole ladusus päris kindlasti normiks. Tegelikult on neil aladel kirjanduslike või isegi lugejasõbralike tõlgete pakkumine täiesti vastunäidustatud, sest vähemuskeeli või läänestumata kultuuride keeli puudutava keelise ülekande puhul on üldiselt jäänud valitsema filoloogilised standardid. Ma ei taha siinkohal vaielda vastu Venuti ühele olulisimale seisukohale – et domineeriv ingliskeelne kultuur kaldub teiste kultuuride kultuurilist toodangut koloniseerima. Filoloogilised tõlked koloniseerivad tekste tegelikult sellega, et võtavad näiteks kirjandusliku teksti ja teevad sellest mittekirjandusliku, seda kõike täpsuse nimel, nagu ma mujal üksikasjaliselt olen põhjendanud (Tymoczko 1999: 9. ptk). Tähelepanu tuleks aga pöörata sellele, et k u l t u u r i l i s e d o m i n e e r i m i s e tagajärjeks on tõlked, mille tekstuaalne ja kultuuriline representatsioon on deformeeritud, ja see teenib domineeriva vastuvõtva kultuuri huve. Niisugust deformatsiooni ei pruugi ilmingimata seostada üheainsa tõlkemeetodiga nagu ladusus. Pigem võib kultuurilise koloniseerimise tööriist olla mis tahes tõlkeprotseduur, isegi võõrapärastav tõlge.¹⁴

Olen seisukohal, et Venuti muutlik terminoloogia koos sundimatu põhjendamisstiiliga teeb tema mõistete kasutamise ja väidete laiendamise raskeks. Silmatorkavalt teine on lugu näiteks Eugene Nida (1964), Even-Zohari (1978, 1990) või Toury (1980, 1995) mõistete ja väidetega: nende tõlketeooriatel on mitmes mõttes tõsiseid puudusi, aga mõisted on ometi peaaegu vahetult kasulikud igale uuele lugejale, kes võib neid laiendada.

Venuti töö probleemsus on ilmne näiteks tema *resistentsi* mõistes (1995), mis ei moodusta tema kasutuses koherentset kategooriat, mis lubaks tehtud järeldusi tiražeerida või äratundmisi laiendada. Vahel on resistentne tõlge Venutil tõlge, kus on kasutatud, nagu ta ütleb, „diskursiivseid strateegiaid“, mis olenevad ennekõike tõlkimisest niisugusesse sihtkeele vormi, mis erineb radikaalselt standardist, tõlkimisest vormi, mida on deformeeritud, et see peegeldaks lähtekeelt. Niisugust tõlget nimetab Venuti „võõrapärastavaks“ (1995: 3., 5. ptk). Teisal näitab aga Venuti, et resistentset tõlkimist võib leida isegi tekstides, mille diskursiivsed strateegiad on „ladusad“ – s.o sihtkeele normidega kohandunud, mitte võõrapärastavad –, sest resistentlus võib seisneda teksti enda valikus (1995: 4. ptk). Ta kirjutab (1995: 186, vt ka 148), et „võõrkeelse teksti valimisel tõlkimiseks võib olla sihtkeele kultuurile niisama võõrapärastav mõju kui diskursiivse strateegia leiutamisel“.

Võib-olla on üks põhjus, miks Venuti terminoloogiat muudab, liikudes *võõrapärastamise* ja *resistentsuse* ning viimasel ajal *minoritiseeriva* tõlkimise vahel, selles, et muutub ka tema peamine alusväide, ilma et ta seda otsesõnu tunnistaks ja ilma et ta tunnistaks probleeme,

---

¹⁴ Jacquemond (1992) näitab, kuidas eksotiseerimine võib toetada kultuurilist rõhumist; vt ka näiteid Bennett 1999.

mida niisugused muutused tema põhjenduste loogikas põhjustavad. Venuti näeb tõsist vaeva, et hoida selget vahet polaarsete vastandite vahel, millega ta töötab, ja et see on raske, ei ole iseenesest üllatav. Paljud tõlketeoreetikud, mina kaasa arvatud, on väitnud, et niisugused binaarsused tõlketeaduses hästi ei tööta ja kõige paremadki vastandused kipuvad kokku kukkuma (vt Bassnett 1992, Tymoczko 1985, 1999: 1. ptk ja viidatud allikaid). Ei ole üllatav, et vastuväiteid võib tuua ka Venuti välja pakutud binaarsustele – olgu siis tegu ladususe/resistentse või võõrapärastamise/kodustamisega.

Iseenesest ei ole probleem ju selles, et Venuti ei anna oma mõistele rangeid definitsioone, nimelt tarvilikke ja piisavaid tunnuseid, mis teevad tõlke kas resistentseks või võõrapärastavaks. Kõiki mõisteid ja kategooriaid ei saagi defineerida kriteeriumidega, millele hulga kõik liikmed ühegi erandita vastavad. Nii näiteks ei saa defineerida tüüpilisi klastermõisteid – mis on väga tavalised ja mille hulka kuulub *mängu* mõiste, mida uuris Ludwig Wittgenstein (1953), kes on niisugustest kategooriatest kõige sügavamalt mõelnud.¹⁵ Probleemne on aga Venuti töös see, et on raske aru saada, kuidas ühendavad resistentsete tõlgete kategooriat isegi sedalaadi seosed, mis hoiavad koos klasterkategooriaid – seosed, mida Wittgenstein nimetas „perekondlikeks sarnasusteks“ (1953: § 65–67). Wittgenstein pidas „perekondlike sarnasuste“ all silmas osaliselt kattuvate tunnuste rida, mis seob rühma üheks, mitte üksikut alahulka, mis iseloomustab kõiki liikmeid. Venutil aga võib resistentse tõlke tunnuseks olla kas teksti valik (diskursiivse strateegia asemel) või diskursiivne strateegia (tekstivaliku asemel) – seega perekondliku sarnasuse klatri põhjendamise asemel üritaks ta justkui defineerida kategooriat, mida iseloomustab osalise kattuvuse asemel erinevate omaduste lahutamine.

Võib vastu väita, et Venuti defineerib pigem funktsionaalset kategooriat, mille moodustab selle eesmärk või funktsioon, kui mingeid näilisi pindmisi tunnuseid. Selle mõttekäigu puuduseks aga on, et Venuti tõlkekäsitlusele nopitud funktsioonid ei ole samamoodi koherentsed. Tegelikult on minoritiseerivate ja resistentsete ja võõrapärastavate tõlgete funktsioonid üsna muutuvad – kui korra eeldada, et me oskaksime neile terminitele vastavad tõlked välja noppida. Me peaksime näiteks küsima, kas Venuti proovib defineerida kategooriat, mis seostub funktsionaalse vastupanuga igasugusele kultuurilisele rõhumisele. Kui nii, siis kuidas teha vahet olukordadel, kus vastupanu sisemisele kultuurilisele rõhumisele tuleks eelistada vastupanule välisele kultuurilisele rõhumisele? Kas näiteks Ameerika Ühendriikide tõlkijad peaksid rakendama end välistele rahakatele mõjudele, ütleme Jaapani või Saksamaa investimishuvidele vastava vastupanu teenistusse? Kas postkoloniaalsete maade kirjanikud peaksid tõlkestrateegiat valides avaldama vastupanu oma valitsuse ja kultuuri sisemistele

---

15 Niisuguste mõistete hulka kuulub ka *tõlke* mõiste (vt Elin Sütiste väitekirja „Tõlke mõiste dünaamikast tõlketeaduses ja eesti tõlkeloos“, Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2009, lk 15–16). Tlk.

probleemidele või peaksid nad keskenduma võitlusele neokolonialismi vastu? Kui keel on kaasosaline võimus ja hegemoonias ja kui tahta näha vastupanu niisugustele lingvistilistele struktuuridele igas olukorras, kas siis tuleks tõlgetes väärtustada kõiki *ostranie* ehk võõrituse¹⁶ vorme? Kui nii, siis kuidas teha vahet resistentsetel ja loetamatutel tõlgetel? Kus lõpeb keeles ideoloogiline türannia ja algab grammatika? Nagu küsib implitsiitselt Clifford (1997: 10, 6. ptk): kas igasugune õõnestamine on hea? Venuti mõistete definitsioonides või nende põhjendamises ei ole midagi, mis aitaks neile küsimustele vastata.

Niisugused küsimused annavad aimu, et lõppkokkuvõttes ei sõltu Venuti *resistentsuse* mõiste eristamine niivõrd tuvastatavatest kriteeriumidest või tõlkimise konkreetsetest funktsioonidest, kuivõrd Venuti ja teiste, tema lähenemist kasutavate uurijate mõnevõrra suvalisest isiklikust hinnangust, õelgem – maitsest. Tõepoolest, kui Venuti resistentsuse mõiste ei ole ei formaalne ega funktsionaalne kategooria, tuleb küsida, kas tegemist üldse on kategooriaga – kategooriaga, mida uurijad võiksid õppida eristama ja järjekindlalt rakendama. On selge, et kui *resistentsuse* ja *resistentse* – või *võõrapärastava* või *minoritiseeriva tõlke* mõistet tõlkeuuringutes tööriistana laialt kasutada, peaksid need olema identifitseeritavad ja rakendatavad ja erinevad uurijad peaksid vähemalt suutma nende olemasolu tuvastada ja selles kokku leppida. Need ei saa lõppkokkuvõttes sõltuda isiklikust maitsest. Kui mul on siin probleemi nähes õigus, seisame me Venuti mõistete kasutamisel silmitsi tõeliste raskustega, sest teaduses on analüütilise tööriista või mõiste otstarbekuse *sine qua non* selle kopeeritavus ja ülekantavus, mis mõlemad tunduvad Venuti mõttekäikude laiendamise puhul küsitavana.

Ülaltoodud vastuväiteid Venuti terminoloogiale kokku võttes võib öelda, et ta ei tee selgeks, mida täpselt mõista näiteks *resistentse tõlke* all või missuguseid kvaliteete pidada *resistentseteks*. Oletagem aga hetkeks, et oskaksime öelda, milles seisneb resistentsus, siis on Venuti pakutud mõistete ja terminitega veel üks probleem. Venuti ei tee teda huvitavate konkreetsete kvaliteetide või funktsioonide puhul selgeks, kui paljust piisab, et mingit tõlget üldiselt kas resistentseks või võõrapärastavaks pidada. Tähendab: kui palju resistentsust peab ühes tõlkes olema, et see resistentseks lugeda? Kui mitu väärkasutava truuduse või võõrapärastava ja minoritiseeriva keelekasutuse juhtumit on vaja, et tõlge tervikuna lugeda võõrapärastavaks, jne? Taas, Venuti ei anna meile niisuguse otsuse langetamiseks ei juhtnõore ega kriteeriume, jättes lati seadmise iga uurija enda hooleks. See võib mõjuda sääsekurnamisena, aga mulle tundub, et probleem on siin kahtlaselt sarnane ammuse küsimusega, kas miski ikka on tegelikult radikaalne. Kui radikaalne on *radikaalne*? Kes otsustab, kes hindab ja mille alusel? Ja kui standardeid võib määrata igaüks, kas saab see siis olla tugeva teooria ja uurimistöö alus?

---

¹⁶ Viktor Šklovski mõiste kohta vt Jaan Unduski artiklit „Retooriline sund eesti nõukogude ajalookirjutuses“ (A. Krikmann, S. Olesk (koost), „Võim ja kultuur“. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 2003, lk 67–68). Tlk.

Niisama problemaatiline on sealjuures sellega seotud küsimus, kuidas rakendada neid mõisteid varasemate aegade tõlgetele ja kuidas hinnata niisuguseid minevikutõlkeid. Kuidas mõjutab resistentsuse kvaliteeti näiteks aja möödumine? Resistentne kord, resistentne alati? Või on resistentsus seotud tõlke konkreetse ajaloolise ja kultuurilise hetkega? Ja kui viimane peab paika, siis millised kultuurikonteksti filtreerimise kriteeriumid määravad resistentsuse? Kas me saame heita mineviku tõlgetele ette, et need ei ole piisavalt resistentsed? Enamik inimesi on muidugi nõus, et sellisel juhul peab resistentsuse määramine olema kultuurispetsiifiline. Aga kui nii, siis tuleb küsida, milline teoreetiline eelis on Venutil selliste süsteemiteoreetikute nagu Even-Zohari, Toury või Lefevere'i ees angažeerimiseks tõhusate tõlgete ja tõlkemeetodite identifitseerimisel.

Venuti näib pakkuvat kriteeriume, mida kasutada tõlgete hindamiseks ja liigitamiseks ning oluliste sotsiaalsete muutusteni viivate tõlketüüpide identifitseerimiseks, aga kui tema tööd lähemalt vaadata ja proovida kindlaks teha, kuidas tema mõtet arendada, kaovad kriteeriumid relativistlikku ebakindlusesse. Ta väidab, et pakub tõlgete analüüsimiseks kontseptuaalse tööriista, mingi absoluutse või universaalse hindamiskriteeriumi, teatud on / ei ole kvaliteedi, mitte libiseva skaala, aga kus ja kuidas tõmmata tema mõistete rakendamisel piire, seda pole ta akadeemilisele üldsusele kusagil öelnud. Pangem tähele, et see vastuväide ei kehti paljude teiste kriteeriumide puhul, mida kasutatakse tõlgete hindamiseks, liigitamiseks ja nende vahel vahetegemiseks, ega isegi binaarsete eristuste puhul, mida ma lõppkokkuvõttes pean küsitavaks. Kriteeriumid, millega määrata, kas tõlge on formaalselt ekvivalentne või dünaamiliselt ekvivalentne, adekvaatne või aktsepteeritav, on kõikides kultuurides üsna selged ja üsna stabiilsed, et hinnata nii tänapäevaseid kui ka omaaegseid tõlkeid ja umbkaudu teada, kuidas tõlkeid nende kriteeriumide alusel lahterdada (jätame hetkeks kõrvale küsimuse, kas need lahtrid on nii kasulikud, nagu sooviksid need, kes nad välja käisid). Venuti terminoloogiaga on probleemid teravamad.

Hakka või kahtlustama, et Venuti tõepoolest käibki välja absoluutskaala, mis on aga absoluutne ainult tänu oma ainukordsusele, personaalsusele ja isegi solipsistlikkusele Venuti enda kui ainsa lõpliku otsustaja ja olukorra hindaja jaoks (või ükskõik kelle teise jaoks, kes terminit peaks kasutama). Venuti kirjatööd annavad kaude mõista, et kõik õige hoiakuga mõtlejad saavad aru ja nõustuvad, aga sellega on tegelikult kaude toetunud ainult vähestele isiklikele ja poliitilistele hindamiskriteeriumidele, mitte hindamiskriteeriumidele, mis on seotud tõlke protsesside või produktide endaga. Oma poliitilisi eesmärke tunnustab Venuti oma kirjatöös avalikult ja ma ei kritiseeri teda ei tema poliitiliste seisukohtade kui niisuguste pärast, millest enamikku ma toetan ja tegelikult jagan, ega poliitiliste eesmärkide pärast. Küsimus on muus: kui ehitada tõlketooria ja -praktika üles nii, et see on poliitilise angažeeritusega seotud, on meil vaja selleks kontseptuaalseid ja analüütilisi tööriistu, ja ma tunnen siinkohal vajadust hinnata ja kritiseerida neid, mida Venuti on pakkunud. Tema mõisted on vasakpoolse retoorika üks versioon, poliitilise korrektsuse standardite rakendus, mis

pöördub lõppkokkuvõttes üksikisikute või kindla osapoole poole, et läbi rääkida poliitilises appropriatsioon. Tõlkimise kui kultuurinähtuse konkreetse teema või sisu puhul ei ole need kuigi spetsiifilised ega asjassepuutuvad.

Paraku tahan ma öelda, et Venuti kasutab deskriptiivse tõlketeaduse meetodeid, aga lõppkokkuvõttes on tema lähenemine normatiivne ja sealjuures äärmiselt range ja autokraatlik lähenemine normidele, toetudes pigem iseenda poliitilistele vaadetele kui tõlkimise meetoditele ja kontekstidele. Oma kõige viimases töös on Venuti selle tunnistamisele tegelikult üsna lähedal.¹⁷ Kui see aga tõele vastab, viivad Venuti meetodid ja mõisted meid tõlketeaduse arengus lõppkokkuvõttes edasimineku asemel tagasi, sest deskriptiivsete käsitluste arendamine alternatiivina normatiivsetele on olnud nüüdisaegsete tõlkimisega seotud distsipliinide avardamises oluline veelah.

Nimetatud vastuväited Venuti terminitele on aluseks lisaprobleemidele, mida on käsitletud enne mind teised (vt näiteks Bennett 1999, Pym 1996, Robinson 1997a: 108 jj, 1997b: 97–112¹⁸). Venuti normatiivne hoiak võõrapärastava ja resistentse tõlkimise suhtes on oma kultuurilistes rakendustes äärmiselt spetsiifiline; see puudutab tõlkimist võimsates lääneriikides üldiselt ja eriti Ameerika Ühendriikides. Venutit on kritiseeritud selle eest, et ta ei esita teooriat, mida saaks siirata, mida rakendada tõlkimisele ka väiksemates maades, mis on majandusliku ja kultuurilise prestiiži ja võimu hierarhiates ebasoodsal positsioonil. Selles mõttes ei ole tema lähenemine rakendatav tõlkimisele postkoloniaalsetes maades. Meetodid, mida ta soovib resistentsuse saavutamiseks, kahandaksid kultuurilist autonoomiat ja võimu tegelikult veelgi. Ilmselt on Venuti selle teoreetilise ja praktilise probleemi korrigeerimiseks viinud hiljuti diskussiooni „minoritiseeriva“ tõlkimise teemale, aga enamik vastuväiteid, mida ma olen juba toonud, peavad paika ka selle uue kriitilise formuleeringu puhul ja mõni on

---

17 Vt Venuti 1998a: 1. ptk. Venuti väidab üsna üldteadaolevat tõsiasja, et deskriptiivne tõlkekäsitlus piirab oma tegevusvaldkonna peamiselt normidega, vältides ideoloogia küsimusi.

18 Osutatud lehekülgede kõrval on huvipakkuvad Robinsoni arutlused väärkasutava truuduse (*abusive fidelity*) teemal (1997b: 132–177), mida illustreerib rohkete tõlkekäsitlustega ja originaaliga kõrvutatud autobiograafiline näide: 1992. aastal tõlkis Robinson Minneapolisel lavastaja Wendy Knoxi palvel soome keelest inglise keelde Maarja Koskiluoma dramatiseeringu Maria Jotuni 1936. aasta romaanist „Vankuv maja“ („Huojuva talo“); ta tegi seda vastupidiselt oma harjumuspärasele tõlkemeetodile võõrapärastavalt, fennisme sisse jättes. Miks? Võib-olla sellepärast, et võõrapärase inglise keelega lustiti tema lapsepõlvkodus (isa veidrad sõnamängud, ema oma- ja unarsõnad) ja hiljem nautis ta võõrapärase inglise keeles tekste, näiteks Beckett'i „Godot'd“. Lugemisproovides võtsid näitlejad tõlke kohe omaks ja Robinsoni ennastki üllatas, et süntaktiliselt ja leksikaalselt võõrapärane tekst võib heade näitlejate käes nii hästi töötada. Stiliseeriv oli ka lavastus; peategelase Eero nime ei riiminud keegi inglise sõnaga *hero*, vaid prooviti hääldada soomepäraselt. Näidendi teemaks on perevägivald, väärkasutatud truudus. Ainult ühe tegelase, väärkasutatud Lea teksti puhul on Robinson viimaks seda meelt, et tõlke, näitleja ja lavastaja koostöö tulemus ei olnud veenev. Lugeses näidendi tõlketehnilise ja -teoreetilise probleemi allegooriana, õnnestub Robinsonil väärkasutatav tõlkimine kontekstualiseerida, nii et sellest ei saa preskriptiivne, kas keelatud või kiidetud käitumisviis, vaid üks võimalus teiste kõrval. Tlk.

tulnud ka juurde.¹⁹ Peale selle näib Venuti ettevõtmine, kasutagu ta ükskõik milliseid termineid, olevat elitaristlik, ja teiste hulgas ka Robinson (1997b) on õigusega küsinud, mis kasu võiks olla niisugusest elitarismist poliitilistele eesmärkidele.

Hoolimata kogu Venuti erikeelest ja tema näiliselt täpsest tehnilisest terminoloogiast, on tema seisukoht tegelikult üsna vormitu ja lahja. Laias laastus on tema eesmärk öelda, et sotsiaalse südametunnistusega tõlkija peaks püüdma inimkonnale kasulik olla ja toetama sotsiaalset õiglust, valides teksti ja tõlkemeetodi, mis seavad kahtluse alla valitsevad kultuuristandardid, eriti need valitsevad standardid, mis on seotud imperialismi ja neoimperialismiga. Aga paljud tõlkijad on neid põhimõtteid uskunud ja nende järgi käitunud ammu enne seda, kui Venuti üldse kirjutama hakkas. Kui analüüsida, kuidas niisuguste tagajärgedeni jõutakse, saab tõlgete ideoloogilisi elemente ja tõlgete rühmi kirjeldada ja teoretiseerida loomulikus keeles niisama täpselt kui Venuti pakutud terminites.

Kui Venutil on meile tõlkimise ja angažeerituse vaheliste suhete kirjeldamiseks ja analüüsimiseks teoreetiliste mõistete ja praktiliste meetodite osas pakkuda vähem, kui meil on vaja, siis mis meil üle jääb? Terminoloogia osas võib lisaks loomulikule keelele alati tagasi minna erinevate ajalooliste analüüside, sealhulgas polüsüsteemsete käsitluste juurde. Siin on probleemiks, nagu varem öeldud, et sanitaarse terminoloogiaga on raske rääkida ideoloogiast, võimust ja angažeeritusest. Muidugi võib rakendada tõlketeaduses ka postkoloniaalset teooriat. Tegelikult on postkoloniaalses teoorias välja töötatud mõisteid, millest võiks tõlketeaduses vahest palju kasu olla, sealhulgas *hübriidsus*, *transkultuuratsioon*,²⁰ *radikaalne kakskeelsus*, *topeltkirjutus* ja nii edasi, aga tegemist on lähenemisviisiga, mis on ikka veel lapseas,

---

19 Näiteks, suuremat osa keelest, mida tõlkes kasutatakse, kujundab paratamatult enamuse keel – seega, kas ei toimi isegi „minoritiseerivas“ keeles ülivõimsalt enamuse võim? Ja mis veel olulisem: kas minoritiseerivat tõlget saab produtseerida see, kes ei ole vähemuse liige?

Et Venuti resistentsuse mõiste probleeme selgelt välja tuua, võib seda võrrelda Doris Sommeri (1992) resistentsuse mõistega ilukirjanduslikus tegevuses. Sommer annab definitsiooni, mis aitab lugejal tema mõistest selgelt aru saada, seda rakendada, kopeerida ja oma materjaliga laiendada. Pealegi toob ta välja kriteeriumid, mis on tekstuaalsed, selmet viidata ideoloogilise kuuluvuse ekstratekstuaalsetele aspektidele, kuigi kriteeriumid iseenesest määravad teksti ideoloogilise positsiooni. Lõpuks on tema mõiste siirata, võib osutada tekstide funktsioneerimisele nii domineerivates kui ka alluvates kultuurides, seda saab kasutada ükskõik millises poliitilises kontekstis. Seega on Sommeri mõiste intellektuaalse tööriistana mitmes mõttes palju vastupidavam ja kasulikum kui Venuti väljatöötatud mõisted.

20 Algselt Fernando Ortizi, Kuuba etnoloogi 1940. aastal neologismina kasutusele võetud termin pidas silmas Ladina-Ameerikale iseloomulikku vastastikust kultuurivahetust, mille tulemuseks olid uued kultuurivormid, mis polnud ei tervenisti võõrad ega tervenisti kohalikud. Termin vastandus ingliskeelses maailmas tavaliselt kultuuri ühesuunalise ülekandena mõistetud akultuuratsioonile, mis on Ortizil kolmeosalisena kirjeldatud transkultuuratsiooniprotsessi (akultuuratsioon, dekulatuuratsioon, neokultuuratsioon) üks osa. Eesti keele seletava sõnaraamatu järgi on akultuuratsioon esimeses tähenduses „etniliste rühmade v a s t a s t i k u n e kultuuriline lähenemine v. sarnastumine pideva omavahelise suhtlemise tulemusena“ (minu rõhutus), ja alles teisena „ümberasunud rahvusrühma kultuuriline kohanemine uuel asukohamaal“. Tlk.

vajades nüansseeritust ja paremat põhjendamist. Kolmas võimalus tõlkimise kui angažeerituse vormi teooriaks ja praktikaks on arendada tõlkekäsitlusi, mis toetuvad dekonstruktsioonile, mis võib aastate edenedes ka tööriistu anda. Igatahes on ettevõetud analüüsist selge, et tõlketeadus vajab sellele teemale kohast terminoloogiat ja analüüsimeetodeid, mis oleksid fookustatud ning tõlkimisega seotud kõige suuremate geopoliitiliste küsimuste puhul relevantset ja kasutatavat kõikides poliitilistes kontekstides ja ajaloolistes oludes, selmet piirduda koloniseeritud rahvaste või domineerivate kultuuridega.

6. Kokkuvõtteks

Tekstide kasutamine revolutsioonilistel eesmärkidel on ajaproovile vastu pidanud traditsioon. Parim näide poliitilisest liikumisest, mis kasutas oma eesmärkide saavutamiseks tekstuaalseid vahendeid, on Ameerika revolutsioon, millest võtsid eeskuju paljud teised revolutsioonid, sealhulgas Iiri ülestõus Suurbritannia vastu. Mõlemad omakorda vaatavad tagasi Jonathan Swifti pamflettide ja teiste 18. sajandi kirjanike, sealhulgas Prantsuse valgustuskirjanike poole. Alati, kui niisugused angažeerituse tekstuaalsed vahendid on edukad olnud, on need aga peaaegu eranditult olnud seotud suuremate poliitiliste projektidega, nagu näiteks Thomas Paine'i pamfletid või iseseisvusdeklaratsioon Ameerika revolutsioonis.

Pealegi, nagu on väitnud Robinson (1997b: 109 jj), saab poliitiline angažeeritus olla tulemuslik ainult siis, kui tekstil või teksti kasutamisel rühmal on lai ja üldine kõlapind. Üks põhjus, miks tekstualiseeritud vahendid, tõlkimine sealhulgas, Iirimaa vabadusvõitluses tulemusi andsid, oli Iiri kirjanduse, Iiri draamakunsti ja vanaiiri tekstide toimetamise ja tõlkimise kõikehõlmavus ja teadlik panustamine Iiri riikluse kõikidele segmentidele, mis lõi kultuurilist rahvuslust õhutavatele tekstidele üldrahvaliku kõlapinna. Iiri rahvuslased tegid massilise kõlapinna leidmiseks tööpoolest väga suurt tööd, pannes käima sadu Gaeli Liiga kohalikke osakondi, lavastades rahvalikke näitemänge, minnes lavastustega maale külladesse ja alevikesse ringreisidele ja tehes realugejale odavate väljaannetega kättesaadavaks toimetatud ja tõlgitud tekste. Niisugune töö on aga raske ja tähendab literaatide ja poliitiliste juhtide kooskõlastatud pingutusi, vahel isegi mõlema rolli etendamist, nagu näitab Iiri patriootide Eoin MacNeilli, Patrick Pearse'i ja Douglas Hyde'i juhtum.

Toetudes oma isiklikule kogemusele viimase neljakümne aasta jooksul, mil ma olen panustanud angažeeritusele nii radikaalses kui ka valimispoliitikas, ja ühtlasi oma tekstiloome kogemusele, soovitaksin, et angažeeritusest huvitatud tegutseksid otseselt, selmet piirduda sublimeeritud ja tekstualiseeritud poliitiliste ettevõtmistega. Otsene tegevus on üldiselt efektiivsem ja tõhusam, sest tekstualiseeritud vahendeid saab hermetiseerida ja kõrvale tõrjuda, rääkimata sellest, et saavutused on ebakindlad. Ja pärast hilisajalugu, mis on korduvalt tõestanud, kui lihtne on eliidist lahti saada, teda välja juurida, hävitada ja kõrvale lükata, on raske usaldada kirjanduseliidile suunatud liikumiste efektiivsust.

Kui tahta tõlkimist siiski poliitilise angažeerituse vahendina kasutada, võib liri tõlkeliikumise efektiivsuse põhjal soovitada järgmist.

- Et tõlkeliikumine oleks oma angažeerituses efektiivne, on vaja selgeid ühiseid eesmärke ja väärtusi.
- Poliitiline efektiivsus on kõige tõenäolisem juhul, kui rühm tõlkijaid töötab kooskõlastatult ja tõlkijad tegutsevad laiemas kultuurilise ja poliitilise liikumise kontekstis, mis võib hõlmata ka teiste tekstuaalsete vormide loomist (teater, erinevad kirjandusliigid, pamfletid, kõned, manifestid jne), mitmesuguseid aktivismi vorme ja otsest ühiskondlikku organiseerimist.
- Vaja on piisavalt suurt kindlat publikut, kes algataks ja toetaks kultuurilisi muutusi, nagu oli sajandivahetuse lirimaa ühtne rahvalik publik.
- Tekstide tõlkimiseks valimisel tuleb arvestada endale võetud poliitiliste eesmärkidega ja olla vajaduse korral valmis tõlkides tekstidega manipuleerima, et kohendada ja allutada need poliitilisele ülesandele ja päevakajalisusele. Tahtest anda tekste edasi originaalilähedaselt ja originaali enda pärast, tuleb paljudel juhtudel – võib-olla isegi enamasti – loobuda. Sellele tuleb tähelepanu juhtida, sest tavaliselt on niisugune radikaalne tekstidega manipuleerimine vastumeelt enamikule inimestele, kes on ennekõike orienteeritud tekstide kui selliste kompleksksusele.
- Tõlkijad peavad oma tõlkekäsitluses olema leidlikud ja mitmekülgsed. Tõenäoliselt ei piisa ühest käsitlusest või strateegiast – olgu see sõnasõnaline või vaba, „kodustav“ või „võõrapärastav“. Nagu liri tõlked näitavad, tuleb selle asemel kasutada paljusid strateegiaid ja olla taktikaliselt võimalikult paindlik, et vahetule kultuurikontekstile kõige tulemuslikumalt reageerida. Võib-olla ongi vaja, nagu liri juhtumil, et ühte ja sama tekstikogumit esindaksid mitu üksteist täiendavat tõlget. Ühe tõlkestrateegia ettemääramine oleks nagu üheainsa efektiivse strateegia ettemääramine partisanisõjas. Selle asemel on vaja teatud oportunistlikku vitaalsust, mis kasutab ära vahetud lühiajalised saavutused ja peab silmas pikaajalisi eesmärke.

Loetelu üle vaadates on huvitav tähele panna, et nimetatud tunnused iseloomustavad tõlkeliikumisi ka mujal peale lirimaa: need iseloomustavad näiteks separatistlikku ja feministlikku tõlkeliikumist Québecis ja Brasiilia kannibaliste.

Üks viimane mõte veel. Isegi kui tõlkimine poliitilise angažeerituse vahendina annab tulemusi nagu sajandivahetuse lirimaal, ei järeldu sellest veel ilmtingimata, et tagajärjed tuleb lõpuni heaks kiita. Ajalool on tavaks oma vastutavatele isikutele vingerpussi mängida. Lirimaa tõlgete uurimine annab hoiatava õppetunni nendele revisionistidele tõlketeaduses, kes on kutsunud tõlkimist üles võtma endale geopolitilist rolli ja toetama vastupanu kõikvõimalikule rõhumisele. Liri tõlkeliikumine, nagu me nägime, on tegelikult üks väheseid näiteid täpselt niisuguse üleskutse järgimisest: äärmiselt edukas üldine tõlkeliikumine, mis aitas

otseselt kaasa imperiaalse ülemvõimu lõpule lirimaal. Tagasivaates on aga selge, et geopolitilise edu taga on oma annus kibedat ironiat.

Vanaiiri kirjanduse tõlgetega loodud kuvand iiri kultuurist kujutas kolonialismi ja rahvusluse topeltsurve all iirlasi traagilise, kangelasliku, sõjaka, ülla ja voolusliku rahvana. Pärast iseseisvumist institutsionaliseeris Iiri riik kultuurilise rahvusluse ajal loodud iirlase kuvandi ja representatsioonid, mis kirjutati viimaks sisse riigi põhiseadusesse. Muu hulgas anti arengu käigus katoliku kirikule riigiparadiis eriline koht, naise roll piirati otsesõnu koduga ja seoti traditsiooniliste naiselike väärtustega, loodi riiklikult toimiv tsensuuriaparatuur. Iiri koloniaalsete stereotüüpide asendamisele uute hinnatud väärtustega aitasid kaasa tõlked, aga tagasivaates on ka selge, et need kuvandid aitasid iseseisvusjärgsel Iirimaa luua umbseid sotsiaalseid moraalnorme. Sama tõkeliikumine andis oma osa püsivasse vägivaldaetosesse, kuigi mõneks aastakümneks jäi vägivald kontrolli alla. Seega oli suures osas vanaiiri kirjanduse tõlgetega loodud iirlase kuvand aluseks iiri kultuuri paljudele reaktsioonilistele joontele 1920. aastatest seitsmekümnendateni välja.

Vanaiiri kirjanduse tõlgetega loodud iiri kultuuri kuvandist sai omamoodi kultuuriline vangla, mis pärssis kultuuri muutumist ja Iirimaa kultuurilise pärandi läbinisti dekoloniseeritud tajumist. Paradoksaalselt kitsendasid tõkeliikumise loodud kuvandid tõlkeprotsessi ennast, nii et peaaegu 50 aastat iiri kirjandust enam ei tõlgitud.²¹ Teine võimalus sama mõtte väljendamiseks on öelda, et vanaiiri kirjanduse tõlked soodustasid kultuurilist rahvuslust ja iseseisvusliikumist, aga andsid iiri kultuurist ja iiri traditsioonist ühtlasi jäiga, kivistunud ja isegi fetišeeritud kuvandi, mis püsis pärast iseseisvumist aastakümneid. Lisaks oli esimestes tõlgetes rõhutatud kangelaslikkusel ja vägivaldall oma osa Põhja-Iirimaa vägivaldsetes konfliktides, kus mõlema vaenupoole ideaaliks oli Cú Chulainn. Seega ei viinud Iiri tõkeliikumine ainult Iirimaa poliitilise iseseisvuse, vaid ka regresseeruva, repressiivse riigini, kodusõja ja vägivaldani Põhja-Iirimaa, vihase lõikuseni, mida ei saanud ette näha ei unionist Standish O'Grady, ei õpetlane Eleanor Hull, ei Gaeli Liiga tegelane Mary Hutton ega kohati revolutsiooniline leedi Augusta Gregory, kui nad tegid oma esimeste lugude tõlkeid. Moraal: oma soovides tuleb piiri pidada.

Hea uudis tõlkimisest ja poliitilisest angažeeritusest on selle vaheldusrikkus, alalõpmata loodavate representatsioonide võimalik muutumine. Sest lõplikku tõlget ei ole, tõlkimine ise võib pakkuda lahendusi tema enda loodud probleemidele ja hüvitada tehtud kahju.²² See motiveerib Niranjana üleskutset teha uued tõlked ja tema väidet, et ümbertõlkimine ja ajaloo

---

21 Paljudest vanaiiri tekstidest ei tehtud pärast iseseisvumist ühtegi tõlget. Näiteks on Joseph Dunni 1914. aasta „Táin Bó Cúailnge“ tõlke ja uue, 1960. aastate lõpul tehtud Kinsella ja Cecile O'Rahilly järgmise tõlke vahel viiskümmend aastat (vt Tymoczko 1999: 2. pkt). Iirlaste teistsugune kuvand oli kättesaadav ainult iiri keeles endas.

22 Iirimaa on fenomeni konkreetseks näiteks Kinsella tõlked.

ümberkirjutamine on üks ja sama. Võime lisada, et mineviku ümberkirjutamine tõlgetega ja tõlkimisega seoses on ühtlasi uus oleviku- ja tulevikustsenaarium. Tänu tõlgete uuendamise vajadusele on tõlkimine kultuuriline funktsioon, mis lõppkokkuvõttes takistab kultuuriobjektide ja kultuuriliste mõistete fetišeerimist – sealhulgas rahvusliku traditsiooni fetišeerimist. Tõlkimine ei lase minevikukuvanditel, kultuuri ja traditsiooni mõistmisel kivistuda. Seega, potentsiaalselt on tõlkimine poliitilise angažeerituse alaline asupaik.

Tõlkinud Anne Lange

Kirjandus

- Bassnett, Susan** 1992. *Writing in No Man's Land: Questions of Gender and Translation*. – *Studies in Translation*, Ilha do Desterro erinumber. Ed. M. Coulthard, No. 28, lk 63–73.
- Bassnett, Susan** 1993. *Comparative Literature: A Critical Introduction*. Oxford: Blackwell.
- Bassnett, Susan, Harish Trivedi** (Eds.) 1998. *Post-Colonial Translation: Theory and Practice*. London: Routledge.
- Benjamin, Walter** 1969 [1923]. *The Task of the Translator*. – *Illuminations*. Trans. H. Zohn. New York: Schocken, lk 69–82.
- Bennett, Paul** 1999. Review of *The Scandals of Translation*, by Lawrence Venuti. – *The Translator*, Vol. 5, No. 1, lk 127–134.
- Bhabha, Homi K.** 1994. *The Location of Culture*. London: Routledge.
- Brisset, Annie** 1996 [1990]. *A Sociocritique of Translation: Theatre and Alterity in Quebec, 1968–1988*. Trans. R. Gill, R. Gannon. Toronto: University of Toronto Press.
- Cheyfitz, Eric** 1997 [1991]. *The Poetics of Imperialism: Translation and Colonization from „The Tempest“ to „Tarzan“*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Clifford, James** 1997. *Routes: Travel and Translation in the Late Twentieth Century*. Cambridge: Harvard University Press.
- Cronin, Michael** 1996. *Translating Ireland: Translation, Languages, Cultures*. Cork: Cork University Press.
- De Lotbinière-Harwood, Susanne** 1991. *Re-belle et infidèle: la Traduction comme pratique de réécriture au féminin; The Body Bilingual: Translation as a Rewriting in the Feminine*. Montreal: Editions du remue-ménage.
- Derrida, Jacques** 1985. *Des Tours de Babel*. Trans. J. F. Graham. – Joseph F. Graham (Ed.), *Difference in Translation*. Ithaca: Cornell University Press, lk 165–248.
- Dingwaney, Anuradha, Carol Maier** (Eds.) 1995. *Between Languages and Cultures: Translation and Cross-cultural Texts*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.
- Du Bois, W. E. B.** 1989 [1903]. *The Souls of Black Folk*. New York: Bantam Books.
- Even-Zohar, Itamar** 1978. *Papers in Historical Poetics*. Tel Aviv: Porter Institute for Poetics & Semiotics.
- Even-Zohar, Itamar** 1990. *Polysystem Studies*. *Poetics Today*, Special Issue, Vol. 11, No. 1 – <http://www.tau.ac.il/~itamarez/works/books/ez-pss1990.pdf> (28.12.2011).

- Fanon, Frantz** 1968 [1952]. *Black Skin, White Masks*. Trans. C. L. Mark. New York: Grove Press.
- Fanon, Frantz** 1963 [1961]. *The Wretched of the Earth*. Tlk Constance Farrington. New York: Grove Press.
- Godard, Barbara** 1990. *Theorizing Feminist Discourse/Translation*. – Susan Bassnett, André Lefevere (Eds.), *Translation, History and Culture*. London: Pinter, lk 87–96.
- Hermans, Theo** (Ed.) 1985. *The Manipulation of Literature: Studies in Literary Translation*. London: Croom Helm.
- Jacquemond, Richard** 1992. *Translation and Cultural Hegemony: The Case of French/Arabic Translation*. – Lawrence Venuti (Ed.), *Rethinking Translation*. London: Routledge, lk 139–158.
- Kiberd, Declan** 1995. *Inventing Ireland*. Cambridge: Harvard University Press.
- Kinsella, Thomas** (Trans.) 1970 [1969]. *The Táin*. London: Oxford University Press.
- Lambert, Jose** 1995. *Literatures, Translation, and (De)Colonization*. – Theresa Hyun, Jose Lambert (eds.), *Translation and Modernization*. Vol. 4 of *The Force of Vision: Proceedings of the XIIth Congress of the ICLA*. Tokyo: University of Tokyo Press, lk 98–117.
- Lefevere, André** 1982a. *Literary Theory and Translated Literature*. – André Lefevere, Kenneth David Jackson (Eds.), *The Art and Science of Translation*. *Dispositio*, Special Issue, No. 7, lk 3–22.
- Lefevere, André** 1982b. *Mother Courage's Cucumbers: Text, System and Refraction in a Theory of Literature*. – *Modern Language Studies*, No. 12, lk 3–20.
- Lefevere, André** 1992. *Translation, Rewriting, and the Manipulation of Literary Fame*. London: Routledge.
- Lefevere, André, Kenneth David Jackson** (Eds.) 1982. *The Art and Science of Translation*. *Dispositio*, Special Issue, No. 7.
- Lewis, Philip E.** 1985. *The Measure of Translation Effects*. – Joseph F. Graham (Ed.), *Difference in Translation*. Ithaca: Cornell University Press, lk 31–62.
- Lloyd, David** 1982. *Translator as Refractor: Towards a Re-reading of James Clarence Mangan as Translator*. – André Lefevere, Kenneth David Jackson (Eds.), *The Art and Science of Translation*. *Dispositio*, Special Issue, No. 7, lk 141–162.
- Lloyd, David** 1987. *Nationalism and Minor Literature: James Clarence Mangan and the Emergence of Irish Cultural Nationalism*. Berkeley & Los Angeles: University of California Press.
- Mehrez, Samia** 1992. *Translation and the Postcolonial Experience: The Francophone North African Text*. – Lawrence Venuti (Ed.), *Rethinking Translation*. London: Routledge, lk 120–138.
- Mills, Sara** 1997. *Discourse*. London: Routledge.
- Mukherjee, Sujit** 1994. *Translation as Discovery and Other Essays on Indian Literature in English Translation*. London: Sangam Books, 2nd Edition.
- Nida, Eugene A.** 1964. *Toward a Science of Translating*. Leiden: E. J. Brill.
- Niranjana, Tejaswini** 1992. *Siting Translation: History, Post-Structuralism, and the Colonial Context*. Berkeley: University of California Press.
- Pym, Anthony** 1996. *Venuti's Visibility*. – *Target*, Vol. 8, No. 1, lk 165–177.
- Rafael, Vicente L.** 1993. *Contracting Colonialism: Translation and Christian Conversion in Tagalog Society under Early Spanish Rule*. Durham: Duke University Press, Revised Edition.

- Robinson, Douglas** 1997a. *Translation and Empire: Postcolonial Theories Explained*. Manchester: St. Jerome Publishing.
- Robinson, Douglas** 1997b. *What is Translation? Centrifugal Theories, Critical Interventions*. Kent: Kent State University Press.
- Rolston, Bill** 1995. *Drawing Support 2: Murals of War and Peace*. Belfast: Beyond the Pale Publications.
- Said, Edward W.** 1993. *Culture and Imperialism*. New York: Vintage.
- Sengupta, Mahasweta** 1990. *Translation, Colonialism and Poetics: Rabindranath Tagore in Two Worlds*. – Susan Bassnett, André Lefevere (Eds.), *Translation, History and Culture*. London: Pinter, lk 56–63.
- Sengupta, Mahasweta** 1995. *Translation as Manipulation: The Power of Images and Images of Power*. – Anuradha Dingwaney, Carol Maier (Eds.), *Between Languages and Cultures*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, lk 159–174.
- Simms, Norman** 1983. *Three Types of „Touchy“ Translation*. – Norman Simms (Ed.), *Nimrod's Sin*. Issue of *Pacific Quarterly Moana*, Vol. 2, No. 8, lk 48–58.
- Simon, Sherry** 1994. *Le Trafic des langues: traduction et culture dans la littérature québécoise*. Quebec: Boreal.
- Simon, Sherry** 1996. *Gender in Translation: Cultural Identity and the Politics of Transmission*. London: Routledge.
- Sommer, Doris** 1992. *Resistant Texts and Incompetent Readers*. *Latin American Literary Review*, Vol. 20, No. 40, lk 104–108.
- Spivak, Gayatri Chakravorty** 1992. *The Politics of Translation*. Michèle Barrett, Anne Phillips (Eds.), *Destabilizing Theory*. Oxford: Polity Press, lk 177–200.
- Toury, Gideon** 1980. *In Search of a Theory of Translation*. Tel Aviv: Porter Institute for Poetics & Semiotics.
- Toury, Gideon** 1982. *A Rationale for Descriptive Translation Studies*. – André Lefevere, Kenneth David Jackson (Eds.), *The Art and Science of Translation. Dispositio, Special Issue*, No. 7, lk 22–39.
- Toury, Gideon** 1991. *What are Descriptive Studies into Translation Likely to Yield apart from Isolated Descriptions?* – Kitty M. van Leuven-Zwart, Ton Naaijken (Eds.), *Translation Studies: The State of the Art*. Amsterdam: Rodopi, lk 179–192.
- Toury, Gideon** 1995. *Descriptive Translation Studies and Beyond*. Amsterdam: John Benjamins.
- Tymoczko, Maria** 1985. *How Distinct are Formal and Dynamic Equivalence?* – Theo Hermans (Ed.), *The Manipulation of Literature*. London: Croom Helm, lk 63–86.
- Tymoczko, Maria** 1999. *Translation in a Postcolonial Context: Early Irish Literature in English Translation*. Manchester: St. Jerome Publishing.
- Venuti, Lawrence** (Ed.) 1992. *Rethinking Translation: Discourse, Subjectivity, Ideology*. London: Routledge.
- Venuti, Lawrence** 1995. *The Translator's Invisibility: A History of Translation*. London: Routledge.
- Venuti, Lawrence** 1998a. *The Scandals of Translation: Towards an Ethics of Difference*. London: Routledge.
- Venuti, Lawrence** (Ed.) 1998b. *Translation and Minority*. Special Issue of *The Translator*, Vol. 4, No. 2.

Vieira, Else 1994. A Postmodern Translation Aesthetics in Brazil. – Mary Snell-Hornby, Franz Pöchhacker, Klaus Kaindl (Eds.). Translation Studies: An Interdiscipline. Amsterdam: John Benjamins, lk 65–72.

Wittgenstein, Ludwig (1953). Philosophische untersuchungen. Philosophical Investigations. Trans. G. E. M. Anscombe. New York: Macmillan.

Maria Tymoczko, võrdleva kirjandusteaduse osakond, Massachusettsi Ülikool, Amherst, 309 South College, Amherst, MA 01003, USA.

E-mail: tymoczko@complit.umass.edu.

Maria Tymoczko angažeeritud tõlketeadus¹*Anne Lange, Miriam McIlfatrick-Ksenofontov*

Juhatades sisse oma loengusarjadest välja kasvanud ja nõnda õpiku väärtusega monograafiat „Enlarging Translation, Empowering Translators“ (2007, „Tõlke avardamine, tõlkija volitamine“), kirjeldab Maria Tymoczko kõigepealt oma lapsepõlvelinna Clevelandi, „Ameerika Ühendriike, mida enam ei ole“. Tema ema oli teise põlve ameeriklasest slovatar, isa, kelle esivanemad olid küll elanud Ühendriikides üle sajandi, identifitseeris end päritolult Šotimaa ja Walesiga. Ümbruskonnas elasid peamiselt immigrandid, kes polnud oma emakeelest loobunud, igaüks rääkis vähemalt kahte keelt, tavaline oli, et ühe päeva jooksul kuulis ühel tänaval mitut Kesk-Euroopa keelt, mida kõneldi inglise, tolle paljutöötavate võimaluste keele kõrval, tajudes teravalt, kui asümmeetrilised on emakeele ja kodukultuuri võimalused ja prestiiž, millega argielus peab arvestama, tõlkimata midagi „otse“: tingimusi, mis teevad tõlkevaste vastuvõetavaks või kohatuks, on leegion, kaks keelt on kaks maailma, mis ei kattu kunagi. Sestap küsiti Clevelandis uult tavalalt nime järel targu, mis rahvusest ta on. Harvardi õppima minnes tuli aga teadmiseks võtta, et niisugune küsimus on ülearune, sest seal on kõik „ameeriklased“.

Lugedes seitsmekümnendatel Gideon Toury, Itamar Even-Zohari ja André Lefevere'i töid, sõnastasid need Tymoczko kogemuse, mis oli talle elust tuttav, ja andsid mõisted, mida ta oli otsinud, kuigi – jäi ka küsitavusi. Kaitsnud kõik oma kraadid Harvardis (BA 1965, MA 1968, PhD 1973) – ajal, mil seal õpetasid ka tõlketeaduse arenguloos olulised kujud Roman Jakobson, W. V. O. Quine ja Anthony G. Oettinger –, on Tymoczko oma kitsamalt erialalt medievist, keskaegse Euroopa kirjanduse uurija ja õpetaja. Uurides lugude rändamist kirja-keelela rahvaste vahel, sai ta aru, et rääkida sel puhul „tõlkimisest“ on tõlkimise harjumuspärast teoreetilist kontseptualiseerimist ja nüüdisaegseid tõlkenorme silmas pidades mõnevõrra problemaatiline, aga samas – mis oli siis see, mis tõi kas keldi või araabia või ladina lood vanaprantsuse kirjandusse? Nõnda süvenes aastatega keskaegse keldi kirjanduse kõrval huvi ka tõlketeooria vastu, mille ümbermõtestamiseni jõuab ta juba nimetatud raamatus „Tõlke avardamine, tõlkija volitamine“.

Oma lähtekohtade tunnistamine on tõlketeaduses korduv praktika. Näiteks soovib Anthony Pym (1998: x) oma tõlkeloo metodoloogiaroomatus, et uurijate epistemoloogilises positsioneerimises oleks oma annus pihtimuslikkust:

[---] miks peaks keegi esiteks tahtma tõlkelugu koostada. [---] Tõlkelugu koostatakse, et väljendada, käsitleda ja proovida lahendada probleeme, mis mõjutavad meie enda olukorda. See ei tähenda iseenda jultunud projitseerimist minevikule. Vastupidi, minevik on objekt, mis tuleb meie küsimustele vastama panna, mis osutab kategooriatele ja võimalikele lahendustele, millele me varem ei olnud mõelnud. Aga algne lähtekoht on alati

---

¹ Artikli kirjutamist toetasid ETFi grantid nr 8152 ja 8982.

siin ja praegu. Selles ei maksa endale illusioone teha. Oleviku prioriteet ei ole ainuüksi vältimatu, vaid ka äärmiselt teretunud; mina olen tõkelooos tugeva subjektiivse seotuse poolt. Peaksid meie objekti keskel seisma inimesed, tuleb inimesestada ka meie historiograafiline subjektsus.

Nagu eespool tõlgitud Tymoczko artiklist näha, on talle oluline, et tõlketeaduses oleks tõlkimine sotsiaalpoliitiliselt kontekstualiseeritud – nagu see on reaalelus –, sest globaliseerivas maailmas, mida majandatakse tõlkimisega ühtviisi nii põllu- kui ka loomemajanduses, on oht, et tõlked ja tõlkijad alaväärtustavad ja hävitavad „globaalsega“ lokaalse, nimetades assimileerimist eufemistlikult kultuurivahetuseks. Sestap olgu tunnistatud tõlkijate voli ja vastutus avardada oma puhtfiloloogilist toimekust sotsiaalse tundlikkusega, andes endale aru, et ühiskonda kujundavad ennekõike võimustruktuurid, nii ilmselged ja ametlikud kui ka varjatud. Ja sestap ärgu salaku ka tõlketeadus, et poliitilist seotust, olgu teadlikku või teadvustamatut, on tõlkimisel raske vältida, seda näeb nii tõlke sisu- kui ka väljendusplaanis tõkelahenduste puhtlingvistilise tasandini välja, mistõttu peab neid lahendusi oskama kontekstualiseerida. Pealegi, tõlkepraktikal kogu maailmas on aastatuhandete pikkune ajalugu, millele iga kultuur peaks söakalt toetuma ja tõlketeaduse peavoolule vastu astuma – kui vaja. Seega esindab Tymoczko 1990. aastatel deskriptiivse tõlketeaduse teises faasis toimunud kultuurilise pöörde temperamentsemat edasiarendust, võimupööret.

Seda esindab ka Lawrence Venuti, tõlketeaduse elav maailmaklassik ja karismaatiline populariseerija Ühendriikides, keda Tymoczko kohtleb oma artiklis ometi enam kui karmilt, mõjudes Venuti populaarsuse ja vaieldamatult efektsete formuleeringute foonil (vt Chalvin 2010: 173) omamoodi võimupöörjana. Aga samas, Venuti mõjukust arvestades on oluline temast võimalikult selgelt ja nüansseeritult mõelda. Oma rangelt keeleteoimetatud pika tõlke- traditsiooni juures ei saaski me ju võtta võõrapärastava tõlkestrateegia propageerimist iseenesestmõistetavana. Nõnda sai teooriavahenduse rubriiki valitud Venuti kriitika, ja rubriigi mahtu arvestades oli raske leida rahulikumat kirjatööd olgu Tymoczkoilt endalt või kelleltki teiselt, mis pikkuselt ka kõne alla tulnuks. Venuti (ja talle soovitud üsna lähedase Antoine Bermanni) ettepanekute problematiseerijaid on aga teisigi. Näiteks Douglas Robinson (1997b: 136–137) on deformeeritud väljundkeelde tõlkimise puhul palunud mõelda, keda on õigupoolest väärkasutatud, kui me seisame silmitsi keeleliselt vahetult arusaadava, loomulikus keeles veenva tõlkega. Kas tõesti originaali autorit ja tema kultuuri? Või lugeja võimet taibata, et näiteks Salman Rushdie ei ole eesti kirjanik? Ja kelle sügavamaid eetilisi tarbeid on teenitud siis, kui anda välja keeleliselt iseäratsev tõlge, mis teksti poeetilise pärisstruktuuri summutab? Kas Salman Rushdie soovi olla tõepoolest Teine?

Defineerides tõlget avatud klastermõistena – et teha see kasutatavaks reaalses tõlke- praktikas läbi aegade ja rahvusvahelises tõlketeaduses ka väljaspool Vana ja Uue Maailma Euroopa kultuure –, uurib Tymoczko (2007: 107–139) tõlke tunnuseid raamimise strateegiaga. Rääkides raamimisest, panustab ta tavakeelele ega pea silmas lingvistikas või sotsiaalteadus-

tes välja töötatud spetsiifilisemaid tähendusi. Raamimine on katse mõista nähtust väljastpoolt, teise kontsepti abil, mis mõistet osaliselt iseloomustab – nagu Lefevere (1992), kui ta analüüsis tõlkimist kui ümberkirjutust, või Eco (2004), kui ta räägib tõlkimisest kui läbirääkimistest. Tymoczko raamid tõlkele kui produktile ja protsessile on üllatuslikud selles mõttes, et ta tõstab raami staatusesse vanad tuttavad atribuudid, mida on öeldistäitena tõlke kohta ikka kasutatud – representatsiooni, ülekande ja transkultuuratsiooni –, sest kultuuriuuringute kontekstis on neist kõigist saanud kultuurivahetuse ja kultuurilise filtreerimise liigid (*mode*). Taas, panustades loomulikule keelele ja kirjakeele seletavatele sõnaraamatutele, ei seo ta end ühegi olemasoleva metodoloogilise repertuaariga ega pea ühegi puhul kolmest silmas teistes distsipliinides välja kujunenud tähendusi, vaid seletab kultuurivahetuse võimalusi tavakeeles. *Representation* on (Oxfordi suure seletussõnaraamatu järgi) kujutis, kuvand, pilt, eriti kui see annab edasi konkreetset vaatenurka või muljet, et mõjutada arvamust või tegu. Nii võiks iga üksiktõlke puhul küsida, missuguse representatsiooni, missuguse ettekujutusega on tegemist ja mis eesmärki see teenib (sest representatsioonis on tugev annus intentsionaalsust).

Ülekanne (*transmission* või *transfer*) on osaliselt seletatud oma kollokatsioonidega: ühelt teisele üle kandma nagu vere- või pangaülekandes. Lisaks on *transfer* ka üleandmine nagu vara puhul, ja edasiandmine, kui rääkida teadmistest. Selles kultuurivahetuse viisis, erinevalt eelmisest (ennekõike semiootilisest, märgilise tähendusega representatsioonist), ei ole rõhutatud ülekandja subjektiivsust; ülekandmisel järgitakse tavaliselt mingeid harjumuspäraseid protseduure, kuigi nii pärimuse kui ka raha ühelt teisele andmise viise on iseenesest harilikult mitu. Ent ka ülekande juures ülekantav muutub seoses ülekandmise materiaalsete ja tehniliste paratamatustega: teleülekanne ei ole elav esitus, eurod võib välja võtta Rootsi kroonides (ja muutunud vormil on omakorda erinev sümboolne väärtus).

Transculturation, tõlkeartiklis joone all kord juba seletatud mõiste, mis tuli inglise keelde hispaania *transculturación*'ist ja Kuuba kultuuri uurimise näitest, kannab eesti kirjakeele seletussõnaraamatule toetudes akultuuratsiooni, vastastikuse kultuurivahetuse, kultuuri hübriidiseerumise sisu, ja nagu eelmistegi kategooriate puhul, ei ole silmas peetud ainult verbaalse materjali vahetust. Transkultuuratsioon hõlmab uskumuste ja töökspidamiste, kunstiliikide ja vormide, tehnoloogiate ja tööriistade, toidu ja rõivaste ülevõtmist ja kodustamist. Erinevalt representatsioonist ja ülekandest nõuab transkultuuratsioon laenatud kultuurivormide toimimist (performatiivsust) vastuvõtvas kultuuris kuni naturaliseerimiseni välja, nii et nende algupära tuhmub ja need arvatakse omaks. Üks näide transkultuuratsioonist kirjasaõnas on Tymoczko Joyce'i „Ulysses“, mis kasutab vanaiiri kirjanduse vormielemente lugejale nende iiri päritolust teada andmata. Ega Tammsaaregi oma loomingus kasutatud vormielementide päritolule osuta, ja ka temal on mõni neist tõkeline (Haug 2007: 1878, Lange 2009). Traditsioonilisele tõlke mõistele lähemale tulles võib transkultuuratsioonina kirjeldada Ezra Poundi hiina luule tõlkeid või uute värsimõõtude ja -vormide tõlkimist eesti keelde: silbilist või puhtkvantiteerivat värsisüsteemi, haiku või limeriku vormi kasutatakse eesti tõlke-, aga ka originaalluules.

Konkreetsetes tõlgetes ja ka konkreetsetel ajal on kultuurilise filtreerimise kolm viisi esindatud erineval määral, osaliselt ja fragmentaarselt: konkreetne kultuuriline ja ajalooline kontekst loob erinevaid võimalusi ja sunnib peale erinevaid kitsendusi. Miks on Eesti 20. sajandi alguse tõlked nii erinevad sajandi lõpu tõlgetest? Seda saab kirjeldada Toury tõlkenormide abil, saab kirjeldada, võttes raamiks eesti kirjakeele või kultuuriloo, ja saab kirjeldada, kasutades Tymoczko laiemaid kategooriaid, mis aitavad, vastavalt tõlke iselaadile, iseloomustada tõlget kujundanud kultuurilist kokkupuudet tõlke igal tasandil. Tähtis on, et raam ei oleks olulisem konkreetsest tõlkenähtusest endast, mille rahuldavaks seletamiseks ei piisa ühest raamist kunagi. Mis on aga Eestis tänu Peeter Toropi totaaltõlke õpetusele koduse kasvatus A ja O.

Tymoczko töö suurim huvipakkumus meile ehk on, et lisaks uurimistööst struktuuri ja mõistestiku problematiseerimisele on ta liri tõlkelugu kirjutades tegelnud ka empiirilise uurimistööga, uurides tõlkelugu maal, mis on olnud koloniseeritud aastasadu; tõlkimine pole seal saanud olla kahe võrdse kultuuri vaba kultuurivahetus ega tõlkija lähtekultuuri põhjalik ekspert, kes teeb tõlkega kättesaadavaks oma professionaalse teadmise. Tõlkimist on lirimaal nagu Eestis kasutatud sageli strateegiliselt teistel eesmärkidel, tõlkega on ehitatud omakultuuri, võideldud iiri kultuuri kas anglitseerimise või tarastamise vastu, ja tõlkijad on olnud „nähtavad“, avaliku elu tuntud tegelased. Kui kirjutada niisuguse maa tõlkelugu, ei saa sellest välja arvata meilegi nii tuttavaid ümberjutustusi, mugandusi jms, sest nii jääksid väärtustamata tõlked, mis vastustasid valitsevat polariseeritud kultuurisituatsiooni. Koloniseeritud rahvale on tõlge kõigepealt „tegu“ ja siis alles „tekst“; kultuuride võimu asümmeetria korral võib üksnes tõlkimise tõsiasi ollagi tõlkes kõige olulisem.

Ehkki liri tõlkelugu ilmus iseenesest vastuolulise pealkirjaga „Translation in a Postcolonial Context: Early Irish Literature in English Translation“ (Tymoczko 1999b, „Tõlge postkoloniaalses kontekstis: vanaiiri kirjandus ingliskeelses tõlkes“), on Tymoczko kaugel tõlkijate poliitilise aktiivsuse mütologiseerimisest; ta ei taha taandada tõlkelugu tervikuna võimuvõitlusele. Küll aga annab ta endale (suures osas Pierre Bourdieu *habitus*’e mõistele toetudes) aru tõlkijate volist representeerida või representeerimata jätta performatiivse väärtusega kultuurilisi erinevusi, kasutades esimesel juhul näiteks paratekstilisi võimalusi ja teisel kultuurierinevuste assimileerimist. Tõlkimine seisnebki kultuurierinevuste vahendamises (vt Bhaba 1994: 228); kuidas tõlkija seda teeb, see määrab tema poliitilise positsiooni ja meisterlikkuse.

Kultuurist soovitab Tymoczko nii tõlkijal kui ka tõlketeadlasel mõelda holistlikult (vt ka Sarv 2000, kus holismi mõistet on kasutatud setu kultuuri uurimisel), s.o võtta arvesse kultuuri kõiki tõlgitava tekstiga seotud tahke, selmet keskenduda ainult materiaalsetele erinevustele. Kultuuri tekstualiseeritud ilmingud lähtetekstis on tõlkimisel küll olulised, aga niisama tähtis on ka lähtekultuuri sotsiaalsete süsteemide sisemine dünaamika, see, missuguseid religioosseid, soolisi, põlvkondlikke jm hoiakuid ja väärtusi tekst peegeldab, neid kas jagades või kahtluse alla seades. Viimase lause võib kirja panna ka väljundkultuuri kontekstis. Tymoczko kultuuri holistlikul tõlkel on sarnasusi totaaltõlke (Torop 1995) ja „tiheda tõlke“

(Appiah 2000, Geertz 2007) mõistega ning funktsionaalsete tõlketeooriatega (Nord 1997). Tema enda sõnavara juurde jäädes (Tymoczko 2007: 238–249) on tõlkestrateegia valimise ja hindamise eel otstarbekas mõelda kultuuri tunnusmõistetele, võtmesõnadele, kontseptuaalsetele metafooridele, käibivatele diskursustele, kultuuripraktikatele, paradigmatel, mis reguleerivad näiteks naljast arusaamist või argumenteerimistavasid, ja markeritele, mis osundavad kas käitumisnormidele või kirjanduslikele žanritele. Neid kõiki arvesse võttes saab kultuuriline representatsioon, ülekanne või transkultuuratsioon väljundtekstis olla sihipärasem ja sidusam. Tõlke eetilist lähte- ja väljundkultuuri holistlik tajumine muidugi ei garanteeri: kui tõlkija lähteteksti unikaalsusest ei hooli ega kaalu tõlke ajastamisega seotud riske, on tulemuses ebaõiglust ja sageli kahetsusväärust.

Globaalset teooriat edendades on Tymoczko oluline viia suured üldistused kokku konkreetse, spetsiifilise, ajas ja ruumis kontekstualiseeritud materjaliga. Tõestada lokalismi olulisust siinkohal oleks lahtisest uksest sisse murdmine; kõige veenvamalt teeb seda pealegi Tymoczko 1999. aasta monograafia, kus on reljeefselt kirjas üks peatükk liri tõlkeloost. Raamatu pealkirja esimene pool „Tõlge postkoloniaalses kontekstis“ näitab, et tegemist on tõlkeeaduse postkoloniaalse pöörde saaduse, järjekordse käsitleusega tõlke rollist 20. ja 21. sajandi dekoloniseerimisprotsessides. Uurimus näikse viivat meid maakera teise nurka Vicente Rafaeli (1993), Eric Cheyfitzi (1991) ja Tejaswini Niranjana (1992) jälgedes, kes on analüüsinud ja problematiseerinud seda, kuidas on tõlge kanaliseerinud impeeriumi ja impeeriumile vastu astunud vastavalt Filipiinidel, Põhja- ja Lõuna-Ameerikas ja Indias. Sedapuhku on uurija end sisse seadnud kesk-aegse iiri kirjanduse tõlkimise nišis. Ent Tymoczko nišš osutub avaramaks kui tema senistel eelkäijatel, sest ta käsitleb varasemaid tegematajätmissi ja üleauruseid üldistusi – puudusi, millele on tähelepanu juhtinud Douglas Robinson. Robinson (1997a: 108–113) on kolme varasemat käsitlust arvustades väitnud, et hoolimata uute andmete esitamise ja postkoloniaalse tõlke asjatundlikuma arutelu algatamise väärtuslikust panusest on kõik need ebapiisava teoreetilise raamistiku ja tõlkeretoorika harjumuspärase keele ja mõistete ohvrid. Osaliselt seostab ta seda tõsiasjaga, et „postkoloniaalne tõlketooria on ikka veel lapsekingades“, arvamusega, mida kaks aastat hiljem kordab Tymoczko (1999a: 19), viidates „adekvaatse sõnavara“ puudumisele postkoloniaalses kirjanduskriitikas; ometi on paljud tõlketoreetikud postkoloniaalse tõlke uurimisel oma mõisted ja (siis ka?) vaatenurga võtnud just sealt. Kui samal teemal kirjutamiseni jõuab Tymoczko, tunneb ta, et sealjuures peaks arendama ka metakeelt, et see oleks oma ülesannete kõrgusel. Nõnda on Tymoczko vanaiiri kirjanduse spetsiifika ja selle ingliskeelsete tõlgete põhjalike juhtumiuuringute kavandamisel silmas pidanud kahte eesmärki: käia läbi konkreetne postkoloniaalne tõlketrajektor ja jõuda tõlketooria avarama rekontseptualiseerimiseni. Tulemuseks on tõlkepraktikast lähtuv tõlketooria, kus tõlge on ja jääb „teadmise kujunemise paigaks“ (Tymoczko 1999b: 294).

Mida teeb Tymoczko oma juhtumiuuringutes õigupoolest uut või teisiti? Kuidas õnnestub tal neid esitada nii, et need ületavad tõlkeloo illustreeriva lisandi piiri ja heidavad sama valguse teisele kohale suunamise asemel pigem uut valgust? Esiteks on tema meetodiks „hooli-

kalt põhjalik uurimine“, mida ta võrdleb (1999b: 32) Joyce'i „piinliku väiklusega“ (*scrupulous meanness*), nagu viimane ise on oma kirjutamisstiili nimetanud, s.o nähtu ülitäpse ja selge dokumenteerimisega ilma autoripoolse sekkumise või kallakuta, nii et materjali tõeline loomus ja tõekspidamised saaksid välja tulla. Vaatame, kuidas seda on tehtud küsimuses, mis on tõlke- teaduses üks keerulisemaid ja vaieldavamaid – kuidas tõlkida kultuuri? –, mille Tymoczko tõstatab oma vanaiiri kirjanduse tõlkelugu käsitleva monograafia (1999b) kuuendas peatükis „Cú Chulainni atribuudid: kultuuri tõlge postkoloniaalses kontekstis“. Kuidas-küsimuse käsitle- misel on postkoloniaalses tõlketeaduses üldiselt kirjutatud uurimusi, mis dokumenteerivad kultuuri vääriti esitamist, moonutamist või mahavaikimist, s.o tõlke tajutud ebaõnnestumisi. Tymoczko loogika järgi peaks see viima uurija küsimuseni, missugune võiks olla antud kultuuri „mitteimperiaalne“ (ja seega õnnestunud?) tõlge. Uuele küsimusele vastamiseks tuleb originaal- tekstis tuvastada kultuuri võtmeelemendid, mis markeerivad selle kuulumise bengali, tagalogi, iiri, vanaiiri või mõnesse muusse kultuuri. Tymoczko nimetab neid „tunnusmõisteteks“ (*signature concepts*); nende roll nii kultuuri diskursustes ja praktikates kui ka kirjanduslikes tekstides on keskne ja korduv (samam, 166). Kultuuri määravate joonte üheselt mõistetav tuvastamine on aga üldteadaolevalt raske, ka sellepärast, et need on dünaamilised ja harva selgepiirilised. Tymoczko omase didaktilisusega aitab ta edasi näite varal, valides vanaiiri kultuurist välja viis iirikeelset tunnusmõistet, mis on Cú Chulainni, „Táin Bó Cúailnge“ kangelase atribuutide loeteludes kordu- vad: *síd* ('maailma üleloomulik teine pool ja selle asukad'), *rástrad* ('lahinguraevust moondun- nud'), *ces* ('tuhudega võrreldav teovõimeetus lahingu ajal'), *táin* ('kariloomade röövimine') ja *geis* ('sisemine või väline käsk või keeld'), defineerides kõiki neid mitme lõigu pikkuses. Tunnusmõisted määravad lõppkokkuvõttes juhtumiuuringu fookuse, parameetrid ja väärtuse, sest vaadata, kuidas tõlkijad on nendega ümber käinud, on uurijale jõukohane ülesanne, mille saaduseks on valdkonna teistele asjatundjatele mõttekas keskendatus. Tegelikult tähendab see globaalse küsimuse (kuidas tõlkida kultuuri) rajamist lokaalse praktika eripärale.

Uurimine läheb aga veelgi sügavamale, lokaalsest fundamentaalse juurde, sest tunnusmõis- tete tuvastamine sisaldab eneses põhimõttelisemat küsimust: mis on kultuur? Selle ükskõik kui ettevaatlik defineerimine annab juhtumiuuringule sidususe.

Niisugune siis on Tymoczko uurimistöö, mis püüab veenda 1) küsimuste esitamisega, mis lähevad järjest täpsemaks ja samal ajal kõnealuse kultuuri spetsiifikat järjest paremini arvesta- vaks (et vähendada impulsiivse ja üleareuse üldistamise või totaliseerimise ohtu), ja 2) kultuuriga üldiselt seotud mõistete problematiseerimisega (et jääda täpseks ja sidusaks). Tavaliselt kuhjatakse tõlkeuuringutes kokku näiteid tõlkija tõlkevalikutest, millest osa seejärel kategoriseeritakse, et lõpuks mõnda neist esitada tõendusmaterjalina originaali spetsiifilisest ümberkirjutamisest või originaaliga manipuleerimisest (nt Lefevere 1985, ja 1992). Mõlemal juhul toetutakse eeldusele, et uus tekst on mingis mõttes originaali versioon; Tymoczko arvab, et ühtlasi on see ka e t t e k u j u t u s originaalist, ettekujutus, mille ta rekonstrueerib, jälgides sõnahaaval tõlkevalikuid, mis osutuvad ideoloogiliselt määratuks.

Jälgides, kuidas viit väljavalitud tunnusmõistet on koheldud kolmes „Táin Bó Cúailnge“ tõlkes (1878–1880, 1902, 1969), nimetab Tymoczko tõlkijate strateegiaid vastavalt kas assimileerivaks, dialektiliseks või võõritavaks (*ostranie*). Seejärel seob ta strateegia koloniseerijate ja koloniseeritute tollaste suhete konkreetse etapiga iiri rahvuslikus enesemääramistaotluses. Mõelgem *táin*'i, kariloomade röövimise/tõmbamise näitele. Vanaiiri karjakasvatuskultuuris, kus loomadega mõõdeti jõukust ja staatust, tähendas röövimine võimu, au ja kangelastegu, nõnda et see on iiri kirjanduse peamise kangelasloo iseenesestmõistetav teema. Standish O'Grady 1878.–1880. aasta tõlkes saab *táin*'ist pärisnimi Tân, väesalga nimetus, sest loomade röövimine ei oleks sobinud O'Grady ja tema ingliskeelse lugejaskonna keskaegsest rüütliromaanist pärit ettekujutusega kangelaslikkusest, mis on O'Grady legendide kogumikus „History of Ireland: The Heroic Period“ („Kangelaste ajastu lirimaa ajaloo“) rüütlike ja õukondlaste kanda. O'Grady tahtis öelda: see on teile tuttav lugu, mis on muide iiri lugu; tema eesmärk oli iiri kirjanduse jõudmine ingliskeelsele kaardile. Leedi Gregory 1902. aasta tõlkes on *táin* 'sõda'; militaarne kangelaslikkus vastas inglise normidele ja iiri rahvuslikele taotlustele. Kinsella 1969. aasta tõlkes saab aga *táin*'ist määrava artikliga „The Táin“, täieõiguslik pealkiri täiskasvanute kangelasloole, mis seisab oma vastleitud lingvistilises vastastikkuses õlg öla kõrval teiste rahvuseposte, „Odüsseia“ ja „Kalevalaga“; Kinsella tahtis öelda: see on ingliskeelne iiri epos.

Üksik näide ühest juhtumiloost saab anda ainult põgusa ettekujutuse Tymoczko meetodist ja tulemustest; teistes juhtumiuuringutes vaatleb ta tõlke teisi aspekte (nt sisu, vormi, žanrit), rõhutades, et igaüks neist on ainult üks parameeter, mille järgi tõlkestrateegia üle otsustada. Ta uurib üldplaanis, samm-sammult ja sõnahaaval, kuidas avaldub tõlkes tõlkija ettekujutus tekstist, näidates, et klassikalise teksti (uus)tõlked on seotud rahvuse ja kultuuri (ümber)mõtestamisega. Nõnda distantseerub Tymoczko nendest, kes peavad ilukirjanduslikku tõlget poeetiliseks käeharjutuseks, poeetika asendamiseks poeetikaga, mis on endastmõistetavalt metafoorne. Ka näiteks Henri Meschonnic, kes kirjutab samuti 1999. aastal, mõõnab (1999: 80) tõlke ideoloogilisust, kuivõrd iga tõlge peegeldab tõlkija ettekujutust sellest, mis on kirjandus ja mida keelega saab või ei saa teha, s.o keeleideoloogia, kirjandusideoloogia ja oma aja teadmiste (*les savoirs du temps*) vahelist suhet. Kui viimane mõistena ongi ebamäärane, annab see märku Meschonnici nõutusest tõlkimise igakülgse, lingvistilisi, kirjanduslikke, ajaloolisi ja antropoloogilisi diskursusi sünteetiva käsitluse puudumise üle. Tymoczko ajalooline tõlkepoeetika peaks seda lünka täitma.

Kirjandus

Appiah, Kwame Anthony 2000 [1993]. Thick Translation. – The Translation Studies Reader. Ed. L. Venuti. London, New York: Routledge, lk 417–429.

Bhaba, Homi K. 1994. The Location of Culture. London: Routledge.

Chalvin, Antoine 2010. Lünkade täitmine. – Vikerkaar, nr 10–11, lk 173–176.

- Cheyfitz, Eric** 1991. *The Poetics of Imperialism: Translation and Colonization from „The Tempest“ to „Tarzan“*. New York: Oxford University Press.
- Eco, Umberto** 2004. *Mouse or Rat? Translation as Negotiation*. London: Phoenix.
- Geertz, Clifford** 2007 [1973]. Tihed kirjeldus: tõlgendava kultuuriteooria poole. *Tlk T. Pakk-Allmann*. – *Vikerkaar*, nr 4–5, lk 78–110.
- Haug, Toomas** 2007. A. H. T. lahkumine Koitjärvelt. Lapse süünd „Kõrboja peremehes“. – *Looming*, nr 12, lk 1876–1888.
- Lange, Anne** 2009. On the Economy of Translating Lord Jim. – *Interlitteraria*, No. 14, lk 349–368.
- Lefevere, André** 1985. Why Waste Our Time on Rewrites? The Trouble with Interpretation and the Role of Rewriting in an Alternative Paradigm. – *The Manipulation of Literature: Studies in Literary Translation*. Ed. T. Hermans. London: Croom Helm, lk 215–243.
- Lefevere, André** 1992. *Translation, Rewriting, and the Manipulation of Literary Frame*. London, New York: Routledge.
- Meschonnic, Henri** 1999. *Poétique du traduire*. Paris: Verdier.
- Niranjana, Tejaswini** 1992. *Siting Translation: History, Post-Structuralism, and the Colonial Context*. Berkeley, Los Angeles: University of California Press.
- Nord, Christiane** 1997. *Translation as a Purposeful Activity: Functionalist Approaches Explained*. Manchester: St. Jerome.
- Pym, Anthony** 1998. *Method in Translation History*. Manchester: St. Jerome.
- Rafael, Vicente L.** 1993. *Contracting Colonialism: Translation and Christian Conversion in Tagalog Society under Early Spanish Rule*. Durham: Duke University Press.
- Robinson, Douglas** 1997a. *Translation and Empire: Postcolonial Theories Explained*. Manchester: St. Jerome.
- Robinson, Douglas** 1997b. *What is Translation? Centrifugal Theories, Critical Interventions*. Kent, Ohio, London, England: The Kent State University Press.
- Sarv, Vaike** 2000. *Setu itkukultuur*. Tampere, Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.
- Torop** 1995 = Пезтер Тороп, Тотальный перевод. Тарту: Издательство Тартуского Университета.
- Tymoczko, Maria** 1999a. Post-colonial writing and literary translation. – *Post-Colonial Translation: Theory and Practice*. Eds. S. Bassnett, H. Trivedi. London, New York: Routledge, lk 19–40.
- Tymoczko, Maria** 1999b. *Translation in a Postcolonial Context: Early Irish Literature in English Translation*. Manchester: St. Jerome.
- Tymoczko, Maria** 2007. *Enlarging Translation, Empowering Translators*. Manchester, Kinderhook (NY): St. Jerome.

Anne Lange – PhD kirjandusteaduses. Tallinna Ülikooli tõlketeooria dotsent.

E-post: anne.lange@tlu.ee.

Miriam Anne McIlpatrick-Ksenofontov – Tallinna Ülikooli doktorant. Töötab Tallinna Ülikooli inglise filoloogia osakonnas lektorina; tõlkinud inglise keelde Doris Kareva, Asko Künnapi, Inderk Hirve, Ülar Ploomi, fs-i jt luulet.

E-post: miriammcilpatrick@yahoo.com.

Tõkeloo arvukad dimensioonid

Antoine Chalvin, Anne Lange, Daniele Monticelli (Eds./Éds.), *Between Cultures and Texts. Entre les cultures et les texts. Itineraries in Translation History. Itinéraires en histoire de la traduction*. With an introduction by Theo Hermans. Avec une introduction de Theo Hermans. Frankfurt am Main-Berlin-Bern-Bruxelles-New York-Oxford-Wien: Peter Lang, 2011, 320 lk.

H. K. Riikonen

Pidevalt kasvanud huvi tõkeloo vastu on andnud tulemuseks ulatuslikke üldkokkuvõtteid, monograafiaid ja artiklikogumikke üksikküsimuste kohta. Tallinnas 2010. aastal toimunud konverentsi ettekannetele toetuv, rahvusvahelise koostöö tulemusena avaldatud artiklikogumik „Between Cultures and Texts“ annab mitmekülgse pildi tõkeloo uurimisest kui kogu maailmas levinud tegevusest, kuid samas kaardistab ka erinevaid viise, kuidas tõkelugu saab kirjutada, ja teoreetilisi probleeme, millega tõkeloo uurimisel kokku puututakse.

„Between Cultures and Texts“ koosneb kolmest põhiosast. Esimese osa artiklid käsitlevad teooriat, metodoloogiat ja uurimisvaldkonna praegust olukorda; teine osa on keskendunud Eesti tõkeloo küsimustele; kolmas osa tõstab esile tõkeloo aspekte maailma eri paikades.

Kuna lisaks Theo Hermansi kirjutatud sissejuhatusele sisaldab kogumik 24 artiklit, neist igapähe mitmeid huvitavaid lähenemisviise ja vaatenurki, siis on järgnevas võimalik valida ainult mõned esilekerkivad ainevaldkonnad ja teemad. Retsensent saab vaid paluda andeks, et kõikide autorite nime pole mainitud.

Keeleareaalid

Kuigi kogumiku „Between Cultures and Texts“ põhirõhk on teoreetilistel artiklidel ja selle teine osa käsitleb Eesti tõkelugu, on seal näiteid maailma eri paikadest. Huviärataval kombel võetakse arvesse ka Kesk-Ida-Euroopa ja Balkani maade tõkelugu. Materjali on esitatud Ungarist, Bulgaariast, Serbiast, Horvaatiast, Sloveeniast, Ukrainast ja Türgist. Lisaks sellele, et kogumik esitab teavet nendes riikides tehtud tõlgete ja tõlkijate kohta, on nn kõrvaltootena palju huvitavat kirjandusloolist informatsiooni. Kui paljud näiteks on teadnud midagi ukraina uuema kirjanduse isaks peetavast Ivan Kotljarevskist (1769–1838) ja sellest, et ta avaldas ka Vergiliuse „Aeneise“ travestia?

Enamasti käsitletakse kogumiku artiklites nn suurte keeleareaalide tuntud meistrite tõlkeid, väiksemate keeleareaalide teoste tõlkimisest räägitakse vähem. Aga näiteks Ene-Reet Soovik viitab soome keelest tõlgitud teoste osakaalule Eestis. Soome keelt kõnelevate inimeste hulka arvestades on tõlgete arv suhteliselt suur, kuid teisalt siiski väike, kui arvestada, et Soome ja Eesti on naaberriigid ning nende keeled kuuluvad ka samasse keelkonda.

Aile Möldre artklis, kus käsitletakse Eestis tehtud tõlkeid aastatel 1901–1917, on esil tarbekirjandus. Kõnealusel perioodil oli eriti menukas Karl Kautsky, keda avaldati samal ajal ka Soomes. Soome lugejal on huvitav teada saada, et nende kaasmaalase K. O. Lindequisti maailmaajaloo käsitlus levis silmapaistvalt laialt (Lindequist oli ka Soomes menukas tänu populaarteaduslikele ajalookäsitlustele ja õpikutele).

Kaasatud on ka artikleid, milles ületatakse Euroopa piirid. Peeter Torop viitab Brasiilias tehtud uurimustele, Luc van Doorslaer toob esile 19. sajandi intellektuaali, ajakirjaniku ja tõlkija Yukichi Fukuzawa, Chapman Chen käsitleb läänemaailma kahe näidendi tõlkeid Hongkongis. Saliha Paker toob esile Osmanite poeetika spetsiifilised jooned, mis tekitavad tõlkijale teatavaid probleeme.

Tõlkijad

Tõlkeloo keskne tegur on tõlkijate lugu ja erinevate tõlkijate töö. „Between Cultures and Texts“ tõstab esile paljusid tõlkijaid. Need on eelkõige Georg Gärtner (1864–1939), kes keskendus flaamist kirjanikule Cyriel Buyssele, itaallane Amelia Rosselli (1930–1996), kes tõlkis teiste hulgas Sylvia Plathi, ja ungarlasest piiblitõlkija Gáspár Károlyi (umbes 1529–1591)¹. Eriti palju saab teada eestlastest tõlkijatest Ants Orasest (1900–1982), Johannes Semperist (1892–1970), Enn Soosaarest (1937–2010), Friedebert Tuglasest (1886–1971), Marta Rannat-Sillaotsast (1887–1969) ja Betti Alverist (1906–1989). Neid vaadeldakse eelkõige nn suurte keelearealide tuntud maailmakirjanduse meistrite tõlkijatena. Tuglast on mainitud ka soomlaste Aleksis Kivi ja Aino Kallase tõlkijana. Soome lugeja oleks näinud meelsasti ka teiste soome kirjanduse tõlkijate käsitlemist. Neist näiteks Harald Lepiku (1926–1976) ja Endel Mallese (1933–2002) tõlketegevust tunti Soomes hästi.

Üldjuhul – ja taktitundeliselt – on kogumikus jäetud kõrvale veel praegugi töötavad tõlkijad. Erandi moodustavad antiikkirjanduse eesti keelde tõlkijad, keda mainitakse Janika Pälli artiklis. Antiikkirjandust ja keskaja ladinakeelset luulet on vaadeldud ka teistes artiklites: Maria-Kristiina Lotman käsitleb tõlgete meetrikat kirjutises, mis on huvitav lisa näiteks rootslase Dag Norbergi keskaja ladina keelt lahkavate teoste meetrikakäsitlustele.

Kogumik annab ettekujutuse ka sellest, milliseid raskusi tuli eestlastest tõlkijatel ületada nõukogude võimu perioodil; teemat on käsitletud Daniele Monticelli artiklis. Lisaks inimlikele tragöödiatele võis tegemist olla ka tõlkijatele esitatud peaaegu absurdsete nõuetega.²

1 Seoses Gáspár Károlyiga on põhjust meenutada tema piiblitõlke suurt mõju Endre Ady luulele (vt Tuomo Lahdelma, Vapahtajaa etsimässä. Evankeliumit Endre Ady lyriikan subtekstina vuoteen 1908. Jyväskylä Studies in the Arts. Jyväskylä: Jyväskylän Yliopisto, 1986, lk 59–60 ja mujal).

2 Tõlked olid muidugi riskantsed asjad, sest nondel aegadel tabasid kirjanikku tõsised süüdistused kosmopolitismis (vt Pekka Liija, Positiivisen sankarin tulo neuvostovirolaiseen romaaniin. Tausta ja toteutus. Jyväskylä Studies in the Art 13. Jyväskylä: Jyväskylän Yliopisto, 1980, lk 76–93).

Monticelli keskendub sõjajärgsele perioodile kuni aastani 1955 (Johannes Semperi puhul kuni aastani 1968), hiljem olid Monticelli arvates paljud asjad stalinismi ajajärguga võrreldes muutunud. On vist vaja lisada, et muutustele viitavad näiteks James Joyce'i novellikogu „Dublinlased“ ilmumine aastal 1969 ja T. S. Elioti kogumiku „Valik esseid“ ilmumine aastal 1973. Loomingu Raamatukogus ilmunud mõlemad teosed on tõlkinud Jaak Rähesoo.³

Paljud eespool mainitud tõlkijatest olid silmapaistvad kirjanikud. Selles suhtes on huvitav juhtum Martina Ožboti mainitud sloveenlane France Prešeren (1800–1849), kelle enda loominguga vaatevinklist oli saksa ja inglise eepikanäidete tõlkimine eriti oluline. Jean-Léon Muller omakorda mainib nelja olulist ungari kirjanikku, kes on olnud ka silmapaistvad tõlkijad: Mihály Babits, Dezső Kosztolányi, Árpád Tóth ja Lőrinc Szabó. Ungariga seoses võiks samuti mainida mitmeid tuntud tõlkijaid, kes on tõlkinud soome kirjandust (näiteks János Kodolányi). Licia Taverna on vaadelnud nelja itaalia tõlkijat, kes olid samuti silmapaistvad kirjanikud: Rosetta Loy, Giorgio Manganelli, Edoardo Sanguineti ja Egi Volterrani.

Näitena T. S. Elioti tõlkimine

„Between Cultures and Texts“ pakub mitmeid huvitavaid näiteid tõlkijate lahendustest. Mõned neist on sellised, et hakkame meelsasti tooma võrdlusobjekte muukeelsetest tõlgetest. Anne Lange on vaadelnud T. S. Elioti luuletuse „Burnt Norton“ tõlget aastast 1960, tõlkija oli Ants Oras. Soome keelde tõlgituna ilmusid T. S. Elioti „Kõnnumaa“ ja „Neli kvartetti“ 1946. aastal („Neli kvartetti“ on soome keelde tõlkinud Sinikka Kallio-Visapää). Ants Orasel oli 1960. aastaks selja taga juba pikk tõlkijakarjäär, soome keelde tõlkijad olid alles noored kirjandusinimesed.

Anne Lange pöörab oma artiklis tähelepanu tõigale, et Oras oli luuletuses „Burnt Norton“ esineva saksakeelse sõna *Erhebung* tõlkinud eesti keelde *ülendava tõusuna*. Anne Lange on otsinud sellise lahenduse põhjusi. Ants Oras tegi tõlke maapaos Ameerika Ühendriikides, kui emakeelne kirjutamine oli ise omalaadne *Erhebung*, „an act of sentiment that did not pass without leaving traces“. Kuid see polnud ainus põhjus, Anne Lange jätkab: „The de-Germanised German word, together with another replacement in the translation, that of 'abstraction' by the Estonian phrase *alasti mõte* [naked thought] – although the loan word *abstraktsioon* had already been accepted in Estonian – seem to address the polemical reception of Oras's prewar translations, and as such they are of historical relevance.“ Olgu mainitud, et Sinikka

3 Olgu mainitud, et Joyce'i „A Portrait of the Artist as a Young Man“ ilmus eesti keeles Jaak Rähesoo tõlkes aastal 2003 pealkirjaga „Kunstniku noorpõlvportree“. Pealkirjas on kasutatud oskuslikult liitsõna. Soomes tegi Lauri Viljanen ettepaneku kasutada pealkirja kujul „Taiteilijan nuoruudenmuotokuva“, seega samuti liitsõna abil. Joyce'i teos on soome keeles siiski ilmunud Alex Matsoni tõlkes vigase pealkirjaga „Taiteilijän omakuva nuoruuden vuosilta“ (kunstniku noorusaastate autoportree). Olgu mainitud ka, et suurtele muutustele võrreldes nõukogude ajaga viitab tõsiasi, et kui „Dublinlased“ ilmus trükituna halva kvaliteediga ja näotule paberile, siis „Kunstniku noorpõlvportree“ on avaldatud kõvakaanelise elegantse raamatuna.

Kallio-Visapää jättis soomekeelses tõlkes saksakeelse sõna alles. Samal ajal on ta tõlkinud sõna *abstraction* kujul *pelkkä käsite* (üksnes mõte), ehkki ka soome keeles on olemas võõrsõna *abstraktio*. Mainitagu, et Jonas Ellerström on luuletuse „The Waste Land“ tõlkes rootsi keelde (2002) tõlkinud rootsi keelde ka saksakeelsed osised (kõrvalleheküljel on küll toodud ära luuletuse algkeelne tekst).⁴

Mõningad teemad ja küsimused

Tõkeloo materjali kogumise vaatevinklist moodustavad eriti jõudu proovile panema õhutava valdkonna ajalehed ja ajakirjad. Fundamentaaluuringuid nende kohta ei ole vist siiski eriti palju tehtud. Sellele valdkonnale on tähelepanu pööranud Daniele Monticelli ja Luc van Doorslaer. Viimase toodud näited viitavad selgesti, kui väga huvitavat materjali võivad pakkuda ka ajalehed. Licia Taverna omalt poolt näitab, kui huvitavad ja tähtsad võivad olla tõlkija eessõnad.

Eespool on juba mainitud, kuidas tõkelugu peab (kahjuks) võtma arvesse raskusi, millega tõlkijad puutusid kokku totalitaarse süsteemi ajal töötades, ning millist pinget neil sellise süsteemi valitsedes taluda tuli. Tõlkimisele totalitaarse süsteemi tingimustes on keskendunud ka Christopher Rundle, kes tõkelugu ajaloo osana vaadeldes käsitleb tõlketegevust fašismi ajal Itaalias. Ta toob esile huvitava seose: mitte ainult selle, mida Itaalia fašism räägib tõkelooost, vaid ka selle, mida tõlkimine võib rääkida fašismi ajaloost.

Tõkeloo oluline osa on ka tõlkekriitika ajalugu. Käsitledes tõlkekriitikat Eestis aastatel 1906–1940, pöörab Elin Sütiste tähelepanu muu hulgas kriitikas kasutatud kujunditele. Tõlkeid on näiteks nähtud kui *ü m b e r i s t u t a m i s t*, näiteks ”Homerose Eesti keele istutamise katse“. Tõlkekriitika kujundid ja nendega toimuda võinud muutused on väärt süstemaatilist uurimist ning võrdlemist eri maade tõlkekriitika lõikes.

Tõlkeid ja üldse kultuuri puudutavas mõttevahetuses kasutatud terminoloogia pakub üldse huvitavaid lähenemisviise. Ülar Ploom toob esile eestikeelse termini *mugandus* ning käsitleb selle vastetena *akomodatsiooni* ja *adaptsiooni*. Olgu mainitud, et soome keeles on samasugune probleem. Soome keeles on kasutatud sõnu *mukailu*, *mukaelma*, aga ka *sovitelma*. Teisalt, vähegi teaduslikuna tunduvates tekstides kasutatakse võõrapärast sõna ning räägitakse adaptsioonist.

Oleksandr Kalnitšenko viitab oma artiklis käsitlusele, mille kohaselt Edmond Cary oleks olnud justkui esimene, kes pööras tähelepanu tõlgete tähendusele kirjandusloo seisukohast. Cary teos ilmus aastal 1956. Kalnitšenko osutab ka ise sellise lähenemisviisi mitteaktsepteeritavusele ja tutvustab ukrainlase Mikola Zerovi (1890–1937) vaateid. Nimelt rõhutas

---

⁴ Elioti rootsikeelse tõlke retseptiooni, tõlgete ja tema teoseid käsitlevate kriitiliste kirjutiste kohta vt Mats Jansson, Tradition och förnyelse. Den svenska introduktionen av T. S. Eliot. Stockholm/Skäne: Brutus Östlings bokförlag Symposion AB, 1991.

viimane 1920. aastatel tõlgete tähendust ukraina kirjandusele. On ju tõlkeid kirjandusloos osategurina uurinud juba prantsuse võrdleva kirjandusloos esindajad, nagu näiteks Paul Van Tieghem.

Theo Hermansi eessõna

Mõtteid äratav ja inspireeriv on Theo Hermansi kirjutatud sissejuhatus „How is Translation Possible?“ Tema lähenemisviis on tõesti globaalne ja ulatub Austraalia aborigeenide mõtte- maailma tõlgendamisest, Peruu 16. sajandil tegutsenud hispaanlasest tõlkijast Juan de Betanzost kuni tõlkeloo kirjutamise probleemideni välja. Hermans osutab, et seniajani on suhteliselt vähe tegeldud tõlkimise historiograafiaga, esmajoones on neid küsimusi käsitletud Anthony Pymi teoses „Method in Translation History“ (1998), samuti entsüklopeedia- ja käsiraamatuartiklites. Viimastes keskendutakse materjali inventeerimisele ning esitatakse küsimusi: kes?, mida?, millal?, kuidas?, kellele? Need küsimused ei ütle veel, kuidas nende alusel saaks midagi mõttekamat teada. Hermans vaatleb Even-Zohari polüsüsteemiteooriat ning pakub välja kaks alternatiivlahendust: narratiivse teooria ja evolutsiooniteooria. Neist viimane vaatleb tõlkimise ajalugu evolutsiooniteooria terminite abil, esile on tõstetud mõisted *variant*, *seleksioon* ja *stabilisatsioon*.

Omalt poolt tahaksin kõigepealt rõhutada, et ajaloo kirjutamisel ei või narratiivi lahutada kronoloogiast. Selge jutustuse lähtekohaks on sündmuste järjekord. Kuid järjekorrastki võib eemalduda, samuti võib esitada paralleelseid arengukäike, tähelepanu tuleb pöörata mitmesugustele hilinemistele ja aukudele (tõlkeloo puhul siis sellele, miks mõni teos on tõlgitud kas liiga hilja või jäetud üldse tõlkimata), võidakse esitada kõrvalekaldeid spetsiifiliste küsimuste suunas jne. Teisalt on evolutsioon kirjandusloos palju käsitletud küsimus, selle rakendamine tõlkeloos ei ole vähem probleemne. Kuid täpsemat järelemõtlemist asi igatahes väärrib.

Üks küsimus, mille Hermansi artikkel ja omal moel ka kõik teised kogumiku artiklid tõstatavad, on seotud tõlkeloo uurijaga. Kes on kompetentne uurimaks tõlkelugu? Kuna tõlgete ajalugu saab uurida mitmest vaatevinklist, siis saab loomulikult leida erinevate osavaldkondade spetsialiste. Teisalt on näiteks ühe maa või keeleareaali terviklikud tõlkelood võimalikud ainult kollektiivse tööna. Siis võimendub ka teadustevaheline ja interdistsiplinaarne uurimistöö. Näiteks soome keelde tõlgitud ilukirjanduse ajalugu vaatlev „Suomennoskirjallisuuden historia I–II“ (2007) oli lähtekohalt kollektiivne töö, millesse olid kaasatud tõlketeaduse, soome keele uurimise, kultuuriloo, teaduste ja ideeajaloo ning filoloogია mitme valdkonna spetsialistid. Teisalt tekib sellega seoses ka märgatavaid raskusi: igal eksperdirühmal on oma rõhuasetused ning vaated sellele, kuidas ja millisel eesmärgil tuleb tõlkelugu kirjutada. Ulatuslikuma, eri valdkondade koostööna valmiva tõlkeloo loomusesse kuulub ka omalaadsete kompromisside tegemine.

„Between Cultures and Texts“ ei arutle tegelikult selle üle, millised on tõlkeloo põhieesmärgid, ehkki annab materjali küsimuse üle arutlemiseks. Seega tuleb kaaluda, kas põhiees-

märgid on kirjandus-, kultuuri- või teadus- ja ideeajaloolist laadi või on tõlkelugu näiteks raamatute kirjastamise ning nende levitamise ajaloo üks osa. Mina näeksin tõlkelugu tähtsana ja eriti kütkestavana kultuuriloo kirjutamisel. Siis kerkivad ka tõlkijad esile kui olulised kultuurimõjutajad.

„Between Cultures and Texts“ koosneb 10–14-leheküljelistest üsna lühikestest artiklitest. Selles on nii kogumiku tugevus kui ka nõrkus. Nõrkus selles mõttes, et paljude asjade kohta ei esitata ammendavat kirjeldust või analüüsi, tugevus aga selles mõttes, et artiklid sisaldavad rohkesti huvitavaid ja inspireerivaid, edaspidi uurimist jätkama kutsuvaid andmeid ja lähenemisviise. Just seda tugevust on põhjust rõhutada.

„Between Cultures and Texts“ on toimetatud hoolikalt. Kogumiku kasutamise oleks muutnud hõlpsamaks isikuregister. Venekeelsed luulenäited oleks tulnud esitada ka koos ingliskeelsete tõlgetega.

Soome keelest tõlkinud Ivar Sinimets

Hannu K. Riikonen on Helsingi Ülikooli professor, soome tõlkelugude („Suomenoskirjallisuuden historia I–II“, 2007; ”Suomennetun tietokirjallisuuden historia 1800-luvulta 2000-luvulle”, 2012) peatoimetaja.

Noore Ain Kaalepi kirjad Marta Sillaotsale Nõmmele Valguse tänavale

Katiliina Gielen

Eesti Kirjandusmuuseumi kultuuriloolises arhiivis on hoiul pakk 20-aastase Ain Kaalepi kirju tädi Martale Nõmmele Valguse tänavale¹. Need 1946.–1947. aastal kirjutatud ja osaliselt illustreeritud 16 kirja ning kimp luuletusi on muuseumi jõudnud Marta Sillaotsa 1961. aastal tehtud annetuse kaudu. Kirjad sisaldavad mahlakat materjali just tulevastele Kaalepi uurijatele, lubades samas teha järeldusi ka Sillaotsa tollaegse positsiooni kohta eesti kirjandusilmas.

Tõlkija, kirjanduskriitik ja romaanikirjanik Marta Sillaots (1887–1969) töötas kuni arreteerimiseni 21. detsembril 1950. aastal vabakutselise tõlkijana. Eesti Vabariigi ajal prantsuse ja saksa autorite vahendamiseks leiba teeninud Sillaots tegeles pärast 1940. aasta riigipööret põhiliselt vene autorite loominguga (peamiselt näitekirjanduse) või siis Lääne autorite tõlkimisega vene keele vahendusel.² Meeldivaks vahelduseks venekeelsetele näidenditele oli Charles Dickensi „Pickwick-klubi järelejäänud paberite“ tõlkimine otse inglise keelest.

Ain Kaalep (sünd 1926) oli lõpetanud 1943. aastal Hugo Treffneri Gümnaasiumi, sama aasta sügisel astunud Tartu ülikooli õppima soome-ugri keeli, kuid kuu aega pärast immatrikulatsiooni põgenenud Soome, kus astus armeesse. Tagasi Eestisse jõudis soomepoiss³ Kaalep 1944. aasta hilissuvel. Õpinguid ülikoolis õnnestus tal jätkata kuni 1945. aasta veebruarini, seejärel tuli arreteerimine ja 13 kuud Patarei vanglat. Sillaotsaga kirjavahetuses astudes oli äsja amnesteeritud noor Kaalep õppimas ülikoolis soome-ugri keeli, selle kõrval siiski romaani keeltega sidemeid säilitades ja edasi arendades, „kui mitte muuks, siis lugemaks France'i ja Rolland'i originaalis“ (EKLA, f 243, m 1: 2, l 1/2).

Noore, laia silmaringi ja tärkava keelehuviga Kaalepi piiritu, tihtipeale eneseironiaga võrreldatav austus Sillaotsa vastu väljendub juba esimese kirja (11. juunil 1946) sissejuhatuses, kus Kaalep oma pikka vaikimist põhjendab:

Enne kõike tunnen end väga süüdlasena selles, et ma nii kaua viivitasin selle kirjaga. Pääpõhjuseks oli muidugi kartlik respekt, mida tunnen inimeste ees, kellede autoriteeti tunnustan. Omavahel öeldud: see teatud arglikus pole praegugi kadunud. Tunnen kogu

1 Marta Sillaots elas Nõmmel Valguse tänav 19.

2 Näiteks tõlkis Sillaots 1945. aastal vene keele vahendusel John Boynton Priestley näidendi „Ta tuli“, aga ka mitmeid vene autorite näidendeid, näiteks Aleksandr Afinogenovi „Mašake“, Jevgeni Švartsi „Vari“, Boriss Lavrenjovi „Murrang“.

3 Soomepoisid olid 1939–1945 Soome armees vabatahtlikena teeninud Eesti mehed.

aja hirmu, et mõni naeruväärsus neil poognail Teieni jõuab; võib-olla kuulub selliste hulka juba seesama pihtiv algus?

(EKLA, f 243, m 1: 2, l 1/1.)

Kuigi Ain Kaalep tundis literaat Marta Sillaotsa tema tööde vahendusel ammu enne isiklikku kokkupuudet⁴, algas Sillaotsa tutvus Ain Kaalepiga 1946. aasta hilissügisel Kaalepi kursusekaaslase Evi Puskari kaudu.⁵ Puskarist, kes oli Sillaotsa osavõtul tegutsenud Nõmme X Keskkooli (Nõmme Gümnaasium) humanitaarringi⁶ sekretär (Kahk 1994: 51), sai 1946. aastal ühendusliili Tartu ja Tallinna (Nõmme) kirjandushuviliste noorte vahel. Sillaots on tugevasti mõjutanud paljusid kultuurihuvilisi noori, kes temaga kokku puutusid, Ain Kaalepit teiste hulgas. Humanitaarringist kasvas välja oluline sõpruskond: Vidrik Kivilo (tegutses ka Sillaotsa erasekretärina), Kulno Süvalepp, Eino Tamberg, Juhan Kahk, Naata Raudsep, Valmen Hallap, Aime Öngo, Leili-Maria Kask ja mitmed teised hilisemad tuntud kultuuritegelased. Koos käidi mitmeid kordi kuus, loeti raamatuid ja arutleti kirjanduse üle, musitseeriti, luuletati ja valmistati ette operett⁷, viimast küll enne Kaalepi liitumist Sillaotsa sõpruskonnaga.

Esimeste kirjade ajendiks ja ka üldiselt kirjavahetust läbivaks teemaks on Kaalepi luulekatsetused, mida ta esmalt Puskari õhutusel ja siis juba Sillaotsa enda palvel kogunud kirjandusarvustajale lugeda saatis. Sillaotsa huvi noorte luuletajate vastu on mõnevõrra üllatav, sest vaatamata nooruspõlve katsetustele ja mõnele avaldatud värsile⁸ ei puuduta Sillaots oma kirjandusarvustustes⁹ kunagi luulet. Ka 1935. aastast pärinevas vastuses Eesti Kirjanduse toonase peatoimetaja Daniel Palgi pakkumisele kirjutada arvustus Ferdinand Karlsoni sonetikogule „Rännakuil“ teatab Sillaots, et luuletuste vallas ei pea ta end kompetentseks ja seepärast luulet arvustada ei võta (EKLA, f 257, m 3: 6, l 3/3). Teisalt on Sillaotsa alati huvitanud noored ja noorsookirjandus, mille tähtsust Kaalepi sõnul „ükski kirjandus-

4 Ühes esimeses, 11. novembrist 1946 pärinevas kirjas ütleb Ain Kaalep end olevat Sillaotsaga kohtunud Anatole France'i ja Romain Rolland'i tõlgete kaudu (vt EKLA, f 243, m 1: 2).

5 Kohtumisi Marta Sillaotsaga kirjeldab Ain Kaalep „Kollase toa saladuses“, esmakordselt ilmunud 1989. aasta kirjanduse ülevaates „Kirjanduse jaosmaa '87“, aga ka Eesti mõtteloo sarjas („Kolm Lydiat“, 1997).

6 Sillaotsa kutsus 1945. aastal Nõmme X Keskkooli juures tegutsenud humanitaarringi koosolekule Vidrik Kivilo, kelle tutvus Sillaotsaga oli alanud juba 1944. aastal. Sillaotsast sai populaarseks kujunenud kirjandusvõistluste žürii esinaine, võistlusele laekunud töid vaeti Sillaotsa kodus Valguse tänaval (vt Kahk 1994: 52).

7 Operett „Odysseus“ kanti ette kooli aastapäeval 1945. aastal (vt Kahk 1994: 60).

8 Mõni Sillaotsa luuletus on ilmunud perioodikas, näiteks „Noored põllumehed“ (Kiir, 4. mai 1917), „Minu mõrsjale“ (Kosjaleht, 1919, nr 4, lk 23).

9 Sillaotsa kirjandusarvustusi ilmus alates 1912. aastast, eriti rohkesti 1920/1930. aastatel ajakirjades Eesti Kirjandus ja Looming, aga ka mujal perioodikas.

ajaloolane oma tolmunud ajudega veel pole vääriliselt hinnanud“ (EKLA, f 243, m 1: 2, l 4/13). Kaalepilt kirjavahetuse käigus Sillaotsale saadetud 30 luuletuse hulgas on mitmeid, mis on hiljem avaldatud.¹⁰ Luuletus pealkirjaga „Grüps“ on saadetud Sillaotsa 60. sünnipäeva puhul koos pidulike õnnitluste ja luuletuse tausta seletava kirjaga.

Üldiselt paistab Kaalepi kirjadest Sillaotsa soosiv suhtumine ja heatahtlik huvi noore haritlase vastu. Ilmselt võlus Sillaotsa Kaalepi kirjade vaba ja siiras mõttevool ning mitte just ülemääraselt tõsine stiil. Sillaotsa palvel kirjutab Kaalep oma senisest elust, mis „hõlmab esialgu vaid 20 aastat, mille jooksul on möödunud kirev, kuid päikseline lapsepõli, võrdlemisi äge nooruse algus ja tähendusrikkad sõjapäevad süngete komplikatsioonidega“ (samas, l 1/1). Kirjanduslike katsetuste algust kirjeldab Kaalep talle omase humoorikusega:

Kirjanduslikke nõrkusi on mu juurest avastatud juba 4-dast eluaastast, mil lugema hakkasin – nii lugejana kui „loojana“. 9-aastaselt kirjutasin võimsa raamatu „Minu elu“. 12-aastaselt sain maha värssdraamaga „Madame Dubarry“ (veel uhkem saavutus oli luuletus „Ma süüdistan“, kus näha võis umbes taolisi värssse:

Tõmblev mass, üksikud liikmed.

Punakas kuma.

Öö.

Kuskil on Tema.

Kus? Jne.)

(Samas, l 1/2–1/3.)

Sillaotsa pool koosviibimistel käinud Nõmme Gümnaasiumi humanitaarringi kirjandussektiooni õpilastest mainitakse kirjades enim Vidrik Kivilod, keda Kaalep pärast külaskäiku Valguse tänavale alatasa tervitada laseb ja keda koos Sillaotsaga Tartusse visiteerima kutsub. Kivilo on ka esimene, kes Marta Sillaotsa mitmekülgse elutöö iseloomustamiseks kasutab terminit „literaat“ (vt Kivilo 1969: 1279). Kaalepi sagedased küllakutsed moodustavad kirju läbiva teema, võttes vahel käskiv-kamandava ja vahel ironilise alatoon: „Tahan ainult, et teie Vidrikuga väisaksite mind mu apartemangus, ja et te oleksite Tartus vähemalt kolm nädalat. Tahan, et see hästi ruttu toimuks. (Vabandust muidugi veltveebliitoni pärast.)“ (EKLA, f 243, m 1: 2, l 6/18.) Või teisel: „Tartu pole linn ega midagi. Vähemalt näivad seda rumalavõitu seisukohta omavat teatavad inimesed, kes aeg-ajalt lubavad siia sõita, tegelikult aga vist ei mõtlegi. Grr!“ (Samas, l 14/46.) Pärast mitmeid tulutuid katseid Sillaotsa ja Kivilod Tartusse meelitada saadab Kaalep Sillaotsale 4. novembril 1947. aastal kaardikese luuletusega, milles sisaldub ka tsitaat 1935. aastal esmakordselt ja 1946. aastal kordu-

---

¹⁰ Näiteks kogus „Klaasmaastikud“ (1971) ilmusid 1946. aastal kirjutatud ja Sillaotsale lugemiseks saadetud „Kratt“, „Nuganna-Grulla“ ja „Kurat“.

kina ilmunud Sillaotsa tõlgitud „Colas Breugnonist“ (alapealkirjaga „Elame veel!“, mis kujunes 1940. aastate lõpus rahva seas populaarseks hüüdlauseks):

Oh proua Sillaots, ma olen laisaks läinud.
 Kas on ehk mu esprii hoopis maha nüüd käinud
 või päikeseplekkidest tuleb leida see jõud,
 see, mille tagajärg minu ajus on põud...
 Võibolla juba Te mind lillaks laibaks peate –
 ümber lükkamaks see saadan väikese teate:
 ega umbrohi kao, ja: ME ELAME VEEL.
 Kuid hoopis rõõmsam küll oleks tartlaste meel,
 kui kohtaksime Teid Tartu jaama perroonil
 ja seda üsna pea, veel osalt suve foonil.
 Te tulete ju, eks? Ja kuidas, lähemalt?
 Või muidu nutab siin Ain Kaalep vähemalt.
 1.9.47

(Samas, I 12/41.)

Nagu selgub järgnevatest kirjadest, siis vaatamata kutsete rohkusele ja atraktiivsusele Sillaots 1947. aasta sügisel Tartusse ikkagi ei jõudnud.

Aastatel 1946–1947 oli Sillaots ametis Charles Dickensi „Pickwick-klubi järelejäänud paberite“ esimese osa tõlkimisega (ilmus 1948). Sellest tegevusest said osa ka Sillaotsa noored saatevaimud, ikka Nõmme humanitaarringiga seotud inimesed, ka mõned tartlased eesotsas Ain Kaalepiga. Kaalep kirjeldab „Kollase toa saladuses“ oma osalust tõlkekäsikirja valmimises: „Muide on minu soovitusel Sam Welleri sõnavarasse sattunud sõna „ülesseleiutus“ – enne oli lihtsalt „väljamõeldis““ (Kaalep 1997: 541). Kirjades puuduvad peaaegu täielikult vihjed maailmas toimuvatele muutustele või rasketele aegadele.

Avaldamiseks on valitud noore Ain Kaalepi neljas kiri Marta Sillaotsale 29. detsembrist 1946 (EKLA, f 243, m 1: 2, I 4/12–4/14). Alljärgnev kiri on tore tagasisaade tänavu oma 86. sünnipäeva tähistanud Ain Kaalepi kujunemistee algusesse.

Lp. pr. Sillaots.

Täna kirjutan mina ka pliiatsiga, kuna mu pisike tragi öde (14)¹¹ on koristades tuba kõik sulepääd pannud kohtadesse, kust neid lähema kümne aasta jooksul pole lootust leida.

Kõige päält on mul kangesti kahju, et meie vestlusel nüüd nii pikk vahe oli. Ma nimelt vahepääl võtsin kogu aja hoogu õppimiseks,¹² nüüd aga, mil tõesti juba õppima peaks, jätsin selle mõtte hoopis katki päästmaks olukorda viimasel hetkel öid kofeiini abil abiks võttes. Sinna on veel aega.

Tallinnasse – Nõmmele saab kahtlemata tulnud. Sõpradest olid mitmed plaaniga nõus; Juta Annusega¹³ pole ma veel sel teemal kõnelnud. See tuleb kõne alla jaanuari lõpul. Vähemalt enda puhul võin küll öelda, et kui ma vahepeal auto alla ei jää või midagi analoogiliselt koledat ei juhtu, saan ma tulema.

Küsite minult igasuguseid küsimusi, millele nüüd järjekorras vastama hakkab kangesti piinlikkust tundes, et pean kogu aja esimest isikut tarvitama.

Helgi R.¹⁴ luuletused on minu arvates selles mõttes väärtuslikud, et nad on väga ehtsad. Sõbrana lugedes pakuvad nad arvatavasti rohkem, kuna autor ja ta iseloom on kogu aja silme ees. Luuletustena iseendas (an sich) nad võib-olla ei paku nii palju. Kuid igal juhul ma ei jaga nende seisukohti, kes arvavad, et Laps (s.o. H.R) jääb alati selliseks, et tema puhul võib ikka öelda: temast saab asja. Arvan päris tõsiselt, et temast saabki. Nii mõnigi ta värss meeldib mulle kangesti, kuigi juba nende laad, mis on suuresti vastuolus minu omaga, mulle ikkagi jääb veidi võõraks.

Muide kardan arvustada, kuigi seda meeldib mulle teha.

Suitsetan, ja alkohoolsed joogid pole mulle eriti antipaatsed, välja-arvatud igasugused kleepivad ja magusad.

Ühiskondlikud probleemid on mu vana ja näib, et õnnetu armastus. Jäin nendega tegelemises poolele teele; hea algus ei leidnud olude sunnil edasiarendamist. Nüüd olen jõudnud nii kaugele, et isegi ajalugu (teadusena) mind enam ei huvita. Üldse on imelik kirjutada midagi sellist; neil teemadel vestelda on võõras ja natuke valus. Sest lõpuks selgub,

---

11 Ain Kaalepi öde Tiiu, keda kirjades sagedasti mainitakse.

12 Kaalep õppis 1946. aastal Tartu ülikoolis soome-ugri keeli (lõpetas 1956), täiendades ennast pidevalt eriti romaani keelte alal.

13 Juta Annus (Erma) tutvus Kaalepiga 1946. aastal Evi Puskari kaudu; koos Kalju Kanguri ja Juta Annusega tehti esimene visiit Sillaotsa kirjandusringi Nõmmel (vt Kaalep 1997: 540). Sissekanne Sillaotsa külalisraamatusse „Tahan olla kangesti alandlik. Ain Kaalep“ märgib külaskäigu kuupäevaks 26.01.1947 (EKLA, f 243, m 6: 1, l 84).

14 Helgi Reidak, hiljem Helgi Kauber.

et polegi millest huvituda. Kunstid? Kuid siingi muutub meel nukraks tundes võimetust leida baasi oma pürgimustele vaid neis; ei suuda lihtsalt induda öötuule haardest. Beethoveni vaimustav jõud, Mozarti sügav elurõõm, Bachi võimukas vagadus võivad viia vaid meeleheitele. Tšaikovski nukker ilu võiks sundida nutma.

Selle ähmaselt traagilise repliigiga olen ühtlasi vastanud ka Teie küsimusele minu muusikalistest huvidest ning ära toonud oma lemmikkomponistid. Muide Wagnerit ja Itaalia veriste ma ei salli. Kas Te suudate mõista, miks sümpaatsele onu Shaw'le meeldis Wagner? Ka Rolland teeb temast kuskil päris ülistavalt juttu. Seda aga arvan kuidagi mõistvat.

Suits meeldis mulle 4 aastat tagasi. Nüüd arvan, et teda on üsnagi kõvasti üle määra ülistatud. Mis aga puutub Eesti kirjandusse üldse, siis pean meie tippteoseiks „Mäeküla piimameest“; „T ja Õ“; „Põrgupõhjat“ ja „Väikest Illimari“¹⁵ proosa alal. Luulest meeldis väga Marie Under, keda ma ei väsinud ülistamast ja „absoluutse väärtuslikkuse“ seisukohast asetamast kõrgemale Tammsaarest. Nüüd aga on ta mulle kuidagi võõraks jäänud ja ma naudin täite sõõmudega Betti Alveri sädelevaid ridu. Ka Uku Masing ning Heiti Talvik on mulle väga meele järele. Parimaks Eesti draamateoseks pean „Vedelvorsti“¹⁶. Ja arvan, et kõneldes eesti kirjandusest ei tohi kunagi jätta tähele panemata Ristikivi tõusvat suurvaimu. Noorsookirjanduses (mille tähtsust ükski kirjandusajaloolane oma tolmunud ajudega veel pole vääriliselt hinnanud) on meil olemas „Kevade“ ja Trips-Traps-Trulli lood¹⁷.

Mul on väga kahju, et ma ei oska vene keelt jagamaks muljeid, mida saate Teie selle huvitava vene poeedi loomingust¹⁸. Tõtt-öelda ma ei oska, hoolimata lähenevast arvestusest, siiamani ühtki sõna lõpuni käänata.

Samuti on mul kahju, et ma pole lugenud „Pickwicki“¹⁹, kuid arvan, et see teos mulle kangesti meeldima saab, ning rõõmutsen kuuldes selle tõlke valmimisest. Dickens on minu arvates üks sümpaatsemaid vanu onusid ja mind tabab alati otse kohkunud üllatus, kui leian inimesi, kellele ei meeldi David Copperfield. Mul on kahju, et mu inglise keel on puudulik ja tunnen süümepiinu mõeldes sellele, et ma pole vaevaks võtnud teda edasi arendada. Kuid

---

15 Eduard Vilde „Mäeküla piimamees“ (1916), A. H. Tammsaare „Tõde ja õigus“ (1926–1933) ja „Põrgupõhjat uus vanapagan“ (1939), Friedebert Tuglase „Väike Illimar“ (1937).

16 Hugo Raudsepa näidend „Vedelvorst“ (1932).

17 Populaarne neljast raamatust koosnev lastejuttude sari (1935–1937), autor Marta Sillaots.

18 Mõeldud on ilmselt Vladimir Majakovskit.

19 „Pickwick-klubi järelejäänud paberite“ (1948) esimese köite tõlkimine lõpetati Sillaotsa külalisraamatu andmeil 1. veebruaril 1947.

sellega on ju veel aega. Kuigi Huxleyd ja Lawrence'i (miks mitte ka Joyce'i)²⁰ oleks väga tarvilik lugeda mitte olemaks euroopa kultuuri saavutuste tundmises 40 aastat taga.

Selle eest aga näen end vaimusilmade ees aasta pärast lugevat prantslasi, mis on veelgi tähtsam; vähemalt huvitavam.

Muide olen sulge murdnud ka tõlkimaga igasuguseid asju keeltest, mille oskamises ma kasvõi ainult esimese sammu olen astunud. (Gruusia luulega ma siiski hakkama ei saanud!²¹) Saadan teile vahest mõningad tõlked täna näha. Üldse lisan ma ühte ja teist; luuletuse, mille ma kohe valmimise järele Teile saatsin oma parima luuletuse nime all, ristisin ma „Toimuv“. Muide olen ma oma endistest luuletustest kõvasti tüdinud, sp näib mulle, et kõiki oma asju Teile saata oleks vist ülejõu. Ega nad pole kah midagi huvitavat. Ja praegu saadan Teile eeskätt mõned uusimad.

Kell on praegu umbes kahe ligi; näib, et uni juba mõtteselgust kahjustama hakkab, niisiis lõpetan rohkete tervitustega.

Ain Kaalep

29.12.46.

Kirjandus

Kaalep, Ain 1997 [1989]. Kollase toa saladus. – Kolm Lydiat. Toim L. Tormis, A. Merilai, A. Kaalep. Tartu: Ilmamaa, lk 537–543.

Kahk, Juhan 1994. Nõmme Gümnaasiumi (X Keskkooli) ajalugu I: 1929–1944. [Tallinn:] Nõmme Gümnaasium.

Kivilo, Vidrik 1969. Marta Sillaotsa mälestuseks. – Looming, nr 8, lk 1279.

Käsikirjalised allikad

Ain Kaalep, kuusteist kirja Marta Sillaotsale. 11. XI 1946 – 22. XI 1948. – EKLA, f 243, m 1: 2.

Marta Sillaots, kaheksateist kirja Daniel Palgile. 5. I 1935 – 29. X 1943. – EKLA, f 257, m 3: 6.

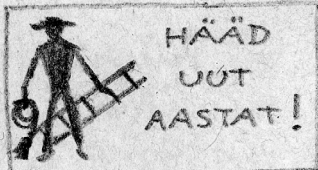
Marta Sillaots-Reichenbach-Rannati kogu. Varia. 2. XII 1944 – 2. IV 1947. – EKLA, f 243, m 6: 1.

---

20 Aldous Huxley, D. H. Lawrence, James Joyce.

21 Sillaotsa tõlkes ilmus 1947. aastal gruusia kirjaniku Leo Kiatšeli romaan „Gvadi Bigva“. Romaan on tõlgitud vene keelest. Üks Kaalepilt Sillaotsale saadetud luuletus kannab alapealkirja „Lugedes Dirri gruusia k. grammatikat“. Ilmselt proovis Kaalep kätt gruusia luule tõlkimisel Adolf Dirri „Theoretisch-praktische Grammatik der modernen georgischen (grusinischen) Sprache“ (1904) abil.

4/12

Sp. pr. Sillaots.

Täna kirjutan mina ka plüatsiga, kuna mu pisike tragid öde (14) on koristades tuba kõrre sulapääd pannud kohtadesse, kust neid lähema kümne aasta jooksul pole lootust leida.

Kõrge päält on mul kangest kahju, et meie vestlusel nüüd nii pikk vahe oli. Ma nimelt vahepääl tõin kogu aja hoopu õppimises, nüüd aga, mil tõesti juba õppima peans, jäin selle mõtte hoopis katki päästmas olusid viimasel hetkel öid kofeiini abil abies võttes. Sinna on veel aega.

Talinnasse-Nõmmele saab vahtlemata tulnud. Sõpradest olid mitmed plaaniga nõus; juba Arnuseege pole ma veel sel temal kõnelnud. See tuleb kõne alla prannari lõpul. Vähemalt enda puhul võin küll öelda, et kui ma vahepeal auto alla ei pää või midagi analoogilist kolendat ei paku, saan ma tulema.

Ain Kaalep koos ema Magdaleena ja õde Tiiuga [1946].
EKLA, B-37: 7350.

Marta Sillaotsa maja Tallinnas
Nõmmel, Valguse 19.
EKLA, A-116: 4

Marta Sillaots oma töötoas 1939. aastal. EKLA, B116: 2.

